Bilim ve Ütopya

Nisan 1999 Sayı 58 Aylık bilim kültür ve politika dergisi 700.000 TL

Anadolu'nun kayıp medeniyetleri

EGE TARİHİ YENİDEN YAZILIYOR

Prof. Dr. Hayat Erkanal
Ege, Troya'dan ibaret değil

Hakan Kale
Hititler'in batı komşusu: Ahhiyava

ISSN 1307-6717

OZAN YAYINCILIK LTD.

C.Nadir Sk. 9/1 Cağaloğlu/İstanbul Tel: 511 98 78 – 527 98 47 Fax: 511 93 95

KUTSAL ZİYARETÇİLER ZİHİNLERİNİZDE DEPREM YARATACAK

Gezegenimizi diğer gezegenlerden ayıran en temel özellik yaşamsal bir ortam olmasıdır. Bir yaşamsal ortam ilkçağlardan bu yana, kıyasıya dinsel çatışmalara sahne olmuştur ve olmaktadır.

Kitabın ana temasını bu çatışmalara neden olan dinsel fenomenler oluşturmuş ve bu fenomenlerin odağına, Tanrılar ve onların gezegenimizdeki temsilcileri olan peygamberler oturtulmuştur.

Yazarın; Tanrılar, Peygamberler, Melekler ve bunlar arasındaki ilişkilerdeki eşgüdümün aslında ilahi bir yanının olmadığı savından yola çıkarak, bu eşgüdümün başka gezegenlerden gelmiş akıllı yaratıklar tarafından sağlandığına ilişkin öne sürümleri ise olayı uzayın derinliklerine taşımaktadır. Bu da Uzayın, Galaksilerin, farklı insan formları olarak karşımıza çıkan uzaylıların ve de yazarın "Tanrı Taşıyıcıları" olarak adlandırdığı UFO'ların gerek bilimsel, gerek dinsel ve gerekse de söylencebilim aynaklarındaki tanımlanışlarına yeni bir boyut katmaktadır.

Kitapta, tarih boyunca olagelen dinsel ve toplumsal olaylara ışık olabilecek bu olaylar ve bu olayların olası arka planlarını görecek ve çok şaşıracaksınız.

...ve 2 yeni kitap

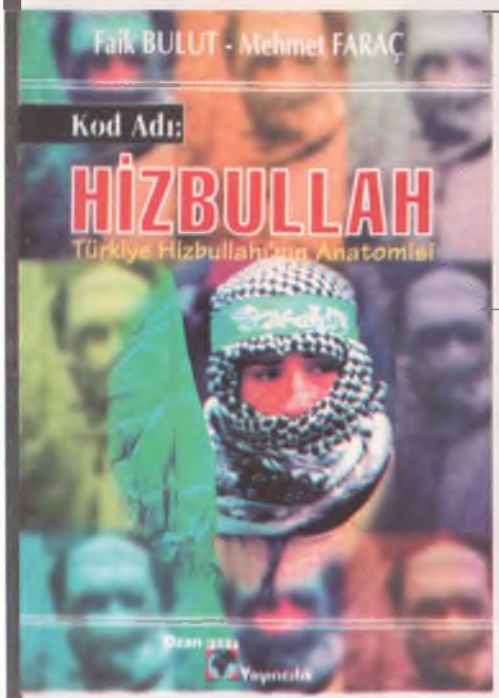

Bu kitap; Türkiye Hizbullahçılarının ideolojik kaynaklarını, fikir adamlarını, dış ve iç bağlantılarını, liderlerini ve örgütsel yapısını ayrıntılı bir biçimde incelemektedir.

Ayrıca; Hizbullahçılar'a ait cami, mescit, kitabevleri ve sığınakların adlarını açıklıyor.

Örgütün kara listesine giren ve İlim-Menzil çatışmasında öldürülenlerin listesini veriyor.

Kitap; aynı zamanda Hizbullah'ın şifrelerini, eylem taktiklerini, örgütsel ve eylemsel özelliklerini ve Hizbullah itirafçılarının ifadelerinide içeriyor.

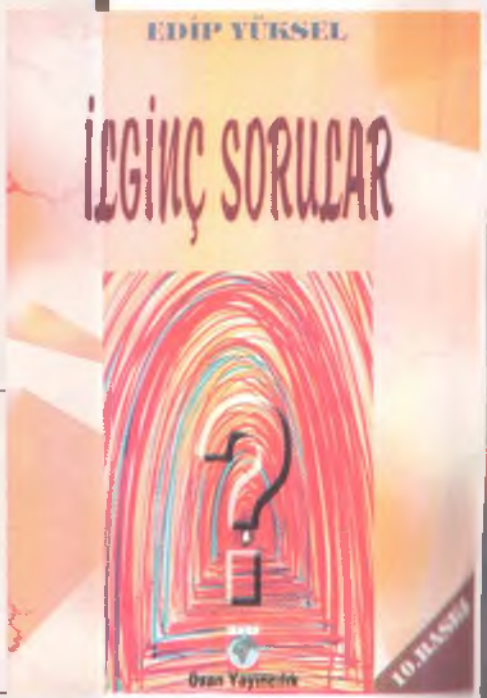

Emevilerden başlayan dejenerasyonun bir sonucu olarak, dine sokulan hurafeler, hikayeler ve çelişkili rivayetlerin haddi hesabı yoktur.

İslam dini diye yüzyıllardır empoze edilen bu hurafeler küllivatı, yüzyıllardır insanları gerçek dinin mesajından mahrum bırakmış ve dinlerin vermeye çalıştığı mesajı anlaşılmaz hale getirmiştir.

Bu kitap ele aldığı konularla ve ortaya koyduğu sonuçlarla, geleneksel anlayışa bir anlamda meydan okumakta ve doğrularınızı yeniden analiz etmenizi sağlamaya çalışmaktadır.

Havale: T.İş Bankası Cağaloğlu Şb. Mustafa Demir/1095 30000 477843

Bilim ve Ütopya Nisan 1999 Sayı: 58

KAPAK
EGE TARİHİ YENİDEN YAZILIYOR

Hakan Kale
Anadolu'nun kayıp medeniyetleri-1: Ahhiyava 8

Prof. Dr. Hayat Erkanal ile söyleşi
Ege tarihi yeniden yazılıyor 21

Muazzez İlmiye Çığ
Hitit Kütüphaneleri 28
Peter de Jager
Bilgisayarların 'Yıl 2000' sorunu 30
Zeki Sarıhan
Öğretmenlerin ne kadarı ek iş yapıyor? 34
Ercüment Tarcan
St. Pierre Katedrali, Süleymaniye Camisi ve mimarlık anlayışları 40
Yaman Örs
Bir 'romancının' özelinde sanatçı, eleştirmen, etik, estetik 45
Prof. Dr. Onur Bilge Kula
Aydınlanma felsefesi açısından laiklik ve güncel sorumluluklar 50
Dr. Şerafettin Zeyrek
Cumhuriyet döneminde köylerin birleştirilmesi tasarımları ve çalışmaları 53
Ahmet İnam
Sanal gerçeğin gerçekliği mi, gerçek gerçekliğin sanallığı mı? 58
Richard S. Cooper, Charles N. Rotimi, Ryk Ward
Siyah Amerikalılar'da yüksek tansiyon bulmacası 60
Simon Winchester
Gemi ile etrafımı dolaşan ilk insan! 64
Sibel Gülsever
Üçüncü köprü, çözüm değil yıkım! 66
Dr. H. Tuğrul Atasoy
Hayvan davranışları ve insanlaşma süreci 68
Hayvanlar Dünyası 72
Bilim Gündemi / Kiraz Perinçek 75
Hasan Aydın
Tartışma / Bastığı dalı kesen adam: İbni Haldun 80
Doç. Dr. Sezgin Kızılçelik
Tartışma / Sosyoloji kuramları içinde İbni Haldun'un yeri 83
Prof. Dr. İlhan Arsel
Tartışma / Diğer yönüyle İbn Haldun 86
A. Ahmet Uhri
Tartışma / Zırva tevil götürmez 88
Matematik Sohbetleri / Ali Nesin 90
Yayın Dünyası / Nalân Mahsereci 92
Briç / Dr. Veysel Yıldız 95
Sözcük Bulmacası / Hikmet Uğurlu 96

Bilim ve Ütopya

Bilim ve Ütopya Yayıncılık Mat. Rek. San. ve Tic. Ltd. Şti. adına Sahibi ve Sorumlu Yazışleri Müdürü:
Metin Aktaş
Yayın Yönetmeni:
Ender Helvacıoğlu
Yazışleri:
Ozan Yazıcıoğlu
Kiraz Perinçek
Sibel Gülsever
Teknik Sorumlu:
Melih Yıldırım
Muhasebe-Abone:
Semra Önür
Montaj:
Erdem Fırat
Yönetim Yeri ve Yazışma adresi:
Büyükdere Cad. No: 79 Bor Ap. Kat 5 Daire 10 80290 Mecidiyeköy /IST.
Tel-Fax: (0212) 213 80 29-30
E-posta :
utopya@atlas.net.tr
http://www.mam.net.tr/bilimutopya
Organizatör:
Uluslararası Yayıncılık Ltd. Şti.
Basıldığı Yer: Seriler Matbaası
Dağıtım: BİRYAY A.Ş.
ABONE KOŞULLARI
6 Aylık: 4.000.000 TL.
Yıllık: 7.500.000 TL.
Avrupa ve Ortadoğu yıllık: 100 DM
Amerika ve Uzakdoğu yıllık: 100 $
Yurtiçi abone bedelleri için
Hesaplar Metin Aktaş adınadır.
Posta Çeki Hs. No: 1055136
Yapı ve Kredi Bankası
Osmanbey Şubesi
Hs. No: 0534497-3
Yurt dışı abone bedelleri için:
Metin Aktaş
İş Bankası Mecidiyeköy Şubesi
Hes. No: 1089 520595
YURTDIŞI SATIŞ FİYATLARI
Almanya: 7 DM Fransa: 24 FF
İngiltere: 3 £ İsviçre: 6 Fr.
Hollanda: 8 Fl.
Halkla İlişkiler ve Reklam
Uluslararası Yayıncılık
Müdür: Fatma Yazıcı
Tel: (0212) 292 53 19

ISSN 1301-6717

Yaşamımızın amacı ve uzaylılar

İstanbul'un son yıllarda dünyanın kongre kentlerinden biri konumuna geldiğini söylemek bir abartma olmaz sanırım. Kongre konularının bilim ya da genel olarak akademik alanlar/uğraşlar, sanat dalları, siyasal ve başkaca uluslararası sorunlar gibi geniş bir yelpaze göstermesi, en büyük kentimizin bu işlevinin anlamını daha da artırmaktadır. Ancak geçtiğimiz günlerde ülkemizdeki 1. Uluslararası UFO kongresinin, hem de 4 500 gibi büyük bir izleyici kitlesine yönelik olarak gerçekleştirilmesi, kanımca İstanbul'un bu işlevine ayrı bir boyut, ilginç bir renk katmıştır. Ben burada Cumhuriyet'te 20 ve 21 Şubat günleri çıkan bir habere dayanarak, bu konunun bende uyandırdığı bir takım düşünceleri okuyucularla paylaşmak istiyorum.

Bu bağlamda, ülkemizde bir Sirius UFO Uzay Bilimleri Araştırma Merkezi bulunduğunu öğreniyoruz. İşte bu merkezin başkanının belirttiğine göre, kongrede işlenmesi kararlaştırılmış bu tez, "Evrende yalnız değiliz" konusudur. "... dünya dışı zeki varlıkların dünyayı uzun zamandır ziyaret etmekte oldukları iddiasının çeşitli kanıtlarla anlatılacağı" bu ilginç toplantıya yurtiçi ve yurtdışından katılarak bildiri sunacak on kişi arasında kimler yok ki: Amerika'daki Uzay Bilimleri Araştırma Merkezi NASA'dan bir astronot-fizikçi, Amerikalı bir nükleer fizikçi (kendisi 50 yıl kadar önce "düşen" bir "uçan dairenin" araştırmacılarından birisidir), bu tür başka "araştırmacılar", bir Rus kadın kozmonot ve de kuşkusuz ünlü "araştırmacı-yazar" Hollandalı Erich von Daniken... Dünyanın bu önde gelen UFOlogları, yaptıkları basın toplantısında kongrede "kanıtlanmış gerçeklerin" sunulacağını söylemişler ("UFOloji" gibi bir terim olduğuna göre "UFOlog" sözcüğünün de yersiz kaçmayacağını düşünüyorum).

Çağımızda, bilimde artık "kanıtlanmış gerçekler" değil, "bugün için doğrulukları gösterilmiş kabul edilen, ancak daha sonra yanlışlanabilecekleri düşünülen varsayımlarla genellemeler söz konusudur; "kanıtlama" terimini de, doğrudan gerçeklere yönelik olmayan matematik gibi bir alanın işlemleri için kullanıyoruz. Bir alanda, "kanıtlanmış" olduğu düşünülen "gerçekler"den söz edilmesi, böyle bir kesinliğe "inanılması", bize onun bilimden ne ölçüde uzak olduğunu gösteriyor. Böyle bir etkinliğin yürütülmesinde amaç nedir? O, olguları anlama ve açıklama çabası açısından mı bilimlere benziyor, ya da açıklama yolunda kullanılan geçerli yöntemler yönünden mi? Olgularla, olaylarla ilgili ne gibi bir kestirim gücü vardır? Çağdaş temel bilimler arasında yer alan uzay bilimleri ile UFOlogların söz ettikleri arasında ne gibi bir benzerlik bulunabilir?

Bu bağlamda insanın usuna, hiçbir bilimsel yönü olmayan yıldız falcılığı geliyor. Ona "astroloji" adı veriliyor ve o zaman o da "bir bilim" oluyor. Bir etkinlik alanı, onu anlatan sözcüğün sonundaki ekin "-loji" olmasıyla bir bilim olmaz ya da gerçek anlamda bilimsel nitelik kazanamaz. UFOlogların UFOloji etkinliği için de durum budur; onların arasında NASA astrofizikçisinin, bir Rus kozmonotun bulunması bu çok temel durumu değiştirmiyor.

Böylesine iddialı (ve kuşkusuz başarılı) bir toplantı düzenleyen UFO merkezinden, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu'na bağlanmaları gerektiği biçiminde bir görüş gelirse, şaşmayalım. Merkezin başkanı, egemen devletlerin dünyada bir çöküş yaşanacağı kaygısıyla evrende yalnız olmadığımız gerçeğini insanlıktan saklamaya çalıştıklarını, ancak bu durumu artık pek sürdüremeyeceklerini belirtmiş. Siyasal kuşkuculuğun sınırlarını zorlamadan, UFO'ların ve onunla ilgilenenlerin en çok görüldüğü ülke olduğu anlaşılan Amerika, belki böyle bir kaygıyı da "haklı olarak" en yoğun olarak yaşayan ülkedir. Bütün bunlara göre genelde de, bir yanda "gelecek bilim" ya da "geleceğin saptanmasının bilimi" olduğu ileri sürülen bir "fütüroloji" var; öte yanda da, "zamanla çok geçerli olacak" anlamında "geleceğin bilimi" olarak sunulan bir "UFOloji" karşımıza çıkıyor.

Yine merkezin başkanı, toplantının "Türk Silahlı Kuvvetleri'nden görev başındaki üç general ve Hava Kuvvetleri'nden de bir tim tarafından izleneceğini" belirtmiş. Yalnızca ülkemizi ele alalım ya da almayalım, ben böyle bir katılımın (sanırım en az) üç nedeni olabileceğini düşünüyorum. Bunlardan birincisi, burada bir bilimsel merakın bulunabileceğidir. İkinci olarak, ülkelerin hava sahalarının, uzaylıların UFO'larıyla ihlali gündeme gelebilir. Üçüncü olarak ise, ülkelerin, kara ve deniz kuvvetlerini uzaydan gelecek konuklarımıza konukseverlik amacıyla kullanılması gibi bir düşünceleri bulunabilir, hava kuvvetlerinin de belki dünyamıza gelen uzay araçlarına yolculukları sırasında eşlik etmek, gerektiğinde de onların yakıt ikmallerini sağlamak gibi bir kaygıları vardır...

İstanbul'da toplanan UFOloglar, "Biz şarlatan değiliz" demişler. Bütün etkin bilim karşıtları gibi onlar da kendi bilimdışı amaçları için bilimin ve bilim tarihinin içinden, onların temel dayanaklarını bir

yana bırakarak örnekler alıyor, bunları kendilerine yapılan "itirazları" karşılamak için kullanıyorlar, örneğin zaman zaman bilim insanlarının kendi etkinliklerindeki yeniliklere direnç göstermelerini gündeme getiriyorlar. Türkiye'deki derneğin başkanı, on binlerce yıldır, "Biz kimiz, nereden geldik ve hayatın amacı ne?" sorularına yanıt arandığını söylemiş. Laik ve bilimsel bir dünya görüşünü benimseyen yazarınıza göre bu soruların yanıtları sırasıyla şöyle olacaktır: "Biz bir türüz; daha önceki bir türden yeryüzünde evrimleştik; yaşamın, bizim kişi ve toplum olarak kendi amacımızı aşan "niçinsel" ya da "ereksel" ("teleolojik") hiçbir amacı yoktur."

UFOloglar arasında bir nükleer fizikçinin bulunması, belki "uçan dairelerle" gelen uzaylıların gerektiğinde bir yerlere ışınlanmalarını da sağlayabilir. Bir gün, o kadar uzaklardan gelip de bizlerle tanışma olanağı bulabilirlerse, belki onlar da bu yola başvurabilir, bizleri ışınlayabilirler. Ya da, ortaya çıkacak iletişim sorunu çözülebilirse, belki insanın varoluşsal sorunlarına çözüm de üretebilirler.

Yaman Örs

Aptallık kol geziyor..!

Birkaç yıl önce, yerli özel TV kanallarının birinde her hafta düzenli biçimde sürdürülen dinsel bir konuşma izlencesi, bizim aile için giderek özel bir ilgi ve zevk niteliği kazanmıştı. İnce hilal kaşlı; parlak gözlüklerinin ardındaki gözleri sevecenlikle parıldayan bir adam, bir dinbilim profesörü, Kuran'dan ayetler okuyup, son derecede sevecen ve bilgece tavırlar ve mimiklerle, önce Arapça özgün biçimini okuduğu tümce ve parçacıkları Türkçe olarak açıklıyor, her sözcüğün üstünde en azından üç-beş dakika durup, onların binbir türlü "MANA"larını güle oynaya "İZAH EDİYOR", sayısız yorumlar çıkarıyordu ortaya. Bizim ilgi odağımız, onun o kendine güvenen, o okuduğu ya da söylediği her bir sözcükle sevişiyormuşcasına dalgalanıp duran çoşkulu varlığıydı. Ağzından bal akıyor adamın. "O kötü insanlar cehennemde yanacaklar! Biz cehennemi onlar için var kıldık..!" derken bile, biz onun filozofça yüzündeki o "philia"yı (sevgiyi), söylediklerindeki anlamı eleyerek, öncelikli algılıyor ve işte o söz ustalığının büyüleyiciliğine kapılarak, orada öylece kalakalıyorduk. Bilinmeyen bir dilde dinlenen bir şiirin etkisi gibi tıpkı... Biraz sonra anlam'ın ayırdına vardığımızdaysa, bir saçmalıklar denizinde yüzdüğümüzü görüverince, dizlerimizi dövmeye ya da yüzyıllardır böyle büyüleyici sözlerle uyutulup avutulan onca insanla aynı tuzağa düştüğümüzü görmenin kızgınlığıyla söylenmeye başlıyoruz. Ama, öfkemizi hafifletmek için, gülmece örnekleri de çıkarıyoruz bu etkileyici söylevin içinden. Ağzından bal akan sevecen adam şöyle diyor: "Sevgili dinleyenlerim; görüyorsunuz ne hikmetler... ne hikmetler var dinimizde... Cenab-ı Hak'kın hikmetleriyse ne kadar engindir..!" Bir örnek vereyim: Uzak bir ülkede, küçük bir adada bir kavim yaşarmış. Bir yıl kuraklıkta kalmışlar. Aylarca tek bir damla düşmemiş gökyüzünden. Bir gün deniz kıyısında toplanıp Tanrı'ya yakarmışlar: 'Ey Tanrım bize yağmur gönder. Gümbür gümbür yağsın üstümüze..!' diye. Hemen ardından, denizin üstü görkemli bulutlarla dolmuş. Herkeste bir heyecan, bir sevinç. Birden şakır şakır yağmur yağmaya başlamış, ama salt denizin üstü-

Basında Bilim ve Ütopya

Bedenin bilgesi olmak

Metin Tükenmez

Çok büyük bir keyifle okuduğum ve yeni sayısını her ay beklediğim *Bilim ve Ütopya* dergisinin varlığından, sporun etrafında dolaşan insanların ne kadarının haberdar olduğunu bilemiyorum. Ama gene de aylık bilim, kültür ve politika dergisi olarak yayımlanan *Bilim ve Ütopya*'dan spor ve spor adamlarının çoğunun haberdar olduğunu zannetmiyorum. Çünkü sporcular ve sporun pratisyenleri, bilim denildiği zaman genellikle asık suratlı ve kendilerinin anlayamayacağı bir kültür ürünü bulurlar karşılarında. Oysa *Bilim ve Ütopya*'nın yüzü son derece güleç. Kendisiyle birlikte altı bilim dergisiyle ülkemiz insanına bilim sevgisi aşılama çabası içerisinde. Üstelik bu işi iğneyle kuyu kazarrak yapıyor. İngiltere'de bu tür dergilerden 800 tane yayımlandığını söylersek, *Bilim ve Ütopya* gibi dergilerin verdiği mücadelenin anlamını tahmin etmek zor olmaz herhalde...

Üstelik *Bilim ve Ütopya* yayımını salt bilim ve politika ile sınırlamış. Çok büyük keyifle okuyabileceğiniz sportif yazılara da öncelik veriyor. Örneğin, sözkonusu derginin Aralık sayısında sayın Ahmet İnam'ın "Spor Felsefesine Kısa Bir Giriş Denemesi" başlıklı makalesi, sporcunun kim olduğuna ışık tutacak nitelikte. Sporun, onu yapanların da seyredenlerin de "bedensel olanaklarını keşfedebilecekleri" müthiş bir etkinlik olduğunu vurgulayan Sayın İnam, sporcuyu "bedenin bilgesi olan kişi" şeklinde tanımlıyor ve şu noktanın altını çiziyor: "Anlıyorsunuz ki, bedeninizi unuttuğunuz kavrama, düşünme, duyumsama durumlarında, yaşama olanaklarınızı yeterince kullanmamışsınız. Bence sporcu, bedeninin bilgesi olan bir kişidir. Bedenimizideki gizde, farkına varamadığımız, bizde potansiyel olarak bulunan olanaklarımız vardır. Giz çözüldükçe, olanaklar gerçekleştikçe, insan bedeniyle kendi, ötekileri, ötedekileri, diğer bedenleri, doğayı, evreni daha iyi anlar, daha zengin yaşar."

Bizim sporcularımız bedenini ne kadar tanıyor ve ne kadar zengin yaşıyorlar? Tabi ki, zenginlikten kastettiğimiz transfer dönemlerinde yapılan anlaşmalardaki dolarların sayısı veya miktarı değil. Biz beyinsel ve bedensel zenginlikten söz ediyoruz. Gene de sorunun yanıtı uzakta değil, hemen yanıbaşımızda. Son günlerde futbolcuların, ilaç kullanmak nedeniyle düştükleri vahim durum, onlarınbedenlerini, kendilerini, düşüncelerini ve hatta çevrelerini ne denli tanıdıklarını ortaya koyuyor.

Bu durumdaki sporculardan şimdilik bedenin bilgesi olması bir yana, kendisinin efendisi olmasını beklemek bile hayal gibi görünüyor. Gelgelelim, İnam'ın saptamaları salt sporcuları değil, spor adamlarını da büyük bir sorumluluk altına sokuyor. Çünkü İnam "geleceğin insanı, kendini sporla yaşayacaktır; çünkü o, bedenin değerini bilecek, ondaki gizi, gizil gücü kavrayacak ve bunu gerçekleştirecektir. Bedenin tüm öğelerini yaşamayı başarabilen, bedenin bilgesi olmaya çalışacaktır" diyor.

Ne dersiniz, iki binli yılların spor çağı olacağını savlayanlar yanılıyorlar mı?

(Radikal, 20 Mart 1999)

ne düşüyormuş o pırıl pırıl sular. Deniz sularla daha da dolup taşmış. Karaya ise tek bir damlacık düşmemiş. İnsanlar kızıp öfkelenmişler, 'Tanrım, nedir bu yaptığın, bunca yağmuru bizden uzağa salt denize yağdırdın!' demişler..." Hilal kaşların ardındaki gözler sevecenlikle parıldıyor ve bilgelikle dökülüyor ağızdan sözler: "Yaaa... Rab'bül Alemîn'in ne büyük hikmetleri vardır. O ne yapacağını bilmez mi? Denizdeki onca mahlûkatın (yani denizde yaşayan canlıların) da suya, yağmura ihtiyacı yok mu?"

Donakalıyorsunuz... Şaşkınlıkla birbirimize baktık. Bu söylenenleri onaylayacak, doğrulayacak denli aptal olmadığımız için kızdık kendimize. Çünkü sonuçta biz söz'e tutkunduk; şiire tutkunduk Borges gibi. "Dante Cehennemi anlatıyor, ama ne anlattığı değil, anlatışındaki şiirsel güzellik önceliklidir benim için..." diyor ya...

Artık, yıllarca böyle aptallıklara tutsak olmayacak bir öfkeyle kapattı çocuklar o kanalın düğmesini... Tam da geçtiğimiz günlerde (Ocak /99) bu karamsarlığımızı dağıtan bir olay oldu. *Cumhuriyet*'in *Bilim Teknik* ekinde bir dinbilim profesörü, belki bizlerin kişisel evrenimizde hiç örneği görülmemiş bir aydınlıkla ışıyordu. "Dinle bilimin ayrı iki alan olduğunu, bu yüzden dinin insanlara dinginlik ve mutluluk sunabildiği, bunun da yeterli görülmesi gerektiği halde, insanoğlunun yaşadığı dünyanın ancak bilimle açıklanabileceğini, konu olarak aldığı 'evrim' olgusunun da ancak böyle aydınlanabileceğini" vurguluyordu özetle bu değerli insan. Yine donakaldık, ama bu kez aptallık karşısındaki 'donma' değildi konu olan. Böyle bir dinbilim profesörü nasıl varolabilirdi! Birden umutla ışıdı içimiz. Bağnazlığın ve bundan doğan her tür aptallığın da 'ölümlü' olduğu ve yerini aydınlıkçı bir düşünceye bırakabileceği umudunu duyumsamaya başladık.

Ama, işte tam bu sırada, 20 Ocak akşamı, özel bir TV kanalının verdiği haberleri izlerken duyduklarımız bütün coşkumuzu alıp götürdü, yerine hiç değilse kendi yaşadığımız bireysel zaman dilimi için, karamsarlığa bıraktı: "Niğde'de görülen UFO halkta panik yarattı. Acaba uzaylılar mı geliyor? Şimdi Marmara Üniversitesi'nden Sayın Profesör "....."e bağlanıyoruz: ... Sayın Hocam, dinimizde UFO'ların yeri var mıdır? ..." Ürpertici, insanı mutlak sıfır derecesine götürüp donduran bir yanıt geliyor: "Evet!.. Melekler gibi Şeytan da, bir enerji paketi halinde gökten yere inebilir. Dinimiz bunu haber veriyor!.."

Evet, gökyüzünden ışıklar saçan bir cisim yere doğru yavaş yavaş iniyor ve içinden yeryüzüne bir 'enerji paketi halinde' (!) Şeytan iniyor!..

12 Mart'lı, 12 Eylül'lü yıllardan beri ülkemiz liselerinde Gökbilim (Astronomi) dersleri okunmuyor. Ama, onca üniversite bozuntusundan (Benim de içinde yetiştiğim çok değerli üniversitelerimiz var. Onlar kendilerini bilirler. Bu deyimi onlar için kullanmıyorum) sadece birkaçında, bildiğim kadarıyla, özverili bir bilim tutkusuyla çalışan astronomi bölümleri var. TÜBİTAK'ın yeni açtığı, uluslararası düzeyde, göndendirici bir Ulusal Gözlemevi var. Onlardan birine değil, hiç de adına yaraşır işler yapmadıkları daha konuşanların ilk sözlerinden belli olan "Uzay Araştırmaları Merkezi" diye bir yere sorular yöneltiliyor. Onlar da, uzaylıların sık sık dünyamızı ziyaret ettiklerinden söz ederek, yeryüzünün giderek bozulan ahlaki ve ekonomik dengelerinin göklerle kurulacak manevî bağlarla düzeleceği bildirimini vermeye çabalıyorlar...

Yazıklar olsun! Aptallık kol geziyor.. Kendinizi koruyun. Çünkü, bu ülkede artık siz kendinizi korumazsanız, kimse sizi koruyamaz. Hele siz gençler, ille de siz...

H. İbrahim Işık
(Emekli felsefe öğretmeni)

C. Gündoğdu ve E. Fidelan'a yanıt

Sayın Cengiz Gündoğdu, zaman azlığı nedeniyle *Karanlık çağa girişin işareti* (*Bilim ve Ütopya*, Mart 1999) adlı yazınıza ayrımlı olarak ancak ilerde cevap vereceğim. Bu arada gözüme çarpan bir yanlışı hemen ortaya çıkarmak gereğindeyim:

"... Ayrıca Tarcan yazı nasıl bulundu, yazıyı kimler buldu, kimler nasıl bir tarihi-kültürel ortamda yazı bulundu diye yola çıkmıyor..."

Yanıt: Kitabımın 3. bölümü (67-72), V. Ranov'un, *Archeologie* dergisinin, *Orta Asya Uygarlıkları* adlı (N.185-1993) özel sayısındaki, *Herşey taş döneminde başlar* adlı makalesini hareket noktası olarak alır ve Orta Asya kişisinin (Türk değil) 850 binlerden, 100 binlere kadar yaşadığı ilk yerleşim noktalarını sayı, yer ve adlarıyla verir.

Ondan sonra (80/35) bin arası Müsteriyen Dönemi'nde, Orta Asya kişisinin insan üstü kudret kavramını bulmuş olduğunu anlatır ve bu dönemin insanlık ve Orta Asya tarihi için büyük dönem olduğunu kaydeder.

Buradan da gene Orta Asya kişisinin, ilerlemiş olan kafa yapısıyla, 30 binlerde kaya resimleri yapmaya başladığını açıklar ve bu kaya resimlerini yeryüzündeki öteki kaya resimleriyle kıyaslar.

Orta Asya kişisinin kafası gelişmeye devam eder ve 15 binlerde soyutlama seviyesine erişir. Yani, bunun için 850-15 = 835 bin yıllık çile/gelişim dönemi yaşamıştır. Bu (soyutlama kabiliyeti+taşa resim yapma güçlüğü) nedenlerle, daima tekrarladığı şekilleri semboller haline getirir ki, yazı elemanları içeren bu tür kayalara 'petroglif' denir.

Petrogliflerdeki, bilimsel olarak damga denen şekiller Orta Asya kişisinin konuştuğu dille olduğu ve bu dilin seslendirdiği, OY, ON, BİR, vb. .. adlar aynen günümüze kadar kesintisiz geldiği ve bu günümüze kadar gelen dil Türkçe olduğu için, bu damgaları bulan kişilere, Türk ve ilk Türkler oldukları için, tarafımdan Ön-Türkler denmiştir..

Artık bundan sonra, Ön-Türk kişisi düşündüğünü, damgaları yan yana getirip, cümle halinde ifade etmeye çalışır. Bunun üzerinden 8 bin yıllık bir kafa gelişimi daha geçer. Nihayet, Ön-Türk kişisi, cümleyi ifade etmeyi başarmış yani yazıyı bulmuştur. (-7 bin, Sülyek). Evet yazı, Ön-atalarımız tarafından bulunmuştur. Kaynağını yobaz milliyetçilikten değil; dil, tarih, arkeoloji ve etnoloji bilimlerinden alır. Bir kelime, bir cümle, bir metin değil, şimdilik 423 yazıtı okur; cümleleri, Kazak, Kırgız, Uygur, Tatar, Taranç lehçeleriyle çözer.

Bu zaman ve mekândaki, büyük düşünce ve kültür gelişimi kitabımda 67-73. sahifelerde açıklandığı gibi, 4. bölümde, 73. sahifeden, 115. sahifeye kadar (gök, ateş, güneş kültleri, Ot-Oz,Tanrı Ateşi/ozlaşma, varoluş, Tanrıdan geliş/Tanrıya dönüş vb...) Ön-Türk kültürünün doğuşu, gelişim ve yayılması-yazıtlara dayalı olarak- açıklanmış ve 116. sahifeden, 145'e kadar, yazının ve damga sisteminin doğuşu, bu defa ayrıntılı olarak, 2. defa açıklanmış, ilk ve 2. yazıt'tan sonra, alfabelere gelinmiştir. Benim, 78 sahifede çeşitli yönleriyle vermiş olduğum bilgilerin varlığını inkâr edemezsiniz.

Sayın Engin Fidelan'ın uyarışına uyarılarım

Sayın Fidelan, iyi niyetle yazmış olduğunuz eleştiriniz için teşekkür ederim. Yalnız, 'uyarı'nız eksik ve yanlış resmî tarihe dayanmaktadır. Bu nedenle, kavram olarak boşlukta kalmaktadır. Benim 'uyarı'larıma gelelim:

Diyorsunuz ki "...Türk Bilge Kağan hanedanı yenidir, birkaç yüzyıllık olabilir... 2. yüzyılda Türk adı yoktur..." (*Bilim ve Ütopya*, Mart 1999).

1) Son 2 yüzyılını Tukyu diye bildiğimiz TÜRÜK BİL'i MÖ 879'da, İÇÜÜM APAM BUUMİN QAĞAN İSTEMİ kurar; bu ad. İçüüm apam (hükmüne geçeceğimiz), Buumin (nesiller nesli), Qağan (hanlar-hanı) İstemi demektir. Bil (egemenlik, belde) demek olduğuna göre, Tü-

rük egemenliği diyebileceğimiz bu devlet, 5 At-Oğ'dan (sülale) oluşur. İkinci sülaleden sonraki karanlık dönemi takiben, QANIM İL-ETİRİŞ'le, (İl ettiren, halkını kandıran, ona ülke yaratan Han'ım)'la (-565/525) yeniden yapılanır ve +575'te ölen Kül Tigin sonra 2 yıl bir 'naip'le yönetilir ve +580'de sona erer. Türük Bige Qağan (Türk devletine qağan) demektir. Çünkü, Bil(g)e, Bil'e egemenlik'e, anlamını verir. Bilgi'yi, âlimliği ifade etmez. Türük devletinde, onu yöneten her Qağan, 'Türük Bil'e Qağan-Türük egemenlik'ine, devletine kağandır'dır. Bu ünvan, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın aynı olan bir ünvandır.

2) Türük Bil'in, Heredot'tan 90 yıl önce yaşamış tarih yazdırıcısı Öngre-Bingabaşı (-530/493) bin yıllık tarihini Taşa Urdutmuştur. Bu taş, Moğolistan'da, Şine Usu yöresinde Finliler tarafından 1909'da bulunmuş, Ramstedt onu 1918'de yayınlamıştır. Kâzım Mirşan'ın deşifre ettiği bu taş, "tengride bol itmiş Bilge Qağan" (tanrıda doğmuş, yani ezelden beri mevcut belde'ye, egemenlik'e Qağan) diye başlar. Bu taşın tamamını, K. Mirşan'ın *Anadolu Proto-Türkleri* kitabının 50/87. sahifelerinde okuyabilirsiniz... Demek ki, Türük adı, -900'lerde Egemenlik adı olacak seviyeye gelmiştir.

3) Ön-Türkler kendilerine OQ ve ON derlerdi. (On adı Batıda Hun olmuştur). Ön-Türkler'in bu döneminde, OQ'ların dedikleri, OQ-USUZ ÖKÜK TÜRÜK deyimi vardır (Oq'lardan sembol Türk); Oq'lar, bütün Türkler'in kendilerinden doğduğu iddiasındadırlar (K. Mirşan).

4) Türk sözü, 'yöneten kutsal sınıf' cümlesinin sıkışmasıyla oluşan TÜRÜSK sözcüğünden TÜRÜK, TÜRKİ, TÜRK şekilleri ile doğduğu gibi; aynı kaynaktan, Türüsk,Trüsk, Türska,Tuska, vb. çeşitlemeleri çıkmıştır. Örneğin, Mısır'daki Ahram Müzesi'nde bulunan, -1400 tarihli bir kadın mumyasının sargı bezinde Etrüskçe bir cümlede TURŞA adı mevcuttur (M. Bariç-Mirşan). Etrüskler'in yerleştiği yöre, TUSCA/NA adını taşır.

5) Turki adına gelelim. "Bu kelimenin yalnız başına göründüğü 3. binde Türk adının olması sıfıra yakındır" demek hakkına hiçbir bilimsel araştırmacı sahip değildir. Çünkü, a) Harika bir ipucu olan bu ad üzerinde durularak, derinliğine, genişliğine araştırma yapılması gerekir. Ve de sonuç elde edilinceye kadar, olasılık terk edilemez. Sizin beni itham ettiğiniz şekil ise şöyledir: "bilimsel ciddiyetten uzaktır, yöntemsizliği gösterir..." Örneğin, coğrafi keşifler, yol üstünde rastlanan fakat haritada mevcut olmayanların tespitiyle ilerlemiştir, haritada yoktur diye yok sayılmamışlardır. Bunun için, Sayın Akurgal'ın bu adı Anadolu kültürü tarihinde olasılık çerçevesinde göstermesi beklenebilirdi. Acaba bu ad Grek olsaydı, Yunanlılar sizin gibi mi düşüneceklerdi? b) Türki kelimesini reddeden yerli ve yabancı tarihçilerin, Türk tarihini araştırmak için gerekli formasyonları eksiktir.

6) Bana gelince, *Bilim ve Ütopya*'nın Şubat 1999 sayısında Turki Krallığı'nı kral adı 'İL ŞU NAİL'in Ön-Türkçe İL-ŞU, O'NA İL= İLŞU'ya il, ülke şeklinde olduğunu Mirşan'a göre açıkladım. Ülkesinin ve kralının adı Türkçe olduktan sonra, hâlâ 'Türk olamaz' diyemezsiniz. Bu tür red olayı, eksik formasyona ilaveten, Tanzimat'tan beri kalmış olan Batı'nın üstünlüğü korkusuyla onun 'okey'ini beklemekten de ileri gelmektedir.

7) Turki'den önce de, a) Erzen ve ekibinin, Orta Asya'yla ilişkisi olarak ortaya çıkarmış olduğu (-13 bin/-1000) tarihli kaya ve mağara resimleri. b) Bu resimler arasında, Mirşan'ın okumuş olduğu -7 bin'den başlayan Ön-Türk yazıtları c) Mirşan'ın Asya'da okumuş olduğu Ön-Türk yazıtları d) Uçuğultur Kölü'nün kurulmasıyla ortaya çıkan Hazar Denizi'nin adı: TÜRGİ AYIRĞUN KÖL... Ama siz, hâlâ Çin kaynaklarından öncesine inemiyor ve Ön-Türk yazısını kabul etmiyorsanız, bunu reddetmek için gerekli dil bilgisine sahip olmadığınızı düşünmeniz gereklidir.

8) Yukarıda kaydettiğim gibi, Türk dil, yazı ve kültürünü, Anadolu'ya Asya'dan sürekli olarak taşımış ve Anadolu Dip kültürünü oluşturmuş olan göçleri, 'Türk kitlelerinin' basit, önemsiz göçleri olarak göremezsiniz. Çünkü gelenler, göçebe değil, yazısı ve kültürüyle gelen göçmenlerdir, esasını kentliler oluşturur.

9) Bir-Oy Bil, At-Oy Bil ve Türük Bil, vb. alt bilgileri, eğer Orta Asya lehçelerini bilseydiniz, Türük Bil dönemindeki saray tarihçileri Yoluğ Tigin'lerin bıraktıkları bolbol'lardan (Bal-Bal değil) tarih belgelerinden, Urqun Nehri vadilerinden HOYTI-TAMIR yöresinde kayalara -800'den itibaren urulmuş olan 'güncel haber'lerden, Öngre-Bingabaşı, Alperin ve Bilge Atung Urung'lardan öğrenebilirdiniz... Bu sonuncunun belgesi TÜRÜK BİLGE QAĞAN İLİNE BİTİG (Türk devleti Qağanın ülkesi hakkında bitig) adını taşır.

Halûk Tarcan

...kısa.....kısa.....kısa.....kısa.....kısa.....kısa.....kısa...

Dışbank'ın teknoloji yatırımları sürüyor: yeni tercih Cadet: NovaSoft Doküman ve İş Akışı Yönetim Sistemleri, Türkiye'nin büyük kuruluşlarından Doğan Holding'e ait Dışbank tarafından satın alındı. Novasoft çözümleri, ülkemizde yazılım alanında sunduğu kaliteli hizmetle ve güçlü ürünleriyle tanınan Cadet Bilgisayar tarafından pazarlanıyor ve özellikle bankalar ve üretim sektörü gibi çok sayıda dokümanın kullanıldığı ortamlarda kullanıcılara büyük kolaylıklar sağlıyor.Kullanıcıların, her türlü dokümana yetkileri dahilinde anında erişimini mümkün kılan ve dokümanların şirket içinde kesin güvenlik altında dolaşmasına imkan tanıyan NovaSoft çözümleri Oracle veritabanı üzerinde çalışıyor.

Teknoloji Beko'nun kütüphanesine Porcan'la giriyor: Beko Elektronik'in Beko Belge-Bilgi Merkezi otomasyon çalışmaları tamamlandı. Böylece merkezde bulunan kaynaklar sadece şirket çalışanlarının değil, internet aracılığıyla tüm okurların hizmetine sunulmuş oldu. OT/VT sektörünün önde gelen kuruluşlarından Porcan Beko Belge-Bilgi Merkezi'nde kurduğu sistemle, merkezde bulunan dergi, kitap, video kaset gibi yayınların kayıtları yapılıyor, raf düzenleri sağlanıyor ve her bir yayına ait detay bilgileri bilgisayar ortamına aktarılıyor; isteyenlerin bu bilgileri taramasına imkan sağlanıyor.

Compaq'ın Oscar adayı "Bunny": 1999 En İyi Kısa Metrajlı Çizgi Film dalında Oscar'a aday gösterilen Bunny'nin görsel efektleri, Compaq Alpha sunucular üzerinde gerçekleştirildi.

Türkiye'nin bilgisayar destekli eğitim çözümü: Akademedia 99: Eğitim sisteminde bir devrimi simgeleyen yeni yazılım paketi ile öğrenciler bilgiyi ödünç almaktan ve ezbercilikten kurtuluyorlar... Lise müfredatını etkileşimli olarak bilgisayar ortamına ve bilgisayar destekli eğitim sektörünün önde gelen uluslararası firmaları tarafından dünyanın en iyi yazılımı olarak nitelendirilen Akademedia 99 Türkiye'yi bilgi çağına taşıyor.

Marmara 34: 1950'li yıllardan bu yana otomotiv, kalem, kırtasiye, finans ve ağırlıklı olarak bira ve meşrubat sektöründe faaliyet gösteren Anadolu Grubu, Marmara 34 adıyla yeni bir birayı satışa sundu. 1998'de satın alınan Marmara Bira, üretim teknolojisinden ambalajına kadar yenilenerek, ülkemizde 11 litre düzeyinde olan kişi başına tüketimi artırmayı amaçlıyor. Yüzde 5 alkollü, açık renkli olan Marmara 34, malt ve saf yumuşak su kullanılarak üretiliyor; ambalajlandıktan sonra bir yıl boyunca muhafaza edilebiliyor.

Kuşadalılar'dan 75. yıla armağan: Aydınlanma Alanı

Kuşadası Atatürkçü Düşünce Derneği, Cumhuriyet'in 75. yılında Aydınlanma düşüncesini sembolize edecek bir etkinlik tasarladı. Mustafa Kemal Atatürk ve onun devrimci arkadaşlarının başlattığı bu yolu emekleriyle ışıklandıran sanat, felsefe, bilim insanları arasından saptadığı kişilerin büstlerinin hazırlanarak Aydınlanma Caddesi adı verilecek bir caddeye konulması için karar alındı. Ve her yıldönümünde yeni büstlerin konulması, böylece Aydınlanma devriminin sürekliliğine koşut olarak bu caddenin de geliştirilmesi düşünüldü. Kaynak yaratılması için Belediye projeyi destekledi ve meclis kararıyla ilk adım atıldı. Sevindirici olan şuydu ki meclis yalnız ADD'nin önerdiği isimleri değil büstleri konulacak insanların arasına yenilerini de katarak projeye güç kattı.

Herşey güzeldi; ne var ki ederler korkutucu olmuştu. Bu noktada ADD yeni bir öneri getirdi. Büstler ünlü sanatçılara değil 75. yılda kariyerini tamamlamış genç yontuculara yaptırılmalıydı. Bu tasarımı daha da anlamlı hale getirecekti. Esen Tamer, Selda Demirel, Örsay Örs... Üç genç sanatçı işe coşkuyla giriştiler, bir alan projesiyle ortaya çıktılar.

Kuşadası'nın en eski alanı olan eski pazar yeri, merkezi alan olarak zaten Uğur Mumcu Anıtı'nı barındırıyordu. Sait Gürpınar Parkı ile anıt arasında kalan alan eski pazar yerini bir yandan İnönü ve Atatürk bulvarlarına bağlıyor, öte yandan Kaleiçi sokaklarıyla denize ulaştırıyordu.

Bundan sonraki günler sessizlikle geçti. Kuşadalılar zaman zaman ortadaki havuzun çevresinde üç genç gördüler, güneşe bakıyorlar ölçüp biçiyorlardı. Önemsemediler. Ta ki kaideler konulana değin. Ve sonunda büstler geldi. Cahit Arf, Hasan Ali Yücel, İsmail Hakkı Tonguç, Jale İnan, Mahmut Esat Bozkurt, Adnan Saygun, Necil Kazım Akses, Feza Gürsey, Behçet Uz, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Muazzez İlmiye Çığ, Arif Müfit Mansel, Ekrem Akurgal, Abdullah Kızılırmak, Refik Saydam, Nusret Fişek, Mustafa İnan, Ali Erdemir, Pertev Naili Boratav ile Hıfzı Veldet Velidedeoğlu Kuşadası'na geldiler. Alandaki yerlerini aldılar.

Açılış için 17 Şubat 1999 Türk Hukuk Devrimi'nin 75. yıldönümü seçildi. Yağmura karşın herkes oradaydı. Abdullah Kızılırmak'ın eşi, Mahmut Esat Bozkurt'un kızı ve Muazzez İlmiye Çığ gelmişlerdi. Muazzez Hanım Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın büstünü duygulanarak açtı ve herkesi duygulandırdı. Kendi büstü açılınca yaratıcılarından yontucu Esen Tamer'e sarılıp onu öptü. "Böyle güzel gülüşü nasıl buldun da kondurdun yüzüme?" diyordu. Büstler tek tek açıldıkça katılanlar bando eşliğinde tekrar tekrar çalınan 10. Yıl Marşı'nı daha bir heyecanla hep bir ağızdan söylüyorlardı.

Şimdi okula, işe, çarşıya pazara gidip gelenler Aydınlanma'nın bu yiğit emekçileriyle göz göze geliyorlar. Her 29 Ekim'de onlara yenileri katılacak. Genç sanatçılar Esen Tamer, Selda Demirel, Örsay Örs ve Aydınlanma Alanı'nın tasarımına emek verenler, alana konulacak aydınlanma kapısı ve ağacı için şimdiden işe koyuldular. Özgür akılla düşünme cesaretini gösterebilenlere içten bağlılık ve saygıyla...

Mucize Özünat

Cahit Arf

Jale İnan

Hıfzı Veldet Velidedeoğlu

Türkiye'nin en geniş kapsamlı köy kütüphanesi

Söke'de on yıldır yayımlanan Kültür Bakanlığı'nın 500 kütüphanesine düzenli gönderilen *Beşparmak* kültür sanat dergisi Milas'ın Pınarcık Köyü'ne **Beşparmak Kütüphanesi** kuruyor. Türkiye'nin en geniş kapsamlı köy kütüphanesi olması amaçlanan kütüphaneye, Çevre Bakanlığı, Dokuz Eylül Üniversitesi Sinema Televizyon Bölümü ve internette bir sayfa açarak Adnan Menderes Üniversitesi destek oldu. Ayrıca Muzaffer İzgü 31 kitapla, ressam ve diş hekimi Bülent Burgaç 78 kitap, ansiklopedi ve iki koli meslek dergisiyle, Öner Yağcı 10 kitapla, Söke Fen Dershaneleri üniversite ve kolejlere hazırlık için bir kamyon dolusu kitapla, Kuşadası Başarı Dershanesi birer takım kitapla katkıda bulundular.

Kampanyanın başında derginin genel yayın yönetmeni ve Kuşadası Doğayı ve Sokak Hayvanlarını Koruma Derneği üyesi Güven Pamukçu bulunmaktadır. Güven Pamukçu 600'ü aşkın üyesi olan Türkiye Edebiyatçılar Derneği üyesidir.

Sizler de, Türk dilinde ve Avrupa dillerinde yayımlanan her türlü öykü, şiir, roman, araştırma, bilim, sanat, hayvan, çevre, sözlük, vb. kitapları, ansiklopedileri, meslek kitapları ve dergileri göndererek kütüphanemizin amacına ulaşmasına katkıda bulunabilirsiniz.

Kuşadası ve Söke'de başlatılan ilaç kampanyasıyla köylüyü ücretsiz doktor kontrolünden geçirmek, büyük ve küçükbaş hayvanları kontrolden geçirmek, halka bilinç ve bilgi götürmek, varsa hastalıklarına (parazit ve her türlü hastalıklarla ilgili) çare bulmak için yardımınızı istiyoruz. Hayvanlar, çevre ve belirttiğimiz konularda ilaç ve doküman göndereceğinize inanarak saygılar sunarız. İletişim adresimiz: İlgi Eczanesi, İnönü Bulvarı 24/B Kuşadası. Tel: (0 256) 614 69 99.

Güven Pamukçu

Arkeoloji ve tarihi yeniden yazmak

Ülkemiz bilimi açısından çok önemli bir nokta: Eskisinden farklı olarak, çaplı arkeolojik araştırmalarda Türkiyeli bilim insanları birinci derecede rol alıyorlar, kazıları bizzat yönetip, oluşturulan kuramlara imzalarını atıyorlar.

Arkeoloji, çoğu bilim dalına oranla, ideolojik, hatta politik yansımaları daha belirgin olan bir bilim dalıdır. Çünkü tarihle ilgilidir ve tarih her zaman ideolojik çatışmalarda ve politika sahnesinde en önemli mücadele konularından biri olmuştur. İdeolojik hegemonyanın en belirleyici araçlarından biridir tarih. Politika sahnesine çıkan her yeni güç, tarihi kendine göre yeniden yazar ve bunu kabul ettirmeye çalışır. Toplanan veriler ve ulaşılan bilimsel bilgiler, kuram oluşturma aşamasında eğilip bükülür, işe gelen ön plana çıkarılır, gelmeyen göz ardı edilir. Bilimin -çoğu iyi niyetli bilim insanının da göremediği- ideolojik yönüdür bu. İnsanlığın, karşıt ekonomik çıkarlara sahip sınıflara bölünmüş olmasının getirdiği bir sonuçtur bu durum ve bilimsel çalışma açısından da bir cenderedir. Tarih ve ondan köklenen diğer bilim dalları, dünya çapındaki sınıf mücadelesinin bir aracı olmuştur yaşadığımız koşullarda.

Batı uygarlığının gelişimine baktığımızda da aynı durumu görürüz. 18. ve 19. yüzyıllardaki siyasal devrimlerle ve sanayi devrimleriyle giderek bir dünya sistemi haline dönüşen Batı uygarlığı (diğer bir deyişle kapitalist dünya sistemi); tarihi kendine göre yeniden yazmış, kendisinin her dönemde merkezde olduğu düz bir uygarlık tarihi çizgisi (Avrupamerkezci tarih anlayışı) imal etmiş ve bu da dünyanın mazlum halkları üzerindeki ideolojik hegemonyasının en önemli unsurlarından birini oluşturmuştur. Denilebilir ki, askeri güçten bile daha önemlidir bu. Çünkü beyinler her an bombardıman edilmektedir; daha doğrusu çok küçük yaşlardan itibaren o doğrultuda imal edilmektedir. Hem de "prestiji tartışmasız" ve "tarafsız" bilim aracılığıyla. İşte Arkeoloji, yaklaşık iki yüzyıldır, Batılı çevreler tarafından bu amaçla kullanılıyor. Hatta denilebilir ki; Arkeoloji, Antropoloji, Sosyoloji, İktisat gibi bilim dalları, daha en başta bir Avrupamerkezci damga ile sistemleştirilmiş disiplinlerdir.

Böyle bir damga ile kurulmaları, bu bilim dallarını çöpe atmamızı ve toptan reddetmemizi gerektirmiyor tabi ki. Bu, geçmişe ve ilkele geri dönmek olurdu. Yapılması gereken; bu damganın farkında olmak, söz konusu çarpıtmalara karşı pozisyon almak, toprağı gerçeği bulmak için kazmak ve doğru kuramlara ulaşmak. İnsanlığın ve en önemli insan etkinliklerinden biri olan bilimin özgürleşmesi mücadelesinin bir parçasıdır bu çabalar. Mazlum ülkelerin bilim insanlarına böyle bir görev düşüyor; daha doğrusu gerçek bilim yapabilmenin bir gereğidir bu. Atatürk önderliğindeki Genç Cumhuriyet'in, Tarih, Arkeoloji, Antropoloji gibi dallara neden büyük bir önem verdiği, Cumhuriyet Devrimi'nin kesintiye uğradığı 1950'ler sonrasında neden bu dallarda bir duraklama ve yozlaşmanın yaşandığı, böyle bir perspektifle daha kolay anlaşılabilir.

***

Türkiye Arkeolojisi, bizce, son yıllarda bir atak içinde. Tabi ki yıllardır, bir arkeoloji cenneti olan Anadolu'da çok sayıda kazı yürütülüyordu. Farklı olan, son yıllarda çok geniş çaplı bölge araştırmalarına girilmesi ve bu bilim dalında dünya çapında kuramların oluşmasına doğru yol alınması. Bu çalışmalar sonucunda; Anadolu'nun, yaşadığımız bölgenin, hatta dünyanın tarihinin doğruya daha yakın bir biçimde ortaya çıkarılacağı anlaşılıyor. Ülkemiz bilimi açısından çok önemli bir nokta da şu: Eskisinden farklı olarak, bu çaplı araştırmalarda Türkiyeli bilim insanları birinci derecede rol alıyorlar, kazıları bizzat yönetip, oluşturulan kuramlara imzalarını atıyorlar.

Bir diğer gösterge de genel bilim okuru çevrelerinde Arkeoloji'ye olan ilginin artışıdır. Arkeoloji dünyasındaki çalışmalar, kapalı devre akademik dergileri aşmış ve popüler bilim dergilerinin en çok ilgi gösterdiği alanlardan biri olmuştur. *Bilim ve Ütopya* dergisi ise yayın yaşamının başından itibaren bu bilim dalına geniş yer ayırmıştı. İşte elinizdeki sayının kapak dosyası da Arkeoloji alanından iki değerli bilim insanının çalışmalarından oluşuyor.

Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. **Hayat Erkanal**, İzmir ve çevresinde çok önemli kazıları yönetiyor. Ekibiyle birlikte ulaştığı sonuçlar ise, tarih öncesi Ege hakkında bugüne kadarki kuramları geliştirecek ve değiştirecek boyutta. Urla-Limantepe ve Menderes-Bakla Tepe'de yürüttüğü kazılar, MÖ 6. bine kadar uzanan çağlarda (prehistorik dönemlerde) bu merkezlerde oldukça gelişmiş bir yerleşimin bulunduğunu gözler önüne seriyor. Böylece, Sayın Erkanal'ın deyişiyle "Ege'nin sadece Troya'dan ibaret olmadığı" anlaşılmıştır. Belli ki, yapılacak çalışmalar doğrultusunda Ege'nin engin tarihi yeniden yazılacak! Ege tarihinin son bulgular ışığında gözden geçirilmesinin, dünya tarihinin de gözden geçirilmesini gerektirdiği bilinir. Bu denli önemli bir projeyi yürüten Hayat Erkanal ile yaptığımız söyleşinin ilgi çekeceğini umuyoruz.

Ege Üniversitesi Prehistorya Bölümü'nde yüksek lisans yapan arkadaşımız **Hakan Kale**'nin ilk bölümünü bu sayımızda yayımladığımız çalışması ise son derece kapsamlı bir yazı projesi. Sayın Kale, az bilinen bir dönem olan MÖ 2000'lerde Anadolu'nun siyasi ve etnik yapısını araştırıyor. Hepimiz Hititler'i biliriz, ama aynı dönemde Anadolu'da Hititler'e komşu birçok medeniyetin (devletin) bulunduğunu konunun uzmanları dışında pek bilen yoktur. İşte Hakan Kale, bu "kayıp" medeniyetleri tek tek inceliyor. Her biri hacimli bir kitap boyutunda. "Anadolu'nun kayıp medeniyetleri" adı altında, özetlerini dizi olarak yayımlayacağımız bu yazı projesinin ilk bölümünde Hititler'in batı komşusu Ahhiyava ele alınıyor. Merkezinin kıta Yunanistan'da mı, Rodos veya Girit adalarında mı, yoksa Batı Anadolu'da mı olduğu tartışmalı olan Ahhiyava, Hititler düzeyinde egemen bir devlet. Hakan Kale'nin Ahhiyava makalesi, tam da Sayın Erkanal'ın bıraktığı yerden başlıyor. Bu nedenle aynı dosya içinde değerlendirmeyi uygun gördük. Birbirini tamamlayan iki çalışmanın okurlarımız tarafından tartışılacağını umuyoruz.

Yedi ay dergiye zam yapmadık. Giderlerimizin büyük oranda artması dolayısıyla dergi fiyatını 700.000 TL. yapmak zorunda kaldık. Okurlarımızın anlayışla karşılayacağını umuyoruz.

Gelecek ay buluşmak üzere, dostlukla...

Ender Helvacıoğlu

Anadolu'nun kayıp medeniyetleri-1: Ahhiyava

MÖ 2. bin yılda Anadolu'daki en büyük güç Hititler'di. Buna rağmen Hititler tarihlerinin hiçbir döneminde Anadolu'ya tam hakim olamadılar. Anadolu'yu Hititler'le paylaşan diğer devletlerin başlıcaları şunlardı: Ahhiyava, Wilusa, Assuwa, Arzawa, Lukka, Karkişa, Kizzuwadna, Kaşga Ülkesi, Issuwa, Azzi-Hayasa, Hurri-Mitani, Pala ülkesi.

Hakan Kale

Irk" antropolojik bir gerçekken "medeniyet veya uygarlık" dediğimiz olgu sosyolojik bir gerçektir. Medeniyetleri belli bir ırk değil, aynı coğrafya üzerinde olumlu veya olumsuz aynı tarihsel olayları yaşayan insan toplulukları kurar. Bu topluluklar farklı dil, din ve etnik yapıda olabilir. Ortak tek noktaları aynı mekânda aynı tarihsel olayları yaşamalarıdır. Diğer deyişle uygarlıkların çimentosu ortak coğrafya ve tarihtir. Farklı kavimler ortak coğrafya üzerinde yaşarlarken birbirlerine adaptasyonları ölçüsünde yüksek medeniyet seviyelerini yakalayabilirler. Her medeniyetin ise onu diğerlerinden ayıran kendine özgü bir kültürü bulunmaktadır. Kültürün en yaygın tanımı belli bir toplumdaki ortak değerler (maddi-manevi) bütünüdür. Farklı kavimler aynı mekânda aynı tarihsel süreç içinde ne kadar çok ve güçlü ortak değerlere varabilir ve yaratabilirse o kadar güçlü ve benzersiz medeniyetler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu medeniyetleri anlamamızın tek yolu ise coğrafyalarını ve tarihlerini bilmektir.

Şu anda üzerinde yaşadığımız coğrafya yani kıta Anadolu bu bakımdan tam bir sosyal bilimler laboratuvarı görünümündedir. Anadolu dünyanın hiçbir coğrafyasında görülemeyecek kadar çok farklı dil, din ve etnik yapıda kavimlerin neredeyse bir sınav verircesine çağlar boyu bir araya geldiği, savaştığı, kaynaştığı ve nihayetinde yurt tuttuğu muazzam bir coğrafya olmuştur. Tümünü Anadolu Medeniyetleri başlığı altında toplayabileceğimiz, birbiriyle çok şey paylaşan fakat her zaman birbirinden farklı olmasını başarabilmiş yüzlerce medeniyet ortaya çıkarmıştır Anadolu.

Burada Anadolu'nun en eski ve en bilinmeyen medeniyetlerini, kelimenin tam amlamıyla kayıp uygarlıkları, dilimiz döndüğünce sizlere tanıtmaya çalışacağız. Detaylarını göreceğimiz bu medeniyetlerden kimileri en az bin yıllık bir ömür sürmüş ve günümüzde fiilen yaşadığımız çoğu olgu, fikir, gelenek veya değerlerin asıl yaratıcısı olmuştur.

Başlangıç

Boğazköy (Hattuşaş), Maşat Höyük (Tappiga) ve Orta Köy (Şappinuva) gibi önemli Hitit merkezlerinde ele geçen çivi yazılı tabletlerde MÖ 2. bin yılda Anadolu'nun siyasal haritasını teşkil

Harita 1: MÖ 2000'de Anadolu'nun siyasal haritası.

eden binlerce ülke, şehir ve dağ, göl, ırmak gibi coğrafi isimler geçmektedir. Sorun bunların bugünkü mevkilerini tespit etmektir ve yukarıda saydığımız üç Hitit şehri ve birkaç istisnai yerleşim yeri dışında bu ismi geçen ülke, şehir ve coğrafi isimlerin bugünkü yerleri gerçek bir tartışma konusudur.

Arkeolojide Anadolu'nun MÖ 2. bin yıl tarihi coğrafyası başlığı altında toplanabilecek bu tartışmada ilk olarak ikinci bin yılın başlarında Anadolu'da geniş bir ticaret ağı kuran Assur tüccarlarının özellikle Kültepe'de ele geçen genellikle ticari içerikli mektupları, sonrasında MÖ 1650'lerden itibaren Hitit devletinin kurulmasıyla Hitit devlet arşivleri temel alınmaktadır. Kimi münferit olaylarda Mısır ve Assur gibi çevre medeniyetlerin arşivlerinden de faydalanmaktadır. Nihayetinde içinde ülke, şehir ve coğrafi isimler geçen tabletlerin tercümesini eline alan bilim insanları, Anadolu'yu karış karış gezerek tabletlerdeki tanımlamalara uyabilecek yerleri arkeolojik ve filolojik delillere dayanarak tespit etmeye uğraşmaktadır.

Biz de bu yazı dizimizde MÖ 2000 yıldaki bin yıllık Anadolu coğrafyasını, Hititler'in kendilerine rakip gördüğü diğer Anadolu devletlerini tek tek mercek altına alarak özetlemeye çalışacağız.

Resim 1: Yazılı Kaya, Hititler'in Bin Tanrısı.

Hiç şüphesiz MÖ 2. bin yılda Anadolu'daki en büyük güç Hititler'di. Buna rağmen Hititler tarihlerinin hiçbir döneminde Anadolu'ya tam olarak hakim olamamışlardır. Anadolu'yu Hititler'le birlikte paylaşan ve yazılı metinlere göre oldukça güçlü oldukları anlaşılan diğer Anadolu medeniyetlerinin başlıcaları Hitit metinlerine göre aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

1) Ahhiyava (kuta Yunanistan + Kıyı Güney Batı Anadolu)

2) Wilusa (İlion) ve Taruisas (Truva)

3) Assuwa (Lidya, İzmir ve çevresi)

4) Arzawa Memleketleri (Tüm Menderes Havzası ve çevresi)

5) Lukka (Güney Batı Anadolu)

6) Karkişa (Karya bölgesi; Bodrum ve çevresi)

7) Kizzuwadna (Kilikya bölgesi, Adana ve çevresi)

8) Aşağı Ülke ve diğer Orta Anadolu devletçikleri

9) Kaşga Ülkesi (Orta ve Doğu Karadeniz)

10) Issuwa, Azzi-Hayasa (Doğu Anadolu ülkeleri)

11) Hurri-Mitani Devleti (Güney Doğu Anadolu, Kuzey Suriye)

12) Pala ülkesi (Paflagonya, Kastamonu ve civarı)

13) Hitit coğrafyası

Assur tüccar metinlerinde geçen yer adlarına göre MÖ 2. bin yıl başındaki Anadolu coğrafyası ise çok daha ayrı bir çalışma gerektirmektedir. Bu dönem tarihi coğrafyasının ana konusu yüzün üzerinde olduğu tahmin edilen Assur Karum (Assurca = liman, koloni merkezi) ve Wabartumlarının (istasyon) lokalize edilmesi ve gerek bu tüccar metinlerinde gerekse bu dönem Anadolu krallarının mektuplarında ismi geçen şehir krallıklarının yerlerini tespit etmektir. Bu çalışmaların merkezinde bugüne kadar binlerce çivi yazılı Assurca tabletin bulunduğu Kayseri'ye 20 km. uzaklıktaki Kültepe

Yazıdaki Kısaltmalar

AS: Anatolian Studies (Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün yıllık bilimsel dergisi)
AU: F. Sommer, Die Ahhijava-Urkunden, Abhand. Bayer. Akad. Wiss., phil.-hist. Abt., N.F.6 (1932) I-1469
AUKE: F. Sommer, (Ahhiyava und kein Ende? (Indo-germanische Forschungen 55 (1937) 169-297.
AuS: F. Sommer, Ahhijavafrage und Sprachwissenschaft, Abhand. (ayer. Akad. Wiss., phil.-hist.Abt. N.F.9 (1934) 1-101.
Bittel, Grundzüge : K. Bittel, Grundzüge der Vor-und Frühgeschischte Kleinasien (Tübingen 1950)
Bo: Boghazköi-Texte (Boğazköy Metinleri; Müze Numaraları)
Forrer, Forsch: E. Forrer, Forschungen I (Berlin 1926)
Friedrich, Elementarbuch: J. Friedrich, Hethitisches Elementerbuch I (Heidelberg 1940), II (Heildelberg 1946)
Hit.: Hititce
GG: J. Garstang/ O.R. Gurney. The Geography of the Hitite Empire (London 1959)
Götze, Madd.: A. Götze, Hethitische Texte III, Madduwattas, MVAEG 32 (1927) I-178
Gurney, Hittites: O.R. Gurney, The Hittites (Pelican Books 1954)
HA: F. Schachermeyr, Hethiter und Achaer, Mitt. Altor. Gesellschaft 9 (Leipzig 1935) Heft 1/2.
HHI veya Page, HHI: D.L. Page, History and the Homeric Iliad (Berkeley 1959)
KBo: Keilschrifttexte aus Boghazköl (30 and 36 Wiss. Veröffent. Deutschen Orient-Gesellschaft).
KUB: Keilschrifturkunden aus Boghazköi (Berlin)
Laroche, Receuil: E. Laroche, Receuil d'Onomastique hittite (Paris 1951)
MVAEG: Mitteilungen der Vorderasiatisch-Aegyptischen Gesellschaft.
VAT: Vorderasiatische Texte (Müze Numaralarıyla birlikte)
ZfA: Zeitschrift für Assyriologie

Harita 2: MÖ 2000'de Anadolu'nun genel etnik yapısı.

(Kaniş Karumu) yer almaktadır. Bu konu ayrıca ele alınacaktır.

Hitit döneminde Anadolu'nun etnik yapısı ve dağılımı

MÖ 2. bin yılda Anadolu nüfusunun dilsel ve etnik dağılımı hakkında da bilgileri yine öncelikle Hititler'in başkenti, günümüzde Çorum ili Boğazkale ilçe sınırları içinde olan Hattuşaş'da 1906 yılından beri devam eden bilimsel kazılarla ortaya çıkarılmış çivi yazılı tabletlerden çıkartmak mümkündür. Hattuşaş'da bir başkente yakışır şekilde çoğunluğu "Hititce/Nesice" (1) tam altı dilde binlerce tablet gün ışığına çıkartılmıştır. Yapılan filolojik incelemeler sonucunda anlaşıldığı kadarıyla bu diller:

1) Nessice: (Hititce. Hint-Avrupai)

2) Akkadca: (Uluslararası yazışmalarda kullanılmıştır. En eski Sami dili)

3) Luwice: (Yine Hint-Avrupai bir dil olup özellikle Arzawa ve Kizzuwatna ülkelerinde konuşulmaktaydı.)

4) Hurrice: (Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da Hurri halkları tarafından kullanılmaktaydı. Belli bir dil grubuna girmemektedir.)

5) Palaca: (Kuzey Batı ve Batı Karadeniz Bölgesi'nde kullanılmaktaydı. Bilgiler çok yetersizdir. Bu dil de Hint-Avrupai dil grubuna girmektedir.)

6) Hattice: (Hitit öncesinde, Hint-Avrupai kavimlerin Anadolu'ya girmesinden önce, Alacahöyük, Truva, Kültepe, Acemhöyük gibi yerleşim yerlerinden tanıdığımız Hatti krallıklarının dili. Anadolu Hititler döneminde bile Hatti ülkesi olarak anılmaya devam etmiştir. Esasen Nesilileri Hititler olarak adlandırmamız da bundan kaynaklanmaktadır. Hattice dünyada hiçbir dil grubuna dahil olmayıp Anadolu'nun kendi dinamiklerinde ürettiği en özgün dili konumundadır).

Böylece MÖ 2. bin yılda Anadolu'daki etnik yapıyı kabaca Batı Anadolu ve Güney Anadolu'da Luwiler; Batı Karadeniz Bölgesi'nde Palalar; Orta Anadolu'da Hititler (Nesiler); Doğu ve Güney Anadolu'da Hurriler olarak özetleyebiliriz (Bkz. Harita I-II). Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde, Hititler'in belası, belki Hititler'i sona erdirmiş olan, iflah olmaz, yine Hint-Avrupai dil konuştuğunu bildiğimiz Kaşga Halkı bulunmaktadır. Bu dönemde Anadolu'nun prehistoryasından gelmiş olan Hattiler muhtemelen bu halkların içinde sinmiş olarak yaşamaya devam etmektedir. Zaten tüm bu halklar yerli Hatti kültüründen etkilenmiştir ve bu kültürün birer devamıdır. Örneğin Hint-Avrupai Hititler din, mitoloji, adet ve töreler bakımından büyük ölçüde Hatti etkisinde kalmıştır (2) (Resim 1). Yazılı belgelerdeki Hatti isimlerinden Hattiler'in etnik olarak da yaşamaya devam ettikleri anlaşılmaktadır. Şimdi Batı Anadolu'dan başlayarak doğuya doğru MÖ 2. bin Anadolusu'nun siyasal tarihine doğru yolculuğumuza başlayabiliriz.

MÖ 2000'de Batı Anadolu

MÖ 2. bin yıldaki Batı Anadolu'nun siyasal ve kültürel yapısını bilmek, MÖ 6. yüzyılda Miletoslu Thales ile başlayan pozitif bilimlerin yurdu İyon medeniyetinin hangi tarihsel süreçlerden geçerek oluştuğunu anlamaya yardımcı olacaktır. Çalışmanın devamında görüleceği gibi oldukça karmaşık ve çalkantılı Batı Anadolu siyasal yaşamı her şeye rağmen Ortadoğu'nun medeniyet birikimlerini sentezlemeyi ve Batı'ya aktarmayı başarabilmiştir. Batı Anadolu devletleri arasında en büyüğü ve önemlisi Arzawa Memleketleridir. Assur ticaret kolonisi döneminden beri mevcudiyeti bilinen Arzawa (3) Hititler'den daha eski olduğu gibi diğer Anadolu devletleri içinde Hititler dışında komşu ülkelerle yazışma yaptığını bildiğimiz tek ülkedir. Küçük Arzawa kralı Tarkhundaradu'nun Mısır firavunu III. Amenophis (MÖ. 1417-1379)'e gönderdiği Hititçe mektupların ikisi geçen yüzyılın sonlarında Aşağı Mısır'daki krali Amarna kentinde bulunmuştur (Literatürde **Arzawa mektupları** olarak bilinmektedir). Arzawa'nın yanında ismi geçen diğer önemli Batı Anadolu kentleri Karkişa (klasik dönem Karya/Bodrum ve çevresi), Assuwa (Klasik dönem İyonya/İzmir ve çevresi), Lukka (Klasik dönem Likya, Fethiye ve çevresi), Ahhiyava (Anadolu Mikenleri, kıyı Batı Anadolu'daki Miken kolonileri ve kuta Yunanistan) ve zikredeceğimiz diğer irili ufaklı kent ve devletçiklerdir.

AHHİYAVA

Hitit çiviyazılı tabletlerde Ahhiyava veya ender olarak Ahhiya ismi MÖ 14. ve 13. yüzyıllarda geçmektedir. Bu ülkeye dair en eski referans, I. Şuppiliuma (MÖ 1380-1340) dönemine ve en geç referans da Hitit İmparatorluğu'nun son yıllarına, III. Amuvandas dönemine

tarihlenmektedir (MÖ 1220-1190).

En az 22 yayınlanmış metin kesinlikle veya muhtemelen Ahhiyava ismini içermektedir. Bu metinlerin tercümesi G. L. Huxley'in değerli çalışması *Achaeans and Hittites: Akhalar ve Hititler* kitabından alınmıştır. Ahhiyava'nın lokalizasyon denemelerinin bel kemiğini teşkil ettiğinden ilk olarak bu metinlerden lokalizasyonda kullanılabilecek olanların özetini vermek zorundayız.

Metinler

1) VAT 6692 = KUB XIV 3. AU I (Sayfa 2-194). **Tavagalavas Mektubu.** En önemli belgelerden biridir. Bir Hitit kralından bir Ahhiyava kralına gönderilmiş diplomatik bir mektuptur. Lukka (klasik dönem Likya bölgesi) ülkesinde baskınlar yapan Hitit tebası olan bir kişiden, Piyamaradus'dan söz etmektedir. Bu kişi bir nevi eşkiya veya siyasal isyankârdır ve saldırılarını Hitit bölgesinin dışında fakat kesinlikle Ahhiyava kralının etki alanı içinde yer alan bir şehir olan Millivanda'dan yapmaktadır. Hitit kralı, Ahhiyava kralından, Piyamaradus'u teslim alması veya en azından Ahhiyava bölgesinde yerleşmesi hususunda ikna edilmesini istemektedir. Mektup ayrıca, Millawanda veya yakınında bulunmuş olan Tavagalavas adlı bir kişiden söz etmektedir. Bu şahsiyet Ahhiyava kralının aşina olduğu biri gibi gözükmektedir. Lukka ülkesi halkı Tavagalavas'a kendilerine yardım etmesi için yalvarmış fakat daha sonra yardımlarına Hitit kralı gelmiştir. Tavagalavas Hitit kralına vasal (tabi) olarak tanınmasını isteyen bir talep göndermiş ve bunun üzerine kralın oğlu Tavagalavas'ı kralın bulunduğu yere getirmek için gönderilmiştir. Fakat Tavagalavas kralın kendisi gelmediği için kızmış ve ilişkileri kesmiştir.

Daha sonra, Ahhiyava kralından Millawanda'daki Ahhiyava temsilcisi olan Atpas'a, Piyamaradus'u teslim etmesi emredildiğini, fakat Hitit kralı Millawanda'ya geldiğinde Piyamaradus'un gemiyle kaçmış olduğunu öğrendiğini bahseden bir mesaj gelmiştir. Tavagalavas mektubunun geri kalanı büyük oranda Ahhiyava kralını Piyamaradus'u iade etmeye ikna etmeye adanmıştır.

Hitit kralı mektubun taşıyıcısının, haberci (Adı Dabala-Tarhumda'dır), kral genç iken sadece kendisiyle değil Ahhiyava kralının kardeşi ve Tavagalavas ile zaman zaman krali süvari birliğinde at sürmüş olan önemli bir adam, bir seyis olduğundan, Piyamaradus için bir rehine olarak tutulması gerektiğini önermektedir.

Tavagalavas mektubunun tarihi, içerisinde Atpas ve Piyamaradus'dan söz edildiği için aynı döneme tekabül etmesi gereken başka bir dokümana dayanmaktadır (VAT 7454 + Bo 2561. KUB XIX, 5. Cf. Forrer, Forsch. I, I 99 sayfa. Gurney, Hittites 49-50). Yazarı, II. Mursilis'in dördüncü saltanat yılından Muvatallis'in saltanatı esnasında bir tarihe kadar tahtta kalmış Seha Nehir Ülkesi'nin Kralı Manapaduas'dır. Bu nedenle Tavagalavas mektubu muhtemelen II. Mursilis'in veya Muvatallis'in saltanatına tarihlenmektedir.

Tavagalavas mektubundaki imalardan birçoğu metnin parçalı durumu nedeniyle anlaşılamamaktadır. Orjinal olarak en az üç tablet olması gerekir ve bunlardan sadece üçüncüsü ve muhtemelen birinci veya ikincisinin bir kısmı günümüze gelmiştir.

Resim 2: MÖ 2000'de Truva (Truva VI ve VIIa).

Hans G. Güterbock, Tavagalavas'ın Ahhiyava kralının kardeşi olduğunu ve Hitit kralının Ahhiyava kralına "Büyük Kral, Kardeşim ve Eşitim" olarak hitap etmesinden, Ahhiyava kralının Hitit kralı tarafında Büyük Kral olarak görüldüğünü ispat emeye çalışmaktadır (5). İtamar Singer büyük kral ünvanını benimsemekle birlikte "Niçin büyük kralın kardeşi Tavagalavas Hitit krallığından vasallık istesin?" diye sormakta ve bu vasallık isteyen şahsiyetin Piyamaradus olduğunu iddia etmektedir (6).

2) AU II (sayfa. 195-196, Taf. III. I). KUB XXIII 107 (Bo2825). (Cf. Forrer, Forsch. I, 2. sayfa 206). Bu muhtemelen Tavagalavas mektubunun birinci veya ikinci tabletinden bir parçadır. Metin kötü tahrip olmuştur fakat Ahhiyava, Piyamaradus, bir gemi (Hit.Gisma) ve gemilerden (Hit.Gismahia) bahsedilmektedir. "Senin Kardeşin" ve "Benim Kardeşim" ifadeleri parçanın diplomatik bir mektubun parçası olduğunu düşündürmektedir.

3) VAT 7477 = KUB XIX 55. AU III (Sayfa 198-240). **Milavata mektubu.** (Cf. Forrer, Forsch. I, 2. sayfa 233). Bu oldukça tahrip olmuş metin Hitit kralı ve Millavanda'da hüküm süren vasalları arasındaki anlaşmazlıklarla ilgilidir. Piyamaradus meselesi geçmiş bir olay (misal) olarak bahsedildiğinden Tavagalavas Mektubu'ndan daha geçtir, fakat tarihi belli değildir. Ahhiyava'dan bahsedilmemektedir ve yazıldığı zamanda Millawanda'nın hükümdarı bir Hitit vasalı olduğundan Millawanda da Ahhiyava etki alanından çıkmış görünmektedir. Deniz ön tarafta 13. satırda geçmektedir.

4) Bo 13 = KBo II 11. AU IV (Sayfa 242-248). Bu mektup Ahhiyava kralı tarafından Hitit imparatoruna gönderilen çok sayıda hediyeden bir pay isteyen ismi parçada olmayan bir kişinin isteğine cevap vermektedir. Ahhiyava ve Hatti (Hitit ülkesi için kullanılan isim) arasındaki diplomatik ilişkilerin bu zamanda iyi olduğunu düşündürmektedir.

5) Bo 5531 = KUB XXI 34. AU V (Sayfa 250-252). Bir mektubun küçük bir parçası. Ahhiyava ve Mira Ülkesi kralının şehirlerinden bahsedilmektedir. Mektubu gönderen muhtemelen bir Hatti kralıdır, fakat alıcısı bilinmiyor. Eldeki tablet ilk tablet değildir.

6) Bo 2045 + 3975 = KUB XXI 38. AU VI (Sayfa 253 -260). Bir Hitit kraliçesinden, muhtemelen Puduhepa'dan, Urhiteşup'un sürgün edildiği ülkeyi yöneten bir krala gönderilmiş mektup. Kral Ahhiyavalı olarak adlandırılmamakta ve Ahhiyava'ya dair herhangi bir bahis olmamaktadır. Mektubun ana konusu bir krali evlilik projesi gibi görünmektedir. Kraliçenin tonu zengin, duygulandırıcı ve dokunaklıdır. Metin Ahhiyava problemi üzerinde hiçbir özellik taşımamasına rağmen bazı bilim insanları tarafından Ahhiyava problemlerinde kullanılmıştır.

7) Bo 5356 = KUB XXIII 95. AU VII (Sayfa 262 -265). Muhtemelen bir Hatti kralından bağımsız bir hükümdara gönderilmiş mektup. Bağımsızlığını 22. satırdaki "biz birbirimizin gerçek karde-

şiyiz" deyiminden anlıyoruz. 5. satırda Ahhiyava ismi geçmektedir, fakat konteksi tahrip olmuştur.

8) Bo 6488 = KUB XXIII 98. AUVIII (Sayfa 266-267) Bir mektubun küçük bir parçası. 8. satırda "Kardeşim Ahhiyava ülkesi kralına" ibaresi okunabilir fakat başka okunuşlar da mümkündür. Parçanın tarihi ve önemi bilinmemektedir.

9) Bo 1485 = KUB XXVI 91. AU IX (Sayfa 268-274). Bir Hitit kralından Ahhiyava ile bağlantılı bir krala yazılmış mektup. Bir Ahhiyava kralına gönderildiği söylenemez, fakat 12. satırda bir Ahhiyawa Kralı'nın ismi geçmektedir. Lakin ona gönderildiğine dair bir ibare bulunmamaktadır. Eğer alıcı Ahhiyava kralı olsaydı muhtemelen "kardeşim" şeklinde hitap edilirdi. Belgede aynı zamanda Assuwa (İyonya, İzmir ve civarı) kralının da adı geçmektedir fakat aynı sebeble mektup ona da gönderilmiş olamaz. Satır 5'de alıcıya "Kardeşim" şeklinde hitap edilmektedir, bu muhtemelen MÖ 13. yüzyılın orasında Assuwa'nın güçlü olduğu Batı Anadolu'da önemli bir şahsiyet olmalıdır (7). Tabletin arka yüzünde 8. satırda belli belirsiz Millavanda okunur. Ön yüzde 8. satırda ya yollayanın ya da alıcının büyükbabasına dair tahrip olmuş bir referans verilmekte, ardından gelen satırda bir Tuthaliya (Hitit Kralı) dair bir referans gözükmektedir. Assuwa'nın bahsi geçmesiyle bağlantılı olarak Tuthaliya ismi Assuwa'nın yaklaşık olarak MÖ 1250'lerde Tuthaliya IV tarafından tahrip edilmesiyle bir ilişki akla getirmektedir (KUB XXIII 11, II sayfa 33). Bu nedenle metin, bu kralın zamanından daha sonrasına muhtemelen Tuhaliya IV'ün halefi ve oğlu Arnuvanda III'ün saltanat yıllarına tarihlenmektedir. Ön yüzde birinci satırda Ahhiyava ülkesine ve muhtemelen bir "Ahhiyavalı adam"a referans bulunmaktadır. Bu Tuthaliya IV ve Arnuvanda III'ün (8) saltanat yıllarında Batı Anadolu'da aktif olan aynı "Ahhiyavalı adam" sıfatı ile anılan Attarsiyas ile ilgili olabilir (9). Diğer tabletlerde olduğu gibi tabletin parçalı hali, okunuşunu imkansız hale getirmektedir. Ama ön yüzdeki Ahhiyava kralının bir şekilde Tuthaliya IV'ün Assuwa seferine karıştığını düşündürmektedir.

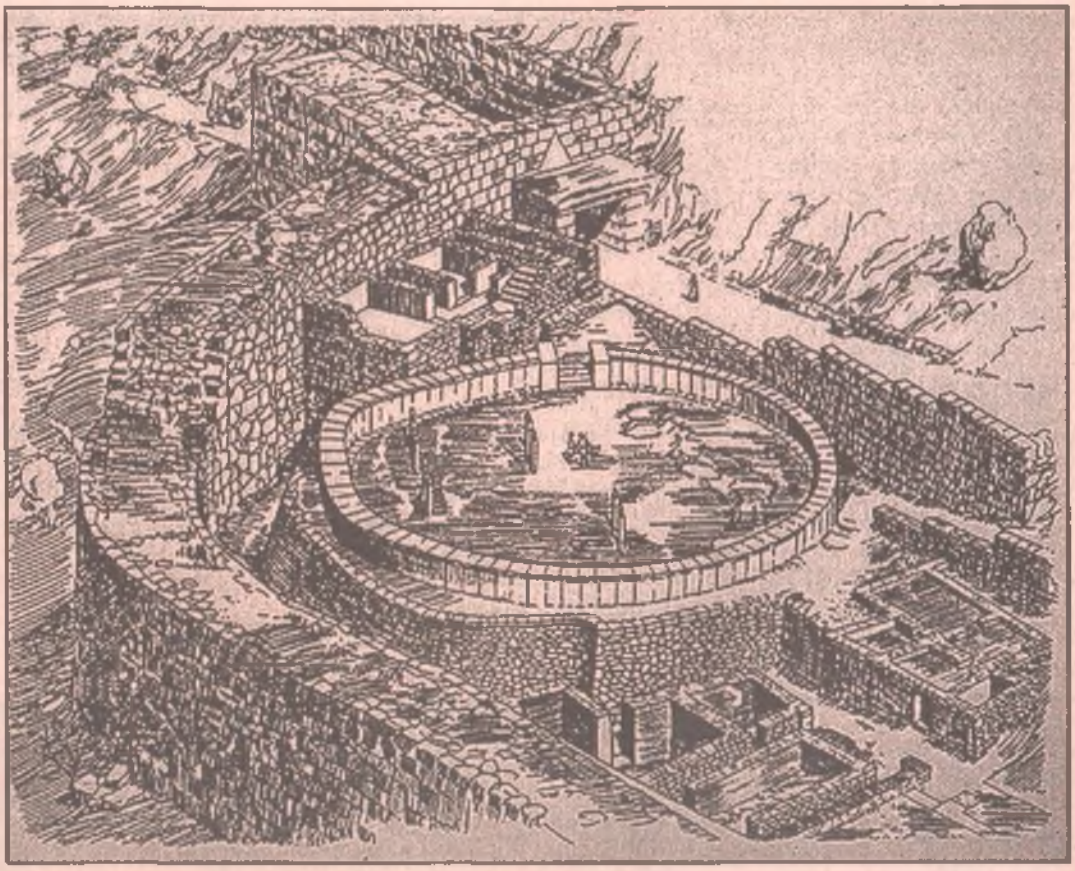

Resim 6: Şehir suru ve yuvarlak mekânın karakalem çizimi.

10) KUB V 6=Bo 2044. AU X (sayfa 275-294). (Gurney, Hittites 47, HA, 36-37. Page HHI 26 n.18) Mursilis II dönemine ait oldukça uzun bir kehanet metni. Bu geniş tablet hastalanan Mursilis'e karşı olan kutsal kızgınlığın nedenini bulmak için kehanet rahipleri tarafından yapılan bir **oracle**'a (kehanet yeri) konulan soru ve cevapları kaydetmektedir. Ahhiyava tanrısı ile Lazpas (Lespos?) tanrısının hasta imparatora yardım etmek için getirildiğinden söz edilmektedir (10). İmparator, tanrılar için doğru ritüelin ne olduğunu bilmemektedir. Metin Ahhiyava ve Lazpas'ın yeri konusunda hiçbir bilgi vermemektedir.

11) KUB XVIII 58 = Bo 5335. AU 295, Taf. VII, I. Bu metindeki bir paragrafın başında LUGAL KUR ah-hi-ia-ua ? -x x ("Ahhiyava kralı") yazılmıştır. Bu da bir **oracle** metnidir, fakat niçin Ahhiyava kralından söz edildiği belirsizdir. Metnin Ahhiyava kralından gelen bir savaş tehdidi ile ilgili olma ihtimali bulunmaktadır.

12) KUB XXII 56 (Bo 4978). AU XII (sayfa 296-297). Başka bir kehanet mektubu. Ahhiyava ülkesiyle aynı satırda Karkişa ülkesi geçmektedir. Parçanın amacı oldukça belirsizdir. Bir düşmandan (Hit. Lukur) ve tahkimli şehirlerden (Hit. Uruasashiabad). Muhtemelen bir savaş tehdidi hakkındaki başka bir kehanettir.

13) KUB XIV 2 = Bo1251. AU 298-306 (AUXIII, (af. VII, 3). Bu metin Şuppiluliuma'nın karısı, II. Mursilis'in annesinin, Hattuşaş'tan sürgün edilmesiyle bağlantılıdır. Kendisine açılan davayı tanrılara savunan duaların parçaları tabletin ön tarafındadır. Buradaki satırlardan birinin "o ve babam kavga ettiklerinde, babam onu Ahhiyava'ya gönderdi" olarak tercüme edilmesi kuvvetle ihtimaldir. Cümlede uzaklık için verilen "Hit. tapusa" kelimesinin bazı durumlarda "denizaşırı" anlamına gelmesi nedeniyle bazı bilim insanları Ahhiyava'nın deniz aşırı bir ülke olması gerektiğini savunmuştur. Fakat kelimenin burada "uzağa, Ahhiyava'ya" anlamında kullanılmış olduğu yaygın kabul edilen görüştür. Nihayetinde metin bu tartışma bakımından değil, II. Mursilis döneminde Ahhiyava ile Hititler arasındaki iyi ilişkileri göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

14) KUB XIV 15 I 23-26 = 2 BoTU 5IA I 24-27 (Bo 2021). AU XIV (Sayfa 307-309). II. Mursilis'in Yıllıkları'nın bir bölümü. 1.23'üncü satırda Arzawa kralı Uhha-LU'nın ismi geçmekte ve bunu izleyen satırda ise Millawanda Ahhiyava ismi ile birlikte anılmaktadır. Uhha-LU yine II. Mursilis'in anlaşmasında Seha Nehir Ülkesi'nin kralı Manapa-duas ile birlikte geçmektedir (11).

Metin o kadar tahrip edilmiştir ki, hiçbir tarihsel netice çıkartılamamaktadır, fakat Tavagalavas mektubundaki gibi Millawanda ile Ahhiyava arasındaki yakın ilişki bir kez daha gözler önüne serilmektedir. Mursilis'in ikinci saltanat yılının sonuna veya üçüncü saltanat yılının başına tarihlenmektedir.

15) VAT 6165 + Bo 8245; KBo III 4 + KUB XXIII,125. (AU XV, 310-313). II. Mursilis'in 10 yıllık yıllıklarının bir araya getirilen parçaları. Çeşitli eklemelerle tümlenebilir fakat tarihsel bakımdan tüm eklemeleri reddetmek en iyisidir. Metinde Arzawalı Uhha-LU, deniz, Ahhiyava kralı ve birinin Hitit imparatoru tarafından gemiyle gönderilmesinden ("Onu gemiyle gönderdim") söz edilmektedir. Bu metin Schachermeyr tarafından oldukça detaylı olarak incelenmiştir (12), fakat Sommer'in (13) belirttiği gibi bu metinden tüm anlaşılan, birisinin gemiyle Arzawa'dan Ahhiyava'ya gönderilmesidir.

16) KUB XXIII, 13 = Bo 2748 + 9203 (AU XVI, sayfa 314-319). IV. Tuthaliya'nın (MÖ 1250-1220) yıllıklarından bir parça. Oldukça karmaşık ve tartışmalı bir metindir. Metnin çeşitli bilim insanlarınca yapılan tercümelerinde büyük farklılıklar bulunmaktadır. Ön yüzün birinci satırı Batı Anadolu'daki Seha Nehir Ülkesi'nden söz etmektedir ve arka yüzün ikinci satırı "Güneşim, Büyükbabam" Arzawa ülkelerini zaptetiğinde tabiyetine almadığı bu ülkenin halkının bir kibirliliğini kaydetmektedir. Bu kesinlikle IV. Tuthaliya'nın büyükbabası olan II. Mursilis'in Arzawa seferlerine gönderme yapmaktadır. Daha sonra Seha Nehir ülkesinin bir savaşından veya bu halkın isyan etmesi ve saldırgan tavırlarda bulunmasından söz edilmektedir. Konumuzla ilgili kısmı Sommer'in tercümesiyle ön yüzdeki 5. satırdaki "ve Ahhiyava ülkesi kralı geri çekildi" ibaresidir. Bu kısım "desteğini geri çekti veya çekildi" gibi farklı şekillerde tercüme edilmektedir ve eğer geri çekildiyse bile kimden geri çekildiği belirsizdir. Page, Seha Nehir ülkesi kralının yaklaşmasıyla geri çekildiğini önerirken (14); James Mellaart'a göre Tuthaliya IV'ün gelmesi üzerine geri çekilmiştir (15). Bittel metnin Ahhiyava kralının Seha Nehir Ülkesi'ni istila etmiş olması anlamına geldiğini önermektedir (16). Ön yüzün birinci satırını Sommer "Seha Nehri Ülkesi tekrar iki tarafa da saldırdı" yani hem Ahhiyavalılar'a hem de Hititler'e saldırdı şeklinde tercüme etmektedir. Ahhiyava problemi açısından bu metinde dikkat edilmesi gereken en önemli faktör Ahhiyava kralının Batı Anadolu'da şahsen bulunmasıdır (17). Her ne kadar buna da itiraz edenler varsa da kesin olmayan Ahhiyava kralının Seha Nehir Ülkesi'nde bulunup bulunmadığıdır. Nihayetinde Seha Nehir Ülkesi halkı zaptedilmiş, tutuklular Hattuşaş'a getirilmiş ve Muva-Aslan'nın bir torunu bu ülkede kral yapılmıştır (18). Ahhiyava kralının Seha Nehir Ülkesi'ne karşı yapılan askeri sefere katılıp katılmadığı belirtilmemiştir.

17) KUB XXIII 1 (VAT 7421). AU XVII (sayfa 320-327). Hitit kralı IV. Tuthaliya ile Amurru kralı IDU+DAR-muva arasındaki anlaşmanın bir bölümü. Col. IV. 1-3 satırlarda "Ve benimle aynı seviyede olan krallar, Mısır kralı, Babil kralı, Assur kralı, (silinmiş) ve Ahhiyava kralıdır" denilmektedir. Bu silme işi tabletin yazılmasından sonraki bir tarihte olabilir fakat; metnin devamı bu fikrin ihtimal olmadığını göstermektedir (19). IV tablet 12-17. satırlarda Amurru kralı Assur'un düşmanı olursa Hatti kralı da düşmanı olacaktır. Amurru'dan Assur'a hiçbir tüccar gitmeyecek ve Assur'dan gelen hiçbir tüccar Amurru'da kalamayacak veya geçemeyecektir. IV 23. satır her iki ucundan da kırılmıştır. Sommer (20) bu kısmı aşağıdaki gibi restore etmektedir:

"Ahhiyava ülkesinden hiçbir gemi ..... (muhtemelen Assur'a) gitmeyecektir"

Bu kısım Ahhiyava'nın bir ticaret devleti olduğunu göstermesi bakımından çok önemlidir; fakat denize ulaşan, deniz kenarındaki bir ülke olması dışında lokalizasyonu hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir.

18) Bo 5316. AU XVIII (Sayfa 328),

Resim 9: Agamemnon'un öldürülüşünün tasviri.

Taf. VIII 3. Belirsiz bir döneme ait oldukça parçalanmış bir sınır listesi. Her bir satır her bir ülkeyi komşusundan ayırmak istermişcesine yatay bir kalem vuruşu ile birbirinden ayrılmış. 1-3 satırlarda sadece ZAGma ZAGma ku-is LUGAL ZAGkuis ibaresi bulunup devamında (4) Dattassas, (5) Mira, (6) Ahhiyava, (7) ismi kayıp başka bir ülke (KUR URU) yazılmıştır. Bu parça yazıldığı zamanda Ahhiyava'nın kıta Anadolu'nun ülkeleri arasında sayıldığına güçlü bir delil teşkil etmektedir. Zaten Ahhiyava'nın Anadolu dışında yer aldığı hususunda hiçbir delil veya ibare bulunmamaktadır.

19) Madduvattas Metninden. KUB XIV I = VAT 6210 (AU XIX, sayfa 329-349. Götze, Madd. 41 sayfa 53). Ahhiyavalı adam, Attarissiyas'ın kötü işlerinden bahsetmektedir. Metin Arnuvandas III dönemine tarihlenmektedir fakat Attarissiyas daha önceki kralın döneminde sorun yaratmaya başlamıştır (21). Bu çapulcunun krali bir kişilik olup olmadığı belli değildir. Arnuvandas III'ün muhalif bir vasalı olan Madduvattas'a karşı yapılan saldırılarda ismi geçmektedir. Madduvattas, Hitit kralına, kendisini ülkesinden kovmuş olan Attarissiyas'dan kaçmıştır. IV. Tuthaliya, Madduvattas'ı Hatti yakınlarındaki Zippasla dağlık ülkesine yerleştirmiştir, fakat Attarissiyas ona burada da saldırmıştır. Daha sonra Attarissiyas bir Hitit generali tarafından geri püskürtülmüş ve Madduvattas'a Zippasla'daki tımarı geri verilmiştir. İlginç bir şekilde Madduvattas daha sonra Attarissiyas ile ittifak kurmuş ve Alasiya (Kıbrıs) ülkesine yapılan bir saldırıda ona katılmış gözükmektedir. Madduvattas metni, Hitit imparatorluğunun en son dokümanlarından biridir.

20) KUB XXVI (1933) 76. (HA 41) Bo 6486. Götze bunun bazı yıllıkların bir parçası olduğunu öne sürmektedir. Ahhiyava ve Ahhiyava kralı ibareleri bulunmaktadır. 6. satırda Mısır kralından, başka bir yerde de Mısır'dan bahsedilmektedir. Ön yüz 4. satırda Karkamış'a gönderme yapılmaktadır. 5. satırdaki Piya'yı Piyamaradus olarak tamamlamak mümkündür. Parça Ahhiyava'nın konumu hakkında herhangi bir bilgi vermediği halde Ön Asya diplomasisinde aktif olarak yer aldığını düşündürmesi bakımından önemlidir.

21) 1933 Boğazköy kazılarında bulunmuş 396/c + 397/c numaralı metin (HA 42. AuS 74 n.2) Ah-hi-ia'dan bahseden bir kehanet metni.

22) H.G. Güterbock, ZfA N.F. 9 (1936) sayfa 321. (HA 42-43). Elbise ve kumaş dahil çeşitli objelerin bir envanteri, "Ahhiyava'dan" veya "Ahhiyava tarzında" bir bakır objeden bahsedilmesiyle sona ermektedir. 4 nolu metin ile karşılaştırınız.

23) Güterbock, aynı kaynak. İçerisinde Ahhiyava kralının bahsedildiği III. Hattuşilis dönemine ait bir parçalanmış bir metin.

Resim 3: Homeros

Aslen içerisinde Ahhiyava ve Ahhiyava'yı ilgilendiren hususların bulunduğu tabletler bunlarla sınırlı değildir. Huxley'in ilgili kitabının yazıldığı 1960'lardan günümüze kadar Ahhiyava ile ilgili onlarca tablet, başta başkent Hattuşaş olmak üzere diğer Hitit şehri kazılarında ortaya çıkarılmıştır. Fakat bunların pek azı yayınlanmış olup mevcut literatüre girmiştir. Diğer deyişle, Ahhiyava üzerine mevcut literatür, esas olarak yukarıdaki Hitit metinlerine dayanmaktadır. Buna rağmen imkanlarımız ölçüsünde yeni metinleri veya eski metinlere eklemeleri yeri geldikçe bu çalışmamızda sizlere aktaracağız.

Metinlerden çıkan sonuçlar

Görüldüğü gibi oldukça parçalı, karmaşık ve net olmasa da yukarıdaki metinlerden ilk etapda Ahhiyava problemine dair oldukça önemli bazı kesin sonuçlara ulaşmak mümkündür. Bunlar şu şekilde özetlenebilir:

1) Ahhiyava, Hititler'in vasal bir eyaleti, devleti değildir.

2) Batı Anadolu sahilinde yer alması gereken, önemli bir kent olduğu anlaşılan Millawanda, II. Mursilis, Muvatallis veya muhtemelen III. Hattusilis döneminde Ahhiyava'nın etki alanındadır.

3) IV. Tuthaliya'nın saltanatı döneminde, Ahhiyava kralının kendisinin Batı Anadolu'da askeri seferlere katılmış olması muhtemeldir. Yani Ahhiyava bölgede siyasal olarak aktiftir.

4) 17. tablette görüldüğü gibi Ahhiyava, dönemin en güçlü Ön Asya devletleri arasında sayılabilmektedir. Bu dönemde Ön Asya demek tüm dünya demektir.

5) Her nedense Hititler her zaman Ahhiyava ile ilişkilerini iyi tutmaya çalışmıştır. Ahhiyava, Batı Anadolu'da Hititler'in iyi bir müttefiği görünümündedir. Öyle ki üst düzey Hitit soyluları buraya sürgüne gönderilmektedir. Sürgün yeri dostluğuna güvenilen bir yer olmalıdır, aksi halde kediye ciğer teslim etmek misali bu tür şahıslar ayaklanma çıkarmakta kullanılabilir.

6) Batı Anadolu'daki çok sayıdaki devletle pek iyi geçinemediği anlaşılan Ahhiyava da, Hititler'le olan dostluğundan memnun görünmektedir. Yeri ve zamanı geldiğinde Hititler'le ittifakını kullanmaktadır.

7) 17. tabletten anlaşıldığı kadarıyla Ahhiyava deniz ticaretinde hayli aktif ve etkindir. En önemli nokta, Doğu Akdeniz'e kadar uzanan bir ticaret yelpazesine sahiptir. Bu metin Ahhiyava-Akalar (Mikenler) eşleşmesine çok katkı sağlayan bir belgedir. Nitekim o dönem dünyasında Akdeniz deniz ticareti Mikenler'in elindedir.

8) 18. tabletin kesinlikle ispat ettiği gibi, Ahhiyava kıta Anadolu'da da yer almaktadır.

9) 20. tabletin gösterdiği gibi, Ahhiyava Ön Asya diplomasisi içinde de yer almaktadır.

10) 22. tablet Hititler ile Ahhiyava arasındaki ticaretin net bir delilidir. Bir yerde ticaret varsa her şey var demektir.

Çok değil yüzyıl öncesine kadar Hititler'den bile haberimiz olmadığı düşünülürse Ahhiyava hakkında Hitit tabletlerinden çıkardığımız bu sonuçlar oldukça çarpıcıdır, fakat bilgiler tek taraflı olduğu için orijinal yerlerle kontrol edilmeleri gerekmektedir. Yani ismi geçen yerlerin kesin olarak tespit edilmesi, bu tür aday yerlerde arkeolojik kazılar yapılması ve kazılarda da önermeleri teyit edici ve mümkünse daha fazla bilgi verici buluntuların elde edilmesi gerekmektedir. Peki batı cephesinde durum nedir? Batı Anadolu'da başta Truva (Resim 2) olmak üzere önemli arkeolojik merkezlerde yapılan kazılarda bilim insanlarının önerilerini teyit eden veriler bulunmuş mudur?

Harita 5: Deniz kavimlerinin yayılışı.

Bu soruya hem "Evet" hem de "Hayır" yanıtı vermek mümkündür. Bu karmaşanın ana nedeni, Hititler'in tersine Batı Anadolu'da yazılı kaynakların kıtlığı, hatta yokluğudur. Daha doğrusu henüz Batı Anadolu'da herhangi bir devlet arşivi bulamamamızdır. Bunun da tek nedeni, böyle bir yeri kazmamış olmamızdır. Bu nedenle yapılan az sayıdaki kazı ve sonuçlarıyla yetinmek zorundayız.

Bu arada mevki önerilerine geçmeden önce okuyucunun her zaman aklında tutması gereken bazı noktaları sıralamak zorundayız.

1) Metinler tek taraflıdır. Yüzde yüz emin olmak için kesinlikle karşı taraftan aynı konu hakkında metinlere ve arkeolojik maddi kültür kalıntılarına ihtiyacımız vardır.

2) Ahhiyava en azından iki yüz yıl varlığını sürdürmüş bir siyasal güçtür ve bir dönem tamamen hakimiyet kurduğu bir yeri başka bir dönemde tamamen elinden çıkarmış olabilir. Bunun tam tersi de olabilir tabii. Bu nedenle Ahhiyava diye adlandırdığımız ülke ve etki alanı da değişmiş olabilir.

3) Elimizde ne bir Ahhiyava kralı ne de şehrinin ismi vardır.

4) Bir konuda ne kadar az belge varsa o kadar çok spekülasyon vardır. Bu nedenle önerilen her şeye şüpheyle bakmak gerekmektedir.

Ahhiyava'nın mevkii

Bilim insanları arasında Ahhiyava'ya karşı duyulan ilgi ve heyecan 1924 yılında Emil Forrer'in Homeros destanlarında geçen Yunanlılar'ı (Akaları=Mikenleri) Boğazköy'den ele geçen Hitit tabletlerinde keşfettiğini açıklamasıyla başlamıştır (22). Forrer "Ahhiyava Ülkesi"ni Yunanistan olarak yorumlarken, *İlyada*'da geçen bazı kahramanların isimlerinin de Hitit metinlerinde geçen isimlerle eşleştirilebileceğini öne sürmüştür. Çok büyük heyecan yaratan hipotez kısa süre sonra diğer Hititologların karşı iddialarda bulunmaya başlamasıyla günümüze kadar devam eden bir farklı öneriler savaşına dönüşmüştür. Ahhiyava'nın mevkii konusunda bilim insanları arasında üç ana farklı bölge bulunmaktadır. Bunlar 1) kuta Yunanistan, 2) Ege Adaları ve 3) Kıyı Batı Anadolu'dur. Bu öneriler arasında da birbirinin tam tersi öneriler bulunmaktadır. P. Kretschmer ve F. Sommer'in Ahhiyava'yı Akdeniz sahillerine yerleştirmek istemeleri ise uzun süre önce popülerliğini ve geçerliliğini yitirmiştir (23). Bunun dışında yukarıdaki üç bölgeyi savunanların her birinin kendisine göre haklı nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenle özetle başlıca öneri sahiplerini ve hipotezlerini vermek zorundayız. Fakat bu hipotezlere geçmeden önce özellikle Tavagalavas metninde görüldüğü gibi Hitit-Ahhiyava ilişkilerinde kilit rol oynayan Millavanda şehrinin nerede olduğunun aydınlatılması gerekmektedir.

Millavanda, Miletos mu?

Bu şehrin günümüzdeki antik Miletos (Milet) şehri olduğu en ikna edici şekilde Gurney ve Garstang (24) tarafından ispat edilmiştir. Yine de bu fikre karşı olanlar bulunmaktadır. Örneğin Milyas önerilmişse de akabinde bu öneri çürütülmüştür.

İlk dikkat edilmesi gereken olgu, Millavanda şehrine Hitit kralının Lukka ülkelerine yaptığı seferin sonunda ulaşması ve kentin kesinlikle deniz kenarında yer almasıdır. Nitekim hatırlanacağı gibi Piyamaradus Hitit kralı şehre girmeden önce gemiyle kaçmıştır. Daha sonra göreceğimiz Lukka-Likya eşleştirmesi düşünüldüğünde, akla hemen Batı Anadolu sahillerinin güneyi gelmektedir.

Bu konuda yapılan onlarca öneri ve karşı öneri burada verilemeyeceğinden, Millavanda-Miletos eşleştirilmesine dayanak kabul edilen verilerin sıralamasıyla yetinilecektir.

1) Filolojik olarak Millavanda-Miletos eşleştirmesini yapmak mümkündür.

2) Antik Milet şehrinde Alman arkeolog C. Weickert (25) tarafından başlatılan ve günümüze kadar devam eden kazılarda Minos kalıntıları içeren Orta Tunç Çağı'nı (MÖ 1900-1450) takip eden güçlü Geç Tunç Çağı (MÖ 1450-1200/1180) tabakaları ortaya çıkarılmıştır. Bu tabakalardaki yerli ve çoğunluğu ithal Miken kapları dikkat çekmektedir. Bu Geç Tunç Çağ şehri MÖ 13. yüzyılda diğer Miken yerleşimleri gibi güçlü bir sur duvarıyla tahkim edilmiştir.

3) Hitit kralı Millavanda'ya gelirken Valivanda ve İyalanda (Arzawa memleketleri içinde yer almaktadır) yolundan geçmektedir. Bu yerler sırası ile Alabanda (GG 79) ve Alinda ile (GG 78 ve Garsgtang AJA, 47 (1943) 41) ile eşletirilebilir. Bu antik şehirler Pesinus

antik şehrinden Batı Anadolu sahillerine giden yol üstündedir. Bu yol Büyük Menderes nehri üzerinden Milet antik kentinde noktalanmaktadır. Bu topografik delili teşkil etmektedir.

4) Ayrıca Batı Anadolu'da Millavanda ile eşleştirilebilecek başka yer ismi yoktur.

Netice olarak Millavanda-Miletos eşleştirilmesinin doğru kabul edilebilecek kadar bilim insanları arasında yaygın kabul gördüğünü söyleyebiliriz. Şimdi gelelim Ahhiyava'nın mevkiine.

Ahhiyava'yı kıta Yunanistan'da arayanlar ve dayanakları

Bunların en başında yukarıda bahsettiğimiz gibi ünlü Hititolog İsviçreli Emil Forer gelmektedir. Aslında tartışmayı başlatan da odur. Bu nedenle Ahhiyava probleminin babası Forer sayılabilir. Daha sonra kendisine destek Huxley'den gelmiştir. Adlarını burada sayamayacağımız kadar çok bilim insanı bu teoriyi desteklemiş ve Ahhiyava'yı doğrudan kıta Yunanistan, Ahhiyavalılar'ı da Akalar yani Mikenler olarak kabul etmişlerdir. Batı dünyasında bu konunun bu kadar popüler olmasının temelde iki nedeni bulunmaktadır. Birincisi; tarihteki ilk Yunanlılar olan, MÖ 1550 itibariyle Girit kökenli Minos kültürü üzerine yavaş yavaş hakim olmaya başlamış ve MÖ 1400 itibarense tamamen Ege dünyasına damgasını vurmaya başlamış olan Mikenler, yani Homeros'un *İlyada*'daki adlarıyla Akalar'ın Hitit metinlerinde geçtiğini, diğer deyişle Mikenler'le Hititler arasında siyasal ilişkilerin bulunduğunu ispat etmek isteğidir. İkincisi; Batı edebiyatının başlangıcı olarak kabul edilen Akalar'ın Truvalılar'la savaşlarını anlatan Homeros'un (Resim 3) *İlyada* destanıdır. Konunun bu destanla ilişkisi yine Ahhiyava-Akalar eşlemesine dayanmaktadır. Aşağıda ayrı bir bölümde anlatacağımız gibi Hitit metinlerinde Truva (ki bölgenin adıdır) ve İlion (şehrin adı) isimlerinin geçtiği iddia edilmektedir. Ahhiyava konusunun aydınlatılması bu bilim insanlarınca Akalar'ın Anadolu'daki siyasal emellerinin ve aktivitelerinin boyutlarını da ortaya koyacaktır.

Bu iki faktör bir araya geldiğinde Batılı bilim insanlarınca karşı konulmaz, çekici bir konu ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar Mikenler'in kendi yazıları olsa da (Linear B), bu alfabe tam olarak çözülememesinin yanında politik konulardan çok ticari ve ticaret malzemelerinin kaydedilmesiyle ilgidir. İşte Ahhiyava konusu, bu noktada, yani Mikenler'in siyasal tarihlerinin öğrenilebilmesi ve Truva savaşı öncesi ve sonrası olaylar hakkında bilgi edinebilmemiz için bir şans olarak görülmektedir.

Miken arkeolojisi, yani Mikenler'in geride bıraktıkları maddi kültür gayet iyi bilinmektedir. Okuyucu için Miken kültürünü özetleyecek olursak en iyi kelimeler; feodal, denizci, kolonist, tüccar ve savaşçı olacaktır. Daha da açarsak kökeni Güney Yunanistan olan bu kültür yukarıda belirttiğimiz gibi MÖ 1550'lerden itibaren Girit kökenli Minos kültürü üzerine Ege dünyasında yayılmaya başlamış, MÖ 1400'lerde Minos kültürünün sona ermesiyle tamamen hakimiyet kurmuştur.

Hitit Kral Listesi

1920- Assur Ticaret Kolonileri

1800- Pithana
Anitta
I. Tuthaliya

1700- Puşarruma
(Labarna) (1680-1650)
Hattuşili (= Labarna) (1650-1620)
I. Murilis (1620-1590)

1600-Hantili (1590-1560)
Zidanta (1560-1550)
Ammuna (1550-1530)
Huzziya (1530-1525)
Telipinu (1525-1500)

1500-Tahurwaili
Alluwamna
(II. Hantili)
(II. Zidanta)
(II. Huzziya)
(I. Muwatalli)
Tuthaliya (1450-1420)

1400- I. Arnuwanda (1420-1400)
III.Tuthaliya (1400-1380)
I. Şuppiluliuma (1380-1340)
II. Arnuwanda (1340-1339)
II. Murşili (1339-1306)

1300- Muwatalli (1306-1282)
III. Murşili (=Urhi-Teşup) (1282-1275)
III. Hattuşili (1275-1250)
IV. Tuthaliya (1250-1220)
III. Arnuwanda (1220-1215)

1200- II. Şuppiluliuma
(Şuppiluliyama) (1215-1200)

1190- (Yıkılış)

Karanlık Çağ
Geç Hitit Devletleri
700-

Resim 4: Mikenlerin başkenti olduğu düşünülen Argolid'deki Mikenya'nın havadan görünüşü.

MÖ.1200'lere yani Dor istilasına kadar özellikle Doğu Akdeniz olmak üzere Batı Akdeniz ve hatta Karadeniz'de koloniler kurmuştur. Koloni kelimesini abartılı bulanlar için, cümlemizi, en azından tüm Akdeniz'de (Doğu'da Suriye, Levant, Mısır, Kıbrıs, Güney Anadolu; Batı'da İtalya vs.) ve hatta Karadeniz'de ithal ve yerli Miken keramikleri ve maddi kültür buluntuları bulunmuştur şeklinde inceltebiliriz.

Mikenler'in kıyı Batı Anadolu'daki varlıklarını, kuzeyden güneye Truva, Çandarlı (Pithane), Panaztepe (Menemen), Bayraklı (İzmir), Limantepe (Urla), Baklatepe (Menderes, eski Bulurca Köyü), Kolophon (Seferihisar), Torbalı, Efes, Milet, Bodrum (Müskebi) ve Iasos'da yapılan kazılardan ve kaçak kazılardan müzelere getirilen Miken kaplarından bilmekteyiz (Harita 3). Yalnız genelde bu yerleşimlerdeki Miken iskânı yerli iskânın yanında ikincil kalmaktadır. Bununla birlikte varlıkları da yadsınamaz. Konumuza geri dönersek, işte Yunan kıtasını savunan bilim insanlarına göre Ahhiyava ülkesi kuta Yunanistan'dır. İlk dayanakları (a) Ahhiyava ile Akha (Yunanca Acaia, kökeninde Acaitia; Latince Achi-vi) kelimeleri arasındaki dikkate değer benzerliktir. Filolojik olarak bakıldığında buna destek verenler ve karşı çıkanlar bulunmaktadır. Ahhiyava kelimesindeki -va eki, Arzawa, Assuwa gibi diğer Batı Anadolu devletlerinde görülen ve -va/wa: ülke anlamında kullanılan Luwice bir son ektir. Nitekim ilk başta belirttiğimiz gibi Ahhiyava bazen Ahhiya olarak da bu son ek olmadan görülmektedir. Fakat en büyük güçlüklerden biri Hitit metinlerinde Ahhiyava ile ilgili geçen isimlerden hiçbirinin Yunanca ile benzerlik göstermemesidir. Örneğin Tavagalavas, Deucalion (Gurney, Hittites 56) ile, Tavagalavas'ın kardeşi Lahurzi, Palmer tarafından Laertes'le ve Madduvattaş metninde geçen Muksas, Yunan geleneğinde bahsi geçen Manto'nun oğlu Mopsus veya Moxus ile eşleştirilmeye çalışılmış ve bir dereceye kadar da başarılı olunmuştur (T. J. Dunbadin, *The Greeks and Their Eastern Neighbours "London 1957"* 330). Fakat elde kesin bir isim dahi bulunmamaktadır. Mamafi Yunan kıtasını savunanlar bu durumu kendi idialarına başka bir delil olarak göstermektedir. Bu isimler Yunanca değildir, çünkü Ahhiyava kralı Anadolu'da oturmamaktadır ve burada herhangi bir şekilde hakim olduğu yerlere o yöreden kişileri atamaktadır.

Harita 3: Ege'deki Miken yayılımı.

İkinci dayanakları (b) Tavagalavas mektubudur. Hatırlanacağı gibi asi Piyamaradus Hitit kralı gelmeden Millavanda şehrinden gemiyle kaçmıştır. Daha sonra Hitit kralının bu kişiyi Ahhiyava kralından istemesi kaçtığı yerin Ahhiyava veya Ahhiyava'nın kontrolü altındaki bir ada olduğunu kanıtlamaktadır. Piyamaradus kaçtığı bu adadan ve Laspas (Lespos: Midilli Adası olduğu hemen hemen herkes tarafından kabul edilmektedir) adlı adadan tehditlerine devam etmiştir. Bu gruba giren bilim insanları Piyamaradus'un Ahhiyava'ya değil Ahhiyava kralının kontrolü altında olan bir adaya kaçtığını kabul etmektedir. Tersini savunanlar ise ikinci gruba, yani Ahhiyava'nın Ege adalarından (çoğunlukla Girit ve Rodos) biri olduğunu savunanların grubuna girmektedir (Harita 4). Bu dayanağa 15. Metin bir destek olarak gösterilmektedir. Bilindiği gibi bu metinden anlaşılacağı gibi birisi Hitit kralı II. Mursilis tarafından Arzawa'dan Ahhiyava'ya gönderilmiştir. Yani Ahhiyava deniz aşırı bir ülkedir.

Üçüncü dayanakları (c) 13. metinde belirttiğimiz gibi Hititce "Tapusa" kelimesinin denizaşırı anlamına geldiğinin kabul edilmesidir. Dolayısıyla metindeki cümleyi "o ve babam kavga ettikleri babam onu denizin ötesindeki Ahhiyava'ya gönderdi" olarak okumaktadırlar. Yukarıda da (Metin 13) konu hemen kabul edilemeyecek kadar tartışmalıdır ve tartışma metnin diğer bölümleri tamamlanıncaya kadar bitmeyecek gözükmektedir.

Dördüncü dayanakları (d) 17. Metin'dir. Konunun en can alıcı metinlerinden biridir. Bu metinden rahatlıkla Ahhiyava'nın Levant (Bugünkü Lübnan-İsrail) bölgesine kadar deniz yoluyla ticaret aktivitelerinde bulunduğu ve bunu göz önünde bulundurulacak kadar geniş çaplı ve etkili olduğu anlaşılmaktadır. Metin bilindiği gibi o zamanda tekrar gelişmekte olan Assur devletine karşı bir ambargo amaçlıdır. İster kuta Yunanistan'da, Ege adalarında isterse kıyı Batı Anadolu'da olsun Ege Bölgesinde olduğundan kimsenin şüphe etmediği Ahhiyava'nın Levant bölgesinde aktif olması şaşırtıcıdır. Bu dönemde bu tür geniş Akdeniz ticareti yapan tek medeniyet bilinmektedir: Mikenler. Böylece Mikenler'in arkeolojik kalıntılarla ispatlanan Doğu Akdeniz hakimiyetlerine, çizilen bu tablo oldukça iyi oturmaktadır. Ayrıca Ahhiyava isminin Hitit kaynaklarında görülmeye başlandığı MÖ 14. yüzyılın, Miken yayılımı ve gücünün doruk noktasına çıkmaya başladığı yüzyıl olması gözlerden kaçmamakta ve bu grup bilim insanları tarafından bir başka delil olarak gösterilmektedir (e). Hitit kaynaklarında 14. yüzyıldan önce Ahhiyava ismi geçmi-

Harita 4: Ege Dünyası

yordu, çünkü Mikenler tarih sahnesine çıkmamıştı, demektedirler.

Lakin her şey kuta Yunanistan'ı savunanların lehinde değildir. İlk akla gelen karşı çıkma Mikenler'in genel kabul görmüş siyasal yapılanmalarından kaynaklanmaktadır. Mikenler feodal yönetimler olarak gözükmektedir. Zaten bu husus Miken arkeolojisinin ana problemlerinden biridir. Miken kralları arasında bir primus inter pares (eşitler arasında birinci) olduğu, hem arkeolojik hem de filolojik delillerle ispat edilmeye çalışılmaktadır. Fakat bu tür bir büyük kralı çok az bilim insanı yüzde yüz kabul etmektedir. Arkeolojik delillere göre en gözde krallar kralı residansı özellikle Geç Helladik III B döneminde Argolid'dir (26) (Resim 4, 5, 6, 7, 8). Filolojik olarak da Truva savaşlarında Agamemnon'un (Resim 10) diğer Akha kralları arasında en saygıdeğer kişi olması, dahası bu savaşa en fazla savaş gemisiyle katılması (yüz gemi, üstelik Arkadyalılar'ın (27) nakledilmesi için de altmış gemi tahsis etmiştir) kendisinin bir primus inter pares olarak kabul edilmesine yol açabilmektedir. Yine de kesin bir tek, en büyük Miken kralından bahsetmek biraz zordur. Ama Hitit metinlerinde gördüğümüz gibi tek ve büyük bir Ahhiyava kralı bulunmaktadır. Bu durum Ahhiyava-Miken eşleştirilmesinde siyasal yapılarının uymaması bakımından sorun yaratmaktadır.

Diğer bir karşı çıkış noktası 18. Metin'dir. Hatırlanacağı gibi bu metinde Anadolu kıtasında ülkeler sayılırken (hem de muhtemelen birbirleriyle komşu olmaları dikkate alınarak) Ahhiyava ismi de geçmektedir. Fakat bu Mikenlerin arkeolojik delillerin de gösterdiği gibi kıyı Batı Anadolu'da hem fiziksel hem de siyasal olarak varlıklarına bağlanmak istenmiştir.

Aslında yer yer bahsettiğimiz gibi konunun her detayı burada değinemeyeceğimiz kadar çok tartışılmıştır ve birbirinden tamamen farklı ve ilginç çok sayıda öneri ve karşı-öneri bulunmaktadır. Bu nedenle sadece ana öneri ve genel karşı çıkışları vermekle yetinmek zorundayız. Şimdi ikinci gruba geçmeden önce birkaç istisna dışında genelde Ahhiyava-Miken eşleştirilmesinden hoşlanıldığı ve yaygın olarak kabul edildiğini, sorunun daha detayda, bilinen Miken kültürüyle Hitit metinlerinde geçen Ahhiyava'nın birbirine oturtulması olduğunu hatırlatmak zorundayız. Yani kimisi Ahhiyava'yı doğrudan Miken kültürünün kesinlikle çekirdek merkezi olan Güney Yunanistan'a yerleştirirken, diğeri Ahhiyava'yı münferid bir Miken krallığı veya kıyı Batı Anadolu'daki Mikenler'in Hititlerce kavranıldığı kadarıyla, yani Anadolu Mikenleri olarak görmek istemektedir. Görece olarak çok az kişi üçüncü grupta göreceğimiz gibi Ahhiyava'yı Mikenler'den hariç bir Anadolu kültürü olarak görmektedir.

Ahhiyava'yı Ege adalarında arayanlar ve dayanakları

Özellikle 1. ve 15. metinden Ahhiyava'nın deniz aşırı bir ülke olması gerektiğini (I. Grup gibi) ileri sürenler, Ahhiyava'nın Batı Anadolu siyaseti ile yakın ilişkisinden dolayı, buraya kolayca gidip geleceği bir yerde yani adada olması gerektiğini düşünmektedirler. Bunların çoğu Ahhiyava-Akha eşlemesini kabul etmektedir, fakat Ahhiyava kralını Mikenler'in o zamanki kralı olarak kabul etmede farklılıklar bulunmaktadır. Yine de onları aşağıdaki gibi iki alt gruba ayırmamızın sebebi, önerilen adaların farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Aslen diğer bazı sönük iddiaları görmezden gelirsek (örneğin Kıbrıs) iki temel farklı öneri bulunmaktadır: Rodos ve Girit Adası.

Rodos adasında lokalize edenler

Bunların başında Hrozny (28) gelmektedir. En dikkate değer destek ise daha sonra Caratelli (29) ve Page'den (30) gelmiştir. Bu bilim insanlarının ana dayanak noktası, metinlerden de anlaşılacağı gibi Batı Anadolu'daki net Ahhiyava hakimiyeti (kontrol altında tuttuğu şehirlerden söz edilmektedir) ve 16. Metin'den hatırlanacağı gibi Ahhiyava kralının Batı Anadolu'da bazı askeri seferlere kalkışmış olmasıdır. Bu nedenle Ahhiyava kralının kuta Yunanistan'dan kalkıp Anadolu'ya sefer yapması zor kabul edilmekte, bu kralın rezidansının Anadolu'ya yakın güçlü bir adada olması gerektiği savunulmaktadır. Rodos gerçekten de önemli bir Miken coğrafyasıdır. Mikenler'in Doğu Akdeniz'e giden ticaret yollarına üs teşkil ettiği kabul edilebilir. Fakat tahminlerden öte Rodos Adası'nda bir Miken kralı rezidansından söz etmek zordur. Fakat bu durum kimilerince Güneydoğu Ege'de etki kazanmış güçlü bir Miken kralı olarak yorumlanmakta, fakat böyle bir durum bir çözüm getirmekten çok durumu daha da karıştırmaktadır.

Rodos ihtimaline bir nebze arkeolojik delil getiren Yusuf Boysal olmuştur. Bodrum Müskebi köyünde ve civarında yaptığı arkeolojik kazılarda oldukça önemli Miken mezarları ortaya çıkarmış olan Boysal, İyonya ve Karya sahillerini de içine alan Rodos kökenli bir Ahhiyava krallığı olduğunu düşünmektedir (31).

Girit adasında lokalize edenler

Girit'i savunanların başında O. R. Gurney gelmektedir (32). Bilindiği gibi Miken kültürü, sahip olduğu kültürel mirasının büyük çoğunluğunu Girit kökenli Minos kültüründen almaktadır. Ege dünyasının en orijinal kültürlerinden biri olan Minos kültürünün ana va-

tanı Girit, birçok bakımından bu kültürün devamı sayılan Miken döneminde önemli bir ağırlık merkezi olmalıdır. Bu özelliği ile igili bilim insanlarında Ahhiyava ülkesi için iyi bir aday olarak görülmektedir. Ayrıca Miletos'da yukarıda bahsettiğimiz Miken katlarında ele geçen maddi kültür kalıntıları (tabii ve hemen hemen yanlızca çanak çömlek) ile Girit Miken çanak çömlekleri arasında yakın benzerlikler bulunmaktadır. Hatta şehrin ilk kez bir ticaret şehri olarak MÖ 16-17 yüzyılda Giritliler tarafından kurulduğu ve MÖ. 13 yüzyıla tarihlenen sur delil gösterilerek, bir Miken-Akha şehri olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir (33). Miletos-Millavanda eşlemesi ve bu şehrin Ahhiyava konusundaki kilit rolü bu grup bilim insanlarını Girit'e yöneltmektedir diyebiliriz. Paralel buluntular daha önce bahsettiğimiz gibi kuzeyden güneye tüm Batı Anadolu'da görülmektedir. Fakat özellikle İzmir'in güneyinden itibaren yoğunlaşmaktadır.

Ahhiyava'yı Batı Anadolu'da arayanlar ve dayanakları

Ahhiyava'nın Batı Anadolu'da olduğunu düşünenlerin ilk göze çarpan ortak özelliği Ahhiyava-Akha-Miken eşleştirmesini kabul etmemeleri. Bu eşleştirmeye ilk karşı çıkış bu eşleştirmeyi yapan Forer'in hemen arkasından Sommer'den (34), eleştirel makaleler de Friedrich ve Goetze'den (35) gelmiştir. Daha birçok karşı çıkanın yanında Steiner (36) ve Kosak'ı (37) sayabiliriz.

Nitekim sadece filolojik yönden Hitit metinlerinde geçen Batı Anadolu ülkelerini daha sonraki klasik dönem bölgeleriyle eşleştirdiğimizde dahi -ki bu yaklaşım oldukça popülerdir- Batı Anadolu'da Ahhiyava için yer kalmamaktadır (Bkz. Harita). Bununla birlikte Götze Ahhiyava'yı kuzeybatı Anadolu'ya (38) yerleştirmek istemiştir. Boosert ise Lukka (antik Likya) ülkesinin kuzeyinde ve iç kısmında Arzawa ile hudut olması gerektiğini düşünerek, klasik dönemden İyonya olarak bildiğimiz bölgeye yani İzmir ve çevresine yerleştirmektedir (39). Fakat bu bilim adamı Ahhiyava'yı Akhalar'ın Anadolu'daki ülkeleri olarak kabul etmektedir. Yani Ahhiyava-Akhalar eşleştirmesine katılmaktadır. K. Bittel ise güney İyonya, Karya ve bu bölgedeki adaları içine alan bir bölge önermiştir (40).

Resim 7: Miken şehir surları Kiklobik denilen Anadolu Hitit şehir surlarında da görülen bir sur sistemiyle yapılmıştır.

Resim 8: Aslanlı Kapı.

En ilginç önerilerden biri Ahhiyava-Mikenler eşleştirmesine kökeninden karşı çıkan James Mellaart'tan gelmiştir. Mellaart özellikle güneybatı Anadolu'da yoğunlaşan bariz Miken kalıntılarını, politik değil ticari nedenlere bağlamaktadır. Ahhiyava için seçtiği yer ise bir nebze Troas bölgesini de içine alan Trakya'dır. Buna neden olarak Hitit metinlerinde bahsi geçen Batı Anadolu ülkeleri yerleştirildiğinde, yukarıda belirttiğimiz gibi Batı Anadolu'da Ahhiyava'ya yer kalmaması ve Mellaart'ın her fırsatta savunduğu Batı Anadolu'nun bronz yapımında kullanılan kalayın Orta Avrupa'da bulunan Bohemya'dan getirildiği hipotezidir. Buna göre Ahhiyava'nın gücü bu ticaretin denetiminden gelmektedir. Ahhiyava olmasa bile bu bölgede bu ticareti denetleyen bir gücün bulunması gerektiğidir.

Bu öneriye karşı Trakya'daki ikinci bin kalıntılarına baktığımızda karşımıza sorunları çözmekten çok, daha karmaşık bir resim çıkmaktadır. Mehmet Özdoğan Avrupa ve Anadolu Trakyası'nda yaptığı yüzey araştırmalarında ve kazılarda, Truva'da bol bol bulunmasının aksine diğer ikinci bin yerleşimlerinde Miken seramiğinin bulunmadığını belirtmektedir (41). Bununla birlikte şehir olması gereken büyük ikinci bin yerleşimleri bulunmuştur.

Fakat Mellaart'ın karşılaştığı en büyük güçlük, Millavanda'nın Lukka ile Ahhiyava arasında olması gerçeğidir. Fakat daha sonra Lukka kısmında göreceğimiz gibi Lukka ülkesinin antik Likya bölgesinde olduğu hemen hemen kesinlikle kabul edilmektedir. Bu nedenle Mellaart, Lukka'nın ilk olarak Marmara denizi kenarında olduğunu ve daha sonra MÖ 13. yüzyılda bugünkü klasik Likya'ya göç ettiklerini savunmaktadır (42). Fakat bu pek ciddiye alınan bir öneri değildir.

Sonuç

Görüldüğü gibi Ahhiyava konusunda ortak kabul edilen bir görüş yoktur. Bunun temel nedeni aday bölgelerdeki ar-

Resim 5: Şehrin ana giriş kapısı (Aslanlı Kapı).

keolojik araştırmaların eksikliğidir. Yine de okuyucu tedbirli bir şekilde en yaygın olan görüşü yani Miken-Ahhiyava eşleştirmesini kabul edebilir. Böyle kabul edildiğinde ortaya daha rahat bir tablo ortaya çıkmaktadır. Buna göre denilebilir ki MÖ 15. yüzyıl itibariyle Minos hakimiyetine son vermeye başlayan Mikenler, Müskebi ve Milet'deki erken Miken çanak çömleklerinin gösterdiği gibi, aynı zamanda kıyı Batı Anadolu'da da etkinlik kurmaya başlamışlardır. Fakat bölgede muhtemelen MÖ 2000'in başından beri şu ya da bu şekilde politik varlıklarını sürdüren ve Hitit Devleti'nin kurulmasıyla birlikte sürekli olarak Hitit hakimiyetine direnen devletler bulunmaktadır. Kimi zaman Ahhiyava'nın bu Batı devletlerine dair emelleri Hititler'le çakışmış, çoğu zaman bölgenin karışık siyasal yaşamında Hititler'le bu devletler üzerinde ortak siyaset yapmak gereği duyulmuştur. Yukarıda verdiğimiz metinlerin tarihlendirilmesi, yeni bulunan parçaların ışığında içeriklerinin değiştirilmesi veya kuvvetlendirilmesi ve nihayet Ahhiyava konusuyla ilgili yeni Hitit ve diğer komşu devletlere ait metinlerin bulunması konunun özünü pek değiştirmemektedir.

Mikenler'in kendilerine has yazıları olmasına rağmen daha çok ticari ve kayıt amacıyla kullanılmış olması (belki siyasal içerikli metinler de gelecekte bulunabilir) onların siyasal tarihlerini bilinmez yapmaktadır. Bu bakımından Ahhiyava ile ilgili Hitit metinleri büyük bir önem taşımaktadır. Toprak altında Anadolu'nun herhangi ve her yerinde daha binlerce tabletin bulunduğuna eminiz. Zamanla bu metinler bulundukça ve bir araya getirildiğinde ve diğer Ön Asya devletlerinin arşivleriyle karşılaştırıldığında, eminim herkes için ortaya daha doyurucu bir tablo çıkacaktır.

Ahhiyava'nın nasıl sona erdiğine gelince genel olarak çok net fakat özelde çok müphem bir sonuç verebiliriz. Genelde Miken kültürünün Dorlar tarafından sona erdirildiği bilinmektedir. Fakat Dor istilaları ile eşzamanlı olarak bir de Deniz kavimleri meselesi bulunmaktadır. Mısır metinlerinden çok net bir şekilde bildiğimiz gibi yine Mısırlılar'ın adlandırmasıyla deniz kavimleri veya ada kavimleri, Ege, Anadolu ve Levant bölgesindeki kültürlere son veren güçtür. Mikenler'in Dor istilası ile Deniz kavimleri arasında nasıl bir bağlantı kurulabileceği, daha doğrusu Deniz Kavimleri meselesinin tam olarak ne olduğu çok daha ayrı ve detaylı bir çalışma gerekmektedir. Belki bu konuya MÖ 2. binde Anadolu'nun kayıp medeniyetlerini bitirdikten sonra eğilebiliriz. Bilindiği gibi bu olaydan sonra Hitit ve Arzawa yıkılmış ve Anadolu yüzlerce yıl süren yazısız bir karanlık çağa girmiştir.

DİPNOTLAR

1) Aslen Hititler kendilerine "Nesili" yani Nesice konuşanlar adını vermişlerdir. Bu ismin kökeni bugün Kayseri'ye 20 km uzaklıkta bulunan, Asur ticaret kolonilerinin merkezi Kaneş Karumundan (Bugünkü Kültepe) gelmektedir. Yapılan filolojik çalışmalar ve arkeolojik deliller buranın Hitit kaynaklarında ismi geçen Neşa şehri olduğunu ortaya koymuştur. Gerçekten de belki Hititler ilk siyasal güçlerini burada kazandıklarından ve Anadolu'ya geldiklerinde ilk burada yerleştiklerinden kendilerini Nesili, "Neşa Şehrinden" saymakta olmalıdırlar.

2) Maqueen, J.G.: Hattian Mythology and Hittite Monarchy, s.171-188, 1950.

3) Emin Bilgiç; Anadolu'nun İlk Yazılı Kaynaklarındaki Yer Adları ve Yerlerinin Tayini Üzerine İncelemeler. Belleten, Cilt 10, Sayı 37-40, 1946.

4) G. L. Huxley. Achaeans and Hittites. Oxford, s.1-11, 1960.

5) Hans G.Güterbock; The Hittites and the Aegean World: The Ahhiyawa Problem Reconsidered, American Journal of Archaeology, 1983 cilt 87 sf. 135.

6) Itamar Singer, Western Anatolia In the Thirteenth Century BC According to the Hittite Sources, AS XXXIII 1983, s.210-211.

7) GG, s.104-108.

8) AU 372.

9) Götze, Madd. 14.

10) II (7/60, AU 282).

11) J. Friedrich; Hethitische Teste IV, MVAEG 34 (1930), Heft I, sayfa 6-b, A.I. 34, 55. Laroche, Receuil No.754.

12) HA 38-39.

13) AUKE 282 f.

14) HHI 29.

15) AS 5 (1955) 83.

16) Grundzüge 69.

17) AUKE 278.

18) KUB XXIII 13.

19) AU 327, AUKE 282.

20) AU 326.

21) Gurney, Hittites 51-52.

22) E. Forrer; "Vorhomerische Griechen in den Keilschrifttexten von Boğhazköi," MDOG 63 (1924) 1-22; "Die Griechen in den Boğhazköi-Texten," OLZ 27 (1924) 113-18.

23) Glotta 13 (1924), s.212 v.d. Sommer s. 376 v.d.

24) Gurney-Garstang, s. 80-81.

25) İstanbuler Mitteilungen 7, 1957, s.102.

26) Furumark, Opusc. Arch. 3, 1944, s.262, Ibid 6, 1950.

27) Yunanistan kıtasında dağlık bölge ve bu yörede yaşayan halka verilen ad.

28) Archiv. Or. I (1929) s.323.

29) Caratelli, JKF I, 1950-51, s.158-161 ve a..n. 9.

30) HHI 15.

31) Yusuf Boysal; Batı Anadolu'da Son Araştırmalar: Ahhiyava Sorunu, s.72, Anadolu XV. 1971, A.Ü. D.T.C.F.

32) O.R.Gurney; The Hittites, s.55 v.d.

33) Cook-Blackman; özellikle s.44 v.d.

34) F.Sommer; Die Ahhijava-Urkunden (AbhBayern n.s.6, 1932, yeniden basım Hildesheim 1975; Burada AU olarak kısaltılmaktadır).

35) J. Friedrich; "Werden in den hethitischen Keilschrifttexten die.

36) G. Steiner; "Die Ahhiyawa-Frage heute, "Saeculum 15 (1964) s.365-92.

37) S. Koask; "The Hittites and the Greeks," Linguistica 20 (Ljubljana 1980) s.35-48.

38) A. Goetze; Kleinasien, s.183.

39) H. Th.Bossert; Asia, s.28.

40) K. Bittel; Grunzüge, s.70.

41) Mehmet Özdoğan; The Second Millenium of the Marmara Region. İstanbuler Mitteilungen 43, 1993, s.151-163.

42) James Mellaart; Western Anatolia, Beycesultan and the Hittites, Melanges Mansel I, 1974, s.516-518.

Ege tarihi yeniden yazılıyor

Son zamanlarda Ege'de yapılan kazılarla yeni arkeolojik merkezler bulundu; Liman Tepe, Bakla Tepe gibi... Böylece Ege'nin yalnızca Troya'dan ibaret olmadığı da anlaşıldı. Yapılacak çalışmalar doğrultusunda Ege tarihi belki de yeniden yazılacak.

Prof. Dr. Hayat Erkanal ile söyleşi

Ege, MÖ 3. binlerin başından itibaren evrimsel bir sürecin içine girmiştir. Bu evrimsel sürecin nedeni ise, buraya yerleşen halkların kültürel-toplumsal hayatlarında meydana gelen büyük değişimler, gelişimlerdir. Bunun en güzel örneklerini, Urla-Limantepe ile Menderes-Bakla Tepe'de görmekteyiz. Bulundukları ekonomik düzey ve sahip oldukları teknolojik olanaklar, bu merkezlerdeki kentleşme olgusunun varlığını ve gelişimini açıkça gözler önüne serer. Adı geçen bu arkeolojik merkezler sayesinde, Ege'nin yalnızca Troya'dan ibaret olmadığı da anlaşılmıştır. Yapılacak çalışmalar doğrultusunda Ege tarihi belki de yeniden yazılacak. Ege tarihini aydınlatacak bu çalışmaları İzmir Bölgesinde İRERP (İzmir Region Excavations and Researches Project) adındaki proje kapsamında yürüten Prof. Dr. Hayat Erkanal, Ankara Üniversitesi DTCF öğretim üyelerinden. Arkeolog arkadaşımız Sibel Gülsever'in Sayın Erkanal ile yaptığı söyleşiyi sunuyoruz.

'Troya'dan ibaret değil...'

-İRERP projesi hakkında bilgi verir misiniz? Böyle bir projeye niçin ihtiyaç duyuldu?

- Biz, Ege Bölgesi'nde çok eski dönemler hakkında bilgiler veren Liman Tepe'de kurtarma amaçlı kazı çalışmaları yapıyorduk. Sonra Panaztepe'de de çalışmaya başladık. Bütün bu çalışmalarla eldeki verilerimiz arttı ve konu hakkında bilinçlenmeye başladık. Anladık ki, bulunan yerleşimleri tek bir merkez şeklinde değerlendirmek yersiz, bunu bir bölgesel arkeoloji çalışması şekline dönüştürmek gerekiyor. Böylece bir proje çalışmasına başladık. Ancak bizi böyle bir çalışmanın içine iten bir takım olaylar da vardı. Bir defa, şimdiye kadar Ege'ye baktığımızda hep Klasik Çağ kültürlerini ve Troya adını görüyorduk. Daha doğrusu Ege'nin merkezi konumunda hep Troya dünyaya tanıtılıyordu. Zaman içinde Ege'de, sanki Troya'dan başka hiçbir merkez yokmuş gibi bir kanı oluştu. Ve dolayısıyla, "belli bir dönemde buraya İonlar geliyorlar, koloniler kuruyorlar ve ondan sonra uygarlık gelişiyor" şeklinde özetlenebilecek bir görüş ortaya çıktı.

'Prehistorik dönem İzmir'i ideal bir bölge'

Bunun dışında, İzmir Bölgesi gerçekten çok ilginç bir bölge. Prehistorik dönemlerde insanların aradığı şartlara sahip ideal bir yer. Her şeyden önce, özellikle İç Anadolu ile Ege arasında, hatta Doğu Akdeniz arasında bir köprü durumunda. Jeomorfolojik açıdan bölgeyi incelediğimizde, İzmir körfezinin bugünkünden çok daha büyük olduğunu görüyoruz. Bugün Menemen'le Foça arasında bir yol vardır. Hemen arkasında Larissa yer alır. O dönemlerde İzmir, aşağı yukarı buraya kadar uzanıyordu. Yani kuzeye doğru uzanan bir iç deniz görünümündeydi. Ve tabi çok ideal liman şartlarına sahipti. Dolayısıyla prehistorik dönemlerde insanların arayıp da bulamadığı şartlardı bunlar. Bir taraftan Gediz Vadisi'nden, Anadolu içlerine, İç Anadolu'ya kadar gidilebiliyordu. Öbür taraftan deniz yoluyla, deniz ulaşımıyla bütün Ege'ye hatta Doğu Akdeniz'e inilebiliyordu. Bütün bunların ötesinde, öyle bir olay daha var ki, ekonomik açıdan hinterlantı da çok genişti. Tarıma elverişli arazileri çok farklıydı. Tıpkı günümüzde olduğu gibi. En önemlisi ve üzerinde yoğun olarak çalıştığımız bir özelliği de maden olayı. İzmir ve çevresinde, altından tutun gümüşe kadar her türlü maden yatağı görmemiz mümkün. Hatta bu maden yatakları, 19. yüzyılda da yoğun bir şekilde işlenmiş.

Maden, tarihte her zaman ekonominin temelini oluşturmuştur. İnsanlar Batı Anadolu'da MÖ 7. yüzyıl ortalarında sikke denen olayı ortaya çıkardılar. Sikke damgalanmış olan madendir. Daha önceden madenin ekonomik kaynak olarak, damgalanmamış hali de önemli bir rol oynuyordu. Bunlar ya belli araç gereç olarak, ya halkalar halinde ya da külçeler halinde alışverişlerde, insan çalıştırmada, mal alımında kullanılıyordu. Geriye dönüp Mezopotamya'ya baktığımızda, oradaki kaynaklardan anladığımız kadarıyla, çeşitli kuruluşların kapitalini, sermayesini madenin oluşturduğunu görürüz. Böyle bir durum ortaya çıkınca, maden olayını farklı değerlendirmek mecburiyetinde kaldık. İşte İzmir çevresindeki maden yatakları bölgenin zenginliğine neden olmuştur. Yani madeni olan bir bölge zengin bir bölgedir. Bunu kazılarımızda açık bir şekilde ortaya çıkardık. Halkalar haline getirilmiş ve bir çeşit para olarak değerlendirilen maden parçaları bulduk, saptadık. Yani bunlar herhangi bir eşya olmanın ötesinde belirli bir alışveriş amacıyla kullanılmış kurşun halkalar ve gramları da birbirine çok yakın. Tabii durum böyle olunca İzmir ve bölgesinde değişik sonuçlara varacağımızı düşünerek çalışmalarımızı derinleştir-

Liman Tepe'nin genel görünümü.

dik. Şimdi yaşam standartlarının bu kadar yüksek olduğu bir bölgeyle karşılaşıyoruz, ancak bu bölgede sadece Troya varmış gibi görünüyor. Troya'nın dışında sanki hiçbir Klasik Çağ öncesi, prehistorik yerleşme yok. Bu olacak bir şey değil. Kısacası, İzmir'in dış şartları olsun, ekonomik şartları olsun, farklı bir konumda oluşu, bizi bu bölgede böyle bir proje çalışması yapmaya itti. Yani konuya girmeden önce tahminlerimizi masanın üzerine koyduk ve dedik ki, biz büyük bir olayın içine girmek durumundayız, açıkça söyleyeyim, daha sonraki olaylar birdenbire karşımıza çıktı ama bunlar hiçbir zaman süpriz değildi. Bunların beklentisi içindeydik. Yaptığımız çalışmalarla bulduğumuz merkezlerin dışında, Troya'nın boyutları çok küçük kaldı. Ve bunlar bizi araştırmaya sevk etti. Sonradan arkası çorap söküğü gibi gelmeye başladı. Olaylara, yaptığımız çalışmaların etkisiyle ve eldeki verilerin yardımıyla daha geniş bir perspektifle bakmaya başladık ve bu proje ortaya çıktı. Beklentilerimiz gerçekleştikçe, olayın içine girdikçe boyutlar daha da büyüdü. Kısacası, şu an hazırlıklarını sürdürdüğümüz çok büyük bir olayın içindeyiz.

Projeye katılan kurumlar

- Bu projeye kimler destek veriyor?

- Herşeyden önce çalışmalarımıza birçok üniversitemiz katılıyor. Hatta üniversitelerin sayısı o kadar çoğaldı ki, mesela ben, Ankara Üniversitesi'ndeyim ve araştırmaların çoğu da Ankara Üniversitesi adına yapılıyor, fakat yardımcı eleman sayısını bizim üniversitemiz karşılayamaz duruma geldi. Dolayısıyla farklı üniversitelere kaymak zorunda kaldık. Şimdi bu doğrultuda Hacettepe Üniversitesi, ODTÜ, Çukurova, Ege, Atatürk üniversiteleri katılıyor. Sanıyorum bu sene Boğaziçi Üniversitesi de olayların içine girecek, daha doğrusu oradan bazı arkadaşlarımız bizim çalışmalarımıza katılacaklar. Üniversitelerimizin dışında, başka bilimsel kurumların da desteğini alıyoruz. Öyle konular var ki, bunları Türkiye'de değerlerdiremiyoruz, hem uzman sayımız az, hem de konunun uzmanları çok meşguller. Bu yüzden onlardan gerektiğince yararlanamıyoruz. Dolayısıyla yabancı kuruluşlarla, mesela Amerika-Kanada'da çeşitli kuruluşlar, İngiltere'de Oxford Üniversitesi'yle işbirliği yapıyoruz. Özellikle Arkeometri konusunda. Şu an hâlâ laboratuvar çalışmalarımız yurt dışında devam ediyor. Sonra kurum olarak, en başta Kültür Bakanlığımız geliyor. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İzmir Müzesi, onun dışında Maden Tetkik Arama Enstitüsü çok değerli katkılarda bulunuyor. Onun ötesinde, Türk Tarih Kurumu'nun en azından yayın safhasında büyük desteğini görüyoruz.

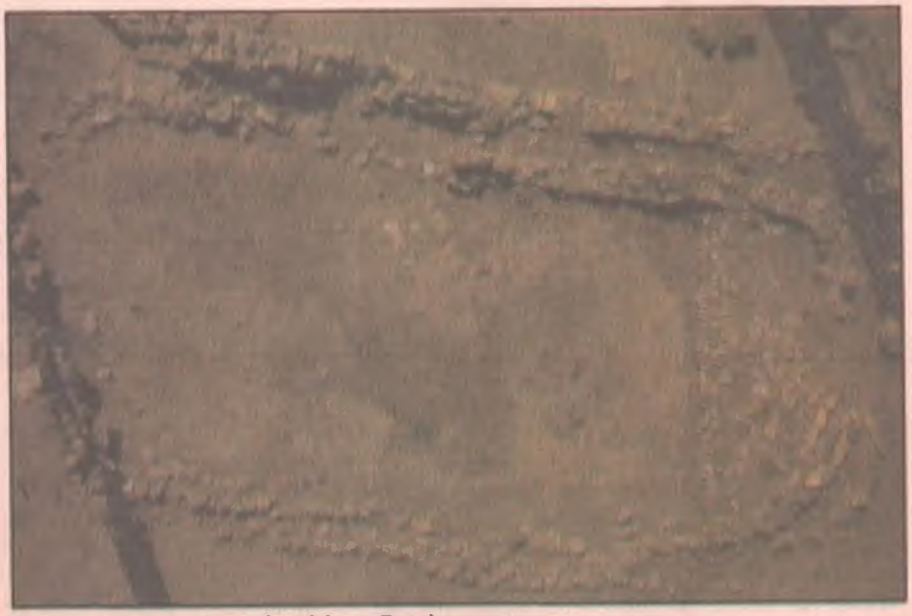

Orta Tunç Çağı'na ait oval ev (Liman Tepe).

5 bin yıl öncesinin siyasi merkezleri

- Bu proje kapsamında hangi arkeolojik merkezler tespit edildi? Çalışmalarınızı nasıl yürütüyorsunuz?

- Olaya bölgesel açıdan yaklaşıyoruz. Bu bölge, daha önce prehistorik açıdan değerlendirilmemişti. Bunun nedenlerini bilemiyorum. Ege Bölgesi, arkeolojinin kalbi gibi görünür ama klasik arkeoloji için, Klasik-Arkaik Çağlar için. Bu bölgede, bu çağların altına hiç inilmemiş. Biz İzmir'in içinde öyle merkezler buluyoruz ki, tarihöncesi çağlara ait olan... Durum böyle olunca, bir taraftan elimizdeki mevcut merkezleri kazarken, diğer taraftan da, çevredeki diğer merkezlerin konumunu anlayabilmek için çevreyi tanımaya çalışıyoruz. Önümüze bir merkez çıkıyor; burada siyasi bir otorite olup olmadığını veya bunun ekonomik açıdan da bir merkez konumunda olup olmadığını anlayabilmek için çevrede de araştırmalar yapmak gerekiyor. Yoksa istenilen sonuçlara varamazsınız. O nedenle çevreyi de çok dolaştık diyebilirim. Dolaşmanın da ötesinde bir takım duyumlar aldık ve bunları değerlendirdik.

Böylece birdenbire çok farklı olayların içine girdik. İzmir bölgesinin dışına açılamadık, yani henüz kentin dışına çıkmış değiliz. Çünkü o kadar çok işimiz vardı ki, o kadar çok araştırma yapmamız gerekiyordu ki, bunu yapamadık.

Artık iyice anladık, bu projeyi planladığımız gibi, 5 yıl içinde bitirmemiz mümkün değil. Daha sonra İzmir bölgesinin dışına çıkacağız. Şimdi yaptığımız çalışmalar sonucunda kaleler bulduk. Tahminen, 5 bin senelik kaleler. Yine karakol şeklinde kontrol yerleşmeleri bulduk. Bunlar belirli bir vadiyi, koyu kontrol altında tutuyor. Bütün bunları değerlendirince anladık ki, burada daha MÖ 3. binde bir siyasi otorite vardı ve bu siyasi otorite, İzmir bölgesini kontrol altında tutuyordu. Ayrıca belli merkezler de vardı. Bunlar ekonomik merkezler, dini merkezler, politik merkezlerdi. Biz çalışmalarımızla bu merkezlerin çevresindeki diğer üniteleri, diğer yerleşim yerlerini değerlendirmeye çalıştık. Amacımız bu merkezlerin konumunu, tam olarak ortaya çıkartmaktı. Kısacası, çalışmalarımızı elimizdeki merkezlerin gerek ekonomik açıdan, gerek siyasi açıdan değerlen-

Bazı teknik terimler

Alabastron: Eski Yunan ve Roma'da parfüm ve benzeri değerli sıvıların içine konduğu kap.

Akropolis: Antik Yunan kentlerinin en yüksek kesiminde yer alan özel bölge. Genellikle oldukça sarp bir tepe üzerinde inşa edilmiştir. Erken dönemlerde içinde konutlar ve sarayın yer aldığı, hatta kentin ana nüvesini oluşturduğu sanılmaktadır.

Kremasyon: Ölülerin yakılması olayı, bu iş için kullanılan özel yapıya da krematoryum denilir.

Sunak: Çok tanrılı dinlerde tapınağın içinde ya da yakınında yer alan ve tanrılara sunulan kurbanların kesimi ve sunulması için yapılmış masaya benzer genellikle taştan öğe.

Urne: Yakılmış cesetlerin küllerinin konulduğu kaplar.

dirilmesi üzerinde yoğunlaştırdık. Bu merkezlerin aslında otoritenin yerleştiği bölgeler olduğunu bir şekilde saptama çalışmaları içine girdik. Şu anda sayı olarak veremeyeceğim kadar çok yeni yer tespit ettik.

Tarihi MÖ 6. bine uzanan bir merkez: Liman Tepe

- Proje kapsamındaki kazı yerlerinden biri olan Liman Tepe hakkında bilgi verir misiniz?

- İlk olarak Ekrem Akurgal, Liman Tepe'de, -Antik Klazomenai- çalışmalara başladığı zaman, burada prehistorik kalıpların olduğunu saptamıştı. Sonra olayı bize iletti ve 1979 yılında arkadaşlarımız -özellikle Ege Üniversitesi- burada çalışmalara başladı ve gerçekten Klasik Çağ, Arkaik Çağ kültürleriyle ilgili bilgiler veren bu merkezin, Liman Tepe'nin yeri kesin bir biçimde saptandı. Daha sonra da bu merkezin önemini ortaya çıkartacak bazı buluntular elde edildi. İlerleyen safhalarda biz de bu işin içine girdik. İlk yaptığımız araştırmalarda MÖ 2. bin-3. bin kültürlerinin varlığını saptadık. Son yıllarda, özellikle geçen sene ve önceki sene yaptığımız çalışmalarda da, Neolitik Çağ dediğimiz, insanların ilk kez tüketicilikten-üreticiliğe geçtikleri dönemlere ait veriler elde ettik. Arkasından Madentaş Devri yani Kalkolitik Çağ'a ait buluntularla karşılaştık. Anlaşılıyor ki, Liman Tepe, aşağı yukarı Klasik çağları da göz önüne alacak olursak, Roma Dönemi'nden itibaren en azından MÖ 6. bine kadar uzanan bir tarihe sahip. Yani bünyesinde 6 bin senelik bir tarihi barındırıyor. Böyle merkezler Yunanistan'da da var fakat bu kadar büyük boyutlarda değiller. İçinde bulduğumuz yapıları, savunma sistemini düşünüyoruz, ayrıca bir şehircilik modeli de oluşturmuşlar. Yani Liman Tepe model oluşturan bir yapıya da sahip. Ve bunu 3. binde, ilk kez ortaya çıkartıyorlar. İç kale var, bütün bunlara daha sonraki dönemlerde akropolis ya da site diyorlar. Daha başka insanların yaşadığı bir aşağı şehir var. Bunlar Ege Bölgesi'nde MÖ 3. binde başka bir yerde yok. Biz 3. bin olaylarını orada değerlendirebiliyoruz, hatta belirli ölçülerde deniz altında da değerlendirmeler yapabiliyoruz. Fakat şanssız olduğumuz bir konu var ki, o da taban suyunun karşımıza çıkması. Bu çalışmalarımıza engel oluyor. Yani 4. bin-5. bin-6. bin kültürlerini zannediyorum ki biraz güç değerlendireceğiz. Ancak ileride bu mümkün olabilir. Kısacası bugünkü konumu da göz önüne alacak olursak, MÖ 6. binden itibaren Liman Tepe ya da Urla'nın iskele mahallesi yaşamını devamlı sürdürmüş.

Liman Tepe'nin konumu ve yapılan çalışmalar

Liman Tepe, İzmir'in Urla ilçesine bağlı İskele mahallesinde, Karantina adasının tam karşısında bir yarımada şeklinde uzanmaktadır. Eski çağlarda yarımadanın iki tarafında, doğu ve batısında bulunan deniz girdilerinin güneye doğru daha çok uzandığı tespit edilmiştir. Bu nedenle Liman Tepe, eski çağlarda günümüze nazaran çok daha uzun bir yarımada olarak değerlendirilmektedir. Yarımadanın doğu ve batı kenarlarında ve kuzey ucundaki kayalar üzerinde bugün modern evler yer almaktadır. Ayrıca İzmir-Çeşmealtı yolu yarımadayı doğu-batı istikâmetinde ikiye bölmektedir.

Liman Tepe ilk olarak 1950 yılında Ekrem Akurgal tarafından tespit edilerek tanıtılmıştır. 1979 yılında Güven Bakır tarafından sürdürülen sondaj çalışmaları sırasında ilk olumlu neticeler alınmış, bunun üzerine 1980-1981 yıllarında ilk dönem çalışmaları Hayat Erkanal ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilmiştir. On senelik aradan sonra, 1992 yılında ikinci dönem çalışmalarına başlanmıştır. Kazılar halen Urla Belediye Başkanlığı'nın çok yönlü katkıları ve The Institute for Aegean Prehistory'nin maddi katkılarıyla, Kültür Bakanlığı ve Ankara Üniversitesi adına devam ettirilmektedir. Kazıların kesin sonuca ulaştırılması, daha sonraki nesillerin omuzlarına yüklenmiştir.

Bakla Tepe ise, İzmir'in güneyinde, Menderes ilçesine bağlı Bulgarca köyünün kuzey kenarında yer almaktadır.

'Troya'dan çok daha önemli merkezler var'

- Liman Tepe'nin tabakalanma durumunu incelediğimiz zaman, burada yedi kültür tabakasının tespit edildiğini görüyoruz. Ve bu tabakalardan II. kültür tabakası yani Geç Tunç Çağı'nı veren tabaka, zaman dilimi olarak MÖ 13-14. yüzyıllara tarihlendiriliyor. Birçok bilim insanı Ünlü Troya savaşlarının bu çağ içinde geçtiğini iddia etmekte. Siz bu konu hakkında ne düşünüyorsunuz?

- Evet bunu günümüzde birçok bilim insanı iddia etmekte. Mitolojik, efsanevi kısmı bir yana bırakılırsa, yazılı kaynaklardan yararlandığımızda, Troya Savaşı konusunda, insanların Homeros'un İlyada destanından çok fazla etkilendiklerini görürüz. Durum böyle olunca insan ister istemez diyor ki, Troya'yı ele geçiren insan, demek ki Anadolu'yu da ele geçiriyor. İşte Yunanlılar buradan olayın içine girmeye çalışıyorlar. Biz çalıştığımız projede, Troya savaşlarının olduğu dönemleri saptadık. Tam kesin değil ama yine de, Troya savaşlarının, Troya 6'nın sonu, Troya 7A tabakalarında olduğu iddia edilir. Bizde, Ege bünyesinde o dönemler mevcut. Ama bir Panaztepe'ye bakıyorsunuz, o dönem suretiyle karşılaştırıyorsunuz. Öyle bir yayılım alanı var ki, Troya'nın en az 15 katı büyük bir kent.

Liman Tepe'nin önemli bir kısmı Klasik, Arkaik tabakalar altında kalmış. Şimdi düşünün; burada ekonomik bir savaş yapılsa ve direkt Anadolu'nun içlerine, İzmir Körfezi'nden, doğal bir yoldan girilse, neden Troya'ya saldırılsın, İzmir bölgesi varken. Çünkü İzmir'de ne istense var; altın, gümüş, tarım, ticaret... İster istemez böyle bir soru geliyor akla. Ancak bu konuda şu anda bir şey söylememiz mümkün değil. Troya'da çalışan meslektaşlarımızla zaman zaman bu konuyu tartışıyoruz. Artık anlaşılıyor ki, Troya tüm Batı Anadolu'yu sembolize eden ve Batı Anadolu'ya hakim bir merkez değil. Ancak bölgesel bir merkez.

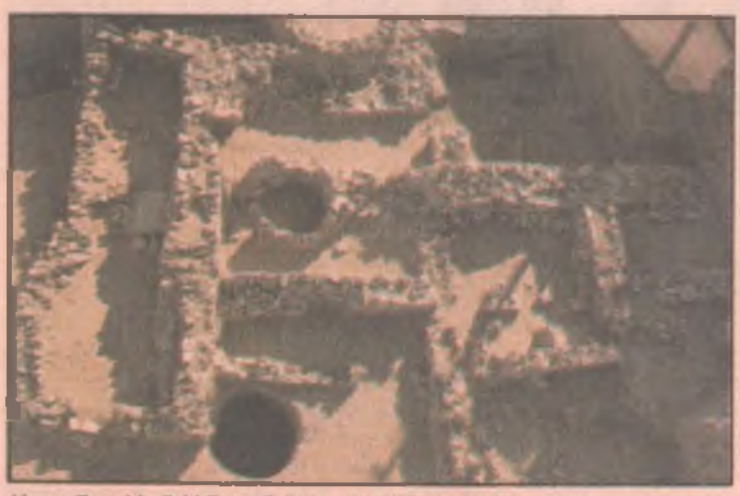

Liman Tepe'de Eski Tunç Çağı'na ait mimari kalıntılar.

"Koridorlu Ev" içerisinde ele geçen bir grup seramik kap.

Onun dışında Troya'dan çok daha önemli merkezler var. İzmir'deki merkezlerin dışında da, daha güneyde büyük merkezler olabilir. Bu bölgeler araştırılmamış. Troya gibi öyle merkezler ortaya çıktı ki, artık Troya, bölgesel bir merkez olarak değerlendiriliyor. Kendi hafiri de, yani profesör Koffman'da olayı aynı şekilde değerlendiriyor. Ama az önce de belirttiğim gibi, şu an Troya savaşlarını veren tabakalar hakkında kesin bir şey söylememiz mümkün değil. Belki yakın gelecekte, eldeki verilerin artmasıyla bu konuyla ilgili sorularımıza yanıtlar alabiliriz.

'Bakla Tepe, Liman Tepe'nin devamı'

- Proje kapsamındaki diğer bir kazı alanı da Bakla Tepe. Buradaki çalışmalarınız nasıl başladı?

- Bakla Tepe çalışmalarına tesadüfen başladık, şu an iyi ki başlamışız diyorum. Önceki yıllarda, İzmir Arkeoloji Müzesi bu işle ilgilenmiş, "Bir kurtarma kazısında nelere dikkat edilir" bunun anlaşılması ve öğretilmesi amaçlı bir çalışmaya başlanmıştı. Ve İzmir'de birdenbire MÖ 3-4. binlere ait bizim Bakla Tepe dediğimiz bir merkeze rastlandı. Şu anda ne yazık ki bu konuda uzman bir kadro yok. Aslında çok ilginçtir, Türkiye'de Ege Bölgesi'nin, Klasik çağları veya Arkaik çağlarıyla ilgilenen uzman bir kadro yok. İşte biz bu konuda uzmanlaşmak istedik, uzmanlaştık ve hâlâ uzmanlaşmaya çalışıyoruz. Bu konuyla ilgili olarak üniversitelerimizde dersler koyduk. Sonuçta yaptığımız çalışmalarla yeni yeni olayların içine girmeye başladık. Bize böyle bir olayın içine girmez misiniz dediler biz de kabul ettik ve ortaya yeni kültürler çıkardık. İzmir'de kültürel ve siyasal bir bütünlüğün olduğuna inanıyorduk. O doğrultuda gittik Bakla Tepe'ye baktık ve tahmin ettiğimiz olgularla karşılaştık. Bakla Tepe, Liman Tepe'nin, Panaztepe'nin devamı görünümündeydi. Eğer çok farklı, tahminlerimiz dışında olgularla karşılaşsaydık böyle bir çalışmanın içine girmezdik, zaten girmemiz de zor olurdu. İşi benimsedik ve çalışmalara başladık. Bu doğrultuda bir protokol yapıldı ve İzmir Müzesi Genel Müdürlüğü adına çalışmalar başlatıldı. Buradaki çalışmaya katılmamız sadece Bakla Tepe değil, daha farklı kazı alanlarının tespitine de neden oldu. Ancak bütün bu tespit edilen yeni merkezler eskiden vardı, şimdi ise yok. Çünkü hepsi sular altında kaldı.

Örnek bir kurtarma çalışması

- Bugün Bakla Tepe'nin içinde bulunduğu alanda, İzmir'in içme suyu ihtiyacını karşılamak amacıyla bir baraj inşa edildi: Tahtalı Barajı. Bu olay çalışmalarınızı nasıl etkiledi ve baraj gölü içindeki bu arkeolojik merkezin son durumu ne?

- Çalışmalarımız ister istemez bu durumdan etkilendi. Bu Türkiye'nin kaderi mi, değil mi bilemiyorum. Halen görüyoruz, bir Hasankeyf su altında kalsın mı kalmasın mı, tartışması sürüyor. Bugün Atatürk Barajı, Keban Barajı pek çok merkezin sular altında kalmasına neden oldu. Aynı şekilde Kargamış Barajı, Ilısu Barajı da ne yazık ki bu tip durumlara yol açtı. Baraj yapılmasın, inşa edilmesin diyemiyoruz. Deseniz de zaten sizi dinleyen yok. Peki ne olacak bu işin sonu, nereye varacak. Bunlar hep tartışılıyor. Orada da bölge arkeolojisini iyi bildiğimizden danışman olarak incelemeler yapmaya başladık. Başlangıçta yeni bir takım saptamalar yapıp, en azından neler su altında kalacak, onu bilelim düşüncesiyle hareket ettik. Özellikle bu çalışmamızda Devlet Su İşleri'nin büyük desteğini gördük. Bütün uzman arkadaşlarımız İzmir bölgesindeki çalışmalarda destek oldular. Onun dışında maddi açıdan da destek sağladılar. Bütün bunlarla birlikte yaptığımız çalışma güzel ve örnek bir çalışma oldu. Ve Türkiye'nin bütün kurumlarını, üniversiteleri olsun, bakanlıkları olsun bir araya getirdi ve gerçek anlamda bir kurtarma çalışması oldu.

Liman Tepe'nin güney kazı alanının genel görünüşü.

Bakla Tepe'nin önemi

Şimdi diyeceksiniz ki su altında hiç eser kalmadı mı? Kaldı tabii ki. Bunu önleyemezsiniz. Ama en azından orada su altında kalacak kültürlerin karakterlerini veya suların altında neleri bıraktığımızı biliyoruz. Bunların da büyük bir kısmını kurtardık, çıkardık. Bakla Tepe, projemiz kapsamındaki diğer kazı alanlarından farklı bir özelliğe, konuma sahip. Kentin yerleşim uzunluğu zannediyorum ki 200-250 metreye kadar ulaştı. Ve Kalkolitik Çağ açısından çok önemli bilgiler vermekte. Bu merkez sadece Batı Anadolu'da değil, Türk-Ege dünyasının, Yunanistan da dahil MÖ 4. binde bahsettiğim dönemin en büyük yerleşmelerinden. Çok fazla üretim var. Çok erken bir dönemde olan büyük bir üretim. Bu bölgenin bulunduğu alanda da yine maden var, zeytinyağı üretimi var, şarap üretimi var. Ve tüm bunları ortaya koyan çok güzel belgelere sahip. Bunlardan en önemlisi alabastron kabı dediğimiz içine parfüm konan kaplar var.

Bakla Tepe'yi bütün boyutlarıyla araştırmak istiyoruz ve bunu bizim açımızdan değil, tüm Ege için bir model oluşturabilmek amacıyla yapmak isteğindeyiz. Geçen sene ve daha önceki senelerde 6 aya varan uzun boylu çalışmalar yaptık. Ben hayatımda böyle bir çalışmaya hiçbir yerde rastlamadım. Bu şu demek: 6 ay sürekli kazacaksınız.

Burada değinmeden geçmek istemediğim bir konu daha var. O da Sayın Kültür Bakanımız İstemihan Talay'ın bu konulara çok duyarlı olması. Kamuoyuna kendisini yansıtmamış bir insan. Bunun gibi daha birçok önemli işler yaptı. Örneğin, ören yerlerinden gelen gelirleri

bir fonda topladı ve arkeoloji alanında maddi destek olarak bize aktardı. Önceden, gelen gelirler belediyelere, özel idarelere giderdi. Bu kurtarma çalışmalarında onun çabalarını takdirle anmak istiyorum. Ve ilk kez başımıza böyle bir olay geliyor. Bir kültür bakanının arkeolojiye yoğun ilgi göstermesiyle ilk kez karşılaşıyoruz. Diğer bakanlarımız genelde tiyatroya, sinemaya ilgi gösterirken şu anki kültür bakanımız arkeoloji konusuna gereken ilgiyi gösteriyor.

Bu çalışmaları yapmasaydık 3. bin için çok yeni bir kültür olayıyla tanışamayacaktık ve sular altında kalacaktı. Ne Anadolu'dan, ne de Yunanistan'dan tanımadığımız bir kültür olayı çıkmaya başladı orada. Şimdi durum biraz trajik. Küçük bir ada şeklinde kalmış, video çekimleri yaptırmış arkadaşlarımız. Bunları incelediğimizde biraz rahatladık. Çünkü sular çekilebilecek ve dolayısıyla geçen sene yarım bıraktığımız işleri bu sene tamamlayabileceğiz. Daha sonraki senelerde de ada şeklinde kalacak Bakla Tepe ve orada daha detaylı stratigrafiye yönelik çalışmalarımızı gerçekleştireceğiz. O nedenle Bakla Tepe konusuda vicdan azabı çekmiyoruz.

Baraj dediğimiz zaman aklımıza hemen Güneydoğu Anadolu, GAP geliyor; ama bu bölgenin dışında Türkiye'de o kadar çok baraj yapılıyor ki. Hasankeyf denildiğinde herkes haklı olarak ayağa kalkıyor ama onun dışında bir Bakla Tepe dediğimiz zaman orası neresi diyorlar. Oysa batıda da çok önemli merkezleri kaybediyoruz, nitekim kaybettik de. Biz Bakla Tepe'de kamu kuruluşları, üniversiteler, hatta yabancı kuruluşlarla bir örnek koyduk ortaya. Herkesin, her kurumun, her kişinin işbirliğiyle, fedakârlığıyla ortaya çıkmış bir çalışmadır bu. Umarım bu sene bir kitap haline getirip tüm kamuoyuna sunacağız. Bir baraj gölü yapıldığı zaman eski eserleri kurtaramazsınız. Ama suyun altında kalan nedir, onu bilebilirsiniz. Yani kültürün boyutlarını saptama olayı bizim yaptığımız. Biz Bakla Tepe'de büyük çapta zannediyorum, su altında fazla bir şey bırakmıyoruz. Bu sene de aynı düzeyde, tempoda çalışabilirsek tahminime göre yaz aylarından suyun çekilmesine paralel olarak çok daha şanslı olacağız. Tahtalı Baraj suyu içme suyu, tüketiliyor ve bu tüketim yaz aylarında daha fazla olacak kuşkusuz. Bu da suyun azalması demek. Bu durum çalışmalarımızı kolaylaştıracak.

Liman Tepe'de Eski Tunç Çağı III'e ait ufak testiler.

İlginç bir mezar ve ceset yakma olgusu

- Bakla Tepe'de Geç Tunç Çağına ait mezar kalıntısında çeşitli kaplar içinde (urneler içinde) yanık insan ve hayvan kemikleri bulunmuş. Bakla Tepe'deki bu kremasyon olayı hakkında bilgi verir misiniz? Ve ayrıca Anadolu'da bu olayın rastlanıldığı başka merkezler var mı?

- Evet Anadolu'da örneği var. Bu konuda bilgilerimiz kısıtlıydı. Ancak son zamanlarda yapılan çalışmalarla eksik bilgilerimizi tamamlamaya başladık. Kremasyon olayı, yani insan yakma olayı önceden biliniyordu. Mesela, batıda Patriklos'u öldürme olayı vardır, *İlyada*'da geçer. O zamanlardan biliniyor ceset yakma olayı. Çalışmalarımızla bu olay, MÖ 2. bin başlarına kadar indi. Orta Anadolu'da, Acemhöyük'te bir mezar buldu arkadaşlarımız. Şimdi bizim Panaztepede bir kremasyon olayı bulundu ve en sonunda Bakla Tepe'de ilginç bir mezar bul-

Liman Tepe'de Eski Tunç Çağı II'ye ait şehir suru ve kule yapısı.

"Koridorlu Ev", Eski Tunç Çağı II , Liman Tepe.

Troia VI, Kuzeydoğu bastiyonu.

U. Schendzielorz'ın Liman Tepe'nin su altındaki konumunu gösteren fotoğrafı.

duk. Bir oda mezarı bu ve antropolog arkadaşlarımız birey sayısını tespit etmeye çalışıyorlar. Yakında, biz de öğreneceğiz. İçinde 15-20 bireye ait urneler var. Bir oda ve içinde de bir sunak bulduk. Geç Antik dönemlerde anladığım kadarıyla soyulmuş bir mezar bu. Buna rağmen yine de çok kıymetli eşyalar bulduk. Ne bulunmuşsa alınmış, ancak kıyıda köşede biraz bırakmışlar.

Kocabaş Tepe, Troya'nın on katı

Bu mezar MÖ 13. yüzyıla ait. Ama 13. yüzyılı kazıyorsunuz, yok. Peki bunlar nereden gelip bu mezarı yaptılar? Bunun üzerine hemen çevreyi araştırmaya başladık. Hemen güneyimizde antik bir kent var. Hatta arkaik bir kent: Kolophon. Değerlendirme yapmaya çalıştık ancak orası uzak. Ama muhakkak ki bu insanlar bu çevrede bir yerde yaşıyorlardı. Sonra Kolophon ile bizim çalıştığımız yer arasında bir tepe üzerinde bir yerleşim saptadık. Çok büyük bir kent MÖ 2. bin için. Hitit döneminde ve hemen hemen Panaztepe'ye yakın. Hatta onun kadar büyük bir kent. Çok önemli bir buluş oldu. Çünkü MÖ 2. bine ait merkezleri kolay kolay bulamıyoruz. Bulsak bile konumları araştırılmaya uygun olmayabiliyor. Dolayısıyla hemen arkasından Kolophon'da araştırmalar yaptık. Kolophon'da 2. bin yok. Öyle bir hale gelindi ki, Klazomenai'de Neolitiğe kadar indik, aynı şekilde Efes'te de Neolitiğe kadar inildi. Bunlar önceden de belirttiğim gibi ta MÖ 6. binden itibaren iskan edilen yerlerdi. Kolophon da böyle; bence 6. bin olmaz ama, 4. bin, 5. bine kadar inildi.

Bakla Tepe'de en eskisi Kolophon; 4. bin 5. bin, 3. bin orada. Sonra atlamış iki kilometre ötesine, Kocabaş Tepe. Ondan sonra Kolophon devam etmiş. Kültürler genelde üst üste olur. Ama burada birkaç metrelik atlama yapmış. Tarih geliştikçe nüfus artışı olmuş ve toplumlar için bu merkezler yeterli olmamış. Daha uygun başka yerler arıyorlar. Ya aynı yerde kalıyorlar, eğer kaldıkları bu yer uygunsa geliştiriyorlar. Ama uygun değilse başka bir yere geçiyorlar. Burada böyle olmuş. O nedenle Bakla Tepe'ye sadece bir kurtarma kazısı olarak bakmıyoruz. Bu gözle baksaydık ilgilenmezdik, belki kazmazdık bile.

Çalışmalarımız arasında yer alan Kocabaş Tepe, MÖ 2. binde, yani Troya Savaşı'yla aynı dönemlerde, Troya'nın 10 katı büyük bir merkez. Böyle bir takım keşifler de yapmış olduk.

Ege'nin elverişli konumu

- İzmir bölgesinde bu kadar erken çağlarda daha doğrusu prehistorik çağlarda gerek kültürel ve gerek toplumsal yapılanmadaki büyük değişimlerin nedeni nedir?

- İnsanoğlu, gerek prehistorik gerek klasik çağlarda yerleştiği bölgelerde bazı şartlar arıyor. Ekonomik değeri olmayan bir bölgeye yerleşmiyor. En azından kendi ihtiyacını karşılayacak, tükettiğini üretebilecek yer arıyor. Günümüzde de Ege Bölgesi dediğimiz zaman, tarımsal açıdan Türkiye'nin kalbi sayılan bir bölge aklımıza gelir. O dönemlerdeki şartları da insanların yaşamasına elverişli. İklim elverişli, su var, çevresinde maden yatakları bulunuyor. Denizle bağlantı var ve dolayısıyla rahatlıkla Akdeniz'in her yanına gidilebiliyor. Yani yerleşime uygun. Bir defa yerleşim için etrafında kesinlikle su olacak, tarımsal faaliyetlerde rahatlıkla bulunabilecekler. Bütün bunların yanı sıra stratejik, diğer bölgelerle ilişki kurabilecekleri, ticari açıdan değerlendirebilecekleri, ham madde kaynaklarıyla bağlantılı yerler olmalı. Bu şartları bünyesinde barındıran yerler daima prehistorik dönem insanları tarafından tercih ediliyor.

Ege de böyle bir konuma sahip. Sonrasında tabi ki Arkaik, Klasik çağlarda Yunan kolonizasyon hareketi var. Bunlara da dikkat ediyoruz. Ege bölgesinde yaptığımız hamle ve ortaya çıkarttığımız sonuçlar nedeniyle, herkes çevresine biraz daha farklı bakmaya başladı. Örneğin Milet kazısında bugüne kadar böyle bir çalışma yoktu. Biz aslında Türk Arkeolojisinde, özellikle Klozomenai'de yeni bir model oluşturduk. Şimdiye kadar kazı dediğimiz zaman belirli konularda uzmanlaşmış kişiler gelirdi ve araştırma yapıp olguları değerlendirirlerdi. Biz farklı iki dönemi, hem tarihöncesini, yani Klasik Çağ, Arkaik Çağ öncesini, hem de arkaik ve klasik çağları birlikte inceledik.

Mikenler'le bağlantı

- Tespit edilen bu merkezlerle Mikenler arasında nasıl bir bağlantı kuruluyor?

- Bu konu çok ilginç. Ege Bölgesi için hep tartışılır. En son geçen yıl Aralık ayında Yunanistan'a gittiğimde, aynı olay yine karşımıza çıktı. Mikenler'in Batı Anadolu'ya gelişi-gidişi nasıldı, Batı Anadolu'da siyasi bir güç müydü, bu sorular hep bize yöneltildi. Biz, Miken konusunu en iyi bilen grubuz diyebilirim. Çünkü Miken dönemi kültürüyle, gerek Liman Tepe'de, gerek Panaztepe'de karşılaştık. En son, Tahtalı Barajı'nda aynı olay yine karşımıza çıktı. Bu

Seramik Miken heykelcik başı (Liman Tepe).

Liman Tepe'de Geç Tunç Çağı'na ait "Gri Minyas" kabı.

çevrede yaptığımız yüzey araştırmalarında devamlı karşılaştığımız bir olgu. Özellikle Yunanlı meslektaşlarımız bu konuya özel bir ilgi duyuyorlar, "Mikenler, Batı Anadolu'yu siyasi açıdan etkilediler mi, bu konuda ne düşünüyorsunuz" diye sorular yöneltiyorlar. Tabi bu tür konuşmalar sırasında, eldeki verilere göre hareket ediyoruz. Bir kere bölgede Mikenler'in varlığı kesin. Ama siyasi yönden Batı Anadolu'ya hakim oldukları konusunda elimizde hiçbir belge yok. Aynı açıklamayı Yunanlı meslektaşlara da yaptık.

Araştırmalarımız doğrultusunda konuyla ilgili olarak şunu söyleyebiliriz: Mikenler'in Batı Anadolu'ya gelişleri sadece siyasi amaçlı değildi. Çünkü biz, Liman Tepe kazılarında Miken dönemine ait bir idol başı, bir ana-tanrıça kafası bulduk. Demek ki bu insanlar tanrıçalarıyla birlikte gelmişler buraya. Yine Panaztepe'de, Liman Tepe'de Miken seramiğinin çıktığını görüyoruz. Büyük gruplar halinde gelip belki koloniler oluşturdular; ticaret kolonileri. Çünkü İzmir Bölgesi onlar için ideal bir yer. Oradan, Orta Anadolu içlerine girdiler. Gediz Vadisi'ni takip ederseniz, bugünkü tren yolu bile aynı yolu izler, dosdoğru içeri girersiniz ve Orta Anadolu'ya kadar gelirsiniz.

İzmir Körfezi'nin çevresinde, yaptığımız kazıların dışında da, Miken etkisini açıkça gözler önüne seren o kadar çok merkez tespit ettik ki, bunlardan bir tanesi başımıza dert oldu. Bu merkez, İzmir'de Güzelbahçe'de. Fakat üzerinde kooperatif evleri inşa ediliyordu. Bunun üzerine ilgili makamlara bir rapor yazdık. Sanıyorum 200-250 civarında ev inşa ediliyordu ve neredeyse evler yarı yarıya bitmişti. İzmir'e giderseniz, Güzelbahçe'ye geldiğiniz zaman Seferhisar sapağı vardır Çalıtepe'de. Hemen sola baktığınızda yarım kalan inşaatı görürsünüz. Bu nedenle, orada bize karşı muhalefet oluştu. "Ne gereği vardı, burası bir Efes mi, bir Bergama mı, sütunlar, antik tiyatrolar mı var burada" deniliyor. Arkeolojinin, sadece Klasik çağlarla ilgilendiğini sanıyorlar. Oysa Ege dünyasında farklı olayların içindeyiz. Bu merkez, prehistorik açıdan, yani Klasik Çağ öncesi kültürel açıdan çok önem taşıyor. Bunu vurguladık ve inşaat durduruldu, sit alanı ilan edildi.

'Ege kültürüne bakış değişiyor'

Elimizde bulunan Klasik Çağ kültürleri çok güçlü kültürler. Bunu bizim yaptığımız çalışmaların dışında, Efes'teki çalışmalar, Milet'teki çalışmalar da ortaya koydu. Ancak bu bölgenin dezavantajları da var. Bir kere prehistorik dönemlerde aşağı yukarı bir senede, su seviyesi bir metre kadar yükselmişti. Yükselince pek çok merkez su altında kalmış. Ayrıca bölgede, deltalar çok fazla. Delta oluşumu sırasında merkezler, alüvyon dolgular altında kalmış. Bir de, klasik kentlerin altında prehistorik merkezler var. Artık bu anlaşıldı. Yani bu Yunan kültürünü, Roma'yı sembolize eden merkezler, gelişi güzel, o dönemde ortaya çıkmış oluşumlar değil. Eskinin devamı şeklindeler. Bizim çalışmalarımız dışında da pek çok merkez var. Ama çalışma şansı bazılarında çok az, bazılarında hiç yok. Klasik kentler bazılarını yok etmiş, bazıları su altında kalmış, göremiyoruz, bilmiyoruz. Yani araştırılsa bile çok farklı bir sistemle araştırılması gerekir. Onun dışında, deltanın alüvyon dolguları altında kalmış merkezler var. Panaztepe'de bu olguları yakaladık. Zaman zaman 4-5 metrede bu alüvyon tabakaları delip kültür tabakalarına gelme durumundayız. Bunlar Panaztepe'de saptandı, ama daha pek çok merkezde saptayamadık. Bugün jeodezi yöntemiyle saptamak mümkün ancak, çok geniş alanlarda tespit etmek o kadar kolay bir iş değil. Bu nedenle elimizde var olan merkezlere dört elle sarılmak zorundayız.

Bunlar tüm insanlığı ilgilendiren olaylar ve gerçekten de bütün insanlık olaylara farklı açılardan bakmaya başladı. Ege kültürüne ve hatta Yunan kültürüne farklı açılardan bakılıyor artık. Hatta bazı Yunanlı meslektaşlarımız son zamanlarda bizim çalışmalarımız doğrultusunda çok güzel yazılar yazdılar. "Avrupa kültürünü sadece Yunanistan değil, Anadolu da

Troia I, balık sırtı tekniğiyle örülmüş duvarı.

Hitit kütüphaneleri

Anadolu'nun ortasında, Hitit devletinin başkenti sayılan Boğazköy'de yapılan kazılarda binlerce tablet çıkmıştır. Buluntu yerlerinin durumu ve konuları bakımından saray ve mabet kütüphanesi ve arşivlerine ait oldukları anlaşılmıştır.

Muazzez İlmiye Çığ

Anadolu'nun ortasında, Hitit devletinin başkenti sayılan Boğazköy'de yapılan kazılarda binlerce tablet çıkmış ve çıkmaktadır. Bunların buluntu yerlerinin durumu ve konuları bakımından saray ve mabet kütüphanesi ve arşivlerine ait oldukları anlaşılmıştır.

Bu tabletler Boğazköy'ün çeşitli yerlerine bulunmuştur. Bu yerlerden birinde çıkan 3000'den fazla tabletin MÖ 1400-1300 yıllarına ait olduğu halde, her nedense o tarihten sonra korundukları yerde bir yıkıntı veya bir yangın olduğunu, ondan sonra bu tabletlerin tekrar ele alınarak kontrol edildiklerini bulunan bir katalogdan öğreniyoruz. Bu katalogda, kitaplar hakkında yazıldığı gibi, her tabletin konusu, bu konuya ait kaç tablet olduğu (1), tabletlerin kontrol edildiği, bulunmadı ise hangi numarasının bulunmadığı yazılmıştır. Örneğin: "Kral, kraliçe ve prensler yerin güneş tanrısına yedi heykelciği verirse, tamam, fakat bunu ait olan birinci tablet bulunamadı" veya "Hurma şehrinin ilkbahar bayramının üçüncü tableti, eğer Hurma'da bey bayrama katılırsa, birinci ve ikinci tablet eksik..." Diğer bir katalogda "deniz hakkında tabletler, fakat onlar yok." "Zalpuri rahibinin ikinci tableti, fakat onlar yok." Buna göre bu kataloglardan önce bu tabletlerin başka bir kataloğu vardı ve onlara göre hangi tabletin var olup olmadığı yazılmıştır.

Tabletler ve etiketler

Bu katalogda varlığı bildirilen birçok metinler kazılarda bulunmuş, yok oldukları yazılanlar ise bulunamamıştır. Bu kataloğun başka bir özelliği de Hitit yazılı eserlerinin diğer bir yönünü açıklamasıdır. Çeşitli sihir ritüalleri anlatılmaktadır. Bunlardan birisi doğuma ait bir sihir ritüalidir: "İki tablet, eğer ebe çocuğu gelişinden sonra yağlarsa"dır. Genellikle sihir ritüallerinde yazarın ismi yazılmıştır. İkinci bir özellik de yazarların daha çok kadın olmasıdır. Buna örnek: "Hurrili bayan doktor Azzari'nin ikinci iyi yağ tableti, bir adam ordularını düşman şehirleri üzerine götürürse, orduda iyi yağlanmış general yoksa, o zaman general, atı savaş arabası ve savaş aletleri iyi yağla yağlanır. Tamam." Bu tablet bulunmamıştır. Başka bir katalogda da aynı bayana ait başka bir ritüal adı veriliyorsa da, o da bulunamamıştır.

Bu kataloglarının düzenlenme prensibi tam anlaşılamamakla beraber muayyen metin gruplarında bir tür dualarda ve kral fermanlarında konuya göre bir ayrılma göze çarpmaktadır. Fakat yine de bazı değişiklikler yok değildir. Bir dinsel metin, bir sihir metni yanında birdenbire bir devlet antlaşması da yazılmıştır. Kütüphanelere ait belgelerden biri de etiketlerdir. Boğazköy'da ekserisi tablet kataloglarının yanında bir miktar etiket bulunmuştur. Bunlardan bir tanesi çok bilinen bir kralın yıllıklarına aittir ki, bu yıllıklar ihtimal bir raf veya bir kap içine konulmuş ve üzerine bu etiket asılmıştır. Etiketin üzerinde "Kral Murşil'in yiğitliklerine ait tabletler" şeklinde yazılıdır. Bu tabletlerin büyük bir kısmı bulunmuş ve katalogda işaretlenmiştir. Yine böyle tabletlerin bilinen bir etiketi de Hitit kanunlarına ait olandır. Katalog ve etiketlerdeki bu bilgileri kütüphaneye ait olması gereken büyü tabletlerinin alt yazılarında da bulmak mümkündür. Böyle birinde "meşedi memurları talimatnamesinin birinci tableti, bitmedi" denmektedir. Eğer eser bir tablette bitmemişse bu şekilde bitmediği ayrıca açıklanıyor. "Mabet genelkadını Kuvatalla'nın üçüncü tableti, bitmedi, eğer bir kimseye büyük törene göre işlev yaparsa", diğer birinde müellifin ismi ve sonraki tabletin ilk satırı yazılmaktadır: "Dupaduparsa bayramının sekizinci tableti, mabet genelkadını Silalluhi ve Kuvatalla'nın sözleri, MU.GİŞ.SAR'ın oğlu LU'nun (2) eli, kontrolör Anuvanza'nın önünde yazılmıştır." Burada hem müellifin, hem yazanın, hem de kontrol edenin adları bulunmaktadır. Diğer bir alt yazıda yazan kendi işlevini şöyle bildiriyor: "Büyük kral Tuthalya'nın yemin üzerine ikinci tableti, bitti. Bu tablet bozuktu, Mahuza ve Halvalu'nın önünde ben Duda onu yeniledim." Başka bir tablette ise: "Büyük tablet yazıcısı UR.MAH.LU'nun oğlu Mah.DİNGİR.MEŞ'na'nın öğrencisi Mitannanuva'nın torunu Teşup'un eli, büyük tablet

Akadca yazılmış Kadeş Antlaşması'na ait tablet. İstanbul, Eski Şark Eserleri Müzesi.

yazıcısı UR.MAH.LU'nun önünde yazılmıştır." Böylece tablet alt yazılarında yazıcının yaptıkları, meslek sahipleri, baba adları veriliyor ki, böylece bir katip sülalesini öğrenebiliyoruz. Bazı tabletlerde her nedense alt yazı ve seri numarası yokmuş. Bunlardan bazılarına herhalde kütüphane memuru tarafından, hiç olmazsa konunun kaçıncı tableti olduğunu belirtmek için sonradan kurumuş tablet üzerine ucu sivri bir aletle numara kazılmış. Böyle bir tabletin ilk satırı ölü töreninin sekizinci günü ile başlıyor ve altında kazılmış bir 8 rakamı bulunuyor. Diğer biri de on üçüncü gün ile başlıyor ve altında on üç rakamı kazılmıştır.

Başka ülkelerin eserleri

Hitit kütüphaneleri içinde, başka ülkeden getirtilen edebi eserler de var. Bulunan tabletler arasında Babil dili (Akadca) ile yazılmış efsane, destan ve başka edebi türler vardır ki, yazı uslûplarına göre, bunların Babil'den getirtildiği kuşku götürmüyor. Bunların ne zaman toplandığı ve getirtildiği bilinemiyorsa da MÖ 14-13 . yüzyıllara tarihlenebiliyor. Yalnız bunlardan birisinin, Kizvatnalı saygıdeğer prenses olan kraliçe Putuhepa tarafından saraya getirtildiği anlaşılıyor. "Kraliçe Putuhepa Hattuşa'da baş tablet yazıcısı UR.MAH.LU'yu, Kizvatna'da bulunan tabletleri aramak üzere görevlendirdiği zaman, o Hişuva bayramı hakkındaki bu tableti kopya etti" diye yazılmış.

Bu kütüphane ve arşivlerde yalnız kil üzerine yazılmış belgeler bulunmuyordu. Bazı metinlerin kopyalarının demir, bronz, gümüş, altın, tahta tabletler üzerine yazıldığı tabletlerde anlatılmaktadır. Ayrıca altın ve gümüş üzerine yazılmış tabletlerden Asur'da bulunmuş beş tanesi İstanbul Arkeoloji Müzeleri Hazine Kolleksiyonu içinde bulunmaktadır. Son yıllar içinde Boğazköy'de, üst kısmındaki deliklere zincir takılmış oldukça büyük bir bronz tablet bulunmuştur. Mısır ile Hititliler arasında yapılan, tarihte ilk devletler arası antlaşmanın da ayrıca bir gümüş tablete yazıldığı bildirilmekte ise de kazılardan çıkmadı. Tahta tabletlerin de zamanımıza kadar ulaşması olanaksız, onlar yangınlarda yanmış veya toprak altında çürümüştürler. Madenden olan tabletleri de daha sonra gelen kavimler maden olarak kullanmış olmalılar. Boğazköy'de bir yerde toplu halde birçok kilit mühür bulunmuş. Bunlar, içinde yazılı belge olan kaplar üzerine asılıyordu. Fakat bunların yanında hiç yazılı belge bulunmadı, ona karşın bol miktarda odun külü vardı. Bundan orada tahta tabletlerin saklandığı sonucu çıkarıldı. Tahta tabletler üzerlerine balmumu sürülerek yazıldığı biliniyor.

Dünyanın en eski kitapları

1953 yılında Nemrut yakınlarında Kalah'da Asurnasirpal'in sarayı harabeleri arasında 27 metre derinlikte bir kuyu bulunmuştu. Bu kuyuda kültür tarihi için oldukça önemli buluntular ele geçti. Bunlar 16 adet fildişi, 7 adet ceviz ağacından levhalardı. Bunların hepsi 33.8 x 15.6 x 1.3 cm. büyüklüğündedir. Kenarlarında 3 mm'lik bir çıkıntı yapan bir çerçevesi vardır. Bunlardan birkaç tanesinin balmumu sürülmüş yüzlerinde çivi yazıları bulunmaktadır. En önemlisi ise levhaların uzun olan kısımlarında, aynı büyüklükteki aralıklarla, kitap ciltlerinde olduğu gibi, levhaları bir arada tutmak için bağlama yerlerinin bulunmasıdır. Kazı yapanlar bunları görünce ellerinde en eski kitapları tuttuklarını anlamakta gecikmediler. Kitabın cilalı olan kabı da vardı. En ilginç olanı da iki parça halinde ve birbiri ardından parçaları bulunan bu kabın üzerinde çiviyazısı ile kitabın adının yazılmış olması idi. Onda "evrenin ve Asur ülkesinin kralı Sargon'un sarayı, enuma Anu-Enlil eseri, fildişi levhalar üstüne yazdırttı, Durrşarrukin'in sarayına koydurttu" şeklinde yazılıyordu. Bu eser daha önce bilinen ve kral Asurbanipal'in kütüphanesinde bulunan bir eserdi. Orada 60 tablet üzerine yazılmış olarak bulundu. Gökyüzüne ait o zamanki bilgilerin tümünü kapsayan bu eser bir hazine olarak nitelendirilmiştir. Asur kralı ikinci Sargon (MÖ 721-705) bunun değerini bilmiş ve onu fildişi levhalar üzerine yazdırtmıştı. Levhaların bağlantı yerlerinin altın olduğunda kuşku yok.

Büyük Kral Arnuvanda ve Kraliçe Aşmunikal'e ait toprak bağış belgesi. İstanbul, Eski Şark Eserleri Müzesi.

Anlaşıldığına göre bu kitap Sargon'un Durşarrukin'de yaptırdığı sarayın kütüphanesine konacaktı. Tamamlanıp konamadı, çünkü 60 tabletteki konu 16 sayfaya sığamazdı. Belki bu görevi veren öldü ve eser tamamlanamadı. O çağa ait yazılı belgelerden öğrendiğimize göre Asur sarayında ve memleketinde birçok karışıklıklar olmuş. Kral Sargon Doğu Anadolu'yu almak üzere yola çıkınca, babasına kinlenen oğlu veliaht Sanharip birçok önemli binaları yıktırtıyor veya duvarlar içine aldırtıyor. Babasının hazinelerini askerlere yağma ettirtiyor. Bu arada askerler bu kitapları da ellerine geçirerek üzerlerindeki altınları almış diğer kısımlarını kuyuya atmış olmalılar.

Babil kralı Nabukadnezar tarafından Babil'e sürgün getirilen Yahudi bilginleri bunlardan bol bol yararlanmışlar ve oradan döndükten sonra bilgilere dayanarak Tevrat'ı yazmışlardır. Bugün yapılan incelemelerde Mezopotamya kültüründen özellikle Sumerliler'den pek çok konunun tek tanrılı din kitaplarına girdiği görülmektedir.

Bir Yunanlı olan Beresos da Babil'e gelerek baştanrı olan Marduk'un tapınağında rahiplik yaparken bu kütüphanelerden yararlanmış ve kral II. Antiohus için 3 cilt halinde bir Babil tarihi yazmıştır. Batı dünyası ilk kez bu kitapla Babil'i tanımıştır. Yunanlılar da matematik, geometri, astronomi bilgilerinin temellerini bu kütüphanelerden almışlardır. Daha sonra tabletler toprak altına gömülmüşler, ancak geçen yüzyıl arkeogları tarafından ortaya çıkarılmışlar, dilciler dillerini çözmüş ve böylece yüzyıllar boyu unutulan uygarlıklar gün ışığına çıkmıştır.

DİPNOTLAR

1) Bir konu bir tablete sığmazsa, ikinci, üçüncü hatta daha çok sayıda tablete yazılıyor. Her tabletin son satırı ikinci tabletin baş satırı olarak tekrar yazılıyor. Tabletin sonunda da konunun kaçıncı tableti olduğu belirtiliyor.

2) Büyük harfle yazılan adlar Sumer adları. Bunların Hititce okunuşları bilinmiyor.

'Yıl 2000' sorunu

İnsanlar yılları birden çok anlama gelebilecek şekilde saklıyorlar ve bu karmaşa şimdi felaketlere neden olacak gibi gözüküyor. Birçok firma, sorunlu programların yerine Y2K uyumlu, tamamen yenilerini çekerek sorununa çözüm bulmaya çalışıyor.

Peter de Jager

Yıl 2000 sorununun altında yatan durumun açıklaması, hiç de akla gelmeyecek bir yerde, Lewis Caroll'un *Alice Harikalar Diyarında* isimli kitabında bulunabilir. Bu ünlü çocuk klasiğinde, Çılgın Şapkacı "Saatiniz size kaç yılında olduğumuzu söylüyor mu?" diye sorduğunda Alice "Tabii ki hayır, ama bunun nedeni oldukça uzun bir süre aynı yılın içinde kalmasıdır" diye cevap verir.

Aralarında benim de bulunduğum programcıların, yılları temsil etmek için sadece iki rakam (1955 için 55 ve 23 Ekim 1976'yı göstermek için 23/10/76 ya da 10/23/76 gibi) kullanmasında birçok neden vardır. Onlarca yıl önce sayısal (dijital) bilgisayarlar çok ender bulunuyordu, bilgisayar hafızası çok pahalıydı ve alışılmış baskı kartları (punch card) sadece 80 sütun genişliğindeydi. Bu kısaltma, aynı zamanda basılan tuş sayısından tasarruf etmek amacı da güdüyordu. Çoğumuz (yanlış bir varsayımla) var olan türden yazılımların yüzyılın sonuna kadar çoktan ortadan kalkacağına inandık. Tembellik mantığı (neden bu kadar uzun bir süre aynı kalacaksa ikiden fazla rakam kullanalım ki) sayesinde, alışılagelen yöntem, bilgisayar hafızası ve fiyatla ilgili darboğaz aşıldıktan sonra bile devam etti.

Peter de Jager, beş yıl önce *Computerworld* dergisinde *Mahşer Yılı 2000* adlı yazısını yayımlayan ve endüstri kuruluşları ile hükümetleri yıl 2000 bilgisayar sorunu konusunda uyarmış olan teknoloji danışmanıdır. Okuyacağınız makalesi, *Scientific American* dergisinin Ocak 1999 tarihli sayısında yayımlandı. Makaleyi arkadaşımız Mehmet Erdem Türsen çevirdi.

Sonuç? Bilgisayarlar artık insanı korkutacak şekilde, birden çok anlama gelebilecek, farklı farklı tarih simgeleriyle doldu. Basitçe ortaya konacak olursa, sayısal bilgisayarlar 00'ın 1900 mü 2000 mi olduğunu nasıl anlayacak? Bu karışıklık şimdiden çeşitli problemlere neden oldu. 1993'e dönecek olursak, Boeing yedi yıl ilerideki tarihler için siparişleri alan programında hatalar fark etti. Sabun ve diğer bazı kişisel bakım ürünleri üreten uluslararası bir firma olan Amyway Corporation'daki bir sistem, yanlışlıkla, neredeyse yüz yıllık olduğunu sandığı kimyasalları reddetti. Ayrıca, bazı bilgisayarlı para sistemleri müşteriler 00 yılında süreleri biten kredi kartları kullandıklarında çöktü. Dahası, bir sene önce yapılan bir endüstri araştırması, kuruluşların yüzde 40'ından fazlasının daha şimdiden bir şekilde Yıl 2000 ya da Y2K sorunu ile karşılaştıklarını gösterdi.

Y2K hatasının özü

Bu tür sorunlara yol açan şey tam olarak nedir? Çok bildik bir örnek: 1999 yılında yatırılıp, 2000 yılında çekilecek paralar olabilir. Eğer bankanın hesap takip programı faizi 00'dan 99'u çıkartarak hesaplıyorsa, bilgisayar hatalı olarak hesap süresinin -99 yıl olduğunu düşünecektir.

Daha karmaşık bir Y2K tuzağı düşünelim: Bir sigorta şirketi, 5 seneden fazla süredir durgun olan poliçelerini, bilgi bankasından silebilmek için rutin olarak aramalıdır. Firmanın aktif olmayan poliçeleri bulması için verinin, müşterinin son gerçekleştirdiği işlemlerin tarihlerinin yer aldığı **son-işlem** (last-access) özelliğini içermesi gerekir. Program bir son-işlem değerini incelediği zaman, bulduğu iki basamaklı yıla 5 ekler. Eğer bulduğu sayı şu andaki yıldan düşükse kayıt silinir. Dolayısıyla, eğer son-işlem 93 ise, 93+5<99, ve poliçe doğru şekilde etkisiz ilan edilir. Ancak son-işlem 96 ise işler karışır. Eğer sadece iki basamak kullanılırsa 96+5=01 olur ve bu da 99'dan küçüktür. Sonuçta da poliçe, hatalı olarak silinir (Bu örnek kötü programcılık içerdiği için bazı insanlar bunu ciddiye almayabilirler, ancak bu tür bir hata gerçekten görülmüştür).

Diğer bazı durumlarda ise Y2K hatası tam anlamıyla ölümcül sonuçlar doğurabilir. Mesela, bir doktor, verilecek ilaçların dozajını ayarlayan tıbbi bir programa bir bebeğin doğum tarihini belirtmek için "03-16-00" yazıyor. Ancak bilgisayar, hastanın yüz yaşına yakın biri olduğunu varsayıp, yaşlı yetişkinler için uygun ama ufacık bir bebek için ölümcül olabilecek seviyede ilaç tavsiye edebilir.

İşte, Yıl 2000 sorununun özü budur. İnsanlar yılları birden çok anlama gelebilecek şekilde saklıyorlar ve bu karmaşa şimdi felaketlere neden olacak gibi gözüküyor. Birçok firma, sorunlu programların yerine Y2K uyumlu, tamamen yenilerini çekerek sorununa çözüm bul-

du. Bazı sistemlerde bu taktik en uygun çözüm oluyor, ama daha büyük ve uzun süredir kullanımda olan bazı programları değiştirmek çok masraflı ve zaman alıcı oluyor. O yüzden de firmalar ellerinde olanı tamir etmeye çalışıyorlar.

Peki ama, tarih nedir?

İnsanlar Y2K probleminin ilk farkına vardıkları zaman hemen mantıklı hatta ideal olabilecek bir çözüm ürettiler: Eğer şu an iki basamak kullanılmıyorsa, onları geri koyalım. Çokuluslu şirketlerin terabytelar tutan bilgisini değiştirmenin pratik zorluğu bir kenara bırakıldığında bile, adı geçen çözüm, önemli, ancak şaka gibi görünen bir soruyu ortaya atıyor: Tarih ne demektir? Tüm yıllara iki basamak ekleyebilmek için herşeyden önce tarihleri bulmalıyız.

Bilgisayarların, tuttukları bilgilerin gerçekte neyi temsil ettiği hakkında hiçbir şey bilmediklerine dikkat çekmeliyiz. Bilgilerin anlamları insanlar tarafından verilir ve gene sadece insanlar tarafından bilinir. Ayrıca programcılar tarihlere isim verirken belirli bir standarda uymazlar. Mesela tarihler **snark** ya da **wumpus** gibi garip isimler de taşıyabilirler, **doğum tarihi** ve **iş-başlatarihi** gibi mantıklı isimler de.

İnsanlar sayısal bilginin kendisine de tam olarak güvenemezler. Bir yöntem bilginin içinde 1-12, 1-31 ve 0-99 arası sayıları bulup, bunların tarih parçaları olduğunu varsaymaktır. Mantıklı gözükmesine rağmen, bu varsayım her zaman işe yaramaz. 0-99 arası sayılar birşeyin miktarı ile ilgili yüzdeler de olabilir. Ayrıca bu iki basamaklı yıllar, çoğunlukla uzun seri numaraları gibi farklı bilgilerin içinde yer alırlar.

Tarihlerin yerlerinin bulunabilmesi için çeşitli yazılım araçları geliştirildi. Bazı daha gelişmiş ürünler ise tümdengelimci nedenlendirme kullanarak hayranlık uyandıracak başarı oranlarına ulaşabiliyorlar. Ancak halen hiçbir araç, tamamen hatasız şekilde çalışmadı.

Tarihleri bulmak sadece ilk adımdır. Tüm yılları dört basamağa çıkartmanın yaratabileceği bir sorun da, programcıların bazı rapor, form ya da ekranları dört basamağa izin verebilecek şekilde yeniden tasarlamasının gerekmesidir. Daha büyük bir sorun ise bu genişletilmiş bilgi üzerinde çalışacak yazılımın da uygun şekilde değiştirilme gereğidir.

Çalışanların isimlerinin 1'inci ile 30'uncu, doğum tarihlerinin 31'inci ile 36'ıncı, ücretlerin ise 37'inci ile 42'inci sütunların arasında yer aldığı bir personel kayıt takip programı düşünelim. Eğer doğum tarihleri 2 basamak uzatılacaksa, ücret bilgisi ve onu takip eden tüm bilgilerin 2 basamak yana kayması gerekecektir. Sonuçta da, bu bilgiye ulaşan tüm diğer programların, bilgileri doğru yerden alabilmeleri için değiştirilmeleri gerekir.

Bu tür değişiklikler, programın, programcılar tarafından C ya da **cobol** gibi bilgisayar dillerinde yazmış oldukları "kaynak kod"una eklenir. Bu kod daha sonra 'nesne bölümü' (object module) denen, bilgisayarın anlayabileceği türden bir yapıya dönüştürülür. Bu çevrimi yapan programa 'derleyici' (compiler) adı verilir. Derleyiciler sürekli yenilendiği için sorunlarla karşılaşılabilir. Daha önceki derleyiciler tarafından uygun olarak görülen bir programlama tekniği, yeni bir derleyici tarafından kabul edilmeyebilir. Buna benzer bir örnek ise, bir kelime işlem programının üçüncü sürümü kullanılarak yazılmış dokümanın, bazı durumlarda dördüncü ya da daha yukarı olan sürümleri tarafından açılamayabilmesidir. Sonuç olarak Y2K uyumlu olacak şekilde değiştirilmek istenen eski kaynak kodu, yeni derleyici tarafından hiç derlenemeyebilir, bu durumda da yeni baştan gözden geçirilmesi gerekir.

Durumu daha da kötü yapan bir gerçek ise, birçok firmanın kaynak kodlarının bir kısmını kaybetmiş olmasıdır. Kayıp bölüm yüzde üçler dörtler seviyesinde olmasına rağmen, bu ufacık bölüm bile inanılmaz derecede sorun çıkartabilir. Çünkü programcılar doğrudan doğruya nesne bölümünü, en azından kolayca değiştiremezler. Ya kaynak kodunu tamamen yeni baştan yazmak (muhtemelen konu ile ilgili dokümanlar da kaybolmuş olduğu için çok güç bir iş olur) ya da doğrudan doğruya nesne bölümünü değiştirmek (iğneyle kuyu kazmak gibi bir iş) gerekir.

Kaynak kodu tamir edilip yeniden derlendikten sonra, aynı zamanda da testten geçirilmesi gerekir. Koda yapılacak her değişiklik, ortaya hemen hemen her zaman yeni hatalar çıkartır. Değiştirilmiş programlara yapılan testler, Yıl 2000 projesinin şu andaki en büyük parçasını oluşturmaktadır. 1990'ların ilk yarısında bilgi genişletilmesinin Y2K için en iyi çözüm olduğu düşünüldü. Ancak önceleri hiç de düşünülmeyen bir şekilde, üzerlerinde işlem yapıyor olsun olmasın tarihe ilişkin tüm programların yeni baştan derlenmesi gerekliliği, bu yöntemi birçok firma için çok masraflı ve zaman alıcı hale getirdi. Ayrıca, 4 basamaklı sayıya genişletme, MS 9999 yılından 10000 yılına geçerken de Y10K sorunu çıkartacak, ama bu başka bir makalenin konusudur.

Pencereleme

Alternatif bir çözüm de bilgisayarlara 00'ın 2000 demek olduğunu öğretmektir. Programcılar bu basit fikri, adına **pencereleme** denen bir tekniğe dönüştürdüler. 00 ile 99 arasındaki tüm yılları alıp, bunları dikkatle seçilen bir nokta ile ikiye böldüler (mesela 45 gibi). Bu sayıya eşit ya da daha büyük olan sayıların şimdiki yüzyılın içinde kaldığı (mesela 68, 1968 olarak değerlendirilir), diğer herşeyin ise 21. yüzyılda olduğu (13, 2013 haline dönüşür) varsayılır.

Bir programcı, bu mantığı kullanarak kaynak kodun içine dalabilir, tüm tarih referanslarını bulabilir ve bu bilgi ile ilgili tüm hesaplamaları gerekli şekilde

değiştirebilir. Varolan iki basamaklı sayıların kendilerini değiştirmemiz gerekmediği, sadece yılları doğru yüzyıllara yerleştirebilmek amacıyla onlarla ilgili hesaplamaları değiştirmemiz gerektiği için, pencereleme tekniği veri genişletilmesi tekniğinden daha az emeğe ihtiyaç duyar ve bugünlerde Y2K sorununu çözmek için kullanılan yöntemler arasında en yaygınıdır.

Ancak, bu yöntemin de zayıf noktaları vardır. Doğum tarihleri ve uzun vadeli yatırımlar gibi 100 yıldan daha uzun süreyi kapsayacak verilerde, beklendiği gibi başarısız olur. Aynı zamanda da farklı eksen noktalarına sahip sistemler arasında bilgi iletişimi sırasında ilginç problemler çıkartabilir. Mesela 1928 yılında kurulmuş bir firmanın faturalarını tutmak için 25 sayısı iyi bir eksen olabilir. Ancak aynı firma tarafından kullanılan, uzun vadeli satış takviminin tutulduğu bir başka program, 70'i eksen sayı olarak kullanabilir. Problem ise, bir programdan diğerine bilgi aktarılması gerektiğinde ortaya çıkar. 2031 yılı 1931'e ya da 1931, 2031'e dönüşebilir ve bu da hesaplamalarda felakete neden olur.

İşleri daha da karıştıralım. Programcılar, aynı zamanda kayan pencereler de kullandılar. Bu sistemde eksen yıl, zamanla değişir. Bu yöntem, 30 yıllık ev ipotekleri ile ilgili programlar da dahil olmak üzere bazı programlarda anlamlıdır. Bu tür programlarda eksen, içinde bulunulan yıldan 40 yıl sonrası olarak belirlenebilir. Şüphesiz ki, diğer sistemlerle uyumsuzlukları engellemek için kayan eksenlerin kayıtları tutulmalıdır. Dahası, programcılar, 1968 gibi bir yılı program içinde 70 sayısını kullanarak tutmak için eksenin fazladan yazılım makaslamalarına ihtiyaç duyacağını hatırlamalıdırlar.

Zamanı kaydırmak

Diğer bir yöntemde ise Y2K problemini yenmek için basit aritmetik kullanılıyor. 00-99=-99 işlemini inceleyelim. Bu işlem, 2000-1999 işlemini temsil etmek için kullanılmış, o yüzden de -99 cevabı kesinlikle yanlıştır. Ancak 00-99 işleminin (00+5)-(99+5)'e eşit olduğunu da söyleyelim. Eğer işlem, iki basamaklı matematik kullanılarak yapılırsa sonuç 5-4=1 olacaktır. 00 ve 99 sayılarının ikisine birden 5 ekleyip, iki tarihi de aynı yüzyıla taşıdığımızda 2000-1999 çıkartması, sadece iki basamak kullanılarak da başarılabilir.

Ancak tarihler, sadece birer sayı değildirler. 1 Ocak 2000, bir cumartesidir, oysa ki 1 Ocak 2005 cumartesiye gelmez. Dolayısıyla, tüm yıllara 5 ekleme yöntemi, haftanın günlerini ayırt etmesi gereken programlarda işe yaramayacaktır. Gene de, her şey bitmiş değil. Haftanın günlerini belirleyen toplam iki tane döngü var. Hafta için 7 değişik gün ve artık yıllar için de dörtte bir gün. İkisini çarptığımızda bize genel olarak 28 yıllık bir döngü veriyor. 1 Ocak 2000, aynen 1 Ocak 1972 ve 1 Ocak 2028 gibi cumartesi olacaktır. Bu düzen kullanılarak, iki basamaklı yıllara işlem yapılmadan önce 28 eklenir. Hesaplamalar tamamlandığında ise bu tarihlerden 28 çıkartılır.

Bu yöntem birçok Y2K sorunlarını savuşturmak için kullanılabilse de, karmaşık işlemler için uygun değildir. Buna bir örnek; kendi yaptığı hesaplamalar için, bir ya da daha çok farklı programla paralel şekilde çalışıp, bilgileri kendilerine özgü yöntemlerle düzenleyen bu diğer sistemlerle bilgi alışverişinde bulunması ve sonuçları da tekrar tekrar bir araya toplaması gereken bir uygulamadır. Bu gibi bir durumda programcılar, 28 sayısını ne zaman ekleyip, ne zaman çıkartacaklarına karar verirken zorlanacaklardır.

Ayrıca tarihleri, içerdikleri rakamlar bazı şeyleri doğrulamak için kullanılan daha karmaşık yapılarda bilgiler içinde bulmak oldukça zordur. Örneğin, 7289-47-99-5 gibi bir ürün stok numarasında 99 sayısı bitiş yılını belirtiyor ve son rakam -5- ise tüm bu sayı dizisinin doğruluğunu kontrol için kullanılıyor diyelim. Bu örnekteki 5'in bulunması, 7289, 47 ve 99 sayılarının toplanması ve sonuç olan 7435'in son basamağının alınmasından ibarettir. Kendilerine kontrol basamakları denen bu tür sayılar kredi kartları, elektronik barkodlar ve sosyal güvenlik numaralarını kontrol etmek için kullanılır. İki basamaklı sayılara, durumu ve sonucu önemsemeyerek eklenecek sayıların bu tür doğrulama hesaplarını işlemez duruma getireceği şüphesizdir.

Şu anda tarih genişletme, pencereleme ve çevreleme teknikleri, var olan yazılımlara yapılan Y2K düzeltmelerinin yüzde 95'ini oluşturmaktadır. Bünyesinde binlerce bilgisayar programı bulunduran birçok büyük firma ise üç yöntemin karışımını kullanıyorlar. Bu üç çözümü otomatikleştirecek yazılım araçları geliştirildi, ancak hiçbiri hatasız bir başarı elde edemedi.

Diğer taraftan, Y2K çözümleri için zorluk çıkartan diğer bir etken ise bazı yazılımların zaten yüzyıl değişimini dikkate almış olmasıdır. Böyle durumlarda bazı programcılar, yaklaşan Y2K sorununu çözmek için kendi pencereleme ya da çevreleme tekniğini kullanmış oluyorlar. Ancak orada burada alınan bu önlemler, tüm program için geçerli olmayabilir. Bu da sistemi çözümü ne bulmuş ne de bulamamış bir durumda, belirsizlik içinde bırakmaktadır. Bu tür yazılımlara eklenecek fazladan eklentiler tam bir sorunlar yumağı haline gelebilir. Değişik eksen yılları ile iki defa üstüste pencereleme, ya da aynı bilgi üzerinde pencereleme ve çevreleme tekniği aynı anda kullanılmış olabilir. Bu da bilgilerin hatalı şekilde işlenmesine yol açar.

Bir yazılımın sahip olduğu hataların daha önceden düzeltilip düzeltilmediğine karar vermek zordur, özellikle de yazılımın kodu beceriksiz bir şekilde yazılmış ve kötü şekilde belgelenmişse. Bir programcı olarak, oldukça kısa (10-15 satır) bir kodun karşısında oturup, bu programcığın ne işe yaradığını anlayabilmek için saatlerce uğraştığım zamanlar oldu. Ayrıca, otomatikleştirilmiş yazılım araçlarının tehlikesi, kodun gerçekte ne yaptığı konusunda en ufak bir bilgi sahibi olmadan, gözleri kapalı bir şekilde kodda değişiklik yapmalarıdır.

Başka sorunlar da mevcut. 2000 yılına yakın tarihlere ya da yıllara özel bir

anlam vermek, yaygın bir programlama tekniğidir. Örneğin, programcılar genellikle temizlenecek ya da arşivlenecek kayıt ya da dosyaların sonunu 9999, ya da kısaca 99 ile belirlerler. İşte bu alışkanlık kafa karışıklığına neden oluyor, çünkü bu sayı 9 Eylül 1999 ya da sadece 1999 anlamına gelebilir. Mesela, bir satış uygulaması kullanıcıya, belirli bir müşterinin kaydını silmek istediğinde yıl olarak 99 girmesini söyleyebilir. İşte bu program, yukarıdaki isteğin daha farklı bir şekilde belirtilebilmesini sağlamak için yeni baştan yazılmalıdır.

Bir diğer sorun da, artık yıllar yüzünden ortaya çıkıyor. Dünya, Güneş'in çevresini 365.25 yıldan biraz daha kısa (daha kesin olan sayı 365.242199) bir sürede dolaştığı için, artık yıllar kesin olarak 4 yıllık periyoda uymaz. İstisnalar, yüzyılların başlangıç yıllarıdır (örneğin 1700, 1800 ve 1900 artık yıl değildir). Ancak bu istisnaların da istisnası vardır, 400 ile bölünebilen yıllar artık yıl olur. Dolayısıyla Şubat 2000, 29 gün uzunluğunda olacaktır. Ancak 1900 yılında 29 Şubat diye bir tarih yoktur. Bu da gerekli bilgilerle donatılmayan bilgisayarların kafasını iyice karıştıracaktır.

Dijital bir felaket mi?

Bu türden çeşitli etkenler ve yanında da diğer bazıları, Y2K üzerinde yaygın bir belirsizliğe ve hararetli tartışmalara neden oldu. Yelpazenin bir ucunda tümden saf ve budalaca kötümser tahminler ("Elektriksel gücü, sonsuza kadar tümden kaybetme tehlikesi var", bir Y2K konferansı sırasında konuşmacılardan biri tarafından söylendi), diğer ucunda ise yanlış bilgilendirmeden doğan aşırı iyimserlik ("Y2K bir günlük iştir. İnsanlar sorunlarını bir gecede çözümleyeceklerdir") bulunuyor.

Bana göre, bu iki uç da eşit derecede safçadır. Birinci görüş, toplumun zorluklardan kurtulabilme yeteneğini esgeçmektedir. İnsanların elektrik üretmek için gereken zihinsel yeteneği sonsuza kadar kaybedeceklerini düşünmek ciddi bir tartışma konusu bile olamaz. Aslında, finans organizasyonlar gibi bazı kuruluşlar, Y2K sorunu ile savaşa gerekli kaynakları ayırmış durumdadırlar. Wall Street geçen yaz, 3 Ocak 2000 yılında stok satışlarının nasıl olacağını simule eden bir çalışma yaptı ve sadece ufak tarih sorunları ile karşılaşılacağını buldu. Bu baharda da başka testler yapılması planlandı.

Diğer taraftan, Y2K'yı küçümsemek de modern toplumun teknik alandaki yumuşak karnını ve toplumsal parçaların birbirlerine sıkı bağımlılıklarını esgeçmektir. Mesela, nokta kadar bir hata, felakete neden olacak bir şekilde sistemleri bozabilir. Birçok haberleşme uydusundan sadece biri, Galaksi IV, geçen bahar bir sorunla karşılaştı ve milyonlarca kullanıcı bir anda bağlantısını yitirdi. Yeni Zelanda, Auckland'da bozulan tek bir kablo sistemin aşırı yüklenmesine neden oldu ve şehir tam 6 hafta elektriksiz kaldı.

Tüm bu olayların hepsi yaşandı, ama hiçbiri beklenmiyordu. Bu anlamda tabii ki Y2K değişiktir, çünkü olacağı tahmin edildi. Dünyanın her tarafında bilgisayar uzmanları ellerindeki yazılımları bu duruma uyacak bir şekilde değiştiriyorlar. Kanada'daki CIBC bankası 120 milyon dolar bütçeyle, 1000 kişiyi projesi üzerinde çalıştırıyor. AT&T daha şimdiden 500 milyon dolar harcadı. Citicorp ise 650 milyon harcamayı planlıyor. IRS'nin harcamaları ise yaklaşık 1 milyar dolar olacak.

Bunlar çok büyük çabalar, ancak büyük yazılım projeleri hakkında tek bir şey bilinmesi gerekiyorsa, o da birçoğunun bitiş tarihlerinde bitmediği ve çok ender olarak hatasız çalıştıklarıdır. Bunu reddetmek, Atlanta Olimpiyatları'ndaki ve Denver Uluslararası Havalimanı'ndaki bilgisayar fiyaskoları gibi daha önceki yazılım çöküşlerinden alınan dersleri unutmak olur. Yani, karmaşık bilgisayar sistemlerinin zamanında ve hatasız şekilde kurulması oldukça seyrek görülür. Y2K projelerinin ise en riskli noktası, projelerin bitiş tarihlerinin ertelenemez olmasıdır.

Konuşulanlar, şu ana kadar tamamlanan iş miktarı ve yüzyılın bitişinin yaklaşmış olduğu şu sırada verilmiş olan vaadler gibi diğer etkenler göz önünc alındığında, oldukça yoğun sorunlar yaşanacağını ve bu sorunların yaklaşık bir ay kadar süreceğine inanıyorum. Can sıkıntısı veya daha ciddi sorunlar çıkartacak diğer problemler de 2000 yılı boyunca devam edecek. Bu tahmin iyimser olabilir. Varsayımım, o an gelene kadar tüm insanların ellerinden geleni ve üzerlerine düşeni yapmış olacakları ve hataların olabilecek en aza indirilmiş olacağıdır. Bu işi, kalan zamanda tek başına yapmak, daha önceki bilgisayar tarihinde görülmemiş, bir Herkül çabası gerektirecektir.

İLGİLİ LİNKLER

- Yıl 2000 Bilgisayar Krizi Bilgi Merkezi / Binyıl Hatası
http://www.year2000.com
- Y2K Dergisi: Bu dergi Y2K problemi tartışmasına ayrılmıştır
http://www.y2kjournal.com/
- Yahoo! Full Coverage: Yıl 2000 Sorunu
http://headlines.yahoo.com/Full_Coverage/Tech/Year_2000_Problem/
- Yıl 2000 Dönüşümü Başkanlık Kurulu (President's Council on Year 2000 Conversion)
http://www.y2k.gov/
- Scientific American Kasım 1998 sayısı
http://www.sciam.com/1998/1098issue/1098cyber.html
- Scientific American Haziran 1998 sayısı
http://www.sciam.com/1998/0698issue/0698techbus3.html

DİĞER KAYNAKLAR

1) Yıl 2000 sorunu: Fortune 100'den strateji ve çözümler; Leon Kappelman. International Thomson Computer Press, 1997. ISBN: 1-85032-913-3

2) Yıl 2000 yazılım krizi: yüzyılın mücadelesi; William M. Ulrich ve Ian S. Hayes. Prentice Hall, 1997.

3) Bir Y2000 projesinin başarısını ölçmek; Howard Rubin ve Brian Robbins. Information Economics Press, 1998.

4) Yıl 2000 bilgisayar krizi: hukuk, iş ve teknoloji; Michael D. Scott ve Warren S. Reid. Glasser LegalWorks, 1998.

5) Yıl 2000 yazılım sorunu: masrafları sayısallaştırmak ve sonuçları değerlendirmek; Capers Jones. Addison-Wesley, 1998.

6) Y2K geri sayımı: iş dünyasının 2000 yılında ayakta kalma planları; Peter de Jager ve Richard Bergeon. John Wiley & Sons, 1999.

Öğretmenlerin ne kadarı ek iş yapıyor?

7 bölgenin 29 ilinde 272 okulda görevli 5.425 öğretmeni kapsayan araştırmamıza göre, devlet okullarında görevli öğretmenlerden yalnızca yüzde 16.3'ünün gelir getirici ek bir iş yaptığı anlaşıldı. Öğretmenlerin yüzde 70'nin ek iş yaptığı yolundaki haberlerin yanlışlığı kesinleşti.

Zeki Sarıhan (*)

Öğretmenlerin ne kadarının resmi öğretmenlik görevi dışında ek iş yaptığı uzun bir süredir kamuoyunu meşgul ediyor. 1980 sonrasında, devrimci öğretmen hareketinin ezildiği, öğretmenlerdeki ideallerin öldürülmeye çalışıldığı bir dönemde, meslekteki verimsizlik, öğretmenlerin önünün kararтılmasından çok, bu meslek mensuplarının yoksullaşmasında arandı. Dolayısıyla büyük çoğunluğunun geçim kaygısına düşerek ek bir iş peşinde koştuğu parlamento kürsüsüne kadar dile getirilir oldu.

Öğretmenlerin ne kadarının gelir getirici ek bir işte çalıştığını açıklığa kavuşturmak amacıyla, 1989 yılı sonlarında 88 okulun 4.134 öğretmenini kapsayan bir araştırma yaptık. Araştırma, öğretmenlerin yüzde 15.41'nin ek bir işte çalıştığını gösterdi. Bulguları, okul türlerine, yerleşim yeri türüne göre, bay ve bayan sayılarını da içerecek biçimde iki tablo haline getirerek yorumlarıyla birlikte *Öğretmen Dünyası*'nın Mart 1990 tarihli 123. sayısında "Öğretmenlerin Ek İşleri" başlığı ile ve kapak konusu olarak yayımladık. Yaptığımız yorum şu idi: "Eğitimdeki verimsizliğin nedenini, öğretmenlerin bir ek iş yaptığında aramamak gerekir. Böyle bir durum yalnızca ek iş yapanlar için söz konusu olabilir. Bunların oranı ise yüzde 15'tir. Eğitimdeki verimsizliğin daha başka ve önemli nedenlerinin araştırılması gerekir."

Son 10 yıldır, öğretmenlerin ek işleriyle ilgili tartışmalarda, bu araştırmayı kanıt olarak gösterdik. Ancak, öğretmenlik mesleği üzerine siyaset üretenleri inandırmak mümkün olmadı. Mart 1990'da *Öğretmen Dünyası*'ndan alıntı yapan *Milliyet*, *Günaydın*, *Güneş* ve *Türkiye* gazeteleri bu sonuçları haber olarak verdilerse de yazılı ve görsel basının bu konudaki önyargıları değişmedi. Daha sonraki 9 yılda bu konuda bir araştırma yapılmadı. Ancak, 1998 yazında, hemen bütün gazetelerde, öğretmenlerin yüzde yetmişinin bir ek iş yaptığı haberi yer almaya başladı. Haber çok ilginç olmalıydı, çünkü aynı gazeteler bu habere birkaç gün ara ile ve defalarca yer verebildi. Kaynak olarak Eğitim-Sen Genel Merkezi adına Prof. Dr. Rıfat Okçabol ve Doç. Dr. Fatma Gök'ün yaptığı "Öğretmen Profili Araştırma Raporu" gösterildi. Bu araştırma 3-5 Temmuz 1998 tarihlerinde toplanan Eğitim-Sen 3. Olağan Genel Kurulu'na özet halinde sunuldu ve ardından Eğitim-Sen tarafından 110 sayfalık bir kitap halinde yayımlandı (Basıldığı yer ve tarih belirtilmiyor).

Kitabın "Araştırma Bulguları" başlıklı bölümünde, 16. sayfada, "Meslek Dışı Uğraşlar" arabaşlığı ile anket sonuçları açıklanırken "Öğretmenlerin çok önemli bir bölümünün (yüzde 70) ortalama düzeyde bir yaşam sürdürmek için ek iş yaptıkları görülmektedir" denilmektedir. Yan taraftaki bir çizelge içinde de "Ek iş **Evet** yüzde 70, **Hayır** yüzde 28, **Yanıt yok** yüzde 2" bilgileri verilmektedir. Oysa, 92. sayfada verilen anket sorularının on ikincisi, "Ek bir iş yapma gereksinimi duyuyor musunuz?"dur ve öğretmenlere sorulan ek iş yapıp yapmadıkları değil, ek bir işe gereksinim duyup duymadıklarıdır. Araştırma sonuçları rapor haline getirilirken, bunun yanlışlıkla "ek iş yapan, yapmayan" oranları diye verildiği anlaşılmaktadır ve Rıfat Okçabol, bu araştırmayı bitirip yayına hazırladığımız günlerde yaptığımız bir telefon görüşmesinde böyle bir dalgınlıktan ötürü

Tablo 1

Araştırma kapsamına giren öğretmenlerin bölgelere, okul türlerine göre dağılımı:

	OKUL SAYISI						ÖĞRETMEN SAYISI							
	İlköğretim		Ortaöğretim		Toplam		İlköğretim		Ortaöğretim		Toplam			
Bölgeler	Sayı	%	Sayı	%	sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Araş.daki Oranı	Gerçek oranı
Marmara	26	92.85	2	7.14	28	100	862	88.59	111	11.40	973	100	17.93	18
Ege	51	82.25	11	17.74	62	100	606	71.71	239	28.28	845	100	15.57	14
Akdeniz	65	87.83	9	12.16	74	100	711	77.70	204	22.29	915	100	16.86	14
İç Anadolu	16	84.21	3	15.78	19	100	610	69.79	264	30.20	874	100	16.04	20
Karadeniz	54	85.71	9	14.28	63	100	776	72.79	290	27.20	1.066	100	19.64	17
Doğu	9	90.00	1	10.00	10	100	227	84.08	43	19 92	270	100	4.97	9
Güneydoğu	10	62.50	6	37.50	6	100	310	64.31	172	35.68	482	100	8.88	8
Toplam	231	84.92	41	15.07	272	100	4.102	75.61	1.323	24.38	5.425	100	100	100

üzgün olduğunu belirmiştir.

Eğitim-Sen araştırmasında verilen rakamın yanlışlığı ortaya çıkmakla birlikte bu araştırmayı yapmamış olsaydık, öğretmenlerin ne kadarının ek bir iş yaptığı konusu karanlıkta kalacaktı.

Gerçeğe yeniden ulaşabilmek için, 1989'da yaptığımız araştırmayı tekrarlama gereğini duydum. Çünkü, öğretmenlerin çoğunun geçim derdine düştüğü ve bir ek iş yaptığı gibi abartmalı görüşler, temel öğretmenlik görevlerinin ihmal edilebileceği, eğitimde özelleştirmeye gitmek gerektiği, "ne kadar para, o kadar öğretmenlik" gibi hatalı görüşlerden doğmakta ya da bu görüşleri beslemektedir.

Araştırma sonuçları

- Öğretmenlerin yüzde yalnız 16.3'ü bir ek iş yapıyor.
- Yapılan ek işlerin üçte biri gene meslekle ilgili, dörtte biri tarım gibi geleneksel işler.
- Köy, kasaba ve şehir öğretmenlerinde ek iş yapanların oranı birbirine çok yakın.
- İlköğretimde çalışan öğretmenlerde ek iş yapanlar yüzde 7. Bu oran ortaöğretimde çalışan erkek öğretmenlerde yüzde 27'ye kadar çıkabiliyor.
- Yapılan ek işlerin yüzde 41'ini branş öğretmenleri üstlenmiş bulunuyor. Sınıf öğretmenleri ise ek işlerin yalnız yüzde 7'sini yapıyor.
- Ek işlerin başında özel ders geliyor. Ancak her 100 öğretmenden yalnızca yüzde 3.6'sı, özel ders veriyor.
- Öğretmenlerin yüzde 70'inin ek iş yaptığı bütünüyle yanlış.

Yöntem

Türkiye'nin değişik yerlerinde görev yapan 74 öğretmen arkadaşıma 27 Ekim 1998 tarihli bir yazı postalayarak araştırmanın amacını anlattım ve kendilerinden, okullarındaki öğretmenlerin ve araştırmaları mümkünse yörelerindeki okulların öğretmenlerinin ek iş yapma açısından durumlarını 25 Kasım 1998'e kadar bana ulaştırmalarını rica ettim. Yazının ekinde ek iş tanımını yaptım: Bu işin bir hobi olarak yapılmasından çok gelir getirici olması gerekirdi. Yıl içinde hiç değilse bir aylık bir çalışmayı gerektiriyor olmalıydı. Hafta içinde yapılan işler yanında yalnızca yaz tatillerinde, hafta sonlarında yapılan gelir getirici işler de ek işten sayılacaktı. Anket tekniğini kullanmak bu araştırma için uygun değildi. Çünkü bazı öğretmenler, yaptıkları ek işi kağıt üzerinde beyan etmekten çekiniyorlardı. Ama, okuldaki arkadaşlarını iyi tanıyan bir öğretmen için kimin ek iş yapıp yapmadığını bilmek zor değildi. Gene de tereddüt ettiğinde öğretmenle görüşerek, bilgiyi kesinleştirmeliydiler. En sağlıklı çalışma, okulun idareci ve öğretmen listesini önümüze alarak, yanlarına cinsiyetini, branşını da belirtip varsa yaptığı ek işi yazmaktı. Bu isteğime yanıt veren ve Ankara merkezde de sözlü olarak işbirliği isteğinde bulunduğum öğretmenlerin çoğunluğu ve onların arkadaşlarından bir kısmı olmak üzere toplam 88 öğretmen çalışmaya katıldı. Bir kısmı kendi okullarıyla sınırlı kalmak üzere, bir kısmı birkaç okulda daha araştırma yaparak öğretmenlerin listeleri ile birlikte sonucu bildirdiler.

Dört ilçemizin ise merkezinde ve köylerde çalışan bütün öğretmenleriyle ilgili araştırma, ilçenin eğitim yöneticileriyle de işbirliği yapılarak sonuçlandırıldı. Bu ilçeler, Amasya'ya bağlı Taşova, Manisa'ya bağlı Gördes, Niğde'ye bağlı Çamardı ve Ulukışla ilçeleridir.

Böylece 7 bölgede 29 ilden, ilkokul, ilköğretim okulu, lise, Endüstri Meslek Lisesi, Sağlık Meslek Lisesi, bir özel öğretim okulu ve bir rehberlik merkezi olmak üzere 272 okulun öğretmenlerinin yaptığı ek işler ortaya çıkmıştır. Yalnız bir sağlık meslek lisesi Sağlık Bakanlığı'na, diğer bütün okullar Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlıdır ve doğal olarak içlerinde özel okul yoktur.

Tablo 2

Yerleşim türüne göre öğretmenlerin ve ek işlerin dağılımı

Yerleşim türü	Okul		Öğretmen							Ek iş yapan							
	Sayı	yüzde	Sayı E	Yüzde %	Sayı K	Yüzde %	B.siz	%	Toplam	%	E	%	K	%	B.siz	%	Toplam
Köy	102	37.50	269	75.56	64	17.97	23	6.46	356	100	52	19.33	-	-	3	13.04	55	15.44
Kasaba	70	25.73	714	68.98	315	30.43	6	0.57	1.035	100	168	23.52	10	3.17	1	16.66	179	17.29
Şehir	100	36.76	1.936	47.98	1.761	43.65	337	8.35	4.034	100	489	25.25	153	8.68	12	3.56	654	16.21
Toplam	272	100	2.919	53.80	2.140	39.44	366	6.74	5.425	—	709	24.28	163	7.61	16	4.37	888	16.36

Gönderilen listelerdeki öğretmen sayıları, bunların cinsiyetleri, branşları ayrı ayrı sayılmış, denetlenmiş, cinsiyetlerin belirtilmediği bazı listelerdeki adlardan erkek ve kadın adlarına göre işaretleme yapılmış, hem kadın hem erkek ismi olarak kullanılan bazıları, öğretmen adlarının verilmediği birkaç listedeki "cinsiyeti belirsiz" toplamı içine alınmıştır. Listelerin çoğunda yönetici görevi belirtilen öğretmenlerin ayrıca branşları belirtilmediği için bunlar da branşı belirsizler içine alınmıştır. Bazı ilköğretim okullarının öğretmen listesi gönderilmekle birlikte bunların sınıf öğretmeni mi, branş öğretmeni mi olduğu belirtilmediği için bunlar da ilgili çizelgede belirsizler içinde sayılmıştır. Bazı listelerde öğretmenin yaptığı "tarım-hayvancılık", "ticaret-tarım" gibi iki ek iş bildirildiği görülmüştür. Bu nedenle, toplam ek iş sayısı, ek iş yapan öğretmen sayısından fazla çıkmıştır.

Araştırma, evrenin yüzde 1.23'ünü kapsıyor

1997-1998 öğretim yılı itibariyle resmi örgün eğitimdeki öğretmen sayısı 432.314 idi (*Cumhuriyet'in 75. Yılında Gelişmeler ve Hedefler*, Milli Eğitim Bakanlığı yayını, Ankara, 1998, s.42. Diğer istatistik bilgileri de bu kaynaktan alınmıştır). Araştırmamızdaki okulların tümü de resmi örgün eğitim kurumları olduğuna göre, araştırmada bütün evrenin yüzde 1.23'üne ulaşılmış oluyor.

1987-1988 Öğretim yılında okulöncesi, ilk ve ortaöğretim okullarının yüzde 67'si köy, yüzde 36'sı şehirde çalışmaktaydı. Araştırmamızda okullar köy ve şehir olarak değil, köy, kasaba ve şehir olarak sınıflandırılmıştır. Araştırmamızdaki okulların yüzde 36.76'sı şehirlerdedir. 37.50'si köylerde, 25.73'ü kasabalardadır. Bakanlığın kasabayı köy mü, şehir mi kapsamına aldığı bilinmemektedir. Ancak, şehir kavramının içine nüfusu 20 binden çok yerleşim yerlerinin girdiği açıktır. Bu durumda, okul sayıları açısından, araştırmanın evreni kapsadığı söylenebilir.

Öğretmenlerin yüzde 23'ü köylerde, yüzde 77'si şehirlerde görev yapıyor. Araştırmamızda, şehirlerdeki öğretmenlerin oranı yüzde 74.94'tür. Gerisi köy ve kasabalardadır. Bakanlık istatistiklerinde kasaba da köyden sayılmış ise, araştırmamızdaki şehir öğretmen sayısının, evrendeki öğretmen oranının yalnızca yüzde iki daha az olduğunu söyleyebiliriz.

Bayan öğretmenlerin oranı, Bakanlık verilerinde yüzde 43.8, araştırmamızda 42.10'dur. Erkek öğretmenlerin oranı ise istatistiklerde 56.1 iken araştırmamızda 58.15'tir.

İlköğretimde, 296.930 öğretmen çalışmaktadır. Araştırmamızın kapsadığı 4.119 ilköğretim öğretmeninin buna oranı yüzde 1.38'dir. Ortaöğretimde ise gene Bakanlığın adı geçen yayınında verilen rakamlara göre 58.342 öğretmen çalışmaktadır. Biz bunun yüzde 2.23'üne ulaşmış bulunuyoruz.

Tablo 3

Öğretim kademelerine göre öğretmen ve yapılan ek iş sayıları

	İlköğretim				Ortaöğretim						
Öğretmen	Erkek	Kadın	Belirsiz	Toplam	Genele oranı	Erkek	Kadın	Belirsiz	Top.	Genele oranı	Toplam
Sayı	2131	1665	323	4119	75.92	793	480	33	1306	24.07	5.425
Kesimdeki Yüzdesi	51.73	40.42	7.84	100	—	60.71	36.75	2.52	100	—	
Ek iş yapan	492	112	12	616	69.36	210	57	5	272	30.63	888
Ek iş yapanların kesimdeki yüzdesi	23 08	6.72	3.71	14.95	—	26.48	12.08	15.15	20.82	—	16.36

Erkek toplamı 2.924, erkeklerin ek iş yapan toplamı 702, Erkeklerin ek iş yapma oranı 24.00
Kadın toplamı 2.145, kadınların ek iş yapan toplamı 169, kadınların ek iş yapma oranı 7.87

Tablo 4

Ek işlerin sınıf ve branş öğretmenlerince paylaşımı

	Ek iş yapan sınıf öğretmeni					Ek iş yapan branş öğretmeni					
	E	K	B.siz	Toplam	Toplam ek işteki oranı	E	K	B.siz	Toplam	Toplam ek işteki oranı	T
Sayı	232	62	2	296	33.33	368	100	124	592	66.66	888
Yüzde	26.12	6.98	0.22		33.32	41.44	11.26	13.98		66.66	100.00

Bu durum ortaöğretim öğretmenlerinin araştırmamızda oranlarının üstünde bir sayıda yer aldığı, bunun da ek iş yapan öğretmen sayısındaki oranı olduğundan daha fazla gösterdiği anlamı çıkarılabilir. Çünkü ortaöğretim öğretmenlerinin yaklaşık yüzde 21.13'ü ek iş yaparken, ilköğretimde bu oran 15.10'dur.

Öğretmenlerin Türkiye'de bölgelere göre dağılımı ile araştırmamız kapsamına giren öğretmenlerin bu bakımdan dağılım oranları, Doğu Anadolu Bölgesi dışında birbirine yakındır. Türkiye öğretmenlerinin yüzde 9'u Doğu Anadolu'da görev yaparken bu oran araştırmamızda 4.97'dir. Durum çizelgede ayrıntılarıyla verilmiştir.

Araştırma kapsamına giren iller şunlardır:

Marmara: İstanbul, İzmit, Bursa, Edirne

Ege: İzmir, Manisa, Afyon, Denizli

Akdeniz: Adana. İçel, Niğde, Hatay

İç Anadolu: Ankara, Konya, Kırşehir

Karadeniz: Samsun, Ordu, Trabzon, Amasya, Bolu

Doğu Anadolu: Erzincan, Tunceli, Ardahan, Malatya, Iğdır

Güneydoğu Anadolu: Akdeniz bölgesine girmektedir. Niğde iliyle ilgili araştırma bu iki ilçeye ait olduğundan, Niğde Akdeniz bölgesi içinde sayılmıştır).

Öğretmenlerin büyük kısmının ek bir iş yaptığı görüşü kesinlikle doğru değildir. Yaptığımız araştırmalar bu rakamın yüzde 15 civarında olduğunu kanıtlamaktadır.

Bulgular ve yorumlar

1) Öğretmenlerin yüzde 84'ü, öğretmenlikten başka bir iş rulamaktadır. O araştırmadaki oran yüzde 15.41 idi. Bu araştırmaların sonuçlarına bakılarak söylemek mümkünse, son on yılda öğretmenler arasında ek iş yapma oranının yalnızca yüzde 0.95 oranında arttığını söyleyebiliriz. Bütün araştırmalarda olduğu gibi, bu iki araştırmada da hata paylarını hesaba katarsak, esas olarak öğretmenlerin ek iş yapma açısından 10 yıl önceki gibi olduklarını söyleyebiliriz. Çeşitli araştırma teknikleriyle yapılacak aynı konudaki araştırmanın ek iş yapma yüzdesini ancak yüzde birkaç puan artırabileceği veya eksiltebileceği söylenebilir. Bu rakamlar, öğretmenlerin büyük çoğunluğunun ek iş yapmadığını göstermektedir. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse, öğretmenlerin yaklaşık yüzde 83-84'ü, yalnızca öğretmenlik yapmakta, kazanç getirici başka bir işte çalışmamaktadır. Bunu doğrulayan bir bulgu da Okçabol-Gök'ün araştırmasında vardır. Öğretmenlere, "Boş zamanlarınızı nasıl değerlendiriyorsunuz" diye sorulmuş, öğretmenlerin yüzde 11'i "ek iş yaparak" yanıtını vermişlerdir. Bunun anlamı şudur: Öğretmenlerin ancak yüzde 11'i, ek işe ırdığını düşünmekte, ya da den geri kalanlar, bir ek işleri buna zaman ayırdıklarını dükte, yani bu işi önemseme-

100 ortaöğretim öğretme-1'i, her 100 ilköğretim öğden 15'i ek iş yapmaktadır. an öğretmenlerin oranı, okul öğretmenlere göre değişmektaöğretim öğretmenlerinin .82'si ek bir iş yaparken, İletimde bu oran 14.95'e düş:ktedir. Bunun nedeni olarak e öğretmenlerinin daha yükk bir öğretimden geçmiş olları, bu nedenle iş bulmaları daha kolay olduğu düşünüebilir.

3) Ek işleri daha çok erkek öğretmenler yapıyor. k iş, erkek öğretmenler arada daha yaygındır. İlk ve oröğretimde toplam 2.924 öğtmenden 702'sinin, yani yüz-

de 24'ünün ek iş yaptığı görülmüştür. Bu oran, ortaöğretim erkeklerinde 26.48 iken, ilköğretim erkeklerinde 23.08'dir. Bunun nedeni, kadın öğretmenlerin okul dışı zamanlarının daha çok ev işleriyle doluyor olması, erkeğin ise bu bakımdan daha serbest olması olabilir. Kadın öğretmenlerde ek iş oranı oldukça düşüktür. İlk ve ortaöğretimde toplam 2.145 kadın öğretmenden (356 da cinsiyeti belirtilmeyen öğretmen içindeki kadın payını hesaba katmazsak), 169'u ek iş yapmaktadır ki bunun oranı 7.87'yi ancak bulmaktadır. Bu oran, ortaöğretimdeki kadın öğretmenlerde yüzde 12.08, ilköğretimdeki kadın öğretmenlerde ise 6.72'de kalmaktadır.

4) Her 100 ek işin 67'sini lise öğretmenleri yapıyor. Araştırmada çıkan 888 ek işin yaklaşık yüzde 67'sini ortaöğretim öğretmenleri, 33'ünü ise ilköğretim öğretmenleri yapmaktadır. Bütün ek işlerin yüzde 41.44'ünü branş öğretmenleri üstlenmiştir. Ek iş yapmada ikinci sırada gelenler, işlerin yüzde 26.12'sini üstlenen sınıf öğretmenleridir. Üçüncü sırada 11.26 ile kadın branş öğretmenleri geliyor. Son sırada ek işlerin yüzde 6.98'ini omuzlayan kadın sınıf öğretmenleri vardır.

5) Öğretmenlerin yaptıkları ek işler, onları utandıracak işler değildir. Yapılan bütün ek işlerin 720 kadarı, 4 ve daha fazla öğretmen tarafından yapılan işlerdir. Bunların 290'ı yani bütün ek işlerdeki oranı olan 31.11'i mesleği ile doğrudan ilgilidir. Bunların başında 199 sayıyla özel ders geliyor. Bunu 59 sayıyla dersanecilik, 26 ile sürücü kursu öğretmenliği, 6 ile antrenörlük izliyor. Öğretmenlerin yaptıkları ek işlerin üçte biri kırsal alanda yapılan geleneksel tarım ve hayvancılıktır. 156'sı ticaret işleridir. Yapılan ek işlerin bir bölümü de tamircilik, şoförlük, tabelacılık, örgü, çiçek, atelye işçiliği ve benzeri gibi kol emeği isteyen işlerdir.

Köy öğretmenlerinin aile ekonomisine katkı için sebze, meyve yetiştirmesi, boş zamanlarında veya tatilde bağ ve bahçede, tarlada emek sarf etmesi, yadırganmak bir yana teşvik edilmesi gereken davranışlardır. Böylece öğretmen, Köy Enstitüleri mezunlarında da görüldüğü gibi köylerine bağlanmakta, üreticilerinin sorunlarını paylaşmakta ve iş ile de haşır neşir olmaktadır. Öğretmenlerin ek işlerini abartarak veren basının bu ek işleri kastetmediği ortadadır. Bu geleneksel işler sayılmazsa "ek iş yapan" öğretmen oranı, yüzde 10-11'lere çekilebilir (Okçabol-Gök anketin-

Öğretmenlerin yaptıkları ek işler

Yüzdeler, bütün öğretmenler içinde o ek işi yapanların yüzdesini gösteriyor. Yüzde 0.11'den daha küçük yüzdeler gösterilmemiştir.

Ek işin türü	Yapan öğr. sayısı	Ek işteki yüzdesi	yüzdesi	Açıklama
Özel ders	199	21.35	3.66	Çoğunluk büyük kentlerde, orta öğretimde ve erkeklerde
Tarım(Çiftçilik)	165	17.70	3.04	Tamamına yakını ilköğretimde ve erkeklerde, kırsal kesimde
Dersane öğretmenliği	59	6.33	1.08	Ağırlık ortaöğretimde
Pazarlamacılık	46	4.93	0.84	Tamamına yakını ilköğretimde, ağırlık erkeklerde
Sürücü kursu öğret.liği	26	2.78	0.47	Tamamı erkek
Bahçecilik	24	2.57	0.44	Çoğunluk ilköğretimde
Hayvancılık	20	2.14	0.36	Tamamı ilköğretimde ve erkek, kırsal kesimde
Ticaret	19	2.03	0.35	Her iki kesimde de eşit oranda
Kırtasiyecilik	18	1.93	0.33	Çoğunluğu ilköğretimde ve erkek
Emlakçılık	15	1.60	0.27	Çoğunluk ilköğretimde ve erkek
Arıcılık	14	1.50	0.25	Tamamı ilköğretimde ve erkek (Taşova'ya yaygın)
Oto alım satımı	12	1.28	0.22	İlköğretimde ve erkek
Muhasebe	10	1.07	0.18	Her iki kesimde de var
Pazarcılık	8	0.85	0.14	Çoğunluk ilköğretimde, erkek
Müzisyenlik	8	0.85	0.14	Erkek öğretmenler
Tuhafiyecilik	7	0.75	0.12	Erkek öğretmenler
Distribütörlük	6	0.64	0.11	Polatlı'da yaygın

Antrenörlük 6, Avukatlık 6, Konfeksiyonculuk 6, Nakliyecilik 6, Tekstilcilik 5, Dükkancılık 5, Kooperatifcilik 5, Tabelacılık 5, Marketçilik 4, Sebzecilik 4, Kahvecilik 4, Bakkallık 4, Alım Satım 4, İnşaat 4, Sporculuk 4 (Toplam 728)

1-3 öğretmen tarafından yapıldığına rastlanan diğer ek işler: Toplu konut yöneticiliği, sekreterlik, bilgisayar programcılığı, kamyonetçilik, komisyonculuk, baharatçılık, şirket(?), balıkçılık, gazetecilik, resim satıcılığı, mefruşat işleri, pastanecilik, züccaciyecilik, düğün salonu, tercümanlık, atelye işçiliği, yumurta satıcılığı, elektrik malzemesi satışı, ayakkabı dükkanı, büro işi, terlikçilik, kavakçılık, otobüsçülük, turizmcilik, tezgahtarlık, ayakkabı boyacılığı, parçacılık, kömürcülük, imalatçılık, etüt öğretmenliği, boyacılık, dericilik, sazcılık, tesisatçılık, reklamcılık, döviz işi, tamircilik, örgü işi, ustalık, el işi, tır nakliyeciliği, ebru çalışması, kolejde ücretli öğretmenlik, sıhhi tesisat, inşaat boyacılığı, iş eğitimi malzemesi, müzik çalışması, atericilik, pastacılık, izcilik, zahirecilik, matbaacılık, mahlukatçılık, trikotajcılık, bütçecilik, geyiz işleri, futbolculuk, çiçekçilik, doğalgaz tesis projesi yapımı, ISO standartları için proje, motor tamir işleri, minibüs şoförlüğü, petrolcülük, müezzinlik, elektronik, tarımcılık, şarküteri, eczane, hakemlik, yazarlık, tarım araçları satımı, çaycılık, fotoğrafçılık, pansiyonculuk, tavukçuluk, elekronik tamirciliği, borsacılık, esnaflık, bilgisayar ticareti, öğrenci servisi, sigortacılık, mermercilik, inşaat ustalığı, serbest, beton dökme makinası satışı, su satış dükkanı sahipliği, spor araçları merkezi işletmeciliği, lokanta işletmeciliği, halk eğitiminde öğretmenlik, radyo tamirciliği, şoförlük, danışmanlık, bilet satıcılığı, diş hekimliği, bakkallık, kitapçılık, yazın Rusya'da(?), fırıncılık, futbolculuk, kuyumculuk, toptancılık, nakliyecilik, veterinerlik, kasaplık, jimnastik salonu, otelcilik, bağcılık ürünleri satıcılığı, bağcılık, tatlıcılık, ayakkabıcılık, poşet üretimi, folklorculuk, kuşçuluk, mali danışmanlık, parça kumaş dükkancılığı, tabelacılık, yayınevinde çalışma, bütçecilik, ayakkabı mağazasında, markette çalışma, giyim atölyesinde çalışma, tesisatçılık, işyeri yöneticiliği, yağlıboya-badana, örgücülük. Belirsiz 13.

Ek işlerin tasnifinde toplam 932 ek iş çıkmaktadır. Bu sayı, ek iş yapan öğretmen sayısı olan 888'den 44 sayı fazladır. Nedeni, bazı öğretmenlerin birden fazla (genellikle 2) ek iş yapmasıdır. "Tarım ve hayvancılık" gibi, 13 ek işin ne olduğu belirtilmemiştir.

Dört ilçenin sonuçları

Gördes, Çamardı, Ulukışla ve Taşova ilçelerinin merkezlerinde ve köylerinde çalışan bütün öğretmenlerin sayıları ve ne kadarının ek iş yaptığı ile ilgili bütün sonuçlar ortaya çıkmıştır. Buna göre bu ilçelerde görev yapan öğretmen sayısı ve bunların ek iş yapan oranları şöyledir:

İlçe	Öğretmen	Ek iş	Oran
Gördes	201	20	9.95
Çamardı	145	24	16.55
Ulukışla	224	5	2.23
Taşova	363	69	19.00

Bu dört ilçenin toplam 963 öğretmeninden 118'i ek iş yapmaktadır. Ek iş yapan yüzdesi 12.25'tir. Bu rakam, köy ve kasaba öğretmenlerinin toplam ek iş yapma oranından düşüktür. Hem okulların her birinde, hem ilçelerde ek iş oranları büyük farklılıklarla gösterebilmektedir. Ek iş yapma oranı, okullara ve ilçelere, hatta illere göre değişiklikler göstermektedir. Bu değişiklik, okulda veya o yörede okulların türüne, öğretmenlerin cinsiyetine, yörenin sanayi ve ticaretteki gelişmişliğine, iklim koşullarına bağlı olmalıdır.

de öğretmenlerin yüzde 11'nin boş zamanlarında ek iş yaptığı yanıtını verdiği hatırlanmalıdır).

1989 araştırması ile bu araştırma arasında erkek öğretmenlerin kadın öğretmenlere göre daha yüksek oranda ek iş yapması, ortaöğretim öğretmenlerinde bu oranın daha yüksek olması, ek işlerin başında özel dersin gelmesi gibi konularda uyum vardır. 1989 araştırmasında öğretmenler il, ilçe, bucak ve köylere göre tasnif edildiği, öğretim basamaklarından o zamanki ilköğretim bugün yalnızca ilköğretimin ilk beş yılını, yani yalnızca sınıf öğretmenlerini kapsadığından bu açılardan tam bir karşılaştırma mümkün olamamaktadır. Tam karşılaştırmayı genel sonuç üzerinden yapmak mümkündür ki, bu da ek iş yapan öğretmen oranının 15.41 ile 16.31 gibi yüzde 0.95 gibi küçük sayılabilecek bir fark göstermiş olmasıdır.

Sonuç

Öğretmenlerin büyük çoğunluğunun, örneğin yüzde yetmişinin ek bir iş yaptığı görüşü kesinlikle doğru değildir. 10 yıl arayla yaptığımız iki araştırma da bu rakamın yüzde 15 civarında olduğunu ve yıllar içinde de önemli bir artış göstermediğini kanıtlamaktadır.

Öğretmenlerin bir anket sorusuna "ek iş bulsam çalışırım" demesini, onların gerçekte öğretmenlikten başka bir işte çalışmak istedikleri biçiminde yorumlamak doğru değildir. Çünkü, çoğunun ek iş yapmalarına olanak yoktur. Soru yanlış sorulmaktadır. Öğretmenlerin, bu yanıtla, daha yüksek bir yaşam standardı istedikleri sonucu çıkar. Maaş artışlarını enflasyon götürdüğü için bu standardın ancak başka bir işle yakalanabileceğini düşünmeleri doğaldır.

Öğretmenlerinin yüzde 15-16'sının ek bir işte çalışıyor olmasını da onların mutlak bir geçim sıkıntısına kanıt göstermek doğru değildir. Ek iş yapan öğretmenlerin bir kısmı, bunu ailesini geçindirmek için yapıyorsa, bir kısmının zengin olmak, ya da hiç değilse bir kısım meslektaşından daha iyi koşullarda yaşamak istediğinden yaptığını düşünmek gerekir. Ek iş yapan öğretmenlerin bir kısmının yoksulluk sınırında olmadığı, hatta durumlarının oldukça da iyi olduğu biliniyor.

Öğretmenler ne kadar yoksul gösterilirse, bunun kanıtı olarak da çoğunun ek iş yaptığı anlatılırsa hükümetlerin öğretmen maaşlarını artıracağı yolundaki görüşler yanlıştır. Öyle olsaydı hükümetler asgari ücretlerle çalışanları, öğretmenlerden daha da yoksul durumda olanları öncelikle düşünürdü. Maaş artırma isteğinin gerekçesi yoksulluk olamaz. Ulusal gelirden yeteri kadar pay alma isteği olabilir. Bu ancak acındırarak değil, örgütlü ve etkili bir güçle sağlanır.

Türkiye'deki eğitimde, verimlilik anlamında 1980 sonrasında büyük bir düşüş yaşandığı kabul görmektedir. Bunun nedeni, öğretmenlerin maaşlarındaki düşüş değil, siyasal iktidarın öğretmenlere uyguladığı baskı ve zorbalıktır. Öğretmenler, mesleklerini özgürlük içinde yapabildikleri oranda meslekte verim artacaktır. Öğretmenler için en büyük teşvik, ülkenin geleceğinden söz sahibi olduklarını bilmeleridir. Öğretmenleri yaptıklar işte verimli kılacak, onu gayrete getirecek ve heyecanlandıracak olan, devrimci cumhuriyet programıdır. Cumhuriyet döneminde yetişen öğretmenlerin mesleğe bağlılıkları ile 1970'lerden sonraki öğretmenlerin bağlılıkları arasındaki farkın nedeni de budur.

(*) Eğitimci, Öğretmen Dünyası Dergisi Yazı İşleri Yönetmeni

Araştırmada görev alan öğretmenler

Adana: Turgay Sınar, Osman Kaya, Mehmet Vurgun, Süleyman Çelik, İrfan Göksu,
Afyon: Fakı Çubuk, Bayram Köksal, Lütfi Yaygın, Kazım Okutan, M. Zeki Aslan, Yalçın Nuray, Abdil Ergun, Ömer Karaca,
Amasya: Sedat Önder
Ankara: Mürüvvet Toran, İnci Balcı, Davut Sarı, Bayram Kutlu, Zeliha Kanalıcı, Süleyman Aytekin, Nejat Aktırat, Yusuf İpekli, Fikret Yılmaz, Hürdoğan Aydoğdu
Ardahan: Emel Güler
Bartın: Keramettin Çetin
Batman: M. Sait Batte, Mahmut Toprak
Bolu: Sabahattin Alural, Fethi Sönmez
Bursa: Sabahattin Altıntaş
Denizli: Yakup Yılmaz, Ali Şahin, C. Serdar Berkay, Devrim Cindemir, Ali Dağtekin, Mehmet Metin, Nizami Çubuk, Hüseyin Mercan
Diyarbakır: Musa Dinç,
Edirne: Kemal Şahin, Hasan Ateş
Erzincan: Dursiye Aygül
Gaziantep: Hüseyin Bildirici,
Hatay: Aydın Karataş, Hüseyin Ergün, Ümit Atahan, Adnan Çelik, Emine Ataman, Halil Şimşek
Iğdır: Nazmi Özdemir, Mehmet Parlar, Cemalettin Çatak, Erkan Işık
İçel: Ali Ziya Çamur, Nurettin Ataman,
İstanbul: Mehmet Doğan, M. Hilmi İkibudak, Nuri Gökçek, Bilal Dilber, Ali Solak, Mahmut Saritaş, Salih Özgen, Tayyar Aytemur, Ali Kasım İlhan
İzmir: Lütfiye Zaimoğlu, Fatma Bağcı, Yaşar Nezih Bor, Hülya Gül, İlhami Kip, Vahit Kaya
Kırşehir: Ahmet Kaya
Kocaeli: Gülseren Çakır
Konya: Celal İnen
Malatya: Necla Doğan
Manisa: Baki Metin
Niğde: Ali Özen, Y. Kenan Türker
Ordu: Fahri Karbüz, Bahri Dinç, Mustafa İşlemek
Samsun: Rıza Başaran, Hidayet Gökdeniz, Turgut Göle Başaer, Ahmet Kayan, M. Akif Bildirici
Trabzon: Sinan Ocak
Tunceli: Veli Bozkurt

St. Pierre Katedrali, Süleymaniye Camisi ve mimarlık anlayışları

Birçok mimar eskiten St. Pierre Katedrali'nin bitimine doğru, İstanbul'da bir yapı yedi senede yükseldi. Bu yapıt günümüzde bile mimarlığa ışık tutacak olan, Büyük Sinan'ın Süleymaniye Camisi'dir. Mimarlık sanatı açısından ikisini karşılaştıralım.

Ercüment Tarcan

Ortaçağın sonuna doğru, karanlıktan bir sıyrılış göze çarpar: **Gotik sanat.** Bu çağın ilk günlerinde ele alınan **Roman** sanatının tersine, Gotik, kemirile kemirile yalnız iskeleti kalmış bir görüntü vermektedir. Gottik, görkemli olmak, zengin etki yaratmak ve bazı kişilerce de tanrıya uzanmak gibi düşüncelere kapılarak ortaya çıkmış bir mimarlık sanatıdır.

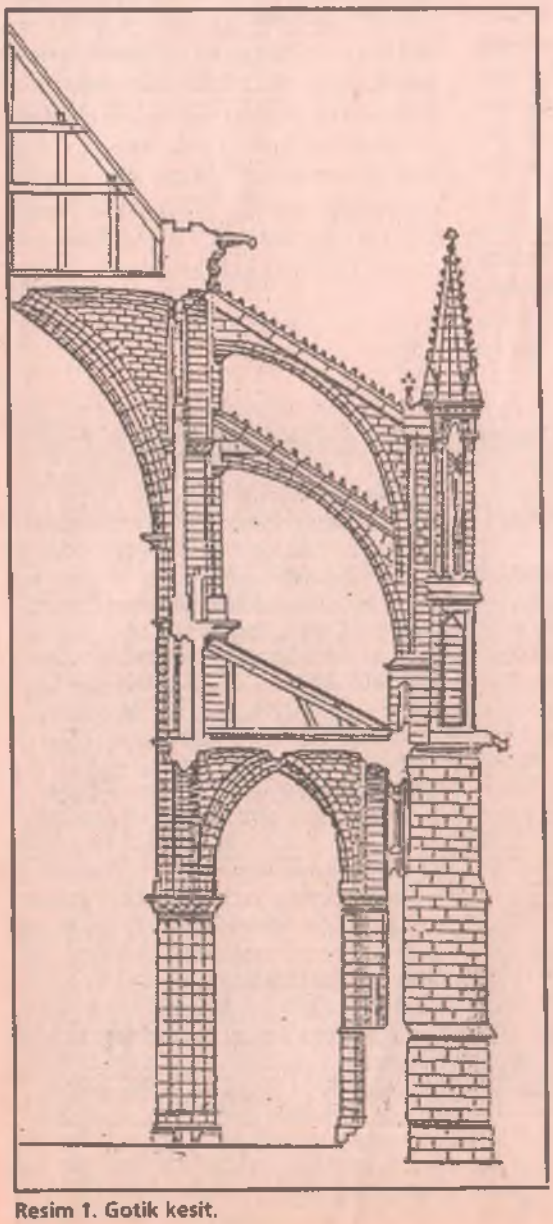

Resim 1. Gotik kesit.

Gotik sanat ve acayip şaheserler

Her ne kadar bu yapıların kendine has bir etkisi varsa da, incelendiği vakit iç mekanların dışa yansımayan ufak bölüntülerden oluştuğu farkedilir. Dış görünüşünde ise sanki yapıda geniş bir içi mekanın örtüldüğü hissini veren azamet ve göklere doğru abartılmış bir sivrilme görülür. Kaldı ki bu sivri kulelerin içinde boş ve işlevi olmayan hacimler bulunur. Bu hacimlere çıkılan merdivenlerin dar ve dikliği ayrıca tartışılacak bir konudur.

İşlevsel açıdan ele aldığımız bu tasarımı, yapısal yönden irdelersek bir çok gereksiz yapı elemanı ile karşılaşırız. Sivri kemerlerle bitirilmiş olan bu mekanların duvarları, bu kemerlerden büyük itişler geliyormuş gibi payanda duvarları (kontr-for) ile güçlendirilmiş, payandalar ayrıca taş işçiliğinin usta gösterişi ile ince kemerlerle bitirilmiş, böylece payandanın ağır ve güven verici görüntüsü zayıflatılmıştır. Kaldı ki, bu kemer payandaların üst kısımları heykellerle donatılarak, yapının ana ve işlevsel çizgileri maskelenmiştir. Ayrıca yapıyı örten tonozların üstü, bir düzlük oluşturduğu halde, bu düzlüğe gerekli meyil verilerek dam yapılacağı yerde, üstü dik bir ahşap çatı ile bitirilmiş, sanki bu çatıdan müthiş bir itiş (Resim I) geliyormuş gibi çatı altından kocaman payandalar çıkarılmıştır. Bütün bu uygulamaları incelersek, Gotik sanatın mimarlık sanatını kullanarak virtiozite gösterisi yaptığı sonucuna varmaktayız. Tezatlar ve samimi tutumlardan uzak olan bu yapılara acaip şaheserler demek daha doğru olur.

Ortaçağın zengin kilisesinin bu mimarisi, Avrupa'da yeni fikirlerin filizlenmesi ile yavaş yavaş yerini hümanizmaya bırakan topluma, Ortaçağın son sözlerini söylemektedir.

Rönesans: antik sanatın dekoratif anlayışa yansıması

Rönesans olarak anılan ve toplumdaki pek çok anlayışı değiştiren hareketin sanat kesitini anlamak için antik çağdaki **Anadolu-Helen** sanatını kısaca gözden geçirmemiz gerekir. Ayrıca, **Roma** sanatını da gözardı edemeyiz. Çünkü bu sanat Helen sanatının bilinçsiz devamından başka birşey değildir. Sanatta bu olayın öncüsü olarak Brunellesco'yu görmekteyiz. Bu sanatçı Floransa Katedrali'ni yaparak doğudaki sanatçılar gibi mekanı tek kubbe ile örttü. Böylece Ortaçağdan beri gelen çok kolonlu mabetleri yenilemiş oldu. Zaten Gotik İtalya'ya pek etki yapamamıştır. Onlar sivri kemer yerine Romalılar'ın tam yuvarlak kemerini kullandıkları gibi, Gotik sanatın bileşik kolonu yerine yuvarlak kolonları Roma'dan kalma bir uygulama olarak seçmişlerdi. Çünkü çok eski bir yapı olan Panteon, 11 yüzyıl evvel yapılmış 32.50 m. çaplı kubbesi ile Ayasofya, gözlerini kamaştırıyordu.

Ancak Rönesans hareketi sanat açısından çok eleştiri alacak bir akım olarak tarihe malolmuştur. Çünkü eski Yunan ve Roma sanatının bu sanatta etkisini değil, taklidini görmekteyiz. Bir fikre göre **Nazirecilik** denilen bu akım antik sanatın yapı elemanlarını deforme ederek, yapısal olmaktan çok dekoratif anlamda uygulanması yoluna gitmiştir.

Bu durumu daha iyi açıklamak için bir antik çağ İyon tapınağını inceleyelim (Resim 2). Ana tapınak yeri Kolonat ile çevrilerek yapıya sağlam ve sakin bir anlam kazandırılmıştır. Kolon kaideleri kolonun muhkem bir durumda oturmasını sağlayacak yatay yüzeylerden oluşur.

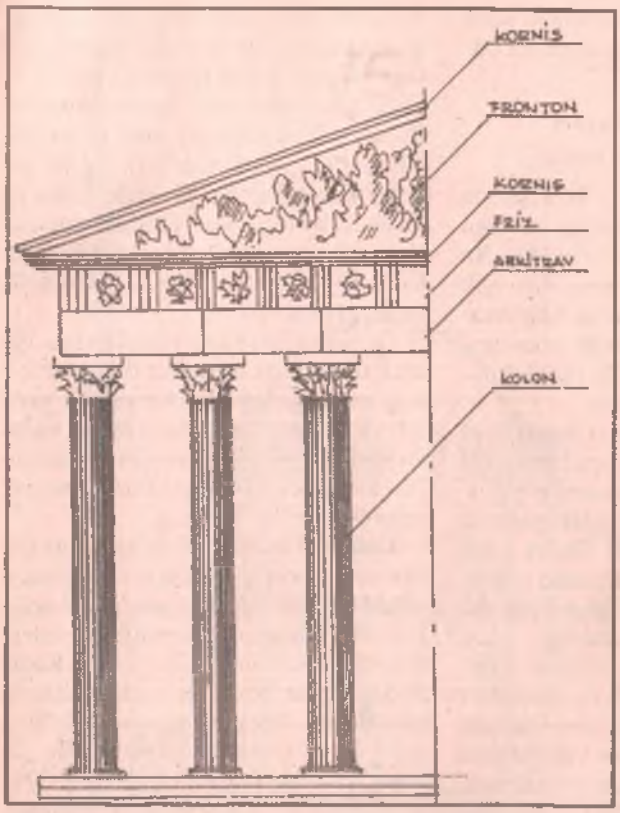

Resim 2

Bu kolonların süslü olan yerleri başlıklarıdır. Ancak kolona doğru daralan ve kirişe (Arkitrav) doğru genişleyen bu başlık, bu formu nedeni ile kirişten gelen yükleri geniş üst yüzeyi ile rahatça toplayıp kolona verir. Yani süsün yapısal bir görevi vardır. Bundan sonra kirişler gelir. Bu yapı elemanları taşıyıcı oldukları için düzgün yontulmuş ve öylece yerine oturtulmuştur. Arkitrav denilen bu kirişlerin üstüne binen karşı kirişlerin başını örterek yapının görüntüsündeki ciddi tutumu bozmamak için kullanılan kapaklara **Friz** denilmekte, bunlar yük almadıkları için dekore edilmektedir. Bunların üstüne **Korniş** biner. İşlevi yağmur sularını damlatmak olan bu elemana gerekli profil verilmiştir. Bundan sonra iki eğimli olan çatının verdiği üçken kesit, boş olduğu için hafif ve ince bir tabaka ile örtülür. Hiçbir taşıyıcılığı olmayan bu üçgen üzerine barölıefler yapılmıştır. Bu kısma **Fronton** denilir. Frontonun üstü yine kornişle bitirilmiştir.

Tam anlamı ile yapısal olan bu elemanların Rönesans çağında ne duruma geldiğini görelim. Önce şunu bilmeliyiz ki eğer çatı dört meyilli ise fronton kalkar ve orada yalnız korniş kalarak yapı yatay çizgilerle bitirilir. Oysa Rönesans mimarlığında kolonlar bazen yarım yuvarlak, bazan düz yüzeyli bir duruma getirildiği gibi, taşıyıcı olmadıkları halde duvar yüzlerine süs olarak uygulanmaktadır. Kirişlere antik çağın aksine dekoratif motifler yerleştirerek antik anlayışın etkisi bozulmakta; korniş, katları ayıran çizgiler olarak işlenmekte; fronton ise çeşitli biçimlere sokulduğu gibi arkasında çatı boşluğu olmadığı halde bir kalkan duvarı gibi kullanılmaktadır. Ayrıca frontonu pencere ve kapı üstlerinde bu açıklıkları geçen bir yapı elemanı olarak görmekteyiz (Resim 3). Böylece bu akıma yapı sanatı için bir şey söylemek gerekirse, antik sanatın dekoratif anlayışa yansıması olarak değerlendirmek daha doğru olur.

Çok mimar eskiten ünlü kilise

Bu açıklamalardan sonra artık 16. yüzyıl Türk mimarisi ile Rönesans mimarisini karşılaştırabiliriz. Değerli bir örnek olarak St. Pierre Kilisesi ile Süleymaniye Camisi'ni karşılaştıralım. St. Pierre Kilisesi planları iki defa elden geçirildiği için çeşitli müelliflere maledilir.

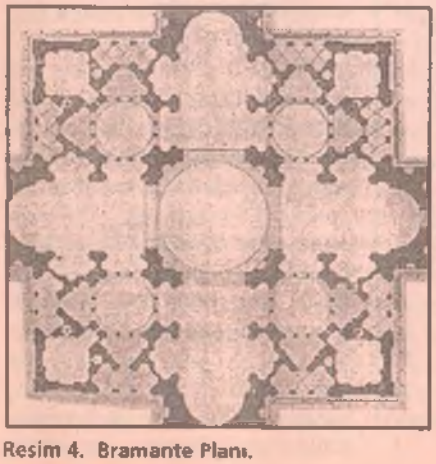
Resim 4. Bramante Planı.

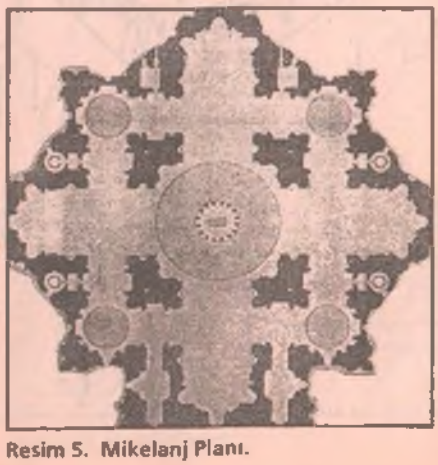
Resim 5. Mikelanj Planı.

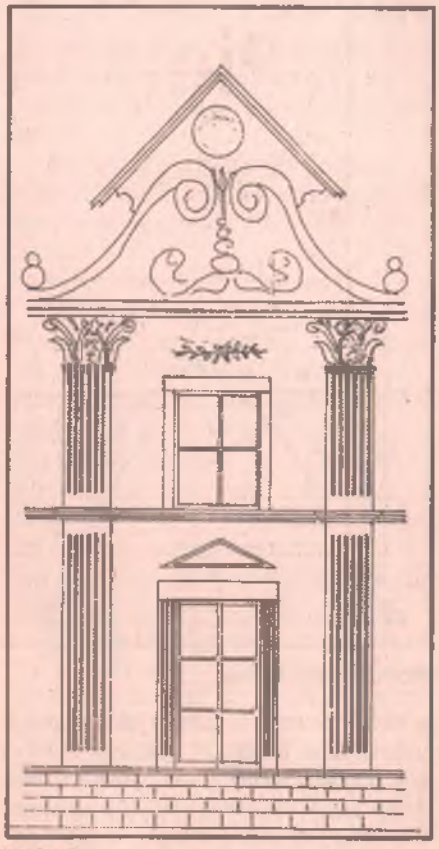
Resim 3

Bunlar önce mimar Bramante, ünlü Mikeanj ve Giacomo della Porta'dır. Çünkü ilk projeci ölmüş, yapılan taşıyıcı ayaklar kendi kendini taşıyamamış ve çatlamıştır. Bunun nedeni ilk plana bakıldığı zaman hemen anlaşılır. Bu tasarım, yapısal bir tasarımdan çok dekoratif bir anlam taşımaktadır (Resim 4).

Bramante'nin ölümünden sonra yapı başına ünlü Rafael'in getirilmesi işi büsbütün uzattı. Rafael yanına G. de San Gallo ve Francondo'yu alarak çatlayan ayakların onarım ve pekleştirilmesi ile yıllarını harcadı. Rafael de öldü. San Gallo baş mimar oldu. Yapının uzun yıllar sürmesi nedeniyle bu mimar da ölünce, yerine Mikelanj geçti. Mikelanj değerli bir tasarımcı olduğundan o güne kadar yapılan işleri ve değişiklik tasarımlarını reddederek (Resim 5) yalnız Bramante'nin görkemli yapı fikrine hürmetle yeni ve koca kubbeyi (41 m. çap) taşıyabilecek ayak ve kemerleri tasarlayarak yapıyı yürütürken, kubbe katına gelindiği vakit Mikelanj da öldü. Böylece bu görkemli yapı G. Della Porta ve Fontana tarafından bitirildi. Bundan ötürü yapının görkemli oluş fikri Bramante'nin, kubbenin yükseltilmesi fikri Mikelanj'ın, koca kubbenin şekli G. Della Porta'nındır. Görülüyor ki 16. yüzyıl teknik bilgisi bu yapıda çok zorlanmış, ömürler vefa etmediği gibi yapı ilk tasarımı ile de kalmamıştır. Bu açıdan yapıdaki tasarım bütünlüğü de bozulmuştur.

En büyük ve en geniş, daima istenilen

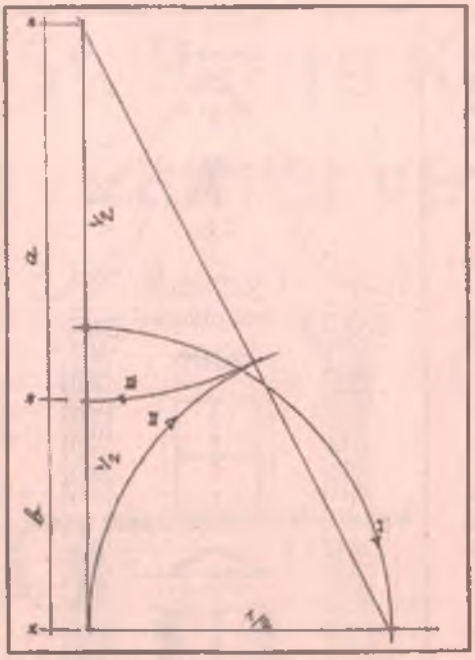

Resim 6. Altın kesim.

görkemi veremez. Çünkü bu kadar büyük tutulan hacimler birbirini örterek yok ederler. Kaldı ki, 17. yüzyılda Maderna isimli bir mimar bu yapının önüne bir ilave yaparak yapıdaki birliği bozmuş ve kubbenin yapı önünden görünmesini maskelemiştir. Bütün bunlara neden, mimarlığın üç öğesinin unutularak antik çağın yapı elemanlarını dekoratif bir anlamda kullanmaktır. Bu üç öğe, **işlevlik**, **yapısallık** ve **ince yapı tekniği**dir.

Bunları açıklarsak: İşlevlik, birbirini iten ve çeken öğelerin bir sınır içinde dengelenmesidir. Yapısallık, yapının üçüncü boyuta çıkarılması ile oluşan dev güçlerin en kolay, en ekonomik ve en sağlam bir şekilde karşılanması tasarımıdır. İnce yapı tekniği ise, yapının giydirilmesindeki isabetli araştırmadır. Eğer yapı bu tasarımla yapılmayıp işlevlikten uzak, yapısı bozuk, teknik meseleleri bilinçsiz olursa, bu karışıklıkta mimarlığın istediği orantılar bozulur. Bu, **Proporsyonun** yokoluşudur ve mimarlık ortadan kalkar.

Rönesans mimarlık sanatının takıldığı bir olay da **Modül** bağımlısı olmasıdır. Bu uygulama seçilen direk çapının yarısının, yapıda katları ile tekrarlanmasıdır. Ayrıca Section-D'or (altın kesit) denilen bir orantı biçimi daha vardır. Bütün bunlar bu akımın sanatı bir takım formüllerle çözme gayretinden ötürüdür. Her ne kadar Mısır uygarlığında da orta parmak Modül olarak alınmışsa da, onlar bu orantıyı yalnız heykellerinde kullandılar. Ama Rönesans bu orantı modülünü, antik olsun yeni olsun bütün yapıtlarda arayıp durdu (Resim 6).

Mimarlık şaheseri Süleymaniye Camisi

Tam o tarihlerde veya St. Pierre'in bitimine doğru, İstanbul'da bir yapı yedi senede yükseldi (1550-1557). Bu yapıt günümüzde bile mimarlığa ışık tutacak olan başyapıtlardan **Süleymaniye Camisi**'dir. Mimarlık sanatı açısından St. Pierre yapıtı ile karşılaştıralım.

Bu kıyaslamaya girmemiz için kubbeler hakkında bir açıklama yapmamız gereklidir. Betonarme çağından evvel, büyük açıklıkları geçmek ancak kubbe ile olası idi. Çünkü o zamanlar kullanılan malzeme büyük açıklıklara karşı yetersiz kalmakta idi. Ancak kubbenin durdurulması o kadar kolay bir yapı tarzı değildir. Çünkü kubbe oturduğu duvar veya kolonları dışarıya doğru iter. Bu itiş kuvvetlerinin nasıl karşılandığını Sinan yapılarında göreceğiz. Kubbenin bu itişini azaltmak ve ilkel önlemlerle karşılamak, dik kubbe yapmakla olasıdır. Diğer bir deyimle, dik kubbe yapmak yatık kubbe yapmaktan çok daha kolaydır. Çünkü kubbenin tabana verdiği itiş kuvvetleri hemen hemen yokolmuş gibi azalarak düşey bir duruma gelirler. St. Pierre'de dev kubbe, silindirik formlu alt mekana oturtulurken, G. Della Porta'nın dik kubbe ısrarı buradan ileri gelmiştir. Kalın yığma duvarların çevrelediği bu şaheser ancak düşey yükleri taşımak fikri ile yapıldığı için, bütün yüklerin bu yapı yöntemi içinde başka önlemlere gerek görülmeden karşılanması yapı sanatının en kolay ve niteliksiz şeklidir. Bu kalın duvarlara Rönesans anlayışının antik çağ yapı elemanlarının taklidi olan süslemeler uygulanarak, profiller ve plastrlar verilmiş ve böylece istenilen fasat kazandırılmıştır. Bunun için bu yapıdaki antik süsler kaldırılsa, düz duvarlardan başka hiçbir yapısal eleman kalmaz. O halde mimarlık sanatı, çok büyük yapı yapmak olmayıp, akılcı bir şekilde kullanılan yapı elemanları arasında orantılı bir etki yansıtmaktır (Proporsyon).

Gelelim Süleymaniye başyapıtına. Şiirsel ve insancıl orantıları ile hiçbir zaman eskimeyecek olan bu yapıtın yapısal öğeleri akıcı bir düzenleme ile karşımızdadır. Öyle ki neyin niçin uygulandığını anlamak için yapıyı biraz incelemek yeter (Resim 7).

Kubbe 25 m.'lik çapı ile oturduğu duvarları açmaya çalışacaktır. Kubbeden gelen bu yükler uçan payandalar aracılığı ile **filayaklarının** kavradığı kemerlere aktarılır (kubbenin bittiği bu yere **Katia** denir). Eğim gösteren bu kuvvetlerin karşılanarak düşey bir duruma getirilmesi ve filayaklarına bindirilmesi için, yapının iki yanında yarım kubbeler, diğer iki yanında ise **Kontrforlu** duvarlar yer alır. Böylece yapı, ustalıkla kullanılan yapı elemanları sayesinde, sağlam ve ciddi bir anlam kazanmış olur.

Bu arada Gotik sanatın kullandığı cılız ifadeli kemer üstü heykellerinin yerine, bu yapıda, filayaklarının kayma kuvvetlerine karşı dayanıklığını sağlayan **Ağırlık Kuleleri**'ni görüyoruz. Yapıtta gerekli olan bu yapı elemanları arasında kurulan orantılar, mimarlık sanatının en ileri zevk anlayışına ışık tutacak niteliktedir. Fasatlarda lüzumsuz hiçbir süse rastlanmaz. Ancak köşe kırmalarında veya kapı girişlerinin duvarla birleştiği geometrik formlarda istelaktitlerle yapılan süsler, **Kathı Ahçar** (Tailleur de Pierre-gotik) (taşkesmesi) ustalığının birer şaheseri olup, yapının öz gövdesinin gerektirdiği köşe ve girinti teşkili için kullanılmış lüzumlu uygulamalardır. Bu geometrik formlar kare veya dikdörtgen plandan yuvarlağa geçmek için de kullanılır.

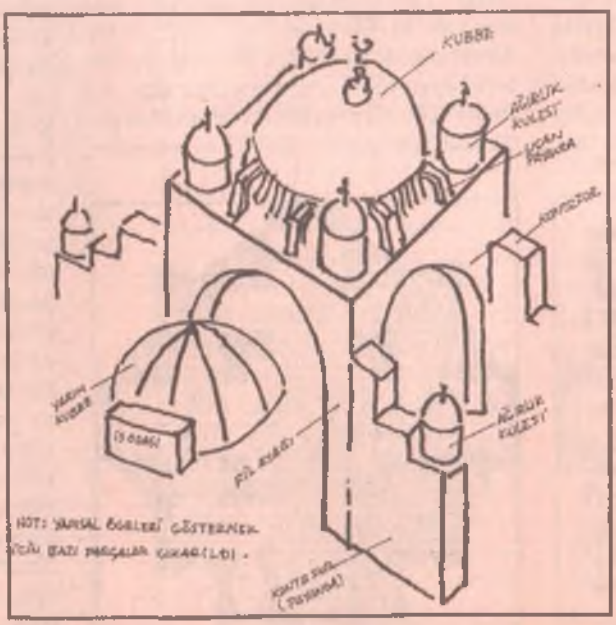

Resim 7

Şimdi iç mekanlara bir göz atalım: St. Pierre katedraline girmek için yüz metrelik bir koridordan geçmek gerekir. Bu yapı sonradan eklendiği için konu dışındadır. Sonunda dev kubbenin altına gelindiğinde, 132 m. yüksekliğinde olan bu yapıyı tamamiyle kavramak yani kubbe ve iç mekana anlam kazandıran diğer yapısal öğeleri görmek, olanak dışıdır. Koca kubbe biraz sonra ezici bir etki ile üzerinize yüklenmiş gibi olur. Ayrıca bu

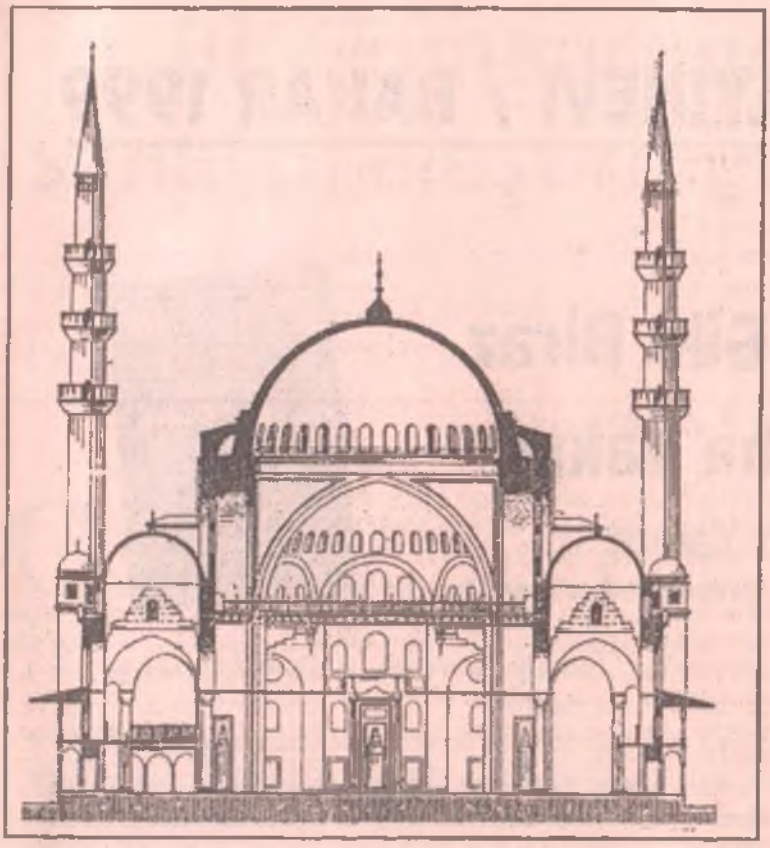

Resim 8. Enine kesit.

mekan içinde yapının özünde olmayan diğer öğeler kişiyi mabet ciddiyetinden uzaklaştırır. Işık dağılımı da pek düzgün değildir.

Gelelim Süleymaniye Camisi'nin iç mekanlarına. Buradaki mekanlar insancıl orantılarla yakından ilgili olduğundan mabete giren herkes iç mekanın ciddi etkisine hemen kapılır. Köşe dönüşlerindeki istelaktitler ve pencere önlerindeki vitraylardan başka fazla süslemelere yer verilmez. Yarım kubbe ve büyük kubbeden gelen ışık mabeti rahatça aydınlatır. İs Odası'na giden merdivenin orta kattaki sahanlığından bakıldığı zaman, içmekan düzenlemesinin etkisel durumu yapının ne denli güzel fikirlerle dolu olduğunu gösterir.

Teknik problemlerin çözümünde Süleymaniye

Bu açıdan bir iki örnek verilirse, bu yöne verilen önem ve bilginin derinliği anlaşılır. Örneğin biraz evvel sözü edilen İs Odası'nı ele alalım. Bu oda kandillerden çıkan isin kubbe süslerini (ne yazık ki bu süsler son padişahlar tarafından çağırılan İtalyan sokak ressamları tarafından acaip süslemelerle örtülmüştür) karartmaması için düşünülmüştür. İçerden çıkan bütün isler, katia profiline verilen bir form ile, bu profil altında oluşan hava akımı sonucu yarım kubbenin gerisindeki bir odaya gönderilmektedir. Bu dahiyane buluşa başka hiçbir kubbede raslanmamıştır.

Diğer bir teknik uygulama da kapularda görülür. Ahşaptan yapılan bu kapular ahşabın çekme ve çatlama kusurunu karşılamak üzere yüzlerce küçük parçanın geometrik şekilde bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur.

Batı, bu mimarlık sanatını ve olgun tasarımları gördüğü zaman, hayranlık duygularını iyice yoketmek için bu mimarlığa **Baston Ucu mimarlığı** demiştir. Oysa kendi mimarlık tasarımları, çevresi ile ilgisiz, doğrudan doğruya hayali bir takım fikirlerle uygulanmıştır. Örneğin yapının kurulacağı yerle ilişkisini anlamak çok güçtür. Oysa Sinan, yapısını kuracağı yeri seçer ve o zemin şekillerine uyarak yapıyı yükseltir (Resim 8, 9).

Baston ucu mimarlığı sözcüğünün anlamı şudur: Mimar ve ustalar yapı yerine gelip, mimarın elindeki baston ile yapının bazı yerlerini işaretlemesi ile yapılan tasarımsız disiplinsizlik. Bu ağır suçlama acaba hangi uygar tutuma sokulabilir?

Bu başyapıt bir müddet durduğu için, Kanuni kızıp Sinan'dan gün istemiş. Sinan da iki ay gibi ktsa bir zaman vermiştir.

Sinan bitişi şöyle anlatıyor:

"İki ay tamam olunca kapusu kapalı bina tamam oldu, saadetlu padişah geldiklerinde miftahı desti şeriflerine verip divan durdum. Saadetlu padişah odabaşı ağaya dönüp 'fethi babı camiye elyak kimola' dediklerinde, odabaşıağa Mimar Sinan bendeniz en sadık kulunuzdur, hepimizden elyak ol kulunuzdur dediğinde, miftahı (anahtar) canudilden bu bendesine uzatıp, 'bu bina eylediğin beytullahı sıtkı sefa ve dua ile sen aç' dedi."

Sinan önde, Kanuni ve devlet büyükleri arkada camiye yürüdüler. Böylece bir sanatçının nasıl takdir edileceğini bütün aleme gösterdiler.

Koca Sinan bu yapıtı ile gurura kapılmadı. "Bu benim kalfalık işimdir" dedi. Bir gün Sultan Selim onu çağırıp Edirne şehrinde bir cami yapmasını istedi.

Sinan olayı şöyle anlatıyor: "Sultan Selim, çün saadetle tahtı devlette karar ettiler, Şehri Edirneye nazarı şefkatları olmağın bir cami binasına emrihumayunları oldu ki Ruzigârda misali olmaya." (1)

Bu emirle Sinan dünyanın en büyük şaheserini yaratacaktır.

DİPNOT

1) Hatıralara ait yazılar Mimar Sinan'ın manevi evladı M. Sai Çelebi'nin Teskiretül Bünyan isimli kitapçığından alındı.

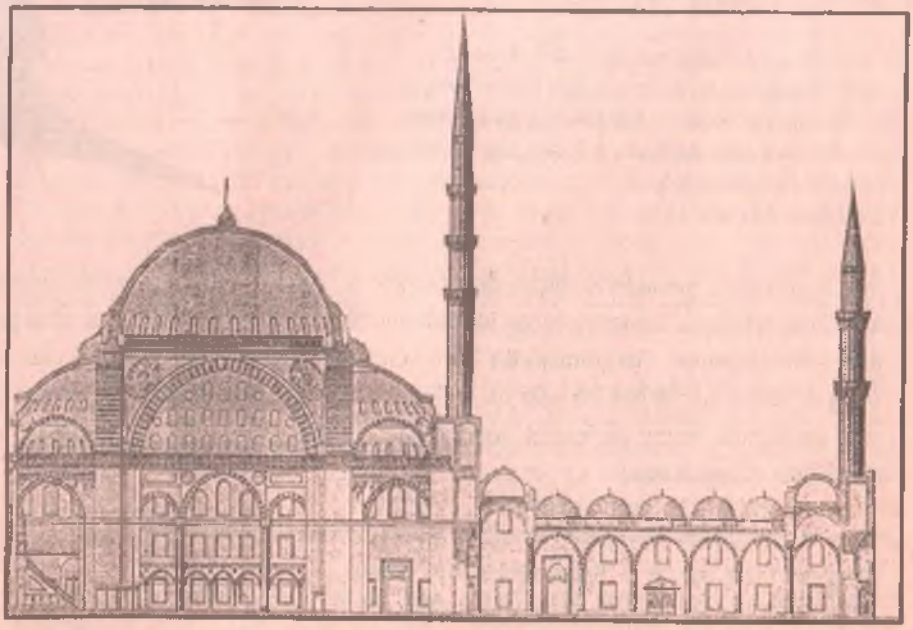

Resim 9. Boyuna kesit.

KABALCI YAYINEVİ / BAHAR 1999

Her Gün Biraz Daha Yakın

Irvin Yalom

Çeviren: Zeliha İyidoğan Babayiğit

Ülkemizde *Aşkın Celladı*, *Nietzsche Ağladığında* ve *Divan*'la tanıdığımız Irvin Yalom'dan yine çok etkileyici bir kitap.

Genç yetenekli yazar Ginny Elkin ile psikiyatr Irvin Yalom özel seanslara başlarlar ve seanslara dair ayrı ayrı günlükler tutmaya karar verirler. Böylece psikiyatr ve hasta ilişkisinin nasıl bıçak sırtında geliştiğini gözler önüne seren ilk kitap ortaya çıkar. Özel izlenimlerin kaydı, yavaş yavaş iki insanın güç ve güçsüzlüklerini sergiledikleri bir sahneye dönüşür. Bir başkasının terapi seansında bulunmanın nasıl bir şey olduğunu ya da psikoterapinin ne derece başarılı olduğunu merak eden herkes için ufuk açıcı bir çalışma.

Peter S. Beagle'ın Düş Dünyaları

Peter S. Beagle

Çeviren: Hamide Koyukan

Peter Beagle kendine has büyüsüyle hayaletler, tekboynuzlar ve kurtadamlar gibi bildik konuları renklendiriyor. Uzun yıllar süren sevgi dolu bir okurluk onu aklın farkında bile olmadığı kalbin aklı üzerine bir uzman kılıyor.
Ursula K. Le Guin

Tekboynuzların, maskelerin, biçim değiştirmelerin, ölümle iddiaya girmenin, mezarlıkların ve yalnız köşelerin öyküleri.. Fantastik türün klasiklerinden sayılan bu öyküler, okuru eşi görülmemiş bir düş dünyasına çağırıyor. Sevgilinizin bir kurtkadın olduğunu öğrenirseniz ne yaparsınız? Seçim yapmak zorunda kalırsanız büyük bir aşkı mı, yoksa fedakarlığı mı seçersiniz? Ölüm insanların davetini kabul edip geldiğinde yerine geçmenizi önerirse? Ya öldükten sonra aşık olursanız ve bütün hayatınızı boşa harcadığınızı anlarsanız?

Himaye-i Etfal Sok. 8-B Cağaloğlu 34410 İstanbul
Tel: (0212) 522 63 05 (11) Faks: (0212) 526 84 95

Bir 'romancının' özelinde sanatçı, eleştirmen, etik, estetik

Amacım, Cumhuriyet'te son haftalarda değerli siyasal bilimcimiz Sayın Ahmet Taner Kışlalı'nın yazılarıyla gündeme geldiğini gördüğümüz ve tartışılması gazetenin Kitap ekinde de sürdürülen bir konunun kendi açımdan bir değerlendirmesini yapmaktır.

Yaman Örs

Gazetemiz *Cumhuriyet*'e telefon eder ve beklemeye alınırsanız, bu durumda genelde olduğu gibi bir müzik parçasıyla değil, olağanüstü bir söyleme biçimi olan çok güzel bir erkek sesiyle karşılaşırsınız: "Bu ülkenin aydınlık insanları, size *Cumhuriyet* yakışır." (Gazetenin televizyondaki özdeş anlatımlı görsel tanıtımına eşlik eden ses de sanırım budur). Kanımca böyle bir yolla söylenen bu sözler, gerçekte gazetenin kendisine de yakışmaktadır. Bu, Aydınlanma'nın sesidir. Bu noktaya, yazımın sonuç bölümünde, o zamana dek tartışılanların bağlamında yeniden döneceğim.

Benim buradaki amacım, *Cumhuriyet*'te son haftalarda değerli siyasal bilimcimiz Sayın Ahmet Taner Kışlalı'nın yazılarıyla gündeme geldiğini gördüğümüz ve tartışılması gazetenin *Kitap* ekinde de sürdürülen bir konunun kendi açımdan bir değerlendirmesini yapmaktır. Konu, bir yandan roman yazarı Bay Orhan Pamuk'un sanat ürünlerinin tartışılmasıyla, öte yandan onun kitaplarında dolaylı bir biçimde Atatürk'le ilgili birtakım anlatımlarına yer vermesiyle ilgilidir. Ben tartışmamı ve değerlendirmelerimi, bu konunun özelinde, ancak sanat-sanatçılık, eleştirmenlik, etik ve estetik kavramlarını da genel bir çerçevede ele alarak yapmak amacındayım. Buradaki bağlamımızda bu kavramları, onların birbiriyle kurulabilecek anlamlı bağlantılarıyla ve akademik açıdan da yapabildiğim ölçüde çok ileri olmayan bir teknik düzeyde tartışmak istiyorum. Tartışmamın genel çizgisini de, yine olabildiğince uygarca bir düzeyde tutmaya özen göstereceğim; başka türlü bir yol tutmak da benim için gerçekte pek kolay değildir. Sayın Kışlalı'nın düşüncelerine özellikle kitap ekinde yayınlanan yazılarla yanıt vermeye çalışan iki yazarın, bu noktayı pek dikkate almadıklarını, belki daha doğrusu alamadıklarını görüyoruz. Onun yazılarından, bir başka gazetede kendisine verilen yanıtların ise daha da alt bir düzeyde kaleme alındığı anlaşılıyor; ancak ben bu yayını hiç okumadığım gibi böyle özel bir bağlamda da ona başvurmaya gerek görmüyorum.

Ben Bay Pamuk'un romanlarını da okumuş değilim; dolayısıyla onun kitaplarının sanatsal değerini doğrudan tartışmak gibi bir amacım söz konusu olamaz. Burada yapmak istediğim, yazar ve yazdıkları konusunda biribirinin tümüyle karşıtı iki görüşün ileri sürüldüğü tartışmayı, bir yandan felsefeci olarak kavramsal yönden ve mantıksal tutarlılık açısından sürdürmek; öte yandan ona "ideolojik" ve etik, son olarak da estetik yönlerden bakmaktır. Bu tartışmadaki konumumu bir benzetimle açıklığa kavuşturmak gerekirse, varsayalım ki Avustralya'da, Norveç'te, Kongo ya da Bolivya'da genelde ilgimizi çekebilecek bir olay oldu. Doğrudan gözlemediğim bu olaya ilişkin olarak da değişik ülkelerden değişik kişilerin toplumsal, siyasal, ahlaki vb. açıdan yaptığı, birbirinin karşıtı iki değerlendirme kümesi ortaya çıktı. Ben de bu olayla ilgili olarak aktarılanlardan, görüntü ve yazı yoluyla dolaylı biçimde tanık olduğum saptama ve yorumlardan etkilendim; ona yönelik düşüncelerimi, görüşlerimi başkalarıyla yazı yoluyla paylaşmaya karar verdim. Kuşkusuz, sayılamayacak ölçüde çok olan bu tür örneklere "sanat eleştirmenliği" adına karşı çıkacakların olacağına kesin gözüyle bakabiliriz. Ancak benim için bu bir sorun olmayacaktır; bunun, yazdıklarımı dikkatli ve dengeli bir eleştirel yaklaşımla okuyacaklarını düşündüğüm okuyucularım için de geçerli olacağı kanısındayım.

Sanat ve toplum

Değerli yazarlarımızdan Ataol Behramoğlu'nun *Cumhuriyet*'teki Cumartesi Köşesi'nde 6 Şubat tarihinde çıkan *Orhan Pamuk ve Eleştiriler* başlıklı yazısıyla ilgili olarak kendisine bir faks yollamıştım. Sayın Behramoğlu, bir hafta sonra yine bu konuya ayırdığı, *Başka Bir Açı...* başlığını taşıyan yazısında mektubumdaki bir iki noktaya, adımı vermeden giriş paragrafında yer vermiş, son paragrafta da bunlardan birine yeniden değinmiş. Ben burada, söz konusu mektubumdaki noktaları, gerektiğinde onun ikinci yazısına da gönderme yaparak, yeniden ve gözden geçirilmiş biçimleriyle, aralarındaki anlamlı bağlantıları da vurgulayarak ele alacağım.

Sayın Behramoğlu'nun söz konusu ilk yazısında benim dikkatimi çekmiş olan noktaları, eleştirel yönden, daha tutarlı bir biçimde şöyle dile getirebilirim. 1) Bir yazın ürünü ve onun yazarı yalnızca yazınsal açıdan eleştirilebilir biçiminde bir kural var mıdır? Yoksa, ki kanımca olamaz, o zaman bu tür ve kişiye yönelik eleştirileri mutlaka "suçlama" olarak mı nitelendireceğiz? Kendisi yapıtlarında yazınsallığın sınırları içinde kalmamış olduğu anlaşılan bir romancının eleştirilmesi, kaçınılmaz olarak onun ürünlerinin sınırları dışına çıkacaktır; buna hiç şaşmamak gerekir. 2) Sayın Behramoğlu, "Günümüz edebiyatının üstün yeteneği tartışılmaz genç bir yazarı" saptamasını, ikinci yazısında vurgulayarak yineliyor. Ancak böyle bir tutum, yazarımızın, konuyla ilgili görüşlerine ve tutumlarına karşı olduğu öteki yazarların bu tür "kesin" saptamalarını eleştirmesiyle bir tutarlılık içinde değildir kanısındayım. 3) Sayın Fahir İz'in Bay Pamuk'un bir romanında saptadığı ve bağlamlarıyla pek bir ilgilerinin bulunmadığını düşündüğü alıntılar konusunu da burada ele alabiliriz. Sayın Behramoğlu'nun belirttiği gibi, gerçekten roman yazarı yarattığı kahramanların hiçbiriyle özdeş olmak zorunda değildir; ancak, uygun bir anlatım olacaksa, onlara da, yapıtının tümüne de "sahip çıkmak" durumundadır. Sayın Ahmet Taner Kışlalı'nın da son yazılarında üzerinde durduğu gibi, Bay Pamuk romanının akışıyla bağlantısı bulunmayan bu tür alıntılarda gerçekten Atatürk karşıtlığı içindeyse (düşmanlığı ya da en azından karşıtlığı demeyelim ama sanıyorum işin doğrusu büyük olasılıkla böyle), bu bir yandan O'na karşı en azından bir değerbilmezlik, öte yandan okuyucusuna karşı da bir saygı göstermeme örne-

ğidir. 4) Bu son noktada ele alınan durum, Sayın Behramoğlu'nun bağlantı kurduğu biçimde, bilimsel bir yapıt ya da siyasal konulu bir yazının bütününden birtakım tümce ve anlatımların koparılarak aktarılmasına doğrusu pek benzemiyor. Söz konusu kitapta bağlamdan kopuk anlatımlardan bunları yazanın kendisi sorumlu tutuluyor; yazarımızın verdiği hukuksal ve tarihsel örneklerde ise yazılanları bağlamından koparanlar yorumlayanlar başkalarıdır. Bay Pamuk'un tutumunu eleştirenlerin yaptıkları, temelde, onun bağlamdan şu ya da bu ölçüde kopuk anlatımlarını sergilemek amacına yöneliktir. 5) Yazarımızın ikinci yazısında da değindiği bir başka konu, onun böyle bir bağlamdaki "sansür" kaygısıdır. Sayın Behramoğlu'nun, "Böyle bir anlayış 'sansür'e başlangıç değil midir?" sorusuna doğru yanıt, "kesinlikle değildir" olmalıdır. 'Sansür', en başta bir hukuk kavramıdır. Çok açıktır ki Bay Pamuk'un yapıtlarını ve onlarda yaptıklarını eleştirenler onu etik açısından sorguluyorlar; hiçbir biçimde ona yasal yaptırım uygulanması gerektiğini öneriyor olamazlar. Yazarımızın, "sansür'ün" içinde bir "etik" iddianın her zaman bulunduğu biçimindeki yargısı doğrudur; ancak bu, tümüyle "etik iddialardan" oluşan tüm hukuksal dizgelerin belli başlı tüm kavramları için geçerlidir. Buna karşılık, "etik iddiaların" hepsinin birer hukuk yönünün olduğunu, ya da hukuk'u ilgilendirdiğini söyleyemeyiz. Dolayısıyla, amaçları yalnızca bir kişinin yazdığı romanları, sanatsallığın ötesinde ve toplumsal sorumluluklarına bağlı olarak "etiksel" açıdan değerlendirmek olan eleştirmenlerin tutumlarında, "sansür'e" yol açabilecek bir durum söz konusu olamaz.

Sayın Behramoğlu, ikinci yazısında ele aldığı, tartışmalarda (ve eleştirel değerlendirmelerde) "başka bir açı" bulunması isteğinde kuşkusuz tümüyle haklıdır. Bay Pamuk'un "yapıtlarını" ve onlardan çıkarılabildiği ölçüde toplumsal-siyasal tutumunu eleştiren yazarlarımız, örneğin Sayın Ahmet Taner Kışlalı ve köşesinde düşüncelerine yer verdiği Sayın Fahir İz ve Sayın Emin Özdemir, gerçekte birden çok "başka açıyı" gündeme getirmektedirler; olup bitenleri dilsel, toplumsal-siyasal açılardan, sanatçı sorumluluğu yönünden vb. ele alarak.

Alışılagelmiş ve birbirinin karşıtı, "sanat sanat içindir" ve "sanat toplum içindir" gibi iki indirgeyici yargıyı gündem dışı tutarak, genelde sanatla ilgili olarak kanımca şu söylenebilir: "Sanat insan içindir", gerek birey, gerekse toplum boyutunda. Kendileri ve başkaları için ürünler ortaya koymakta olan sanatçıların kendileri de, ürünlerinin sanatsal yönlerinin ötesinde toplumsal, etik vb. arada bağlantı kurulabilecek her açıdan sorgulanabilirler, sorgulanmalıdırlar. Konumuzun özellikle bireysel etik bağlamında tartışılmasını bir sonraki bölüme bırakıyorum. Buradaki bağlamımızın özelinde konuşursak, Sayın Behramoğlu'nun çok haklı olarak yakındığı, "medyamızca kopartılan yaygara", acaba neden örneğin Bay Pamuk'un bir kitabı için o henüz yayınlanmadan yapılıyor da, toplumsal-siyasal sorumlulukları yüksek yazın sanatçılarımızın yapıtları için gündeme gelmiyor?

Sanatçı, eleştirmen ve etik

Bundan öncekinde olduğu gibi bu bölümde ve bir sonrakinde de, Bay Orhan Pamuk'un yazdıklarını ilkece çok beğenen, onun yeteneğine de çok inanan iki kişinin konuyla ilgili yazılarını gündeme getireceğim. Bu kişilerden birincisi tanınmış bir yazın eleştirmenimizdir; ikincisinin adını duymamıştım, ne iş yaptığını da bilmiyorum. Düşünüleceği gibi her ikisi de, Sayın Ahmet Taner Kışlalı'nın bu konuda yazdıklarına birer karşı yazı kaleme almışlardır. Ben bu yazıları burada gözden geçirirken onların bizim açımızdan en çarpıcı yönlerini iki ayrı bölümde sırasıyla ele alacak, buralarda ileri sürülen belli savlarla ilgili eleştirel değerlendirmelerimi, bölümlerin sonuna bırakmadan okuyucuma yine sırayla sunacağım. Bu arada, Sayın Kışlalı'nın *Cumhuriyet*'teki Haftaya Bakış köşesinde bu konuda son olarak çıkan *Normal Zekalılar için bir Yazı!* başlıklı (26 Şubat) katkısından da yararlanacağım. Birinci bölümde Sayın Behramoğlu'nun yazısında geçen değerlendirmelerimin bir bölümü yer yer bundan sonraki tartışmalarım sırasında da geçerlidir; buna bağlı olarak, ben onlardan yeniden söz etmeyeceğim.

Bay Enis Batur, *Cumhuriyet Kitap*'ın 18 Şubat tarihli 470. sayısında konuyu "Son günlerin tuhaf tartışmasına bir bakış" üstbaşlığıyla ele almış; *Roman okumaktansa yazarın canına okumak* başlıklı bu yazısına, "ülkemizde rol dağılımı sapmaları" olarak adlandırdığı bir noktayla girmiş. Bu konuda verdiği örnekler arasında, "onur doktorası sahibi siyasetçiler", "politikacı akademisyenler", "akademisyen ajan provokatörler", "ressam askeri darbe yöneticisi", "şair Anayasa Mahkemesi Başkanı", ... "sinema oyuncusu ya da şarkıcı Belediye Başkanı adayı", "terörist futbol kulübü başkanı" ve benzer kişiler bulunmaktadır. Yazara göre, Bay Pamuk'un yazın dünyasındaki değerini sorgulayanlar ve yazdıklarındaki toplumsal-siyasal tutumunu eleştirenler de, böyle bir sapmayı kültür alanında gerçekleştirmişlerdir. Bunların arasında örneğin, söz konusu romancının birkaç yapıtını sonuna dek okuyamamış olan, bunlarda "Atatürk düşmanlığı" bulunan yerlerin olduğunu dile getirenlere de inanan Ahmet Taner Kışlalı vardır. Enis Batur tartışmasını şöyle sürdürüyor. "Orhan Pamuk'un romanlarında Atatürk düşmanlığı yapıldığını ileri sürmek için o romanları okumak gerekir. Yapılan alıntılar yazarın sözleri midir, bir kahramanına mı aittir, hangi bağlamda söylenmiştir söylenenler? ... Atatürk'le mi alay edilmektedir, Atatürk'e tapanlarla mı, Atatürk'ü bir kalıba sokmaya çalışanlarla mı? ... bir romancının iyi yapıtlar vermesi Atatürk hayranlığıyla düz orantılı bir denkleme bağlı değildir."

Bu yaptığım aktarmalarda tartışmamız açısından üç temel nokta vardır ki bunların her üçündeki savlarında da Bay Batur, şu ya da bu açıdan, az ya da çok yanılmaktadır. İlk olarak, onun "rol dağılımı" ile ilgili verdiği örneklerde gerçekte birer sapma söz konusu değildir. Buradaki yanılgı, kendisinin, birer biçimsel eğitim süreciyle kazanılan uğraşlarla bu tür eğitimin gerekmeyebileceği etkinlikleri ve insanların benimseyebileceği birtakım işlevleri/konumları, içinde bulundukları durumları, bu arada birtakım sanları birbiriyle karıştırmasından, bütün bunların arasındaki değişik ayrımları görememesinden kaynaklanmaktadır. Onun aralarında bağlantı kurduğu kavramlar arasında, örneğin bir siyasetçi neden ilke olarak bir onur doktorası almasın, ajan provokatör bir akademisyen olmasın, bir asker ressam, bir hukukçu şair olmasın; bir sanatçı siyasal yaşama atılmasın, futbol kulübü başkanı şiddete baş vurmak istemesin? Kuşkusuz burada, kişilerin birtakım sanları "hak edip etmemeleri", birtakım kişilerin verdikleri sanat ürünlerinin değeri, birtakım sanatçıların siyasal yaşamda ne ölçüde başarılı oldukları/olabilecekleri, birtakım davranış biçimlerinin her durumda onaylanamaz olduğu gibi noktaları burada gündeme getirmiyorum. Bu sanların, etkinliklerin, benimsenmiş işlevlerin, gönüllü diyebileceğimiz biçimde seçilmiş konumların haklılığı ya da düzeyleri, tartışmamızın dışında kalmalıdır. Çünkü bu tür noktalar, ilkece, söz konusu olabilecekleri her bağlam için geçerlidir. Ayrıca sanırım çok anlamlı olarak, Bay Batur'un verdiği örneklerden oluşturabileceğimiz altkümeler arasındaki ayrılıkların yerine göre çok büyük olduğu açıktır. Ne gibi bir amaçla bunları tek bir kümenin kapsamına koymuş olabileceği sorusunu burada ele almayacağım. Batur'un yazısını okuyacaklar ayrıca, onun, Sayın Kışlalı'nın ileri sürdüğü noktaların içeriğini ve bağlamlarını tartışılma sınırları içinde kavramadan, alaycı bir karşıtlıkla ve yine birtakım dayanaksız çıkarımlar yaparak ele aldığını da göreceklerdir.

Ancak bu tür tutumların, bir sanat eleştirmenliği, genelde de yazarlık etiğiyle pek bağdaşamayacağı açıktır sanırım.

İkinci noktaya gelince, sanat yapıtlarını okurken ya da dinlerken, gözler ya da izlerken, onları sonuna dek "tüketmek" zorunda değiliz. "Hak ettikleri değeri verebilmek ya da verememek" bir yana, onlarla ilişkimizi sürdürmek bizi sıkıyorsa, beklentilerimizi karşılamıyorsa, beğenilerimize uymuyorsa, bizde zaman yitirdiğimiz kaygısını uyandırıyorsa, neden bu olumsuz duygulara, yaşantılara katlanalım? Okumaya başladığımız her yazın ürününü bitirebiliyor muyuz? Gittiğimiz her dinletinin sonuna dek kalmak durumunda mıyız? Her sergiyi ya da müze bölümünü tümüyle gezebilir miyiz? Her filmin, televizyondaki her görüntü sürecinin sonunu bekliyor muyuz? İlgimizi ancak belli bir aşamasına dek sürdürebildiğimiz, genel yaşam ve sanat deneyimlerimiz yoluyla da bir değerlendirmesini yapabildiğimiz bir yazın ürününün tümü konusunda da oldukça açık bir düşünceye sahip olabiliriz. Sanat yapıtlarının okunması, izlenmesi, dinlenmesi vb., başlanıp bitirilme zorunluluğu olan birer "iş" ya da "görev" değildir.

Buradaki üçüncü anlamlı nokta, Bay Pamuk'un romanlarında Atatürk'e değindiği yerlerle ilgilidir. Sayın Kışlalı, ya da onun kendilerinden alıntı yaptığı Sayın Fahir İz, Emin Özdemir gibi düşünür ve yazarlar, bir romancının iyi yapıtlar vermesiyle Atatürk hayranlığı arasında doğrudan bir bağıntı mı kurmuşlardır? Sayın Kışlalı, bir kişi Atatürk'ü eleştirecekse, bunu doğrudan ya da açık olarak yapmasının etik açısından daha doğru olduğunu söylemektedir. Ancak Bay Pamuk, kendisi katılsın ya da katılmasın, Atatürk'ün yaptıklarını ve/veya onunla ilgili olarak abartılı sonuç çıkaranların tutumlarını sergilemek istiyorsa, bunu, Sayın Kışlalı'nın yazısında ve daha önceki yazılarında verdiği örneklerde olduğu gibi, estetikten yoksun anlatımlarla mı ortaya koymalıdır? Ben kendi adıma, bu ve benzeri bağlamlar için şunu düşünüyorum. Kuşkusuz bir yazar, bir sanatçı, bir düşün insanı ister doğrudan ister sanatın anlatım biçimlerini kullanarak Mustafa Kemal'in onaylamadığı düşünce, söz, eylemlerini vb. kendi açısından ortaya koyabilir. Ancak burada tarihsel bağlamda ve toplumsal etik açısından gündeme getirilebilecek çok temel bir nokta var. Kalıtsal yapısının kendisine getirdikleri bir yana, eğitim, ekinç (kültür), toplumsal ortam gibi biyoloji dışı etmenleri düşündüğümüzde, ülkemizdeki hangi sanatçı Atatürk'e bir şeyler borçlu değildir? Eleştirel değerlendirme yapmak başka, Atatürk'e az ya da çok karşı ve onun düşmanlarının yaptıklarına benzer bir tutum içinde olmak başkadır. Ayrıca, bir sanatçı, belki özellikle bir yazın sanatçısı, yalnız verdiği ürünlerde değil bunların kestirilebilecek olası sonuçlarındaki etiksel ("hukuksal" ya da "yasal" demek istemiyorum!) sorumluluğunun da ayırdında olabilmelidir.

Yazısının bir sonraki bölümünün *Üstünlük kuruntusu* arabaşlığını taşıdığı Enis Batur, burada şu noktalara yer veriyor. "Orhan Pamuk'un romanlarının Türkiye'de 100 binin üstünde alıcısı var. Yaklaşık 20 yabancı dile çevriliyor... Birkaç yüz bin okuru da Türkiye dışında var demektir bu. Siz anlamazsanız, onlar anlar, anlayabilirler, neden kabul etmiyorsunuz bu gerçeği?" ... "Gazeteci, siyaset bilimcisi, tıp profesörü kendiliğinden, roman okuru olabileceğini, edebiyatın iç gelişmelerinden büsbütün habersiz kalmış olmakla birlikte eline alacağı her kitabı bir çırpıda okuyabileceğini sanıyor." ... "Roman okuru, edebiyat okuru olmak bir ilgi, çaba, emek, yatırım gerektirir."... Bu alıntılarda da Bay Batur'un belki en az üç yanılgısı var. Bir kez, olaysal gerçekle sanatsal değer yargısını karıştırıyor. Bir romancının okur sayısı, (zaman içindeki değişmeyi bir yana bırakırsak) belli bir zaman dilimini ilgilendiren bir gerçektir; ancak onun yapıtlarını "anlamak", "anlayabilmek" bir sanatsal yargıdır, gerçek değil. Burada ayrıca bir etik sorun söz konusudur, çünkü bir yazın eleştirmeninin kendi beğeni yargısını sayısallıkla destekleyerek bir gerçekmiş gibi sunması sanırım bu açıdan ciddi bir sakınca yaratmaktadır.

İkinci olarak, roman okurlarının sayısı ile bu yapıtların sanatsal düzeyi arasında olumlu yönde bir bağlantı olduğu söylenebilir mi? Hayır. Ancak kuşkusuz bunun tersi de ileri sürülemez. Tüm dünyada hafif müzik, film sanatı, sahne sanatları vb. dallarında, son zamanlarda artan ilginin sayısallığıyla beğeni düzeyi arasındaki bağlantıya ne diyebiliriz? Böyle bir anlayış, özellikle ciddi olarak savunuluyor ise, derinde bir "popülizm" içermeyecek midir? Bay Pamuk'un "edebiyatın popülerliğini" savunmasını örnek vererek, benzeri bir tutuma yazısının sonunda yazarın kendisi de karşı çıkıyor; ancak yine de, Bay Batur'un yazısının bağlamındaki yaklaşımı, bu konuda belli bir tutarsızlığı gösteriyor olsa gerektir.

Bu bağlamdaki üçüncü nokta, sanat yapıtlarının, onların yaratıcılarının dışında kime yönelik olarak ortaya konduğu ile ilgilidir. Bay Batur, bir yandan sanat yapıtlarının eleştirisi konusunda açık olunması gerektiğini belirtmektedir. Ancak öte yandan da, bu konudaki düşüncesini açıkça dile getirmese de, belki özellikle kendi eleştirmenlik alanında sanki şunu demeye getiriyor: Bu konuda, roman konusunda ilk sözü, ayrıca neredeyse son sözü, eleştirmen söyler; dolayısıyla sanatçının yapıtını "asıl" değerlendirecek kişi odur. Bu konudaki "uzmanlık" sorununu bir sonraki bölümde ele alacağım. Burada ise şu belirtilebilir. Nasıl etik alanında böyle "bilgisel" bir tutum içinde olanları bekleyen sonuç bir "üstün ahlak" ya da "moralism" konumu ise; sanat gibi beğeni yargılarına yönelik, buna göre de insanlar arasında yerine göre önemli ayrılıkların bulunduğu bir alanda "üstün kişi olarak eleştirmen" anlayışının uzantısı, gerçekte bir "rol abartması" olmayacak mıdır?

Bay Batur'un kendi açısından belki yeterince uzun olmayan yazısının kısa son bölümü "Çekememezlik" başlığını taşıyor. Bir önceki bölümün "Üstünlük kuruntusu" başlığıyla birlikte düşünüldüğünde karşımıza en azından şu soru çıkıyor. Sayın Ahmet Taner Kışlalı, Fahir İz, Emin Özdemir gibi yazarlar, kendilerinin doğrudan katkıda bulundukları etkinliklerin kapsamına girmeyen bir alanda verilmiş ürünlerle ilgili olarak neden bu tür duygular içinde olsunlar? Bunun üzerinde duran Kışlalı, "Neresini düzelteceksiniz?" diye sormakta da çok haklıdır. Sanatta duygunun yeri kuşkusuz yaşamsaldır. Ancak hangi dalında olursa olsun sanat eleştirmenliği o ölçüde duyguyu kaldıramaz, düşünceye daha çok ağırlık vermek durumundadır kanısındayım.

Bu nokta da, yine bu alanla ilgili etik sorumluluğu gündeme getirecektir. Çünkü alanının duygusal doğaçlamaları kaldırmayacağını düşünemeyen bir sanat eleştirmeni, saptamalarını ve yargılarını başkalarına gerektiği tartışma düzeyinde aktaramaz sanırım. Kuşkusuz Batur'un buradaki bağlamımızda söz konusu yazısı doğrudan bir sanat yapıtının değerlendirilmesine yönelik değildir; ancak eleştirmenimizin bu bağlamdaki davranışı, bizde onun genel tutumuyla ilgili kuşkular uyandırabilir. Ayrıca öyle anlaşılıyor ki, savlarının gerekçelerini verebilen akademisyen köşe yazarlarının, genelde akademik düzeyde düşünen yazarların dile getirdiklerini gerçek boyutlarında anlamakta, Bay Batur'un (ve bu konuda onunkilere benzer görüşler ileri sürenlerin) oldukça ciddi güçlükleri bulunmaktadır.

Sanatçılık, eleştirmenlik ve estetik

Bay Enis Batur'un yazısındaki, kendi açımdan olumlu saptamaları, katıldığım, ya da en azından karşı çıkmadığım/çıkamadığım birkaç noktayı burada dile getirmedim. Tartışmayla ilgili olarak ise, *Cumhuriyet Kitap*'ın bir hafta sonraki 471. sayısında çıkan söz konusu öteki yazı, *Bir çınarın dallarında: Benim Adım Kırmızı* başlığını taşımaktadır. Bu

yazıyı okuyunca, söz konusu güçlüklerin başkaları için daha da ileri boyutlarda olabileceğini anlıyoruz. Onun yazarı Bay Süha Sertabiboğlu'nun, başka yazarların ileri sürdüklerini anlamakta, daha açık olarak bunların amaç, anlam ve yönlerini kavramakta gerçek engelleri bulunduğunu düşünüyorum. Özellikle yazısının kısa son bölümünde de bu yazar, bırakalım önyargı denebilecek saplantıları, "terbiye" sınırlarını oldukça aşarak, savlarına karşı çıktığı yazarlara yönelik olarak gerçeklerle de hiç bağdaşmayan birtakım sözler söylemektedir. Kanımca bütün bunların temelinde, bir yandan Cumhuriyet Türkiye'sinin gelişmesiyle ilgili olarak birtakım yanlış "ideolojik" değerlendirlenmeler yapmak, öte yandan sanata yaklaşımda "moda" olarak ortaya çıkan yeniliklere gereğinden çok ağırlık vermek yatmaktadır.

Bir öncekine oranla yeterince uzun olduğunu söyleyebileceğimiz bu yazının içeriği, bir girişten sonra, "Gerçek roman", "Günümüz sanatçılarına gönderme", "Tarihsel veriler", "Hayatın ana teması" , "Olumsuz eleştiri kampanyası" başlıklarıyla bölümlendirilmiştir. Girişte yazar, şöyle diyor: "Türk romanı başlangıçta -örneğin Kurtuluş savaşı gibi... kentlerdeki sömürü gibi- toplumsal olay ve olguları büyük bir heyecanla anlatmaya soyunmuş, kişilerin duyguları, iç dünyaları bu betimlemelerin ancak bir süsü... olarak ikinci planda kalmıştır. Daha sonra, özellikle de 12 Mart'tan sonra moda haline gelen 'bunalım' romanlarındaysa bu kez entellektüelimsi solcuların aşk -ve de özellikle üçlü- ilişkilerine merak salınmış toplumsal olaylarsa bunların dekoru olarak kullanılmıştı. Yani bütün ıkınmalara karşın ağaç bir türlü ağaca benzememişti." Bu söylenenlerde Türk romanının değişik dönemlerinde ele alınan konularla ilgili olarak ileri sürülenlerin doğru olduğunu varsaysak da, evrimsel bir yaklaşım kaygısı bulunmayan, ancak yazın eleştirmenliğine "soyunmuş" olduğu görülen bir yazarın konusuyla ilgili birtakım dönemlere duyduğu tepkiyi nasıl karşılayabiliriz? "Ama sonunda bizim de gerçek bir ağacımız oldu, Orhan Pamuk adında bir genç çınarımız var şimdi; büyüyor." Bu yazara göre Türk romanının iki "kötü" döneminden sonra, ki toplumsal-siyasal olarak kuşkusuz bunlar Cumhuriyet çağının içindedir, şimdi bir yazar yapıtlarıyla "gerçek roman" dönemini başlatmış bulunmaktadır... Belki de "2. Cumhuriyete" giden yolda...

Bay Sertabiboğlu'na göre Bay Pamuk'un romanları edebiyatı araç değil amaç olarak görmektedir; kimseye öğretmenlik taslamamaktadır; moda olmuş konuları kullanmak fırsatçılığından uzaktır; "ille de bir amacı varsa 'eğlendirmek' olan yapıtlardır ve gerçek roman, yani doğal ağaç işte budur." Buradaki benzetimlerin, bir "yazın eleştirmeninin" yazısında sanki "eleştirel estetik dayanaklar'mış" gibi ileri sürüldüğünü görüyoruz ki kuşkusuz bu tümüyle yanıltıcıdır; ancak, yine kuşkusuz olarak bu yazarın bu noktayı algılayabileceğini sanmıyorum. Yazar bundan sonra Bay Pamuk'un değişik romanlarının kendi açısından kısa birer betimleyici ve karşılaştırmalı değerlendirmelerini yapmaktadır. Bir yerde de, yazısının sınırlarını kanımca çok aşarak şöyle yazmaktadır: "Türkiye'miz... Batı'nın pozitivist felsefeleriyle Doğu'nun mistik felsefelerinin tam birleşim yerindedir. Türkiyeli düşünürler bu iki felsefenin -sentezini olmasa da bireşimini oluşturan bir Türk felsefesi yaratamazlar mı? Ben Orhan Pamuk'ta bunun ilk umutlarını, ilk ışıklarını gördüm." Bu "çok büyük" saptama ve beklentileri bir felsefeci olarak ele almaktansa, daha doğrusu ciddiye almaktansa, burada Sayın Kışlalı'nın bir önceki bölümün sonunda aktardığım ve Bay Batur'un savlarıyla ilgili sorusunu yinelemekle yetineceğim: "Neresini düzelteceksiniz?" (Bu arada, onun konuyla ilgili bu son yazısının o bölümün başında verdiğim başlığına da burada gönderme yapmadan edemiyoru).

"... dünya edebiyat kamuoyuna bir bomba gibi" düşen "edebiyatımızın büyük ustası Orhan Pamuk", ola ki gerçekten büyük bir yazar, büyük romancıdır. Ancak Bay Sertabiboğlu'nun onun yapıtlarını (ve kendisini) sanat eleştirmenliği adına savunma biçiminin, bu büyüklüğe yakıştığını pek söyleyemeyiz sanırım. Yazısının bir yerinde bu yazar, "yarı aydınlar'dan" söz ediyor ki, sözünün kendi bağlamında geçerli olup olmadığı bir yana, genelde haklıdır. Ancak ben ülkemizde (belki de dünya genelinde) günümüzle ilgili olarak "çeyrek aydın" sayısının daha az olmayabileceğini düşünüyorum.

Bir yazarın yazdığı konuyla ilgili de olsa doğrudan kendisinden, kazanımlarından, kendi deneyimlerinden söz etmesinin genelde pek doğru olmayacağını düşünüyorum. Ancak yeri geldiğinde, durum onu gerektirdiğinde bunları dile getirmesinin sakınca oluşturmayabileceğine de inanıyorum. Akademik konumlu, ya da akademik kaygılarla düşünen bir yazar ise, ileri sürdüklerinin bir tür gerekçesi olarak kendi etkinlik çerçevesinde gerçekleştirdiklerinden söz edebilir kanısındayım. Buradaki bağlamımızda ben, bir felsefeci olarak Estetik konusunda özellikle onun Etik alanıyla karşılaştırılmasına eğildiğimi söyleyebilirim; bu konuda, danışmanlığını yaptığım, geçtiğimiz haftalarda bitmiş ve savunulmuş olan bir yüksek lisans çalışması bulunmaktadır (Özlem Şeniz Gündoğdu: *Kentsel Çevre Estetiğinin Etik Açısından İrdelenmesi - Ankara özelinde bir değerlendirme*; AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Çevre A. D., 1999). Yakın yıllarda, kendi biçimsel akademik alanlarımdan biri olan Tıp Tarihi bağlamında da Estetik konusunda bir doktora çalışmasına danışmanlığım oldu (Serap Şahinoğlu Pelin: *Felsefi, bilimsel, uygulamalı yönleriyle Tıp Evriminde Görsel Estetik*; Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı, Ankara, 1996.) Bu ikinci çalışmada, görsel estetik açısından tıp etkinliğinde birtakım hastalıklar ve tedavi yöntemleri ele alınırken, hekim-hasta ilişkilerinin estetik yönleri de incelenmiştir. Bu son konuda bizi ilgilendiren nokta, hekimin hastasına karşı tutumunun, daha doğrusu bu tutumun gözlenebilir uzantısı olan davranışlarının estetiği ile bütün bunların etik yönünden irdelenmesiydi.

Bu tür bir irdelemeyi, görselliğimize yönelik sanat alanlarında, örneğin en başta bale ve dansta olduğu gibi nesnenin kendisinden çok onun eylemine yönelik, görsel düzeydeki "işlevsel" estetik değerlendirmelere benzetebiliriz. Yazınsal sanatlarda ise ortaya konanların estetik açısından değerlendirilmesi, en azından doğrudan görsel olmaktan çok düşünsel ve dilsel, şiirde ya da şiirsel anlatımın kullanıldığı düzyazı örneklerinde olduğu gibi yerine göre daha çok işitseldir. Yazın eleştirmenliğinde, genel olarak da sanat eleştirmenliğinde durum nedir, ya da ne olmalıdır? Bir başka anlatımla, eleştirmenlik etkinliğinin kendisinde estetik bir kaygı olabilir mi? Bu etkinliğin kendisinin, sanattaki estetik üzerine konuşmanın, içrel değerlendirmeler yapmanın ötesinde bir estetik kaygıyla yürütülmesi sayın eleştirmenlerin gündeminde olamaz mı?

Son soruyu, bizim bağlamımızda çok geçerli, bunun ötesinde kanımca gerekli olduğu için soruyorum. Söz konusu yazısının bitiş bölümünde Bay Sertabiboğlu öyle bir dilsel davranış içindedir ki bir yandan bir romancının ürünlerinin yazınsal estetik açısından kendine göre bir değerlendirmesini yapmışken, bir yandan da başkalarına karşı hiç de "güzel" olmayan bir dil kullanıyor ("Postmodern" tiyatroda "çirkin" sözler söylemenin, yerine göre "sövmenin" doğal olabildiğini gözden uzak tutmuyorum). Bu, bir yazarın okuyucusuna karşı duyması gerektiği saygıyla bağdaşmadığı için bir etik sorun da doğuruyor. Yazdıklarının bir başka, ancak daha doğrudan etiksel yönü, Bay Pamuk'un yapıtlarıyla ilgili daha genel olan karşıt değerlendirmeleri algılayışı ve bunlara verdiği yanıtla ilgilidir. "... Türk romancılığının gelmiş geçmiş en büyük ustasına yöneltilen eleştirilerin de kendisi

gibi olağandışı ve görülmemiş; daha doğrusu, dünya edebiyat eleştirisi tarihinde bir 'ilk' olarak geçmeyi hak edecek türden olması. Bir köşe yazarı çıkıp da Jean Paul Sartre'a 'Ben senin romanlarını sonuna kadar okuyamadım, okuduğumdan da bir şey anlamadım, üstelik sen romanlarında devlet büyüklerimizden falancaya karşı saygısız laflar etmişsin' demiş midir acaba?" Sayın Kışlalı, kendisinin ne yaptığının bilincinde olduğunu çok açık biçimde ortaya koymuş, ancak yine açıkça görülüyor ki Bay Sertabiboğlu onun "ne yaptığını" kavrayamamıştır; anlaşılan kavrayamayacaktır da. Bu alıntının "falanca" bölümünü yazımın bundan sonraki son bölümünde ele alacağım. Burada ise, onun J. P. Sartre bölümüne bir değinebilirim: Kanımca, ister yazın alanında isterse bir başka sanat dalında olsun, hiç kimseyi bir yetke ("otorite") olarak göremeyiz ve görmemeliyiz; sanat eleştirmenliği ve genelde de her türlü insan etkinliği için de söz konusu olduğu gibi. Bir köşe yazarı çıkar ve Bay Sartre'ın romanlarını sonuna dek okuyamadığını, okuduğundan da bir şey anlamadığını söyler, söyleyebilir; bunları gerekçelerini vererek savunabilir de. Belki en başta, ya da en azından, onun felsefe ile yazın alanını karıştırdığını; bunun, onun çalışma ürünlerini de pek olumlu olmayan bir biçimde etkilediğini belirtebilir. Bunun yanında, genelde yazınsallıkla iç içe olan günümüz Fransız felsefesinin içler acısı durumunun ortaya konmasına da, belki Sartre örneğiyle katkıda bulunabilir.

Burada, kafasının içindeki desteksiz ve kanımca hiç estetik de olmayan tutumu yansıtması bakımından, Bay Sertabiboğlu'nun yazısının en sonundan söz edebilirim. Yazar, "edebiyat müfettişleri" olarak nitelendirdiği Sayın Kışlalı'ya ve onun gibi düşünenlere, "sanat yapıtlarında suç unsuru aramaktan vazgeçin" diyemeyeceğini vurguluyor; bu arada, toplumumuzdan iki kişinin sanat anlayışlarına da gönderme yapıyor: Bay K. Evren'in gittiği resim sergisinde ve konserde sanata karşı tutumları ile Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun romanlarındaki "milli duygular" öğesi. Bu tür bağlantılar kurma çabaları, yazılarını büyük bir özenle, gerçeklere dayandırma ve tutarlılık kaygısıyla yazan Sayın Kışlalı'ya, buradaki bağlamımızda onun yanında yer alan öteki uygar yazarlarımıza karşı anlamsız bir "düşmanca" tutumu sergiliyor bence. Burada da yine, birbirinin tümüyle karşıtı olan iki küme yan yana konmuştur, Bay Enis Batur'un yapmakta sakınca görmediği biçimde. Bay Sertabiboğlu, hiçbir dayanağı olmadan, gerçek olanı neredeyse tümüyle tersine çevirmeye çaba gösterip, bir yazar olarak kendisine yönelik olarak da etikdışı bir tutum içine girmiştir diyebiliriz. Kuşkusuz bu, insanın yaptığı işe ve kişi olarak kendisine olan saygısıyla ilgilidir; en başta da kendisini ilgilendirecektir. Ancak ben, *Cumhuriyet*'in ve *Cumhuriyet Kitap*'ın sorumlu aydın okuyucusunun bu noktayı kendi açısından görmüş olacağını düşünüyorum.

Burada yazılarını gündeme getirmek durumunda kaldığım iki yazın eleştiricisinin, alanlarıyla ilgili olarak dikkate alamadıkları çok temel bir nokta var. İster sanatta, ister temel bilimler ya da bunlara dayanan tıp, mühendislik vb. uygulamalı alanlarda, isterse felsefede, ya da başka etkinliklerde olsun, birtakım alanların tekniklik dereceleri arasında yerine göre önemli ayrılıkların bulunduğunu görüyoruz. Bunlardan bir bölümünün, özel yetenek gerektirebilecekleri sorunu bir yana, genelde değişik, çok özel eğitim ortamları, eğitimciler ve eğitim araçlarına, özel teknik bilgi ve gerçekleştirilme olanaklarına vb. dayandığı açıktır: orkestra müziği, yontuculuk, mimarlık, çekirdek fiziği, molekül biyoloji, gök mekaniği, göğüs cerrahisi, kimya mühendisliği, pilotluk, simgesel mantık... Birtakım başkalarının ise, günlük, olağan yaşamın koşullarından uzak olma anlamında bu kendine özgülüklerinin, az ya da çok özel ortamlarda özel teknikler/yöntemler kullanma derecelerinin/düzeylerinin, görece olarak çok ileri olmadığını gözlüyoruz: öykücülük, yazın eleştirmenliği, gazetecilik, duvar ustalığı, mekanik, botanik, hava tahminciliği, halk sağlığı, laboratuvar teknisyenliği, hosteslik, yaşam felsefesi yapmak, etik ya da ahlaki değerler felsefesi... Ancak değerli olma, saygınlık taşıma açısından bu tür kümelerin ve onların öğelerinin arasında temel bir ayrılık bulunduğunu düşünmek kanımca çok yanlış olur. Uçlarda yer alabilecek belli etkinlikleri, genelde de uğraş alanlarına dışardan gelebilecek parasal, yasal vb. birtakım olumsuz etki kümelerini bir yana bırakırsak, bir kişinin ne yaptığından çok onu ne düzeyde, nasıl gerçekleştirdiği önemli olsa gerektir.

Sonuç:
"... Size Cumhuriyet yakışır"

Cumhuriyet, söz konusu son yazıdan sonra konuyla ilgili tartışmayı kesti. Ola ki onun yöneticileri, bu tartışmaların geldiği düzeyden rahatsız oldular; kanımca bunda haklı da olabilirler. Ama olup bitenlerin dışarıya yansıyan son aşaması, *Cumhuriyet Kitap*'ta çıkan yazıyla noktalanmış oldu. Ve ona, ne orada ne de gazetenin kendi çerçevesinde bir yanıt verilemedi... Bu dergide daha önce de yine bir Atatürk düşmanının romanları üzerine övgüler yazılmıştı. Aydınlık insanlar soramadan edemez sanırım: Bu ülkede, bu tür yazarların sanatsal değerlerinin tartışılacağı başka dergiler yok mudur? Başlıca yazarlarının belki sık olarak dile getirdikleri gibi *Cumhuriyet*, kuruluşunu bu olağanüstü aydınlık insana borçlu değil midir?

Vurgulamak da yarar olacağını düşünüyorum. Atatürk'ün gerçekleştirdiklerinin eleştirel süzgeçten geçirilmesi, yerine göre ona "takılınması" başka, ona karşı düşmanlık duyguları içinde olanların tutumlarına çok benzer bir davranış içinde olmak başkadır. Atatürk'ten, görünüşte dolaylı biçimde de olsa, "devlet büyüklerimizden falanca" olarak söz eden bir kişinin, onun değerini vermekten çok uzak olması bir yana, ayrıca onu anlayamadığını gösterdiği kanısındayım. Bu bağlamda "falanca" sözcüğünü kullanmasını yazarın düşünce ve dil saygısı düzeyine veriyorum. Atatürk'ü "devlet büyüklerinden biri" olarak algılaması ise, onun tarihteki gerçek yerini hiç göremediğinin bir göstergesidir. Her şeyden önce, son yılların bize özellikle gösterdiği gibi Atatürk olağanüstü bir düşünürdür; onun askerliği, kahramanlığı, eylemciliği, devlet adamlığı ise düşüncelerini uygulamaya koyması, yaşama geçirmesi için birer araç olmuşlardır. Bu bağlamda, onun bir etik devrimcisi olduğunu da söyleyebiliriz. Yine Atatürk, düşünsel, duygusal, fiziksel, davranışsal ve benzeri her yönden olağanüstü güzel bir insandır. Onu ister sanat yapıtlarında, isterse eleştirmenlik yazılarında, güzelliğine uymayacak biçimde dilsel anlatımlarla anmak, bence bu işi yapanların düşünsel, duygusal vb. estetik düzeylerini yansıtmaktadır.

Orhan Pamuk'un çok duyarlı bir genç insan olduğunu sanıyorum. (Onu savunan eleştirmenlerin öyle olduklarını ise pek düşünmüyorum - doğaçlama tepki, duygusal derinliğin bir göstergesi olabilir mi?) Bir bakıma, onun gibi daha pek çok genç, çok dar düşünceli, ahlaki değerleri düşük, ancak kendilerini topluma "Atatürkçü" olarak tanıtmada başarılı olmuş ilkel Atatürk karşıtlarının toplumsal-siyasal "kurbanları" olmuştur diyebiliriz. Bu yüzden de onların usunda, şu anda var olmayan bir "otorite" yaratmışlardır; bu karşıtların tutum ve davranışlarını da, varlığına inandıkları bu gerçekdışı yetkenin özellikleri olarak algılamakta, aradaki tarihsel ilişkiyi, belki daha doğrusu ilişkisizliği de yanlış değerlendirmektedirler.

Burada, yazımın giriş ve son bölümlerinin başlıklarına dönebilirim. Kanımca, kendilerine *Cumhuriyet*'in yakıştığı kişiler gerçekten bu ülkenin aydınlık insanlarıdır. Peki, ya yakışmayanlar?

Aydınlanma felsefesi açısından laiklik ve güncel sorumluluklar

Türkiye aklın ve istencin özgürleşmesi sürecinde özlenen ilerlemeyi sağlamakta zorlanmaktadır; çünkü, laikliğin temel işlevi ve ereği olan, özgür ve üretken düşünme yeteneği ve geleneği toplumun tüm kesimlerince ve kurumlarınca istenilen düzeyde benimsenmemiştir.

Prof. Dr. Onur Bilge Kula (*)

Aklın ve dolayısıyla bilincin ve istencin özgürleşmesi anlamında Aydınlanma, Kant'ın deyimiyle insanın kendi yol açtığı bağımlılıktan çıkışıdır. Bağlamdan da çıkarılacağı gibi, Kant "çıkış" sözcüğünü kurtuluş anlamında kullanır. Bağımlılık ise başkasının yönlendirimi olmaksızın (insanın) aklını kullanma yetersizliğidir. Her türlü bağımlılık, yine Kant'ın deyimiyle, tembellik ve korkaklıktan doğar. Öyleyse, tembellik ve korkaklık yenilmeli; aklı özgürce kullanma cesareti gösterilmelidir. Bu çerçevede, yani 'öz aklını kullanma cesareti göster!' çağrısı hâlâ güncedir ve Türkiye'de yaşayan herkes için değişen ölçülerde geçerlidir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişim sürecine eşlik eden devrimlerin düşünsel özü ve başlıca ereği, aklın ve bilincin özgürleşmesi yoluyla Türk toplumunun aydınlanmasıdır. Aklını özgürce kullanma istencini ortaya koyan Türk insanı, laiklik ilkesi Anayasa'ya girmeden önce 1937'ye değin en laik biçimde yaşamayı başarmıştır. Söz konusu 15 yıllık dönem, devlet yönetimiyle toplumun uygar çabalarda buluşmasının ve birlikteliğinin, en büyük güvence olduğunu göstermiştir. Bireysel ve toplumsal bilincin, başta din olmak üzere, her türlü bağımlılıktan kurtulmasının vazgeçilmez önkoşulu ve ortamı olan laiklik ilkesinin 5 Şubat 1937'de Anayasa'ya girişi nedeniyle zamanın İçişleri Bakanı Şükrü Kaya şunları söyler: "Laiklikle biz, dinin memleket işleri üzerinde nüfuz sahibi olmasını önlemek istiyoruz. Dinler vicdanlarda ve mabetlerde kalmalı, maddi hayatın ve dünyanın işlerine karışmamalıdırlar." Dönemin İçişleri Bakanı'nın bu sözleri, hem devrim kurucularına bir uyarı, hem de özgür düşüncenin ve evrensel hak ve yükümlülükleri içeren uygar hukukun yerleşmesi bakımından bir güvence niteliğindedir. Nitekim, aradan tam 62 yıl geçmesine karşın, Türkiye aklın ve istencin özgürleşmesi sürecinde özlenen ilerlemeyi sağlamakta zorlanmaktadır; çünkü, laikliğin temel işlevi ve ereği olan, özgür ve üretken düşünme yeteneği ve geleneği toplumun tüm kesimlerince ve kurumlarınca istenilen düzeyde benimsenmemiştir.

Düşünen insan herşeyin ölçütüdür

Laiklikle amaçlanan, Hegel'in aklın ve bilincin özgürleşmesi açısından yaklaşımıyla, düşünen özne ile üzerinde düşünülen nesne arasındaki her türlü karanlığı, belirsizliği kaldırmaktır. Karanlığın ve belirsizliğin kaldırılması, felsefi anlamda düşünmesiyle varoluşunu gerekçelendiren bireye var olma olanağı yaratmaktadır. İnsanlık tarihinin evrimi, yine Hegel'in tanımıyla, düşünen insanın herşeyin ölçüsü olduğunu kanıtlamıştır. Bu anlamda iyinin de kötünün de kaynağı, düşünme etkinliğidir ve dolayısıyla bu etkinliği gerçekleştirebilen bireydir. Bu nedenle, laiklik gibi demokratik ve çağdaş toplum düzeninin temeli olan bir ilkenin korunup geliştirilmesi, laikliği yaşam biçimine dönüştürmüş bireylerle olanaklıdır. Bu tür bireyler de ancak Hegel anlamında, insanı özerk bir varlık, yani özgür istençli bir varlık durumuna getiren bir eğitimle olanaklıdır. Bugün Türkiye için, laik düzen açısından büyük bir sorun olan köktendincilik, felsefi anlamda belirsiz bir soyut bütünlük anlayışına dayanmaktadır; farkların ortaya çıktığı ve kabullenildiği bir bölümlenmeyi, yani düşünsel çeşitlenmeyi önlemek istemektedir. Köktendinci yaklaşım, böylece seçenek tanımamakta, tek'i saltlaştırmakta ve eleştirel düşünce açısından tek'i genelgeçer yapmaya uğraşmaktadır. Aklı tutsak almayı hedefleyen bu tekçi ve dayatıcı tutumu uzun erimde etkisizleştirmenin yolu tek tek bireylerin istencinin ve bilincinin özgürleşmesidir. Bunun yolu da eğitimdir; çünkü, yine Hegel'in söylemiyle, özgür istenç, genel istençtir, yani toplumca benimsenen, geliştirilmesine çalışılan istençtir. Türkiye eğitim sistemi böyle bir işlevi karşılayabilecek durumda mıdır? Üniversiteler dahil, Türkiye eğitim sistemi özgür bilinçli ve istençli bireylerin yetiştirilmesini özendirmek şöyle dursun, zorlaştırmaktadır. Peki, bu tür zorluklara karşın toplum kendince evrimleşebilir mi?

Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişim sürecine eşlik eden devrimlerin düşünsel özü ve başlıca ereği, aklın ve bilincin özgürleşmesi yoluyla Türk toplumunun aydınlanmasıdır.

Aydınlanmanın zorunlu önkoşulu özgürlüktür

Bu bağlamda Kant, yukarıda sözünü ettiğim *Aydınlanma Nedir?* adlı yapıtında "Kitle, yani toplum kendi kendini aydınlatabilir mi?" sorusunu sorar ve soruyu olumlu yanıtlar. Evet, toplum kendi kendini aydınlatır; yeter ki özgürlük verilsin! Kant düşüncesini şöyle gerekçelendirir: Kitlenin, -toplumun- içinden bir başına, yani özgürce düşünenler çıkar ve bağımlılık boyunduruğunu kırıp atar. Böylece özerk düşünmenin akılcı bilinci yayılır.

Kant, yukarıda anılan yazısında şu ilkesel saptamaları yapar: Aydınlanmanın vazgeçilmez önkoşulu özgürlüktür. Özgürlük, aklın özel ve kamusal amaçlı kullanımını olanaklılaştırır. Aydınlanmayı sağlayan başlıca etken, aklı kamusal (açık) kullanma özgürlüğüdür.

Aklın açık kullanım özgürlüğü, bilgililerin ya da aydınların düşünce ve görüşlerini kamuoyuna kısıtlamasız ve engelsiz olarak açıklaması demektir. Kant, aklın kamusal kullanım özgürlüğünü şöyle açıklar: "Bir subayın üstlerince verilen bir buyruğun amaca uygunluğu ve yararlılığı üzerine fikir yürütmesi zararlı olabilir. O subay itaat etmek zorundadır"

Olayın ikinci yönü, Aydınlanma açısından belirleyicidir. Kant bu belirleyici boyutu 'subay' örneğinde şöyle açıklar: Söz konusu subayın bir aydın, "bir bilgili kişi olarak askerlik hizmetinde yapılan hatalar konusunda açıklama yapması ve bu açıklamaları kamuoyunun değerlendirimine sunması olağandır. Bu hakkı kimse elinden alamaz."

Kant'a göre, ikinci örnek 'yurttaş'tır. Bir yurttaş, vergi gibi kendisine yüklenen yükümlülükleri yerine getirmek durumundadır. Ne var ki, aynı yurttaş bir aydın, "bir bilgili kişi olarak söz konusu yükümlülüklerin yakışıksız ve adaletsiz olduğunu kamuoyu önünde açıkça söyleme hakkına ve özgürlüğüne de sahip olmalıdır."

Kant'ın üçüncü örneği din adamına ilişkin. Kant'a göre, bir din adamı, dini öğretebilir. Aynı din adamı dine ve din kurumlarının işleyişlerine ilişkin eleştirel görüş ve önerilerini de kamuoyuna açıklama özgürlüğüne sahip olmalıdır.

Kant, aklın özel kullanımını kişisel alanla sınırlı olarak değerlendirmez. Kamu görevi yapanların görev alanlarını da özel kullanım içerisinde görür. Aklın kamusal kullanımına ilişkin yaklaşımını şu örnekle açıklar: Belli bir kamu görevi yapan kişi, örneğin bir öğretmen "görevini vicdanıyla bağdaştırarak yürütemiyorsa, o görevi bırakmalıdır." Kamu görevi yapan bir öğretmence akıl, görev alanıyla ilgili bir topluluk önünde kullanılıyorsa, bu kullanım, özel kullanımdır. Buna karşın, bir öğretmen ya da din adamı aydın nitemiyle kamuoyuna, dünyaya görüş açıklıyorsa, aklı "açık" ya da "kamusal" anlamda kullanıyor demektir.

Böyle durumlarda bu kişi kendi adına aklını kullanma konusunda sınırsız özgürlükten yararlanır ve Aydınlanma isteniyorsa, yararlanması sağlanmalıdır. Ayrıca aklın özgürleşmesi için de bu gereklidir.

Kant ve Hegel'in sürekli vurguladıkları aklın özgürleşmesi çabaları, elbette karşıtlarını, yani aklı herhangi bir 'mutlak'a, 'değişmez'e bağımlılaştırmak isteyen çeşitli görünümlerde köktencileri yaratır. Doğal olarak Türkiye'de de yaratmıştır. Bunlar, ya insanların bağımlılıklarını sömürenler ya da birbaşına özgürleşemeyen, bağımlıklardan kurtulamayan, istenci ve yetisi olmayanlardır. İnsanların bağımlılıklarından yararlananlar, onların emeklerinin ürünlerini sömürenler, salt her türden köktencilerin ve özgürlük karşıtlarının yanı sıra egemenler ve yöneticilerdir. Egemenler, sömürüyü sürdürmek amacıyla, tarihin her döneminde özgür düşünmeyi, aydınlanmacı çabaları ve üretimleri baskı altına almaya çalışmışlar ve böylece gericiliği özendirmişler, hatta desteklemişlerdir. Bu duruma örnek olarak Aydınlanma felsefesinin başlıca kuramcısı Kant gösterilebilir.

İmmanuel Kant

Egemenler, egemenliklerini sürdürmek için gericiliği özendirir

Felsefi ürünleri özellikle de *Salt Aklın Sınırları İçerisinde Din* adlı yapıtı, dönemin baskın ve dayatmacı din ve yönetim anlayışıyla karşıtlaşmış olmalı ki, Kant, Saray tarafından yazılı olarak açık bir dille ve sert biçimde uyarılır: Başta Kral II. Friedrich Wilhelm olmak üzere, dönemin egemenleri, Kant'ın, Kutsal Kitabın ve Hıristiyanlığın asıl ve temel öğretilerini saptırıcı ve aşağılayıcı felsefesini büyük bir hoşnutsuzlukla izlemektedir. Kant, gençliğin öğretmeni olarak sorumsuz davranmakta; ülke babasının -demek ki her ülkede her dönem babalar oluyor- ereklerine uygun davranma yükümlülüğünü yerine getirmemektedir. Kant, bu tür suçlar işlememeli ve bundan böyle sorumluluğunu bilmeli, yönetimin sabrını daha fazla zorlamaksızın, saygınlığını ve yeteneğini ülke babasının ereklerine uygun kullanmalıdır. 1 Ekim 1794 günü Berlin'den yazılan bu sert yazı, 12 Ekim 1794 günü Königsberg'te yaşayan Kant'ın eline geçer.

"Aklını kullanma cesareti göster; korkaklıktan kurtul!" diye ahlâksal ölçüt koyan Kant, hafiften korkuya kapılır ve yazdığı yanıtta Kutsal Kitabın ve Hıristiyanlığın öğretilerini çarpıtma ve aşağılama suçlamasına ilişkin şöyle yazar: "Gençliğin öğretmeni sıfatıyla akademik derslerde hiçbir zaman Kutsal Kitabı ve Hıristiyanlığı yargılamadım." Ülke babasının ereklerine uygun davranmama suçlamasına ilişkin ise şöyle der: "*Salt Aklın Sınırları İçerisinde Din* adlı kitabımda ne ülke babasının ereklerine ne de dine karşı bir tutum takındım. Fakülte aydınları arasında tartışmayı ele aldım; böyle bir tartışma, halkın umurunda bile değildir." Kant'ın bütün bunlar halkın umurunda değil dediği şey anılan kitapta ve aydınlar arasında yürütülen dine ilişkin tartışmadır; halk, aydın çevrelerce yürütülen söz konusu tartışmanın tümüyle dışındadır. Bu nedenle egemenler açısından korkulacak bir şey yoktur. Buraya kadar iyi hoş. Yanıtlar, sorun yaşamak istemeyen bir yaklaşımı sergiliyor. Kant, her ne kadar sorun yaşamak istemese de, *Fakültelerin Tartışması* adlı yapıtında şu görüşleri savunmaktan da geri durmaz: "Fakülteler özgürdür, bilinç ve vicdanlarına göre yargılarını kamuya açık olarak ve özgürce yaparlar. Dinsel konularda ülke yönetiminin koyduğu yaptırımlara, orta öğretim öğretmenleri ve din adamları uyarlar" der. Böylece egemen ve dayatmacı anlayışa sınırlarını; "aydın" olarak nitelendirdiği öğretim üyelerine de aydın sorumluluğunu anımsatır.

Dini kötülediği suçlamasına ilişkin olarak Kant, *Salt Aklın Sınırları İçerisinde Din* adlı kitabında şunu saptar: "Dini övmedim ki, yereyim!" Bu sözleri söylediğinde Kant 71 yaşındadır ve artık kendi deyimiyle yaşamın sonuna yaklaşmıştır: Hesap vereceği günler yakındır, egemenlerin kendisinden bekle-

diği sorumluluğu "vicdan gereği" olarak algılamaktadır. Ayrıca bundan böyle majesteleri yaşadığı sürece sadık bir kulu olan Kant, kamuya açık derslerinde ve yazılarında Hıristiyanlığı çarpıtmayacak ve "aşağılama kuşkusu" yaratacak herşeyden sakınacaktır. Bu sözler Kant'ındır; Kant için ne katlanılmaz bir ödün!

Verdiği ödün nedeniyle yoğun vicdan rahatsızlığı yaşayan Kant, yazıya düştüğü dipnotta majestelerinin sadık kulu ifadesini bilinçli seçtiğini; dine ilişkin yargı özgürlüğünden sadece söz konusu kral yaşadığı sürece vazgeçtiğini yazar ve böylece ahlaken kendini aklamak ister.

Laik güçler, köktendinciliği körükleyen yönetim anlayışına karşı savaşmalıdır

Kant'ın değindiği bir başka konu, yaşadığı dönemde adı 'İnanç Komisyonu' olan bir kurulca dinsel kurallara göre ve dinsel amaçlı olarak yapılan sınavlar sonucunda alınan insanlarla hukuk fakültelerinin dolup taştığı savıdır.

Kant'ın yakındığı ve yaklaşık 200 yıl önce hukuk fakültelerinin dinsel amaçlı insanlarla doldurulması olayı, bir bakıma Türkiye için de geçerlidir. Hem de salt hukuk fakülteleri için değil, özellikle kamu yöneticisi yetiştiren öbür fakülteler için olduğu gibi, asıl işi ve görevi gençliği akılcı, bilimsel bir anlayışla eğiterek; onları, özgürlük, adalet, eşitlik, dayanışma ve hukuka dayalı bir ahlakla donatmak olan Eğitim Bakanlığı için de değişen ölçülerde geçerlidir. Bunun tersi söylenebilir mi? Toplumsal yaşamın laik ve uygar hukuk anlayışıyla yürütülmesinin güvenceleri olması gereken öbür Bakanlıklar ne tür anlayışa sahip yöneticiler ve çalışanlarla dolu? Böyle bir ortamda devletin çetelerce kuşatılması rastlantı sayılabilir mi?

Asıl görevi, bütüncül anlayışla toplumun aydınlanmasını sağlamak olan devlet kurumları görevlerini gereği gibi yerine getirebiliyorlar mı; ya da getirmek istiyorlar mı? Laikliğin vazgeçilmez bir yaşam biçimi olarak yerleşmesi için, köktendinciliğe karşı ödünsüz savaşımın yanı sıra, sorunu biraz da buralarda aramak gerekmez mi?

Bazı kamu kurum ve kuruluşunu, laiklik karşıtı güçleri üretir ve destekler duruma getiren siyasal anlayışı ve örgütlenmeleri sorgulamadan, etkisizleştirmeden özgür düşünce, çağdaş demokrasi ve hukuk bilinci gelişebilir mi? Toplumun tüm kesimlerini ve kurumlarını kapsayan akılcı ve yapıcı bir sorgulama olmaksızın, laik yaşam biçimi çerçevesinde uygarlaşma süreci ilerletilebilir mi?

İşsiz, evsiz, eğitimsiz, sağlıksız milyonlar, insan onurlarının zedelenmesinden duydukları eziklik nedeniyle umutsuzluğa düşerek, uygarlık düşmanı karanlık güçlerin eline düşmez mi?

İşsiz, evsiz, eğitimsiz, sağlıksız milyonlarca insan, ne yapacağını bilemeden ortada dolaşırken, insan onurlarının zedelenmesinden duydukları eziklik nedeniyle umarsızlığa ve umutsuzluğa düşerek, uygarlık düşmanı karanlık güçlerin eline düşmez mi? Bu durumu yaratan "sorumsuz" siyasetçiler, böyle bir ortamda başta laiklik olmak üzere, uygar değerlerin korunamayacağını bilmez mi? Ya da bilir de, bilmezlikten mi gelirler? Atatürk devrimleri diye diye devrimlerin altını oyanlar, hakiki devrimcilerin param parça edilerek öldürülmesini içlerine sindirebilenler bir kez olsun, özür dilemeyi düşünmezler mi? Özeleştirel bir tutumla Türk ulusundan özür dilemeyen, sorumlu olmasına karşın sorumsuz davranan yöneticilere, siyasetçilere görevlerini anımsatmak laik güçlerin görevi değil mi?

Sonuç olarak, yine Kant'a dönerek, vurgulamak isterim:

Kant, "Aydınlanmış bir dönemde mi yaşıyoruz?" sorusuna "Hayır, ama Aydınlanma döneminde yaşıyoruz" yanıtını verir. Aydınlanmış bir dönemin temel özelliği olarak insanların başkalarının yönlendirimi olmaksızın din konusunda 'akıllarını güvenli ve iyi kullanmalarını' görür.

Yine Kant, II. Friedrich tarafından insanlara akıllarını kullanma olanağı verildiği için, içinde yaşadığı döneme Aydınlanma dönemi ya da **Friedrich'in yüzyılı** denmesini önerir; çünkü, II. Friedrich, din konusunda 'insanlara kural konulamayacağını ve insanların bağımlılıktan kurtularak, vicdan alanına giren konularda akıllarını kullanma özgürlüğüne sahip olduklarını' belirtmiştir.

Kant'ın bu yaklaşımı uyarınca Atatürk'ün, II. Friedrich'le karşılaştırıldığında, çok daha köklü, ileri ve uygar atılımlar gerçekleştirdiği ortadadır. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti'nin içinde bulunduğu döneme **Atatürk'ün yüzyılı** denmesi hiç de abartma sayılmamalıdır ve Türkiye Cumhuriyeti de bu niteme layık olduğunu kanıtlamalıdır.

(*) Mersin Üniversitesi Öğretim Üyesi.

Şal Kafe Bar

Türkülerin söylendiği, halayların çekildiği; bağlamadan davula, gitardan meye, kemençeye kadar her enstrümanın çalındığı rahat bir ortam...
İş veya okul çıkışında yorgunluğunuzu atıp, çayınızı, kahvenizi yudumlayacağınız bir atmosfer...

Hergün saat: 09.00-02.00 arası bekliyoruz.
Hafta içi saat: 17.00-01.45 arası, tatil günleri de saat 15.00-01.45 arasında canlı müzikle, siz gönül dostlarıyla birlikte olalım.

Her türlü toplantılarınız için hizmetinizdeyiz.

Öğrencilere %5 indirim!

Adres: İstiklal Cd. Büyükparmakkapı Sok. No: 18/A
Tel: 0212-243 41 96

Cumhuriyet döneminde köylerin birleştirilmesi tasarımları ve çalışmaları

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından itibaren köy ve köy altı yerleşim birimlerinin sorunlarına çözüm için birçok öneri geliştirildi. Fakat köklü bir adım atılamadı.

Dr. Şerafettin Zeyrek (*)

Bilindiği gibi, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Türkiye'de 40 bin köyün yanı sıra, 25 bin dolayında köy altı yerleşim birimleri vardır. Bunlar yörelere göre ağıl, dam, çiftlik, mahalle, istasyon, mandıra, mezra, kışla, kışlak, kom, oba ve yayla gibi değişik adlar almıştır. Bu tür yerleşim birimlerinin çoğunluğu daha çok İç Anadolu, Doğu Karadeniz ve Doğu bölgelerimizdedir. Türk devrimi, devrim dalgalarının en ufak yerleşim birimlerine kadar erişmesini istemiştir. Ancak, 25 bin dolayındaki ufak yerleşim birimlerinin yanı sıra, 40 bin köyün de bir bölümünün nüfusu 150'nin altındadır. Yani, okul yapsanız yapılmaz; yol yapmaya kalksanız hiç olmaz; ebe, doktor ve baytar gibi sağlıkçı gönderseniz gerçekleşmez; su getirmeye kalksanız olanaksız; pazar yeri kursanız çalışmaz; hamam işlemez; güvenliği ise hiç sağlayamazsınız.

Peki bunlar niçin olmaz? Olmaz, çünkü, başlangıçta devletin gücü yok; öğretmeni yok; sağlıkçısı yok; makinesi yok; tekniği yok; teknik elemanı yok; üstelik eleman, uzman, öğretmen ve sağlıkçı yetiştirecek kurumları da yok. Bunları yapmak için işi oluruna bırakırsanız, sorunlar ancak 22. yüzyılda çözümlenebilir. Oysa bu durum Türk Devrimi'nin felsefesine terstir. Ayrıca, devletin gücünün olduğunu varsaysak bile, 20-30 evlik bir yerleşim birimine elaman göndermesi fazla savurganlık olur. Dünyada hiçbir devlet bunu yapmaz ve yapmaya kalksa bile dayanamaz.

Köy birlikleri

Öyle ise Türk Devrimi en kısa sürede, en ekonomik biçimde ve elemanlarını en iyi kullanarak bu sorunları nasıl çözebilir? İşte yöneticiler ve aydınlar, Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar böyle bir soruyu sık sık kendilerine sormuşlar ve yazılarında gündeme getirmişlerdir. Sonuçta da, değişik zamanlarda, aşağıda anlatacağımız tasarımlar ve çalışmalar gündeme gelmiştir.

Aydınlarımız ve yöneticilerimiz Cumhuriyet'in ilk yıllarında en iyi çözüm yolunu Köy birliklerinin oluşturulmasında bulmuşlardır. Cumhuriyet'in ve tek parti yönetiminin köylü üzerinde en güzel tasarımlarından biri budur. Devlet bunun için önce bir ön araştırma yapılmasını istemiştir. Bu nedenle İçişleri Bakanlığı ilk olarak 4.1.1937 günü illere bir genelge göndererek, ortaya düşecek biçimde merkez bir köy belirlenmesi ve bu köyün yarıçapı 5 km. çevresi içindeki köylerin birleştirilmesi için çizelge ve haritalara yazılıp, İçişleri Bakanlığı'na verilmesini istemiştir (1). İstenilenler valiliklerce gönderilmesine karşın, bu tasarım gerçekleşmemiştir.

Bu defa bakanlık 4.5.1940 tarihinde yeni bir genelge daha yayımlayarak, yarıçapı 15 km'ye çıkartmış ve gelişmeye en elverişli köyün merkez yapılmasını ve köylerin bucaklar çevresinde örgütlenmesini istemiştir (2). Gördüğümüz kadarıyla bunun için de çalışmalar yapılmış, fakat bundan da bir sonuç alınamamıştır.

Şimdi, köy birlikleri olayını inceyecek olursak şunları görürüz; devlet bu yıllarda başlangıçta 5-10 evlik köyleri ortadan kaldırarak belli merkezlerde toplamayı düşünmüş, hatta bu işi küçük çaplı da olsa gerçekleştirmiştir. Ancak ekonomik güç buna yetmemiştir. Çünkü, yeni ev ve köy kurmak için para gereklidir. Bu insanlar için kamulaştırma yapılması, toprak dağıtılması, çift-çubuk verilmesi, gerektiğinde yeni bir meslek öğretilmesi gerekir. Ayrıca köyler insan yönünden çoğaldığında, bazı köylülere, köyün 10-15 km uzağında toprak düşecektir. Bu durum, köylü açısından o günkü ulaşımsızlık nedeniyle olumlu bir olgu değildir. Üstelik aynı köye getirilen insanların kaynaştırılması ve aralarında pürüzlerin çıkması da ayrı bir sorundur. Getirilen köylülerin o yörenin havasına, suyuna uyum sağlayıp, sağlayamayacağı da bir başka derttir. Sonra köylü o yıllarda tutucudur. Az da olsa var olan toprağını, evini-barkını, atasının dedesinin mezarını bırakıp hiç tanımadığı, bilmediği bir yere gitmesi onun açısından çok zordur.

Tüm bunlardan dolayı, devlet ve köylü bu yöntemi istememiştir.

Bu defa devlet, köylerin birleştirilmesi ve kaynaşmasından vazgeçerek, ikinci yöntem olan yönetimsel birliği veya işbirliğini gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Köy birliklerinin özünü bu yöntem oluşturur. Yani, 5 veya 15 km yarıçapı içindeki köylerin biri merkez yapılacak, bu köy geliştirilecek, bu köyde yatılı okul, ebe, doktor, baytar, karakol olacak ve köylü de çok uzaktaki ilçe veya bucağa gitmeden en kısa sürede bu tür işlerini çözümleyebilecektir. Devlet ise bu sayede az elemanla çok iş yaptıracak ve köylünün sorunlarını bu yolla çözümleyebilecektir. Sonuçta hem devlet, hem de köylü rahat edecektir.

Konu, 1945, 1947,1948 yıllarında ve 1950'li yıllarda değişik nedenlerden dolayı devletçe ve yazarlarımızca yeniden gündeme getirilmiş, fakat yine gündeme gelmekten öteye gidememiştir (3).

Kısacası, köy birlikleri tasarımı Tek Parti döneminde gerçekleşememiştir. Ancak konu tarihe de karışmamıştır.

Kombinalar

Aslında bu tasarım köylerin birleştirilmesini doğrudan ilgilendirmemektedir. Ancak dolaylı yollardan köylerin birleştirilmesine yardımcı olmaktadır. Kombinalar bu dönemde Sovyetler'de vardır. Adı Devlet Makina İstasyonu'dur (4). Özü; birbirine yakın köylerin ortasında bir çiftlik kurmak, burayı makine ve uzmanlarla doldurup, gereksinimi olan köylere anında makine, araç gereç, tohum, gübre, ilaç ve uzman vermektir. Amaç; var olan olanakları verimli kullanmak; atıl kapasite yaratmamak; istediği zaman köylünün yanında

olabilmek; sonuçta da üretimi artırmak ve köylüyü uyandırmaktır. İsmet İnönü bundan etkilenmiştir. Böylece, daha önce sözünü ettiğimiz köy birliklerinin teknik iskeleti bunlarla oluşturulmak istenmiştir (5).

İnönü, ilk olarak 12.12.1936'da, köylü için, böyle köktenci (radikal) önlemler alınmasını istemiş ve aynı ayın 29'unda ise CHP grubunda 1000 (4000 ve 9000 söylentileri de çıkmıştır) kombinanın kurulacağını bildirmiştir (6). Kombinalar 1937'den başlayarak kurulmaya başlanmıştır.

Kombinalar önce Tarım Bakanlığı'nın bünyesinde ve onun denetiminde kurulacak, daha sonra ise köylerde oluşturulacak kooperatiflere devredileceklerdir (7). Uygulamada Zirai Kombinalar 1939-1943 yılları arasında pek çok iş başarmıştır (8).

Kombinalar iyi bir düşünce olmasına karşılık, göstermelik kalmıştır. Var olanların çalışması başarılıdır. Ancak sayıca ve örgütlenme açısından başarısızdır. Kombinalar, basın-yayına ve aydınlara iyi anlatılmadığı, propagandası yapılmadığı, kadrosuzluk, İnönü'nün Başkanlıktan ayrılışı, parasızlık ve makinesizlik gibi nedenlerden dolayı başarısız olmuştur (9).

Model (örnek) köyler

Başka bir deyişle hedef köylerdir. Türk aydınının ve yöneticilerinin ulaşmak istediği köy tipidir. Yurdumuzda, tek parti döneminde bu tip köylerin iki örneği vardır. Birinci örnek, İstanbul'daki **Polenezköy**; ikinci örnek ise, İzmir'deki **Kemalist Türk Köyü**'dür.

Bunlardan Polenezköy, adı üzerinde Polonya'dan sığınmacı olarak gelip yerleşenlerin oluşturduğu köydür. 1930'lardan sonraki yazılarda bu köye sık sık değinilmiştir. Yayınlardan anlaşıldığı kadarıyla köyün yerleşiminin planlı, evlerinin bahçeli, yapılarının güzel, helalarının ve gübreliklerinin ayrı, her yanının ağaçlarla yeşillendirildiği ve yollarının hem düzgün, hem de bakımlı olduğu görülmektedir.

Bu köyle ilgili yazı yazan yazarların bir bölümü, köye bizzat giderek incelemeler yapmışlardır. Hatta bazı yazarlar, Türkler'in niçin böyle köyler yapamadığını, yapamamamız için bir neden olmadığını ve rahatlıkla bundan daha iyisini bile yapabileceğimizi belirtmişlerdir. Kısacası, Polenezköy, o dönemdeki Türk aydınının düşündeki köydür.

Kemalist Türk Köyü ise, İzmir'de, İzmir valisi ve İzmir Halkevi Köycülük Kolu üyesi olan Kazım Paşa (Dirik) tarafından geliştirilmiş ikinci bir modeldir. Polenezköy'e seçenek olarak çıkartılmamıştır. Kendisinin ve alt kademedeki

memurlarının çalışmaları ve yönetici olarak edindiği deneyimlerinin sonucu olarak ortaya çıkartılmıştır.

Bu tip köyde bulunması gereken özellikler şunlardır: Duvarlar çevrili, tavuk kümesli, tuvaletleri ve üç dönüm bahçesi olan okul; yatı yeri (yatı öğrencileri için), öğretmen evi; köy sineması ve köy radyosu; elektrik santralı; cami veya mescit; mezarlık; çarşı; lonca; hal; kanara (mezbaha); han, otel; köy hamamı; yağ, un, çeltik, prina, peynir... fabrikaları; telefon santralı ve şebekesi; demir borulu su şebekesi; tulumba veya bilezikli kuyu; yeldeğirmeni; iyi cins tavuk ve horoz istasyonu; Ankara cinsi tavşan istasyonu; fenni kovanlı arıcılık; küçük çocuklar ve gençler için ayrı ayrı spor alanları; en az bir tane Cumhuriyet Alanı; Gazi heykeli; köy parkı; köy itfaiyesi (Büyük köyler için arazöz, küçükler için ise kanca, balta, teneke, kova... vb); kooperatif; okuma odası, halk dershanesi, ulus okulu; köy odası; konukevi; hayır kurumları; Türk Hava Kurumu (Teyyare Cemiyeti); Gençler Birliği; Avcılar Kulübü; köy fırını; fidanlık; hasta reviri; ağaçlı caddeler ve dere varsa iyi bir köprü; su ve çöp arabası; köyün demirbaş otomobili, dört tekerli örnek arabası veya bisikleti; posta kutusu; karakol; hayvan istasyonu ve fenni nalbantlık; köylü giysileri ve köy yapı mimar tipi; köy kahvesi ve gazinosu; kanalizasyon şebekesi; büyük köyler için çocuk yurdu (10). İzmir'de bu tür 43 köyün olduğu bildirilmektedir (11).

Görüldüğü gibi, Kemalist Türk Köyü, tasarım üzerinde çok çok güzeldir. Bir köyde olması gereken ne varsa hepsi düşünülmüştür. Tam 21. yüzyılın köyüdür. Fakat ayrıntıya biraz çok girilmiştir. Bu yüzden de o tarihlerde uygulanabilirliği olmayan bir ekonomik gücü; ve bu tasarımları yapacak ve uygulayacak uzman ve teknik kadrosu yoktur. Üstelik toplumda, kurum ve kuruluşlar oluşturulduktan sonra, bu sistemi sürdürecek bir gelenek görenek de oluşmamıştır. O tarihlerde bırakın köyleri, küçük kentler bile bu düzeye erişememişlerdir. Neredeyse 21. yüzyıla girmekteyiz, hâlâ bu tür köylerin sayısı çok çok azdır.

Denilebilir ki; yine de, yukarıdaki özelliklerin bir bölümü, İzmir'in birçok köyünde yapılabilmiştir. Özellikle de yol, köprü, okul... gibi şeyler bakımından.

Büyük Köy tasarımı

Köylerle ilgili yazılar yazan ve yerel yönetimlerde yetkili olan Sadık Artukmaç adlı resmi bir yetkili tarafından dile getirilmiştir. Bu tasarıma göre, biraz gelişmiş bir köy seçilecek ve buna Büyük Köy denilecektir. Bunun nüfusu 1500 ile 3000 arasında değişecektir. Küçük yerleşim birimleri de buraya toplanacaktır (12).

Yazar bunu önce savunmuş, fakat daha sonra köylüye toprak bulma sorununun ve verilecek toprakların çok uzakta olacağı, insanların buraya gidemeyecekleri ve de o günkü olanaksızlıklar içerisinde devletin de bu yükün altından kalkamayacağını anlamış ve vazgeçmiştir.

Tarım Kentleri

Köy, köylü ve köycülük ile Milliyetçi Hareket Partisi ve onun lideri Alparslan Türkeş de kafa yormuştur. Hem de kendi deyimi ile Ecevit'ten daha önce... Çünkü Türkeş, 1970'li yıllarda, Ecevit'i kendi tasarımlarını almakla suçlamış, hatta aynı görüşünü Merkez Köy Projeleri gündeme gelince de yinelemiştir (13).

Türkeş'in *Dokuz Işık* adlı yapıtındaki Köycülük ve Tarım Kentleri başlığından anladığımız kadarıyla bu tasarı-

mın özü şudur (14):

1970'li yılların başında yurdumuzda 43 bin köy, muhtarlık olarak da 45 bin köy olmak üzere toplam 65 bin yerleşim birimi vardır. Oysa bunların hepsine devletin elektrik, su, okul, hastane, kütüphane, konferans salonları, adliye, nüfus, postane, tarım aletleri atölyeleri, tohum ıslah istasyonu, gübre kurumu, banka, sigorta kurumu yapması; buralara öğretmen, ebe, doktor... gibi görevlileri vermesi söz konusu değildir. Bu nedenle 10-15 köy içinden bir merkez-cazibe köy seçilmelidir. Böylece 43 bin köy on defa küçültülerek 4300'e indirilecek ve 500 evli olan bu köye tüm yatırımlar devletçe yapılabilecektir.

Böylece, süreç içerisinde köyler birbirlerine gerek fiziksel, gerekse ulaşım ve iletişim yönünden yaklaşacağı için bu köy kentleşecek, işçiler buraya gelecek, tarımdan sanayiye sermaye akacaktır. Bunların gerçekleşmesi için ise Tasarruf ve Yatırım Sandıkları kurulacak, buralarda toplanacak paralar tarım ve sanayi yatırımlarına verilecek ve zamanla her tarım kenti aynı zamanda bir sanayi kenti olacaktır.

Bu tasarımın gerçekleşmesi için toprak reformunun yapılması, tarım araç ve gereçlerinin verilmesi ve de kooperatiflerin kurulması düşünülmüştür.

Tarım reformuna göre, küçük topraklar birleştirilecek, büyükler ise paylaştırılacaktır. Toprakların insanlarda kalma ölçüsü de sulu tarlada 100 dönüm, susuz tarlada ise 300 dönümden aşağıya olamayacaktır. Bu ölçü miras yoluyla bile bölünemeyecektir. Toprak, aile içinde tarımdan en iyi anlayan birisine verilecek, öteki mirasçılara ise payları karşılığı olan para verilecektir.

Dağıtılacak topraklara gelince, bunlar da kurutulacak bataklıklardan, devlet topraklarından ve kamulaştırmadan sağlanacaktır. Kamulaştırma için, toprağı elinden alınan kişilere bedel olarak, devlet fabrikalarından hisse senetleri verilecektir.

Bu tasarımın gerçekleşmesine yarayan ikinci önemli etmen de kooperatiflerin kurulmasıdır. Kooperatifler kredi verecek, teknik gönderecek ve çıkarılan ürünleri pazarlayacaktır.

Tarım Kentleri tasarımlarını değerlendirecek olursak, denilebilir ki, Türkeş, bu tasarımını hazırlarken Şükrü Çankaya'nın *Köye Doğru* adlı yapıtının bir bölümünden yararlanmıştır (15). Ayrıca onun bu tasarımı özgün değildir. Bu tasarım Atatürk dönemindeki Köy Birlikleri ve Köy Kombinaları tasarımının bir öykünmesidir. Yaklaşık aynı yöntemler uyarlanmıştır. Hatta 1930'lu yıllardaki tasarımlarda yapılmak istenilenler açıktır. Neyin nasıl yapılacağı belirlenmiştir. Oysa tarım kentlerinde belirsizlikler olduğu gibi, tasarımın gerçekleşmesi de olanaksızdır. Örneğin, Tasarruf Sandıkları, Ziya Paşa tarafından 100 yıl önce gerçekleştirilmesine karşın, bunun kaynakları bellidir. Oysa yüzyıl sonra ortaya atılan Tarım Kentleri tasarımının geliri bile belli değildir. Yine, ortalama sulu topraklarda 100, susuz topraklarda ise 300 dönümden aşağıya toprak verilmesi ve bölünmesi yasaklanmıştır. Peki! Karadeniz kıyılarında ve Yeşilırmak havzasında bu kadar toprak nasıl bulunacaktır? Yeşilırmak kenarlarındaki üç beş dönümlük topraklar nasıl

Genç Cumhuriyet, Aydınlanma mücadelesinde örnek köyler yaratmaya çalıştı. Yurdumuzda, tek parti döneminde bu tip köylerin iki örneği vardır. Birincisi, İstanbul'daki Polenezköy; ikincisi, İzmir'deki Kemalist Türk Köyü'dür.

birleştirilecektir? Acaba insanlar bu küçük topraklarını verecekler midir? Ya da 100 ve 300 dönümden aşağıya topraklar böldürtülmeyeceğine göre, acaba tarımı en iyi bilen kişi bu toprakları miras yolu ile alacak mıdır? Alacaksa, kalıtım yolu ile geçen bu toprakların kardeşlerine düşen paylarının karşılığı olan parayı verebilecek midir? Ya da kardeşleri acaba bu mirastan vazgeçecekler midir? Mirası bırakırlarsa kendileri hangi işi yapacaklardır? Yoksa bu insanlar, yıllarca içinde çalıştıkları topraklarda ırgat durumuna mı düşeceklerdir?

Tasarımın bir eksikliği de, köylerin ve içindeki insanların zorla bir yere taşınmadan gerçekleştirileceğinin varsayılmasıdır. Oysa pek çok köy birbirine çok uzaktır. Eğer fiziksel yönden bunlar bir araya getirilmezse, bu tasarım gerçekleştirilemez.

Tasarımın öteki eksikliği ise; dağıtılacak toprakların bir bölümünün, bataklıkların kurutulmasıyla elde edileceğinin öngörülmesidir. Oysa, yurdumuzda sanıldığı gibi çok bataklık yoktur. Üstelik son yıllarda çevrecilerin ve hayvan hakları savunucularının haklı istemleri de vardır. Yani, Türkiye bugün bataklıkları temizleyip, kuşlara cennet yaratmaya, yurdun iklimini değiştirmeye ve göletler kurarak sulu tarıma geçmeye çalışırken, bataklıkları kurutmaya halkın çoğunluğu olur verecek midir? Var olan az sayıdaki bataklık ve gölleri de kurutturacak mıdır? Bunlar belirsizdir.

Tarım Kentleri'nin bir başka eksikliği de, acaba toprağı kamulaştırılan kişiler devlet fabrikalarından bedel olarak hisse senedi alacaklar mıdır? Almak istemeyenlerin durumu ne olacaktır?

Gerçi, sıraladığımız bu eksikliklerin bir bölümünü Türkeş, daha sonraki yıllarda yeniden gözden geçirmiş ve köylerin birleştirilmesinin ve köylülerin merkez köylere gelmesinin, zorlamadan çok, çekicilik yoluyla gerçekleşmesi gerektiğini savunmuştur. Yine, toprak dağıtımındaki eski katılığını biraz olsun yumuşatmıştır. Ayrıca, tarım birliklerinin birleşmesi sonucu KÖY-AK'ların (?) kurulacağından da söz etmiştir (16).

Kısacası, eksikliklerini saydığımız bu konuların bir bölümü, belki tek partilerde veya diktatörlüklerde yapılabilir. Fakat demokrasilerde gerçekleştirilmesi olanaksızdır. Zaten gerçekleşecek olsaydı, bu parti geçmişte Milliyetçi Cephe döneminde birkaç yıl yönetimde kalmıştı; yapılabilirdi. Oysa hiçbir örneği görülmemiştir. Zaten devletin de bu yükün altından kalkması olanaksızdır. Üstelik son yıllarda, bu partinin uzantısı durumundaki partilerin böyle bir söylemi ve istemi de yoktur.

Köykentleri

Köylerin birleştirilmesi konusu gündeme geldiğinde, ilk akla gelen kişi Bülent Ecevit'tir. Demokratik Sol Parti Programı'na, 1995 Demokratik Sol Parti'nin Seçim Bildirgesi'ne ve bu partiye yakın bir dergiye baktığımızda, Köykentleri tasarımlarının özünün şöyle olduğunu görmekteyiz (17):

Her köye lise, hastane, ana ve çocuk sağlık merkezleri, fabrika veya banka kurulamaz. Buna devletin de köylünün de gücü yetmez. Ancak bunların hepsi, yerine göre 5-6 köyden, yerine göre 8-10 köyden oluşacak olan köy kümelerine kısa sürede ve düşük maliyetlerle erişitirilebilir. Bu devlet desteği ve köylülerin katkılarıyla olur.

Görüldüğü gibi, köykentlerin amacı, hizmeti savurganlık yapmadan, en kısa sürede, en kolay biçimde ve en az maliyetle köylüye götürmektir. Bunun yanı sıra, köylüyü köyünden ve toprağından

koparmaksızın oluşacak olan artı değer sayesinde tarımsal sanayileşmeyi sağlamak ve böylece köylüyü sanayi toplumu ile birlikte kentleşme sürecine sokmaktır. Doğal olarak sonuçta kentlere göç olgusu da duracaktır. Yine bir başka amaç da, köylüyü tarım işçisine dönüştürmek ve köylerde yeni bir toprak düzeni sağlamaktır.

Köykentlerin bir özelliği de şudur: Köykentlerde kesinlikle köylüyü yerinden etme, yani küçük köyleri bir yere toplama amacı yoktur. Ancak, merkez bir köy seçilecek ve çevre köyler altyapı, ortak gelişme ve ortak çalışma yönünden buna uyarlanacaktır.

Görüldüğü gibi, köykentleri uygulanabilir olmayan tasarımlardır. Çünkü, adı bile yanlıştır. Köy ve kent yalnızca nüfus sayımı ile ilgili bir olay değildir. Köyün ve kentin yasalarda ve uygulamadaki üretim ilişkilerinde, siyasal ve kültürel alanda, tutum ve davranışta, politik ve kurumsal yapılaşmada, nüfus yoğunluğunda, oturulacak yapılarda, görünümde ve de sanatsal durumlarda örnekleyecek olursak, köykentler muhtarlık mıdır, yoksa belediyelik midir? Neye göre yapılanacaktır? Köykent adına bakarak köy kavramını göz önünde bulunduracak olursak muhtarlık, kent kavramını ele alacak olursak belediyelik olması gerekir. Daha en basit hukuksal sorunları bile aşılamamıştır.

Köykentlerin başka eksiklikleri de şunlardır: Köykentler için Türkiye çapında henüz ciddi bir araştırma yapılmamıştır. Hangi köylerin bir arada toplanacağı belirsizdir. Yine, köykentlerin iletişim, elektrik, makina, makina parkı, uzman kişiler ve bürokrasisi henüz ortada yoktur.

Bir başka eksiklik de, bu tasarımın uygulanacağı köylerde toprak reformunun yapılmış olması gerekir. Ancak bunun nasıl yapılacağı şimdilik belirsizdir.

Bir başka eksiklik de şudur: Köylünün bu tasarıma uyum projesi yoktur. Hangi yörede hangi iş yapılacak, kimler ne iş yapacak, hangi köylüler gösterilecek işe nasıl uyum sağlayacaktır... gibi.

Bir eksiklik de şudur: Kooperatifçilik bu tasarımın bel kemiğidir. Bu kadar çok kooperatif nasıl kurulacak ve bunlar nasıl işleyecektir, aralarındaki ilişkiler nasıl olacaktır? Bunlar da belirsizdir. Yine bu tasarımın ikinci bel kemiği para veya kredi sorunudur. Bu kadar büyük paralar nereden bulunacaktır? Bunlar belirsizdir. Edindiğimiz bilgilere göre, Cumhuriyet'in 75. yıldönümü nedeniyle bu tasarı, Diyarbakır ilinin Bismil-Çeltikli köyünde ve Hatay ilinin Hassa-Gürpınar köyünde olmak üzere iki yerde uygulanabilmiştir (18). Günümüzde 80 bin dolayında yerleşim birimi olduğuna göre ve şimdiye kadar da birkaç göstermelik köykent yapıldığına göre, bu tasarımın da uygulanabilir olmadığı ortadadır.

Kısacası Köykent tasarımı, henüz Sayın Ecevit'in özdeyişinden öteye gidememiş, üzerinde çokça kafa yorulmamış, içi boş, bir tasarımdır.

Merkez Köy Projesi

28.11.1994'te hükümet bu tasarımların yasasının çıktığını ve bunlarla ilgili olarak da Kırsal Yerleşme İdaresi'nin kurulduğunu ilan etmiştir.

Basından anladığımız kadarıyla köyler 600 evli olacaktır. Toplam 12 bin konut yapılacak ve o zamanın parasıyla konut başına 750 milyon lira gerekecektir. Projeye 250 milyon dolar gereklidir (19).

Bu tasarım daha çok Doğu ve Güneydoğu bölgelerimiz için düşünülmüştür. Ancak, üzerinde hiç çalışılmamış ve ne olduğu belirsiz bir tasarımdır. İçi boştur, altı doldurulmamıştır. Köykentleri ve Tarım Kentleri'nden etkilenilerek, günü kurtarmak için ortaya atılmış, bürokrasinin bir tasarımıdır. Zaten tasarımın ve uygulamanın gerisi de getirilmemiştir.

Sorunlar ve çözüm

Tüm bu tasarımlarla ilgili olarak genel bir değerlendirme yapacak olursak, denilebilir ki; bu tasarımlar yönetimi ve olanakları halkın ayağına kadar götürmek açısından çok iyidir. Ancak bu oluşumlar, bürokrasiyi daha da çoğaltacak ve yönetimleri hantallaştıracaktır.

Özünde aynı olmasına karşın, 1970'li 80'li ve 90'lı yıllarda köylerle ilgili bu tasarımlara Ecevit ve Türkeş sahip çıkmıştır. "Bizim de bizim" diye diye yıllarca temcit pilavı gibi ısıtıp ısıtıp önümüze sürmüşlerdir. Oysa bu tür tasarımlar Atatürk ve tek parti döneminde oluşturulmuştur. Bundan dolayı da, köylerin birleştirilmesi veya bir araya toplanması tasarımlarının onuru, ne Türkeş'e ve partisine, ne Çiller ve partisine ne de Ecevit ve yeni partisine aittir. Bu onur Atatürk'e, İnönü'ye, onların partisine ve sayıları 10'u geçmeyen bir avuç köycü Türk aydınına aittir. Hatta gerek Ecevit'in gerekse Türkeş'in tasarımları, Atatürk döneminde hazırlanan projelerden yaklaşık 40 yıl sonra hazırlanmasına karşın, daha iyi olması gerekirken, kötü birer kopyasıdır.

Yine denilebilir ki, düşüncede tüm bu tasarımlar hoşa gitmesine karşın, şimdilik uygulaması olmayan tasarımlardır. Üzerinde ciddi çalışmalar yapılmamış, altı doldurulmamış, içi boş görüşlerdir. Üzerinde ekonomik, sosyolojik, psikolojik, etnik, kültürel yönden; bölgecilik, soyculuk ve mehzepcilik yönünden yeterince durulmamış yeterince kafa yorulmamış ve soyuttan öteye geçememiş birer kavram durumundadırlar. Örneğin şu sorulara şimdilik açıklık yoktur:

Bunların bütçesi ne olacaktır? Köylerin birliğe katkı payı olacak mıdır, olmayacak mıdır? Olacaksa nasıl olacaktır?

Birliğin tüzel kişiliği olacak mıdır, olmayacak mıdır? Olacaksa nasıl olacaktır?

Birliklerin Birlik Başkanı, Kent Başkanı, Köy Başkanı ve Birlik, Köy veya Kent Yönetim Kurulu olacak mıdır, olmayacak mıdır? Olacaksa bunların yetkileri ne olacaktır? Bunları doğrudan halk mı seçecektir, yoksa birliğe ait köy muhtarları ile İhtiyar Kurulu Meclisi mi seçecektir?

Köylerin orta malları ne olacaktır? Eskisi gibi sınırlar her köye mi ait olacaktır, yoksa bu sınırlar ortadan kaldırılarak yalnızca birlik sınırına mı dönüştürülecektir? Birliklerin gerek bütçeleri, gerekse bürokrasisi köylerdeki gibi kaymakamlarca mı, yoksa Sayıştayca mı denetlenecektir?

Böyle bir oluşum köyler arasındaki eşitsizliği de artıracaktır. Çünkü devletin kaynakları yalnızca merkez seçilen bir köye akıtılacaktır. Öteki köyler ise bu olanaklardan yeterince yararlanamayacaktır. Dolayısıyla, merkez seçilmeyen köylüler bu tür adaletsizlik ve eşitsitlikten dolayı böyle bir birliğe olur verecek midir?

Günümüzde 70-80 bin dolayında köy ve köyaltı yerleşim birimi vardır. Bunları, ister köy birlikleri, ister tarım kentleri, ister köykentleri ya da ister merkez köy tasarımları adı altında birleştirelim, nereden bakarsanız bakınız, 5000 tane birlik ortaya çıkacaktır. Acaba devlet bu kadar geniş çaplı bir örgütlenmeyi yapabilir mi? Buna olanakları yeter mi? Böyle bir oluşumda ister istemez 5-10 evlik yerler boşaltılacaktır. Devletin buna gücü yeter mi? Üstelik bu uygulamaya uğrayacak köylüler yerlerini boşaltmak isterler mi?

Yine diyebiliriz ki, 2000'li yıllara girerken, yurdumuzdaki köyler günümüzde giderek bakımsızlaşmaya başlamıştır. Olumlu yöne gideceği yerde olumsuzluğa yönelmiştir. Özellikle susuzluk, kaldırımsızlık, köy içinde besicilik yapılması sonucu ortaya çıkan pislik, çamaşır ve bulaşık sularının sokağa atılması, lağım çukurlarının hâlâ açıkta olması, küllüklerin (çöplüklerin) köy evlerine çok yakın olması, hâlâ çalı çırpıdan kolduvarlarının yapılması, yolların tasarımsız ve dar olması, alım gücünün düşmesi, işsizlik oranının çoğalması, özellikle de kaymakamların denetimsizliği köylerimizin başlıca sorunlarıdır.

Öyleyse çözüm nedir?

Çözüm, konunun yeniden gözden geçirilmesidir. Çözüm, yukarıda da değindiğimiz gibi, konunun, ekonomik, sosyolojik, psikolojik, etnik, kültürel yönden; bölgecilik, soyculuk ve mezhepcilik yönünden incelenerek akılcı, gerçekçi ve uygulanabilir yeni tasarımlarla donatılmasıdır. Bunu da Ankara'da ve İstanbul'da oturup köyde hiç yaşamamış, köyü romanlardan ve sinemalardan tanıyan ve de ancak politik geziler nedeniyle köylere gitmiş insanlar değil, köy kökenli veya köyde yetişmiş, köyde yaşamış insanlar ve aydınlar yapabilir.

Bunu yapacak olan bu tür insanlarımız, genelde Türk devriminin, özelde ise tek parti yönetiminin daha yarım yüzyıl önce bu konularda oluşturmuş ve yayınlamış olduğu pek çok tasarımı incelemeli, uygulanabilir özellikte olan birçok konulardan yararlanmalıdır. Ayrıca, köylerde çağın koşullarına göre ortaya çıkan yeni durumları da gözönünde bulundurmalı ve uygulanabilir olan tasarımlar üretmelidirler.

Kısacası, belki altmış-yetmiş yıl önce yukarıda anlattığımız tasarımlar uygulanabilseydi köyler için çözüm yolu olabilirdi. Oysa çağımızda bu tasarımlar, bu biçimleriyle köylümüz için şimdilik çözüm yolu değildir. Bugün kötü koşullarda olan pek çok köyümüz ve köylümüz, eski yöntemlerle değil, yeni oluşturulacak olan tasarımlar sayesinde kurtarılabilir. Böylece, köyler ve köylülerimiz yukarıda değindiğimiz olumsuzlukların bir bölümünden arındırılarak daha çağcıl bir yaşam sürdürebilir. Dolayısıyla, köylerimizin kentler üzerindeki olumsuz baskıları da azaltılmış olur.

(*) Ondokuz Mayıs Üniversitesi Atatürk İlkeleri Okutmanı.

KAYNAKLAR

1) İdare Dergisi, Sayı 146, Mayıs 1940, s.1755. 1756. İdare, Sayı 195, Kasım-Aralık 1948, s.16. İdare Dergisi, Sayı 127, 29 Birinci teşrin 1938, s.168.
2) İdare, sayı 146. s.1756-1757.
3) Mahmut Gürlük; "Köy Kalkınması Hakkında Etüd", İdare, sayı 195, Kasım-Aralık 1948, s.15. Fahir Tokmakçıoğlu, "Köy Birlikleri ve Faydaları", İdare, sayı 190, Ocak-Şubat 1948, s.113. Bakınız: 1950-1955 yılları arasındaki İdare ve Siyasi İlimler dergisine.
4) D. Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, C. 4, İstanbul 1994, s.1409.
5) D. Avcıoğlu, age, C. 4, s.1410.
6) Ş. S. Aydemir, İkinci Adam, C. 2, s.324, 333.
7) Ş. S. Aydemir, İkinci Adam, C. 2, s.327.
8) Geniş bilgi için bakınız; Köye Doğru, sayı 103, I. V. 1945. s.6.
9) Ş. Süreyya Aydemir, İkinci Adam C. 2, s.327. 333.
10) Ali Süreyya, "Kemalist Türk Köyü", Karınca, sayı 5, Birinciteşrin 1934, s.13-17. "Kemalist Türk Köyü", Karınca, sayı 7, Birincikanun 1934, s.26. 27.
11) Ali Süreyya, "Kemalist Türk Köyü", s.17. Reşit Soyer, General Kazım Dirik, İzmir 1947, s.11-168.
12) Sadık Artukmaç, Köylerimizi Nasıl Kalkındırabiliriz? Ankara 1955, s.59-62. Sadık Artukmaç, Köylerimizi Nasıl Kalkındırabiliriz? Siyasi İlimler Dergisi, Sayı 212, Kasım 1948, 347-348. Sadık Artukmaç, "Büyük Köy Kalkınma Davasına Yardım Eder mi?", Siyasi İlimler Dergisi, sayı 265, Nisan 1953,
13) Milliyet Gazetesi, 30.11.1994, s.11.
14) Alparslan Türkeş, Dokuz Işık, 8. Baskı, İstanbul 1973, s.29-33, 53-57.
15) Şükrü Çankaya, Köye Doğru, İzmir 1947, s.14-17.
16) Alpaslan Türkeş, Dokuz Işık ve Türkiye, s.101-111, 145-150
17) DSP Programı, Ankara s.106-140. Demokratik Sol Parti'nin Seçim Bildirgesi 1995, s.48.49. Çözüm Dergisi, Yıl 1, Sayı 2, Eylül 1998, Görmemezlikten gelinen bir tasarım: Köykent, s.22-27.
18) Çözüm Dergisi, s.22-27.
19) Milliyet Gazetesi, 4.12.1994, s.7.

ŞAL KÜLTÜR EĞİTİM ARAŞTIRMA MERKEZİ

Konservatuar öğretmenlerince verilen

• Ud • Bağlama • Gitar • Mey • Şan
• Fotoğraf • Konservatuara hazırlık
• Halk oyunları • Tiyatro

kurslarına kayıtlar devam ediyor.

Kültür Merkezi, bir üst kattaki kafesi ve gazete, dergi, kitap okuyup, sohbet edebileceğiniz bölümüyle sizlerin hizmetindedir.

Öğrencilere %5 indirim yapılır.

Adres: İstiklal Cd. Büyükparmakkapı Sok. No: 18/A
Tel: 0212-243 31 36

Sanal gerçeğin gerçekliği mi, gerçek gerçekliğin sanallığı mı?

Kendi düşgücünden, kendi sanallaştırma enerjisinden korkmayan insan olabilirsem, genlerime kazınmış kötülükle başetmeyi öğrenebilme yürekliliğine sahip olabilirim. Yaşamak böylesi bir göze alma değil midir?

Ahmet İnam

Gerçek, gerçek olan, gerçeklik, alışılmış anlamıyla bizden "bağımsız olan", "bizim dışımızda olan", herkes için "ortak" özelliklerin genelleyici adıdır. Onu algılarımızla, düşünce dünyamızda (zihnimizde) kavramlaştırarak, belleğimizden yararlanarak tanırız. Gerçek, algılarımıza "verilir".

Gerçeğin böyle yorumu, çağlar boyunca türlü tartışmalar içinde, Batı kültürünün günlük yaşamına girmiş. Gerçek denildiğinde, çoğunlukla "fiziksel" gerçekliği anlarız; bizim dışımızda olduğunu düşündüğümüz, bir türlü "tümüyle" kavrayamadığımız, yaşayışımızı etkileyen güçler aklımıza gelir.

Oysa, gerçek ne bizden bağımsızdır ne de tümüyle dışımızdadır; gerçekliği bir ölçüde biz kurarız; "çıplak" gerçeklik yoktur bir anlamıyla, biz onu hep "giydirerek" tanırız, anlarız. Bu yorumlarımla, bir bakıma Kantçı bir eğilim gösteriyorum: Gerçekliğin kavradığımız yanı, katkımızla, yorumumuzla kavradığımız yanıdır. Bu katkı **anlam verme** gücümüzle gerçekleşiyor. Elbette, gerçek bizim dileğimizce eğip bükeceğimiz birşey değil; anlama ufkumuza, mânâ zeminimize bağlı olarak gerçek oluyor; Kantçı anlamda "Noumenon"u, kendi başına olanı, bizden tümüyle kopuk olanı kavrayamıyoruz; kavramak, katılmaktır; belli sınırları içinde kurgulamaktır; inşadır (Construction!). Bilgi sosyolojisi ve psikolojisinde, bilim tarihinde yapılan araştırmalarda, bu savımı destekleyen örnekler bulabilirsiniz. Gerçek, "birlikte" kurulur; ortaklaşa bir inşâdır; yaşam biçimlerinin, kültürlerin, ürünlerindendir, kurgulanmış gerçekler. Eğitimle, gelenek ve görenekle aktarılır.

"Gerçek olarak gerçek", "mutlak gerçek", "gerçeğin ta kendisi", bu anlamda, hiçbir zaman bilemeyeceğimiz bir alandadır: **terra incognita**'da. Onun hakkında savlarımız, varsayımlarımız, kavramlarımız, masallarımız, öykülerimiz, şiirlerimiz olabilir. Efsanelerimiz. Biz gerçeğin bir parçasıyız. Gerçeğin dışına çıkıp, gerçeği nasıl gördüğümüzü, göremeyiz. O nedenle gördüğümüz, belli bir ihtiyatla, geleceğe açık sınamaları, doğrulamaları ya da yanlışlamaları gözönüne alarak söylersek, "gerçeklik savıdır", "gerçeklik" değil!

Felsefî açıdan kurcaladığımızda, bu savımın savunulmasında, karşıtının savunulmasında olduğu gibi zorluklar vardır. Bu konuya girmeyeceğim. Okura "gerçek gerçekliği" nasıl gördüğümü anlatmalıyım ki, "sanal gerçekliğe" nasıl baktığım ortaya çıksın. "Gerçek gerçeklik" hep bir "sanallıkla" verilir bize; yaşadığımız kültürle, kullandığımız dille, psiko-fizyolojik yapıyla, yaşımızla, cinsiyetimizle, içinde bulunduğumuz ruh haliyle, varlığa karşı takındığımız düşünsel, felsefi tavırla... ilgili olarak gerçeği belli bir düşünsel, ruhsal, bedensel, çevresel beklentiyle algılarız.

Böyle dediğimizde, bir keyfilik, görecelik tehlikesi ortaya çıktığı söylenebilir. Keyfilik yoktur oysa; o kültürün bireylerine gerçek "öğretilir", kültürler arası ortak zeminlerde (böyle zeminler olabildiği sürece) bu "öğretilme" bütün insanlığa yayılır. Hele günümüzde, iletişim ağlarıyla, piyasa ekonomisinin pazar arama istekleriyle "bu ortaklık" pek zor görünmüyor.

Bu ortaklığın biyo-genetik ve ortak çevrede (dünya gezegeninde) yaşadığımız için çevresel temelleri de olabilir.

"Gerçek gerçekliğin sanallığı" sözünden ne anlıyorum? "Gerçek gerçekliği" hiçbir zaman bilemeyeceğimizi düşündüğüm için, bildiğimizi sandığımız, onun kültürümüzde, düşüncemizde, yorum biçimimizde kurgulanandır. Bu kurgulamanın da "gerçek" olup olmadığını bilme olanağımız yoktur: Öyleyse, kurgularımıza, kurgularımızın sanal yapısına inanmak, güvenmek zorundayız. Gerçeklik, bu anlamda temel bir inanmayla başlar. Sanallığımıza güvenmek zorundayız. Bu gerçek "sanallık", salt bizim oluşturduğumuz bir sanallık değildir: Gerçeklikle ilişkimizden doğmuştur. Onun bizden bağımsız, bilinemezliğine ilişkindir. **Doğal sanallıktır**.

Ortak dünyaya uyandığımızda düşlerimizin düş olmadıkları anlaşılır; hayallerimiz odaya biri girdiğinde dağılır gider; beynimizde, sinir sistemimizde ya da ruhsal yapımızdaki bir bozukluktan dolayı da ortak gerçeklikten uzaklaşıp, sanrılar görebiliriz. Ama bu bozukluk, yapımızdan ya da çevreden gelen etkilenimler sonucu ise (örneğin bedensel bozukluk ya da ilaç alma gibi..) bu bozukluk ya da etkilenim bittiğinde ortak dünyaya dönüş söz konusudur. Ama ortak yaşanan, gerçek dediğimiz dünyanın kendisinin gerçek olup olmadığını bilemiyoruz. Acaba birisinin bizim için oluşturduğu sanal bir dünya mı bu dünya? Öyleyse, sanallık, insanın bu dünyayı kavramaya başladığından bu yana, hep olagelmiş bir **kuşku**. Gerçeklikle ilişkimizde, gerçekliği yaşantılayışımızda (tecrübe edişimizde) sanallık öğesi hep var: İnsan varlığının ontolojik köklerinde var sanallık: Belki felsefenin ortaya çıkışının olanaklarından biri de o. Gerçek gerçekliği yakalayabilseydik, tartışmaya, sorgulamaya gerek kalmayacaktı. Sezgilerim onu gösteriyor: **Sanallığa mahkumuz**. Baştan beri mahkumduk. Son yılların teknolojisi bu sanallığı yeniden düşündürdü bizlere.

Rüyamızda, hayallerimizde, efsanelerimizde, sanatımızda, bilimimizde, değişen biçimlerde ve ölçülerde sanal dünyalar kurduk. Bilim bu sanallığın gerçek gerçeklikle ilişkisini araştırdı, araştırıyor. Sanat, yarattığı sanal dünyalarla, gerçek gerçekliğin sanal kavrayışına ufuklar açıyor, boyutlar getiriyor.

Mağarasında, gözyüzündeki yıldızlara bakan ilk insanın kafasında oluşturduğu sanal dünya, gerçek dünyadaki kavgasında, mücadelesinde sınandı: İnsan türü (henüz!) yok olmadığına göre, bu sanal dünyanın bir biçimde gerçek gerçeklikle bağlantısı olmalı. Sorun, bu bağlantının kavranıp kavranamayacağında yatıyor. Bu yazımın konusu, sorunun tartışılması olmayacak. Sanallığın insan kadar eski olduğunu savlıyorum. Ortaklaşa dünyanın sanallığı, en derin metafizik sorun olarak görünüyor. Tek tek özel (bireysel) dünyaların ortaklaşa dünyaya göre sanal olup olmadıkları, bu ortaklaşa dünyayı "gerçekçi" bir gözlükle görüp görmemeleriyle de ilgili.

Sanallık, ortaklaşa dünyayla ilişki ku-

rabilen bir sanallıksa, örneğin, bir bilim kuramı, (bilimsel kuramlar da sanallık taşırlar!) bilim adamları topluluğu tarafından kabul ediliyorsa, bu onu, bu topluluğun "gerçeği" yapar. Bu kabulün ortak dünyada sınanması, toplulukları da aşan bir düzlemde gerçek olarak kavranmasına yol açabilir.

Yanılgılar, düş kırıklıkları, yanlışlar, sanal dünyamızın, dışımızdaki gerçekliğe toslamasındandır. Bu anlamda, sanallık-gerçeklik ayrımı belki yapılabilir. Ama yanılgılarımızdan öğrendiğimizle gerçekliğe ulaştığımızı yine de söyleyemeyiz. Yanılgılarımızda da yanılıyor olabiliriz! Yanılgılarımız bize, gerçekliği tanımada yardımcı olmayabilir!

Sanallığın bu dipte yatan önemi bizi rahatsız etmemeli. Sanallığımız gerçek olamaz mı? Sanallığımızı aşamadığımız gerçeği!

Bana öyle geliyor ki, en uygun tutum, sanallığımızı kabul etmek. Henüz ortada teknoloji yok iken insanlar, otlarla, içkiyle ya da gece rüyaları gündüz düşleriyle, hayallerle, efsaneleriyle, edebiyatlarıyla, sanatlarıyla sanal gerçekliği yaşıyorlardı. Ormanlarında Pan'ı görüyorlar, bulutların arkasında Zeus'u arıyorlardı.

Bilimsel kuramların da, gerçeği kavrayıp anlamaya açıklamaya yarayan yararlı uyduruklar (useful fictions!) olduğunu ileri süren düşünürler vardır. Bu sanal kuramsal "varlıklar"la (örneğin foton, elektron gibi) gerçekliği açıklayabiliyoruz; anlayabiliyor, kavrayabiliyoruz. Sanal sayılar kullanarak teknolojik uygulamalara geçebiliyor; hiçbir zaman gözümüzle göremeyeceğimiz "nötron", " quark" gibi parçacıklarla evreni açıklamaya çalışıyoruz.

Sanal sanallık çağındayız

Gerçekliğin dönüştürülmesi, denetlenmesi, biçimlendirilmesi teknolojinin bir başarısı. Çağımız, hazır bulunan gerçekliğe, yeni gerçekliklerin "eklendiği" bir çağ. Teknolojik ürünler, doğada hazır bulunmayan ürünler; onları kullanıyor, onlardan yararlanıyoruz. Hayatımızı kolaylaştırıyorlar. Uzakları yakın ediyorlar; ulaşım, haberleşme, yerleşme sorunlarının çözümüne, hastalıkların iyileşmesine katkıları var.

Teknolojik ürünlerle geçen yaşam, gerçekliğin algılanmasını etkiliyor. Yolda yürürken, kulaklıklarımızla müzik dinleyebiliyoruz; çok uzaklardaki insanlarla konuşabiliyoruz.

Teknoloji, duyuşumuzu, düşünmemizi, hayata bakışımızı etkiliyor. "Yapay" bir bileşen olarak katılıyor gerçekliğe. Yapay gerçeklik olarak. Burada "yapay" sözünü doğada hazır bulunmayan, insanın ürettiği şeyler anlamında kullanıyorum.

Bir süre sonra, önceleri yapay sayılan, yaşamamızın doğal bir parçası oluyor. Toplayıcı insanlar için yerleşik düzene geçip ziraat yapmak, hayvanları evcilleştirmek, önceleri doğada olmayan bir şeyin doğaya katılması demekti. Sonraları insanlar onu "doğal" görmeye başladılar.

Teknoloji giderek doğanın, doğal gerçekliğin bir parçası olmakta. Sanallık gerçekliğin bir parçası olmakta. Ekranda gördüklerimiz "görüntü" gibi gelmiyor bize; gerçeklik alanımızın bir öğesi olmuş artık.

Özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra hızla gelişen elektronik sanayii, bilgisayarların oluşumu:

a) Çok uzun hesaplama süresi isteyen karmaşık hesapları kısa süre içinde yapıyor.

b) İnsanlara sanal mekanlar ve zamanlar açarak onlara oyun oynama olanağı sunuyor. Birlikte oynuyoruz. Aygıtlarla oynuyoruz. Hazır oyunları bozuyor, yeni oyunlar yaratıyoruz. Oyun deyip geçmeyelim, o da bir gerçekliği tanıma olanağı.

c) Ticaret alanında özellikle elektronik haberleşme ortamıyla, internet aracılığıyla yeni açılımlar sunuyor. Sanal ortamda alışveriş, sözleşme olanakları söz konusu.

d) Haberleşme zenginliğini de yine elektronik ortamda gerçekleştirebiliyoruz. Telefon ve faksın yanında internet aracılığıyla haberleşme (e-mail) yaygınlaşıyor. Birbirimizi öğreniyoruz. Edilgin alıcılar olmak yerine, etkin haberleşiciler oluyoruz. Muhabbet ortamı sanal olanaklarla genişliyor.

e) Yine elektronik olanaklar sayesinde kitapların yerini alacak olanaklar ortaya çıkıyor. Bilgisayar belleklerinde, internette, milyarlarca sayfalık malumat depolanması söz konusudur. Arşivleme çalışmaları yine internet aracılığıyla ya da başka türlü bilgisayar olanaklarını kullanarak gerçekleştirilebiliyor.

f) Elektronik ortamla hastalık teşhisi, tedavisi, bakımı yapılabiliyor. (Belki bir ölçüde) Müzik dinleme, besteleme, çalma olanağımız var.

Yaratılan sanal ortamla yürüyor teknoloji. Sanallık, ahiretyi kaldırmakla başlıyor, bir bakıma. Yüzyüze olmadığımız çok uzaklarda birisiyle konuşuyoruz. Onun görüntüsünü de yakalayabiliyoruz ekrandan. O burada yok. Sanallığı var ekranda, ahiretde.

Resmine baktığımız, görüntüsünü videoda izlediğimiz sevgilinin sanallığı bize gerçeği hatırlatıyor. Görüntüyü durdurup ya da yavaşlatıp, zamanın sanallığıyla oynayabiliriz. Özel elektronik aygıtları gözümüze, kulağımıza, bedenimize takarak odamızda oturup Hindistan'ı gezebiliriz. Üç boyutlu görüntüler oluşturabiliriz. Ses ve görüntünün yanında, tatmayı, kokuyu, dokunmayı sanal ortama taşıma olanakları var. Sanallık gerçeği zenginleştiriyor, çeşitlendiriyor. Sanallık bu anlamda gerçekliğin bir parçası. Ama insan korkuyor; sanalın gerçeğin yerine geçmesinden. Gen teknolojisinden yararlanıp, ikizler yaratığımızda gerçeği ve ikizi, gerçeği ve sanalı anlamına gelebiliyor mu?

Sanaldan korkmamalı. Çevreye uyumumuzu, ruhsal dengemizi, bedenimizle ilişkimizi bozar mı? Gerçekten kopuk hayaller dünyasına müptelâ eder mi bizi? Sanallık bağımlılığı diyebileceğimiz bir hastalık söz konusu olabilir mi?

Sanal, gerçekliğin tamamlayıcı bir parçası. Öğreneceğiz. Başımıza açtığı belalardan, önümüze serdiği olanaklardan. Bir zamanlar "hortlak" sanıp korktuğumuz sanallıklar hayatımızın gerçeği olacak.

Oyun oynayalım Türkçe'de: Sanal gerçek. Son harfini atalım: Sana gerçek. Elbette bana. Bize. Hepimize. Daha iyi dünyaya. İlk harfini atarsak, beğenmediğimiz bir gerçek çıkacak belki: anal gerçek. O da gerçeklik. Yanal gerçek: Düz olmayan, ortalama, sıradan, tembelleştirici, uyuşturucu olmayan gerçek.

Sanaldı. Gerçek kıldık. İnsanız biz. Gerçekti. Sanallaştırdık. İnsanın düşgücüne sınırı insanın kendisi bile koyamıyor. Sanal olan, tıkanmış gerçekliğe **açık alanlar** kuruyor. Yolu açabiliyor. Engelleri kaldırabiliyor. Gerçek diğer türlü de algılanabilirmiş, anlaşılabilirmiş, yaşanabilirmiş diyoruz. Sanallık, gerçekliği keşfimizi besliyor.

Korkuyoruz. Gerçekten. Sanaldan da. Yozlaşır mıyız? Saptırır mıyız? Sanal gerçeklik, gerçeklik duygumuzu elimizden alır ve insan türünün dünya gezegeninde sonunu mu hazırlar? Korkalım. İhtiyatlı olmak için. Ama sanal olana dadandık bir kez. Ekranlar açılıyor: Aygıtlar gerçeğin olanaklarının kapısını açıyor ard arda.

Gelecek, gerçekliğin karmaşasının insanın sanallaştırma gücüyle daha iyi anlaşılıp, yaşanacağı bir zaman dili olacak. Bu umudumuz. Sanal gerçek, bir silaha dönüşebilir, insanın başına felaketler açabilir. Haberleşme sarhoşluğu, bilgilenme hızı, buna hazır değilsek, başımızı döndürebilir. Bu da korkumuz.

Ama ben, bedeni, duyguları, düşünceleri, çevresi olan bir insan olarak, insan bütünlüğünü sanal gerçeklerle yeniden oluşturmak zorundayım. İç dünyamızdaki derin gizleri keşfedebilirim sanal ortamlarda. Sanalı gerçeğe dönüştürebilirim. Kendimi sanallıkla malûl bir insan durumuna düşürmek yerine, gerçeklikten beslenen şifâ olanağıyla donatabilirim.

Gelecek! Gel hadi! Sanal gücümle, güzel bir dünya kurmaya hazırım. Zayıflıklarımı çirkinliklerimi gidermeye.

Kendi düşgücünden, kendi sanallaştırma enerjisinden korkmayan insan olabilirsem, genlerime kazınmış kötülükle başetmeyi öğrenebilme yürekliliğine sahip olabilirim. Yaşamak böylesi bir göze alma değil midir?

Siyah Amerikalılar'da yüksek tansiyon bulmacası

Siyah Amerikalılar' da yüksek tansiyon problemine sık rastlanmasının genelde gen yapısından kaynaklandığı sanılır. Ancak Afrikalılar' da yüksek tansiyon oranının çok düşük olması gen ve çevre etkileşimini göstermektedir.

Richard S. Cooper, Charles N. Rotimi, Ryk Ward

Richard S. Cooper, Charles N. Rotimi ve Ryk Ward sekiz yıldır yüksek tansiyon üzerinde birlikte çalışıyorlar. Cooper, tıp lisansını Arkansas Üniversitesi'nde aldı ve eğitimini New York'ta Bronx'ta Montefiore Hastanesi'nin klinik kardiyoloji bölümünde tamamladı. Biyomedikal araştırmalarında ırkın önemi hakkında makaleler yazdı. Cooper ve Rotimi Chicago'daki Loyola Üniversitesi'nde Stritch Tıp Okulu'nda çalışıyorlar. Rotimi, ABD'ye yerleşmeden önce anavatanı Nijerya'da Benin Üniversitesi'nde biyo-kimya okudu. İnsan Genomu Ulusal Araştırma Enstitüsü'nde danışman olarak çalışmakta ve Nijerya'da yüksek tansiyon ve diyabet hakkında sapa araştırması programını yönetmektedir. Prof. Ward, Oxford Üniversitesi'ndeki Biyolojik Antropoloji Enstitüsü'nün başındadır. Yeni Zelanda'da antropoloji ve insan genetiği üzerine eğitim görmüştür. Makale Scientific American dergisinin Şubat 1999 sayısından alınmıştır. Çeviriyi arkadaşımız Emel Akçalı yaptı.

Amerikalılar'ın hemen hemen tümünde yaşla birlikte tansiyon da artmaktadır. Amerikalılar'ın neredeyse yüzde 25'i teknik olarak **yüksek tansiyon** olarak bilinen yüksek kan basıncı sınırını aşar. Bu durum da kalp rahatsızlıklarına, felce ve böbrek yetmezliklerine yol açarak her yıl meydana gelen 500 bin kadar ölüm vakasında büyük rol oynar. Yüzde 35'inde yüksek tansiyon görülen siyah Amerikalılar için durum daha da kötüdür; çünkü ölüm nedenlerinin yüzde 25'i yüksek tansiyon olan siyah Amerikalılar için -bu rakam beyazlar için olanın iki katıdır- bu rahatsızlık ölümcül boyuttadır.

Siyahlar ve beyazlar arasında böyle bir farkın en yaygın açıklamalarından biri, Afrika kökenli insanların genetik yapılarındaki kesin olarak tanımlanmamış bir faktörden dolayı, yüksek tansiyona yatkın olduklarıdır. Böylesi bir mantık mevcut bilgileri doğru olarak yansıtmadığından bizim için sorun yaratmaktadır. Sağlık araştırmalarında ırk farklılıklarıyla ilgili geleneksel bir yaklaşımı yansıtan bu görüş, zaman zaman sadece ırklara ya da genetik özelliklere indirgenen yorumlara neden olmaktadır. Bu durumda ırk, rahatsızlıklara yol açan nedenlerden biri olmaktan çok, bir hastalığın altında yatan ana neden olarak gösterilmektedir. Biz, siyah Amerikalılar'da yüksek oranlarda rastlanan yüksek tansiyonun gerçek nedenini bulabilmek için ırkla ilgili geleneksel teorileri bir kenara bırakmayı öneriyoruz. Ancak böyle bir çerçeve içinde yüksek tansiyonun; stres ve yemek yeme alışkanlıkları gibi dış etkenlerin birbirlerine tesirleri, iç fizyoloji (kan basıncını düzenleyen biyolojik sistemler gibi) ve kan basıncını kontrol altında tutan genler gibi birçok nedenden kaynaklandığı ortaya çıkarılabilir. Böylesi bir bilgi de, yüksek tansiyonun neden siyah Amerikalılar'da daha yaygın olduğu sorusuna daha verimli bir şekilde yaklaşılmasına ve hastalara nasıl bir tedavi uygulanması gerektiğine karar vermede yardımcı olacaktır. Bu tür rahatsızlıklarda çevre etkeninin önemini ortaya çıkarabilmek için farklı ortamlarda yaşayan insanların genetik geçmişini sabit tutarak, onların yaşadıkları ortamların ve davranış biçimlerinin farkı üzerinde durmak gerekir. Amerikalılar'ın büyük bir bölümü şişman olmak, çok tuzlu yemek, uzun dönemli psikolojik stres altında olmak, vücudu hareketsiz bırakmak ve aşırı alkol kullanımı gibi, yüksek tansiyona yol açabilecek risk etkenlerinden en az bir tanesiyle karşı karşıya oldukları için, bu deneyi kusursuz bir şekilde gerçekleştirmek mümkün değildir. Bu bir bakıma herkesin sigara içtiği bir ortamda, sigara içmeyenlerin oluşturduğu bir karşılaştırma grubu olmaksızın akciğer kanserinin nedenlerini belirlemeye çalışmaya benzer.

Geçmişten dersler

Bu çelişkilere çözüm bulabilmek için çözüm Afrika'ya dönmekti. 1991 yılında 16. ve 19. yüzyıllarda Batı Afrikalılar'ın Amerika ve Karayibler'e zorunlu göçü üzerinde yoğunlaşan bir araştırma projesi başlattık. Dünya tarihinin bu utanç verici bölümünde, Avrupalı köle tüccarları Afrika'nın batısında yaklaşık 10 milyon insanı

yakalayarak, onları Avrupalı ve yerli Amerikalılar'la karıştıkları Karayibler'e ve Amerikan kıtalarına gönderdiler. Bu Afrikalılar'ın torunları şu an batı yarıkürede yaşamaktadırlar. Bilim insanları, kırsal Batı Afrika'da görülen yüksek tansiyon oranının Amazon Havzası ve Güney Pasifik dışında dünyanın diğer bölgelerinde görülenden çok daha düşük olduğunu bir süreden beri biliyorlar. Ancak, Afrika kökenli Amerikalılar ya da İngilizler dünyanın en yüksek tansiyon oranına sahipler. Bu değişim Avrupalı ve Amerikalı siyahların genetik yapılarından çok, yaşam biçimlerinde ya da bulundukları çevredeki bazı etkenlerin yüksek tansiyona yol açması hakkında ipuçları veriyor. Bu ipuçlarını araştırmak için Nijerya, Kamerun, Zimbabve, St. Lucia, Barbados, Jamaika ve ABD'de araştırma merkezleri kurduk. Proje ilerledikten sonra dikkatimizi, Afrikalılar'ın anavatanlarından batıya hareketlerinde meydana gelen etkileri anlamamıza yardımcı olacak ülkeler olan Nijerya, Jamaika ve ABD'ye çevirdik. Yüksek tansiyona kimlerin yatkın olduğunu ve çok tuzlu yemek, aşırı şişman olmak ya da fiziksel olarak hareketsiz olmak gibi risk etkenlerini belirlemek için bu ülkelerde rastgele örnek olarak seçtiğimiz insanları testlerden geçirdik. Beklenildiği gibi, bu üç toplum arasında çok büyük farklar mevcuttu.

Nijerya'da Ibadan Tıp Fakültesi'ndeki meslektaşların yardımıyla araştırma yaptığımız Nijeryalı topluluk, Igbo-Ora bölgesinde yaşayan kırsal bir toplumdur. Bu toplumda çokeşlilik bulunduğundan dolayı aileler oldukça karışık ve büyük, kadınlar da ortalama beş çocuk büyütmektedirler. Igbo-Ora'da yaşayanlar genel olarak iri yapılı, çiftçilikle uğraşan ve geleneksel yemekleri pirinç ve meyve yiyerek beslenen insanlardır. Afrika ülkeleri ölüm ve ortalama yaşam uzunluğu hakkında resmi kayıtlar tutmadıkları için, yerel araştırmalara dayanarak sıtmanın en büyük ölüm nedeni olduğunu varsayıyoruz. Igbo-Ora'da yaşayan yetişkinler için yıllık ölüm riski batı standartlarına göre yüksek olan yüzde 1 ve 2 arasında. Geç yaşlara kadar yaşayanlar ise gayet sağlıklılar. Yüksek tansiyon oranları özellikle yaşla birlikte artış göstermiyor ve yüksek tansiyona rastlansa da bu pek sık olmuyor.

Jamaika ise bulaşıcı hastalık riskinin düşük olduğu ancak kronik hastalık oranlarının Nijerya'dan fazla olduğu gelişen ve endüstriyel bir ülke. Jamaika'da araştırma sahamız Jamaika'nın orijinal koloni başkenti olan Spanish Town idi. Nüfusu 90 bine varan Spanish Town, Jamaika toplumunun farklı kesitlerini barındıran kalabalık bir kentti.

Jamaika'daki aile yapısı, Afrika kabile yaşantısından farklı olarak, gelişmiş durumda. Kadınların önemli bir bölümünün kendi evleri bulunurken, ülkede sürekli devam eden işsizlik erkekleri uç sınırlara iterek, sosyal statülerini de geriletmiş bulunuyor. Çiftçiliğe ve fiziksel uğraş gerektiren işlere sık rastlanıyor. İnsanlar yerel yiyeceklerin yanında modern ticari ürünler de yiyorlar. Ülkede yaygın olan yoksulluğa rağmen, kalp damar hastalıkları ve kanser vakalarının düşük oranlarda bulunmasından dolayı, Jamaikalılar'ın ortalama yaşam süresi siyah Amerikalılar'dan 6 yıl daha uzun.

Chicago'nun metropolitan bölgesinde, siyah Afrikalılar'ın yaşadığı Maywood'da çalıştık. Bu topluluğun yaşlı kesiminin çoğu Mississipi, Alabama ve Arkansas gibi ABD'nin güney eyaletlerinde dünyaya gelmişlerdi ve kuzeye yaptıkları göç, sağlık ve ekonomi açısından büyük ölçüde ilerleme sağlamıştı. Ağır sanayideki sendikalı iş olanakları erkekler için çok iyi fırsatlar yaratırken, kadınların da büyük bir kısmı işgücüne katılmıştı. Yenilen yemekler ise tipik yağ ve tuz oranı fazla Amerikan yiyecekleriydi. Topluluğun ortalama yaşam süresinde de artış görülüyordu.

Farklılıklar ve benzerlikler

Araştırmalarımızı birbirinden çok farklı kültürlerden olan örnekler üzerinde yürütsek dahi, araştırma yaptığımız insanların benzer genetik geçmişlerinin olmasına çalıştık. Araştırmaya katılan Amerikalı ve Jamaikalı siyahların ortalama yüzde 75'i Nijeryalılar'la ortak bir genetik mirasa sahiptiler. Ortak bir genetik geçmişe rağmen ortaya önemli farklılıklar çıktı. Şehirlerdeki yüksek oranlara rağmen Nijerya'nın kırsal kesiminde araştırma yaptığımız grubun yalnızca yüzde 7'sinde yüksek tansiyon çıktı. Araştırmaya katılan Jamaikalılar'ın yüzde 26'sı, siyah Amerikalılar'ın ise yüzde 33'ü yüksek tansiyondan şikayetçi olan ve tansiyonlarını düşürmek için ilaç kullanan kimselerdi.

Atlantik'in öteki tarafında yüksek tansiyona neden olan risk etkenleri kendini daha fazla gösterdi. Ortalama tuz kullanımı ve boy uzunluğuna oranla ağırlık, Afrika'dan Jamaika'ya, oradan da ABD'ye gittikçe artış gösterdi. Bu bilgiler bize, egzersiz yapmamaya bağlı olarak kilolu olma ve kötü beslenmeye bağlı olarak siyah Amerikalılar'da görülen yüksek tansiyon riskinin yüzde 40-50'sini açıklamaktadır. Fazladan tuz kullanımı da yüksek tansiyona sebep olan nedenler arasında yer almaktadır.

Afrikalılar'ın zorunlu göçünün, istikrarlı bir gen tablosuna sahip bir toplum üzerinde, değişen toplumsal özelliklerin ve yaşanılan ortamın etkilerini değerlendirmek açısından büyük rol oynadığını görebiliyoruz. Yaptığımız araştırma yüksek tansiyonun derilerinin rengi her ne olursa olsun modern yaşam insanı için artık kaçınılmaz bir tehlike olup olmadığını da gündeme getiriyor. Sonuçta kırsal Afrika coğrafyasında şişmanlık pek fazla görülmezken, besinlerdeki yağ oranı düşük ve fiziksel aktiviteler de yoğun olarak yapılıyordu. Afrika'daki çiftçiler için yaşam en azından bu açılardan pek değişmedi. Böyle bir yaşam süren insanlar için tansiyonun yaşla birlikte pek fazla artmadığını ve damar tıkanıklığının hemen hemen hiç görülmediğini biliyoruz. Bunun için,

Afrikalı çiftçiler, biz araştırmacılar için daha modern toplumlarla karşılaştırma yapabileceğimiz güvenilir bir kontrol grubu oluşturdu.

Bu kadar küçük bir değişikliğin yüksek tansiyon oranlarında büyük değişikliklere yol açması açıkça görülebiliyor. Kilo ve tuz kullanımı arasında çok küçük farklılıkların görülmesine rağmen Nijerya'nın Ibadan kentindeki tansiyon seviyesi diğer kırsal bölgelere göre kısmen daha yüksek. Psikolojik stres ve fiziksel aktivitelerin azalması gibi diğer etkenler de bu artışın nedeni olabilir. Özellikle kültürlerarası psikolojik ve toplumsal stres kaynaklarının ölçümü çok zordur. Ancak Kuzey Amerika'da ve Avrupa'daki siyahların, ırk ayrımcılığının bu insanların üzerinde oluşturduğu baskıya bağlı olarak stresle de karşı karşıya kaldıklarını göz önünde bulundurmak lazım. Irkçılığın yüksek tansiyon üzerindeki etkisi halen bilinmiyor; ancak Küba, Trinidad ve kırsal Porto Riko gibi Karayipler'in bazı bölgelerinde siyahların diğer ırk gruplarındaki gibi normal tansiyon seviyesine sahip olduklarının altını çizmek gerekir. Belki de bu ülkelerdeki ırklar arasındaki ilişkilerin kan dolaşımı üzerindeki etkisi Amerika'da olduğundan daha az bir tehdit oluşturmaktadır.

Biyolojik etkenler

Yüksek tansiyonun nedenleri hakkında bu tür bulgulardan uzaklaşarak çevrenin ve biyolojik risk etkenlerinin bu rahatsızlığın ortaya çıkmasında oynadığı rolden bahsedebiliriz artık. Fizyolojistler vücudun kan basıncını nasıl ayarladığının detaylarını halen çözebilmiş değiller. Yine de, böbreklerin yemeklerdeki tuzdan alınan sodyum iyonlarının kandaki yoğunlaşmasını kontrol ederek kan hacminde ve basıncında önemli bir rol oynadığını biliyoruz. Bu da vücut hacmini ve tansiyonu etkiliyor. Yenilen yiyeceklerde sodyum oranı azaldıkça, böbrekler kendileri için hayati olan iyona sahip olabilmek için büyük çaba harcıyorlar. Böbrekler kandaki atıkları filtreden geçirirken, sodyumun yüzde 98'ini de alıkoyarak, sonunda iyonu kana geri boşaltıyorlar. Ancak çok fazla sodyum bulunursa, böbrekler kana aşırı miktarda iyon boşaltacak, bu da kan basıncını yükseltecektir. Böylece fazla miktarda tuz kullanımı, böbreklerin filtre etme mekanizmasına zarar vererek kan basıncının yükselmesine yol açacaktır.

Afrikalılar'ın zorunlu göçünün, istikrarlı bir gen tablosuna sahip bir toplum üzerinde, değişen toplumsal özelliklerin ve yaşanılan ortamın etkilerini değerlendirmek açısından büyük rol oynadığını görebiliyoruz.

Tedavi ettiğimiz hastaların organlarının sodyum dengesini ne kadar iyi düzenlediklerini ölçmek için RAAS olarak bilinen ve kan basıncını düzenlemeye yardımcı olan Renin-angiotensin-aldosterone sistemini ölçmeyi kararlaştırdık. Bir kimyasal tepkimeler dizisi olan RAAS (içindeki üç maddenin adını alıyor), kan akımındaki angiotensin II adlı proteinin miktarını kontrol etmede etkilidir. Angiotensin II'nin birçok işlevi vardır: kan damarlarının daralması ve dolayısıyla kan basıncında bir artışa neden olması; böbreklerin fazla miktarda sodyum tutmasına ve kan basıncının yükselmesine sebep olacak aldosterone adlı kimyasalın salgılanması gibi. Kısacası, çok aktif olan bir RAAS'ın yüksek kan basıncıyla da bir ilgisi olmalı.

RAAS'ın aktifliğini ölçebilmek için, RAAS'ın yol açtığı aktivitelerde ilk sırayı alan kimyasallardan biri olan angiotensinogen bileşiminin miktarını ölçtük. Diğer bileşimlerin aksine angistensinogen'i ölçmenin bir avantajı, kan akımında sabit bir seviyede dolaşmasıydı.

Sonuçlar umduğumuz gibiydi: genel olarak angiotensinogen seviyeleri arttıkça kan basıncının da artışına tanık olduk. Ancak bu durum kadınlar için çok geçerli değildi (östrojen'in özelliklerinin kadınların kan basıncını büyük ölçüde etkilediği ortaya çıktı). Dahası araştırma yaptığımız her grupta, angiotensinogen'in ortalama seviyesi, Nijerya'dan Jamaika'ya, ordan da ABD'ye arttı.

Araştırmalardan ulaştığımız sonuçlar, yüksek tansiyonun risk etkenlerinin bazılarının, kandaki angiotensinogen seviyesini de artırdığıydı. Aşırı şişmanlık bu durumda kronik yüksek kan basıncına da yol açabiliyor. Elde ettiğimiz bu bulgular, yüksek tansiyona yol açan esas neden sayılmasa da, aşırı şişmanlığın angiotensiogen üretimine yol açarak yüksek tansiyona en azından katkıda bulunduğu ortaya çıkıyor.

Genlerdeki ipuçları

Yüksek tansiyon gelişiminde yüksek angiotensinogen seviyesinin rol oynamasında genetik yapının da katkısı var gibi görünüyor. Bilim insanları bazı insanlarda angiotensinogen üretimine yol açan protein seviyesini yükselten genlerin bulunduğunu açıkladılar (Bu genler "alleles" olarak biliniyor). Bu genlere sahip olan insanlarda yüksek tansiyon çıkma riski daha yüksek. Yıllarca önce Utah Üniversitesi ve Paris College de France'daki araştırmacılar angiotensi-

nogen üretilmesine neden olan 235 T ve 174 M adlı iki tip genin, Avrupa kökenli insanlarda angiotensinogenin yüksek oranlarda dolaşımıyla ilgisi olduğunu tespit ettiler. Ancak bilim insanları halen bu genlerin angiotensinogeni kontrol altında tutmakta payları olup olmadığını ya da daha etkili genlerle bağlantıları olup olmadıklarını bilmiyorlar.

Yüksek tansiyona yol açabilecek bir genin belirlenmesinin, rahatsızlığın ana nedenini bulmakla eş anlamlı olmadığını vurgulamakta yarar var; ya da bu gene sahip insanların kaderlerinde yüksek tansiyonlu olmak yazdığını söylemenin yanlış olduğunu. Araştırmalar, genetik etkenlerin insanlar arasındaki kan basıncı seviyesindeki farklılıkların yüzde 25-40'ına neden olduğunu ve birçok genin yüzde 10-15'e kadar bu farklılıklarda rol oynadığını ortaya koyuyor. Tüm bu sayılar, tek bir genin, insanların kan basıncındaki farklılıkların sadece yüzde 2 ve 4'üne etki ettiğini gösteriyor.

235 T geni siyah Amerikalılar'da Avrupalı Amerikalılar'dan iki kat daha fazla görülüyor; ancak bu gene sahip siyahlarla bu gene sahip olmayan siyahlar karşılaştırılınca, bu genin yüksek tansiyon için büyük bir risk etkeni oluşturmadığı ortaya çıkıyor.

Araştırmalarımıza katılan Nijeryalılar'da, 235 T genine sahip olanların arasında angiotensinogen seviyesinin yükselmesinde hafif bir artış gözlemledik; bu yüksek tansiyona yol açan bir neden değil. Dahası, testlerimizden geçen Afrikalılar'ın yüzde 90'ında 235 T geni bulunuyor; ancak bu toplumdaki yüksek tansiyon oranı daha önce de belirtildiği gibi çok düşüktü (174 M geni ise tüm gruplarda eşit derecede görülüyordu).

Tek başına hiçbir gen ve çevre faktörü yüksek tansiyona yol açan nedenleri ve siyah Amerikalılar'da neden daha fazla görüldüğünü açıklamıyor.

Yüksek angiotensinogen seviyesi, Afrika kökenli insanlarda yüksek tansiyona yol açmayabilir. Genetik, fizyolojik ve çevre faktörlerinin de katkısı olması gerekebilir. Bu gen tüm etnik gruplarda yüksek tansiyonun gelişmesinde eşit derecede rol oynamıyor da olabilir.

Bulmacanın parçaları

Beslenme, yüksek tansiyona yol açarak fizyolojik yapıyı değiştirmede kısmen katkıda bulunsa da, araştırma sonuçlarından genelleme yapmanın bazı tuzaklar oluşturduğunu anlıyoruz. Tek başına hiçbir gen ve çevre faktörü yüksek tansiyona yol açan nedenleri ve siyah Amerikalılar'da neden daha fazla görüldüğünü açıklamıyor. Gen yapısından dolayı bir insan yüksek tansiyona yatkın olabilir; ancak zorunlu Afrika göçü üzerinde yaptığımız araştırma yüksek tansiyonun bir insanda ancak özel durumlarda çıktığını gösteriyor.

Yüksek tansiyonla bağlantılı özel genetik yapının ve çevre etkenlerinin tam olarak belirlenmesi için parçaları bir araya getirmek gerekiyor. Yüksek tansiyon bugün dünyada meydana gelen ölümlerin yüzde 7'sine yol açıyor. Bu yüzde şüphesiz insanlar endüstriyel yaşam tarzı ve alışkanlıklarını benimsedikçe artacaktır. İlkel yaşam şartlarına dönüş olmadığı için bilim insanları yüksek tansiyonun önlenmesinde farklı çözümler üretmelidir. Araştırmacılar, kolestrolu kontrol altına alabilecek yemek yeme alışkanlıklarının bir düzene oturtulması gerektiğinin önemini kavrayınca, kalp hastalıkları tedavi edilebilir oldu. Yüksek tansiyonun önlenebilmesi ve tedavi edilmesi de genlerin ve çevre faktörlerinin, kan basıncının düzenini bozacak şekilde nasıl ortak hareket ettiklerinin anlaşılmasıyla mümkün olacaktır. Siyah Amerikalılar'da yüksek tansiyonun anlaşılabilmesi için bilim insanlarının etnik ve ırk farklılıklarının tam olarak ne anlama geldiğini yeniden değerlendirmeleri gerekir. Birçok kaynak artık ırk anlayışının hiçbir biyolojik temele dayanmadığını, bilimsel tanımlardan çok toplumsal ayrımcılığın bir yansıması olduğunu düşünüyorlar. Fiziksel antropoglar, örneğin uzun bir süreden beri homo sapiens'leri çeşitli ırk ve türlere göre sınıflandırmayı bıraktılar. Tıp ve epidemiyoloji (salgın hastalıklarla ilgilenen bilim dalı) ise, ırk farklılıklarına biyolojik nedenlemeler getirmeye devam ederek, ırkın sadece farklı insan gruplarını ayırt etmede değil, çeşitli rahatsızlıkların ortaya çıkartılmasında da yararlı olacağını savunuyorlar. Ancak, araştırmalarında yer verdikleri ırk sınıflandırmalarını, bilimsel kriterlere dayandırmaktan çok, ABD nüfus sayımlarında kullanılan bürokratik kategorilere dayandırıyorlar.

Araştırmacılar ırkın bilimsel önemine kancayı takmışken, ırkın toplumsal anlamı da unutulmamalıdır. Irk saptamalarının talihsiz sonuçlara neden olduğu bir dünyada yaşıyoruz. Irkçılığın yıkıcı etkileri, yüksek tansiyon gibi bir hastalığın azınlık gruplarını nasıl etkilediğini araştıran herhangi bir araştırmayı karıştırıyor. Ancak stres ve aşırı şişmanlık gibi risk etkenleriyle, kan basıncının düzenlenmesiyle bağlantılı genler arasındaki karmaşık ilişkileri araştırmaya devam ettiğimiz sürece sonuçlar, deri rengi ne olursa olsun, bizlere yol gösterecektir.

Gemi ile etrafımı dolaşan ilk insan!

Büyük yolculuktan geriye dönmeyi başarabilenlere komuta eden d'Elcano'ya takdim edilen kurdeleli bir kürenin üzerine 'gemi ile etrafımı dolaşan ilk insan' yazıldı. Macellan'ın büyük macerası bu cümleyle özetlenmişti.

Simon Winchester

Macellan'ın küçük filosu ile önce batıya doğru daha sonra da tüm dünyaya yelken açması Colombus'tan sadece bir nesil sonraydı. Gruptaki kaşiflerin araştırmalarına ve önceki coğrafi bilgilere rağmen kimse okyanusun ne kadar geniş olduğunu, hava şartlarını ya da rüzgar hakkında bilinmesi gerekenleri bilmiyordu. Ya da Terra Australis'in tam olarak nerede olduğunu... Ki bu, Ptolemy'nin küresel bir dünya için gerekli denge unsuruydu; onsuz gezegen tepetaklak düşer ve yıldızların arasında kaybolabilirdi.

Smithsonian adlı derginin Nisan 1991 sayısında çıkan "After dire straits, an agonizing haul across the Pacific" adlı makaleyi, arkadaşımız Alev Şeren özetledi ve çevirdi. 25 Nisan 1521'de Filipinler'de ölen Macellan'ı andığımız bu makale, (marauder.millersv.edu/columbus/data/art/WINCHE01.ART) adresinden alınmıştır.

İspanya'nın mı, Portekiz'in mi?

Onlara umut verebilecek ve devam etmek için motive edebilecek tek bilgi, Spice Adaları'nın Pasifiğe dahil olan ya da olmayan tüm suların ardında en uzakta yer almasıydı. Araplar'dan hindistan cevizi ve sarmısak alan tüccarlar bu adayı yüzyıllardır biliyorlardı. Henüz 1200'lerde Marco Polo Kuzey Çin'in limanlarındaki doğudan gelen baharat yüklü gemilerin yoğun trafiğini görmüştü ve bu adaların nerede olduğunu kabaca biliyordu. 1511 yılında Antonio d'Abreu yönetimindeki bir Portekizli grup Afrika'nın ucundan geçerek doğuya doğru giderken Spice Adaları'nı bulmuşlardı. Bu yolculuk önemli bazı gerçekleri ortaya koydu: 1494 yılında imzalanan Tordesillas Antlaşması'na göre Cape Verde Adaları'ndan 370 fersah uzağa çizilmiş bir hayali çizginin doğusunda kalan her şey Portekiz'e; batısında kalan her şey ise İspanya'ya ait sayılıyordu. Atlantik ve Hint okyanuslarına kadar olan bölgelerde bu bir problem oluşturmuyordu; ancak ya dünyanın öbür tarafı ne olacaktı? Fethetme, işgal, ilhak gibi o zamanın ilkel jeopolitik araçları tabii ki bu durumu düzenleyebilirdi. Tüm bunların uzantısında yerkürenin doğu tarafına giderek bulunursa Moluccas, Portekiz topraklarına dahil edilecek; fakat batıya doğru giden bir grup bulduğunu iddia ederse İspanya'ya dahil edilecekti. Böylece d'Abreu ve arkadaşları doğuya doğru yol alırken, onlardan daha da cesurca davranarak -hatta bazıları için ölümcül hale gelen bir serüvenle- Kastilya flaması taşıyan Macellan ve arkadaşları aynı 'doğuya' batıya doğru giderek de ulaşılabileceğini göstermiş oldular.

Yolculuk başlıyor

Aslında şaşırtıcı bir şekilde, bu yolculuğun ve kafilenin İspanya adına başında bulunan adam, köken olarak Portekizliydi. Doğduğunda Fernao de Magalhaes ismini alan Macellan daha sonra vatandaşlık haklarından vazgeçerek Kral 1. Charles'a (daha sonra İmparator 5. Charles oldu) bağlılığını ilan etti. 20 Eylül 1519'da kraliyet emri ile El Mar del Sur için bir geçit bulmak ve Spice Adaları'nın İspanya sınırlarında olduğundan emin olmak için yola çıktı. Ne kadar yol alması gerektiği konusunda kabaca bir bilgisi bile yoktu. Beş küçük gemi ile yola çıkan Macellan ve 237 adamının bildikleri, Panama'nın ve Colombus'un da üçüncü yolculuğunda 1498'de uğradığı Güney Amerika sahilinin, Antartik kutbuna kadar kesintisiz devam eden bir kıtanın parçaları olabileceğiydi ki, bu doğu denizine batıdan ulaşılmasını güçleştiriyordu. Zamanının en iyisi sayılan Johann Schoner'in dünya küresi Japonya'yı, Meksika'dan sadece birkaç yüz mil uzakta gösteriyordu. Tarihçi Lopez de Gomara, Macellan'ın hep Moluccaların Panama'dan ve San Miguel Körfezi'nden fazla uzakta olmadığında ısrar ettiğini belirtmiştir ve bu 'fazla uzak olmamanın' tam olarak neye karşılık geldiğini bulmaya çalıştığını eklemiştir. Kısa zaman sonra tarihe geçecek olan beş gemi -Victoria, Trinidada, San Antonio, Concepcion ve Santiago- en büyüğü 120 ton olan küçük gemilerdi ve birçok bakımdan elverişsizdi (Seville'deki Portekiz elçisi "Bu gemilerle Kanarya Adaları'na bile gitmeye tenezzül etmem" diyerek bu İspanyol coğrafi girişimini aşağılamıştı). Molucca Donanması adıyla Guadalquivir Irmağı'ndan yola çıkan gemiler iyice silahlanmıştı; fakat erzak açısından yetersizdi ve dokuz değişik ülkeden toplanan bir mürettebat içermekteydi, tek başına bir İngiliz bile vardı. Ayrıca eğer amaçlarına ulaşırlarsa anlaşmalarına yardımcı olmak için Molucca'lı bir köle ve olayları kayda dökmek için Antonio Francesca Pigafetta adlı bir gazeteci de mürettebat arasında bulunmaktaydı.

Yolculuğun gerçek başlangıç tarihi ise, 3 Şubat 1520'de gemilerini demirlemiş oldukları bugünkü Montevideo yakınlarından kalkarak güneye doğru yol almaları olarak kabul edilebilir. O zamanlar güzergah planları yoktu ve gemiciler bilinmedik sahillerden geçiyor; zor deniz şartları ve sürekli düşmekte olan hava sıcaklıklarıyla karşılaşıyorlardı. Pasifiğe doğru bir yol bulmak için kıyının tüm başlangıç noktalarını denediler ki birçoğu birbirinin aynıydı. Kışın büyük bir kısmını bugün Puerto San Julian olarak bilinen yerde geçirdiler. Bu arada çıkan başkaldırılar sırasında Kaptan ve Kumandan, Macellan'ın emriyle ıssız bir adaya bırakılma cezası uygulanıyordu. Puerto San Julian'da yaşayan ve bazı vahşi hayvanların çobanlığını yapan bir göçebe grubun varlığını keşfettiler. Macellan bunlardan birkaçını yakalayarak alıkoydu ve bu insanlara büyük-ayak anlamına gelen "patagones" adını verdi. Böylece bu bölgenin ismi o günden sonra Patagonya olarak belirlenmiş oldu. Ağustos sonlarına doğru donanma, geri-

de isyan suçundan Macellan tarafından cezalandırılmış iki kişiyi bırakarak tekrar yola çıktı. Şarap, peksimet ve silah stokları iyi sayılırdı; fakat koya sonradan katılan gemilerden haber alınamadı, ölmüş olmaları yüksek bir ihtimaldi.

Okyanusu bulmak...

Bu arada donanmada isyanlar sürüyor ve insanlar eğer amaçları sadece Spice Adaları'nı bulmaksa niçin diğerleri gibi doğuya dönüp Ümit Burnu'nun altından geçmediklerini soruyorlardı. Artık 50 derecelik enleme ulaşmışlardı; Macellan tüm bu şikayetlere eğer 25. enleme kadar bir sonuç çıkmazsa, istedikleri gibi doğuya dönecekleri yanıtını veriyordu. Fırtına da iyice kuvvetlenmişti, dindiğinde geri dönmekten başka çare gözükmüyordu ve iki öncü gemi eve doğru yol almaya başladılar. Bu iki geminin sağ salim döndüğü haberini duyan Macellan için daha sevindirici ve şaşırtıcı bir gelişme olmuştu: San Antonio ve Concepcion gemileri dar bir geçit bulmuştu. Bunu izleyen ve geniş bir yere çıkan ikinci kanalı da geçtikten sonra suyun tadına bakıp tuzlu olduğunu gördüler ve aradıkları şeyi bulmuş olduklarını anladılar, yol bulunmuştu. Macellan, yiyecek bir şeyleri kalmamasına rağmen ilerlemekte kararlıydı. Günümüzde bile birçok bakımdan tehlikeli olabilecek bu yolculukta, San Antonio da -o zaman Macellan bundan haberdar olmamıştı- İspanya'ya doğru geri döndü ve üstelik tüm donanma için hayati sayılabilecek malzemelerin büyük bir kısmını da birlikte götürdü.

Fakat geriye kalan gemiler için parlak günler yaklaşıyordu. Zorlu ve dayanıklılık gerektiren bu yolculuk batıya doğru devam ederken, Macellan ve arkadaşları coşku noktasında sevince ulaştılar; çünkü daha önce kimsenin geçmediği bir okyanusa ulaştıklarını anladılar. Bunu kutlamak için şarkılar söylediler ve top attılar, Macellan'ın ağladığı bile söylenir. "Okyanusun her zaman bugünkü gibi sakin ve huzur verici olmasını umarak" Macellan ona Mar Pacifiko adını verdi. Böylece dünyadaki en büyük fiziksel kütle olan Pasifik Okyanusu'nun adı konmuş oldu. D'Abreu onun batı sınırlarına kadar yaklaşmıştı ama, Macellan doğu sınırına kadar ulaşmıştı ve şimdi amacı onu geçmekti. Bu arada rüzgarlar da onlara destek oluyor, yelkenlerde değişiklik yapmadan günlerce yol alabiliyorlardı. Birçok adayı geçtiler.

Kara göründü!

Fakat bu defa sıradaki felaket açlıktı, San Antonio gemisinin erzakların büyük bir kısmıyla geriye dönmüş olması ve yorgunlukla birlikte açlık Macellan'ın adamlarını tek tek öldürmeye başladı. Ocak sonunda yeniden karaya ulaştılar ve St. Paul's -veya Pukapuka- adlı bir ada da bir hafta konakladılar. İyimser bir hava ile tekrar yola çıkan donanma bir süre sonra aynı sorunlarla tekrar karşı karşıya kaldı. Ölümün kaçınılmaz gözükmesi Macellan dahil herkeste bir çöküntüye sebep olmuştu. Birkaç gün sonra, halatlara tırmanacak gücü hâlâ olan belki de tek kişi herkesin duymak istediği şeyi gördü: Kara! Macellan'ın önce Las İslas de las Velas olarak adlandırdığı, daha sonra donanmanın kargosundan birçok şey çalınınca Las İslas de Ladrones (Hırsızlar Adaları) olarak değiştirdiği adalara ulaşmışlardı. 6 Mart'ta Macellan Pasifiği geçmişti. Pasifiğe ulaştığında birkaç gün süreceğini tahmin ettiği yolculuk üç buçuk ay sürmüştü. Bugün Gaum olarak bilinen yerde 3 gün kaldılar ve eksik şeylerin tedariğini sağladılar. Donanma Molucca Adaları için güney batıya doğru devam etti ve umdukları gibi Filipin Adalarına da vardılar (16 Mart).

Macellan (1480-1521)

Macellan'ın ölümü

Leyte Körfezi'ne doğru yol alan donanma, bir süre sonra 'muradına ererek' Moluccan Adaları'nın girişi olan Limaawa'ya vardı. Sekiz tane yerli, küçük botlarla Trinidad gemisine taşındı ve Molucca'lı köle yardımıyla iletişim sağlandı. Bu sekiz yerli için inanılmaz bir deneyimdi: Doğudan gelen, kendilerininkine göre çok büyük gemiler içinden bu bölge kökenli birinin yardımıyla yabancılarla iletişim kuruyorlardı. Macellan'ın bir diğer -amaçlarını gerçekleştirme durumuna göre- başarısı da Samar Cebu ve kuzey Mindanoa bölgelerinde Hıristiyanlığı yaygınlaştırmış olmasıydı. Fakat Nisan sonunda Macellan'ın sonu yaklaşmaya başladı. Filipinler'in önemli bir kısmı Hıristiyanlığın boyunduruğuna girmeyi reddetti. Karşılıklı tehditlerden sonra çıkan çatışmada mızrağını bir yerliye saplayan Macellan geri çekmekte gecikince başka bir yerli tarafından öldürüldü. Öldüğü yerin yakınlarında kendisi için bir anıt yapıldı. Bu Portekiz kökenli kaşif, Portekizliler'in "yaşamak için küçük bir ülkeye fakat ölmek için bütün bir dünyaya sahip olduklarım" bir kez daha göstermiş oldu. Bu olay Filipinli yerlilerin cephesinde ise bir kahramanlık öyküsü olarak tarihe geçti.

Kumandanını yitiren donanmanın geriye kalan gemilerinden Trinidad, dönüş yolunda Portekizli bir grup tarafından alıkonuldu ve daha sonra Spice Adaları civarında ortadan kayboldu. Donanmanın tamamı içinde en küçük olanı 85 tonluk Victoria ise 6 Eylül 1523 günü Sanlucar De Barrameda limanına kalkış tarihinden yaklaşık 3 yıl sonra geri dönmeyi başardı. 237 kişiyle başlayan yolculuktan bu gemiyle 17 kişi dönebilmişti. Gemiye kumandanlık eden Juan Sebastian d'Elcano ise birçok armağanlarla ödüllendirilmiş ve kendisine takdim edilen kurdeleli bir kürenin üzerine 'gemi ile etrafını dolaşan ilk insan' yazılmış ve bu büyük macera bu cümleyle özetlenmişti.

Üçüncü köprü, çözüm değil yıkım!

İstanbul'un ulaşım sorununu çözmek için bir üçüncü köprü projesi gündeme getiriliyor. İstanbul'da yapılacak olan bu köprü, tarihi bir semti, Arnavutköy'ü yok edebilir. Arnavutköy semt sakinleri bu konuda çok duyarlılar. Çözüm toplu taşımacılıkta.

Sibel Gülsever

İstanbul'un günümüzde yaşadığı en büyük sorunlardan biri hiç kuşkusuz ulaşım sorunu. Yıllardır bu soruna çözümler arandı. Günümüzde bu sorunu ortadan kaldırmak için üçüncü bir boğaz köprüsünün gerekli olduğu iddia ediliyor. Arnavutköy/Kandilli arasında yapılması planlanan bu 3. köprü ile ilgili proje, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'nın verdiği talimatlar doğrultusunda, Karayolları Genel Müdürlüğü'nce hazırlanmakta. Ancak varolan iki köprünün İstanbul'un ulaşım ihtiyacını karşılamadığı düşünülürse, yapılacak olan 3. bir köprünün beklentilere ne gibi yanıtlar vereceği tartışma konusu.

3. köprünün yapılması için belirlenmiş alan, İstanbul'un Asya yakasında Kandilli, Avrupa yakasında da Arnavutköy semtlerinin içlerine kadar girmekte. Yaklaşık 1 km'yi bulacağı söylenen bu asma köprü, yapılacak viyadükler ve 18 km'lik bir tünelle birleşerek her iki yakada da doğal güzelliklerin ve koskoca bir tarihin yok olmasına neden olacak.

Arnavutköy Semt Girişimi

Arnavutköy semtinde bu köprünün yapılmasına karşı tepkiler günden güne büyüyor. Arnavutköy Mahalle Muhtarı Ömer Yılmaz Güven ve bütün semt, bu köprünün yapılmaması için ellerinden geleni yapıyorlar. Önceleri 25-30 kişiyle başlayan bu hareket, zamanla 100-150 kişiyi bulmuş ve şimdi tüm şehire yayılıyor. "Arnavutköy Semt Girişimi" adını verdikleri hareketle kamuoyunu bilgilendirmek için çeşitli etkinlikler düzenliyorlar. Basın bildirileri hazırlayıp, belediye başkanlarıyla görüşüyorlar. Her türlü sivil örgütten, üniversitelerden, bilim insanlarından, siyasal partilerden, demokratik kitle örgütlerinden destek alıyorlar. Sadece bunlarla da kalmıyorlar, İstanbul'un ulaşım sorununa alternatif çözümler de üretiyorlar. Bu önerilerden biri, deniz taşımacılığının yaygın hale getirilmesi. Bunu Arnavutköy Mahalle Muhtarı Ö. Y. Güven şöyle açıklıyor:

"Bugün İstanbul'da sadece belirli hatlar arasında vapur seferleri yapılıyor. Haydarpaşa-Karaköy, Kadıköy-Eminönü, Kadıköy-Beşiktaş gibi. Bu, boğaz çevresinde de uygulansa, belirli noktalar oluşturulsa ve vapur seferleri sıklaştırılsa, köprülerdeki trafik sıkışıklığı büyük oranda engellenebilir."

Güven, bu kanıya, Arnavutköy'de özel araç sahibi 215 kişiyle yaptığı anket sonucunda varmış. Özel aracı olan ve varolan köprüleri kullanan 215 kişiden 209'u, boğaz çevresinde deniz ulaşımı başladığı takdirde köprüleri değil, bu yolu tercih edeceklerini belirtmiş. Ama bırakın boğaz seferlerinin başlatılmasını, olan seferler bile iptal edilmiş. Ve Arnavutköy İskelesi restorant haline getirilmiş. Ayrıca haklı olarak en büyük sorunun, bireysel taşımacılık olduğuna inanıyorlar.

Tarihsel doku bozulacak

Semt sakinleri, diğer iki köprüden farklı bir getirisinin olmayacağına inandıkları üçüncü bir köprünün İstanbul'un tarihsel dokusunu bozacağını dile getiriyorlar. Burada 1500 yıllık bir tarih var ve bu tarih, 38 adet anıtsal yapıyla, 42 adet yalıyla, 292 adet sivil mimarlık örneği evlerle ve daha birçok yapıyla yaşıyor. Bilindiği gibi Arnavutköy bir SİT alanı. Bu bölgenin SİT alanı olduğunu ise devlet, bizzat kendisi açıklamış. Buradaki tarihi binaları koruma altına almış, restorasyonlarını yaptırmış. Ancak 3. köprünün yapılması gündeme gelince, birden "kamu yararına bir çalışma için bütün bunların feda edilebileceği, göz-

Gökçe D. Yerlikaya'ya ait fotoğraf. Arnavutköy'ün yalıları.

den çıkarılabileceği" yönünüde bir açıklama yapılmış. Birbiriyle örtüşmeyen bu açıklamalar, buradaki kültürel-tarihsel bütünlüğün yok olmasına neden olabilir.

Kısacası Anavutköy semt sakinleri bu konuda çok duyarlılar. 3. Köprüyü yaptırmayacakları, çalışmalarından ve bu konudaki kesin tavırlarından belli. Onlar yapılması planlanan bu köprüyü, sadece Anavutköy'de değil, İstanbul'un hiçbir yerinde görmek istemiyorlar.

Yasalara aykırı

Öte yandan üçüncü bir köprünün yapılmasını isteyen, fakat bu köprünün ne gibi yararlar sağlayacağı konusunda tatminkâr açıklamalar yapamayan bir başka kesim var. Bu çalışmanın halk için kamu yararına yapıldığını iddia eden bir kesim. Fakat halkın düşüncelerine, isteklerine tamamen sırtını dönmüş, kulaklarını tıkamış, bu uğurda yasaları bile hiçe sayan bir kesim. Bu projeyle yasalar hiçe sayılıyor, çünkü Anavutköylüler'in de üzerinde ısrarla durdukları gibi bu çalışma Anayasa'ya, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununa, Nazım İmar Planına, Boğaziçi Yasası'na, 3 no'lu Koruma Kurulu Kararlarına ters düşmekte. Ayrıca bu proje Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na da aykırı. İlginçtir ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin yasaları, yine Türkiye Cumhuriyet'nin kendi kurumlarınca ihlal edilmekte. Yani varolan hukuk sistemi ve anayasa, bazı çevreleri etkilememekte, bu çevreler devlet içinde ayrı bir devlet gibi davranmaktadırlar.

Buradan şu sonuç çıkıyor, İstanbul'da yaşayan milyonlarca insanın yaşamı, düşüncesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasası hiçe sayılarak düzensiz bir alt yapı oluşturulmak isteniyor. Dünya Bankası'nın sorgusuzsualsiz vereceği kredilerle, kapitalizmin kâr amaçlı politikasını ülkemizde iyice uygulanır hale getirmek isteyen bir kesim, 3. köprü projesini gündeme getiriyor. Halk için, halk yararına olduğu iddia edilen bu çalışmalar, halka karşı bir tutum içinde, gizlice yürütülüyor.

İstatistikler ve çözüm

Peki İstanbul'un gerçekten bir 3. köprüye ihtiyacı var mı? Tabi ki hayır. İstanbul'un 3. bir köprüye değil, adamakıllı bir planlama doğrultusunda oluşturulacak, düzenli bir alt yapıya ihtiyacı var. Varolan iki köprünün İstanbul'un ulaşım ihtiyacına karşılık verememesinin temel nedeni, ulaşım politikasında ısrarla sürdürülen yanlış tutumdur. Bunda Türkiye ekonomisini elinde tutun büyük kuruluşların da etkisi büyüktür. Bu kuruluşlar (Sabancı, Koç gibi), özel araç taşımacılığını her gün biraz daha özendirmektedirler. Bu zihniyetin uygulayıcılığını üstlenmiş olan devlet içi kurumlar, 3. köprü ile ulaşım sorunun ortadan kaldıramayacaklar, aksine, böyle bir köprünün yapılması halinde gelecekte aynı kısır döngüyü tekrar tekrar yaşatacaklar. Üçüncü bir köprünün varlığı, İstanbul'un ekolojik yapısını daha fazla tahrip edecek, yoğun çevre kirliliği ve artan trafik kazalarıyla varolan sorunları çözmek bir yana, daha birçok yeni sorunları da beraberinde getirecek.

Üçüncü köprünün ulaşım sorununa çözüm olmayacağını istatistiksel veriler de doğrulamakta:

- 1997 verilerine göre, 1. köprüden geçen araçların yüzde 60'ı özel otomobiller. Buna rağmen otomobiller, köprüden geçenlerin sadece yüzde 25'ini taşıyor. İşte bu veri, bireysel-özel araç taşımacılığının ulaşımı engelleyen en büyük sorun olduğunu gösteriyor.

- Özel otomobillerin taşıdığı yolculuk, toplam köprü yolculuklarının 1/4'üdür. Yani köprüden geçen araçların 3/4'ünü oluşturan özel otomobiller, yolculukların 1/4'ünü taşıyor.

- 1973-1994 yılları arasında köprülerle sağlanan ulaşımda, araç geçişindeki artış yüzde 1180, insan sayısındaki artış ise, yüzde 173'tür. Araçların yüzde 80'i otomobillerdir. Bu veri de yine, mevcut köprülerdeki ulaşım sorununun, her sene artan özel araç sayısından kaynaklandığını gösterir.

- Dünyadaki yük taşımacılığının yüzde 85'i deniz yolu ile yapılırken Türkiye'deki yük taşımacılığının yüzde 87'si karayolu ile, ancak yüzde 5'i deniz yolu ile yapılmaktadır.

Bunlar gibi birçok istatistiksel veri, sorunun 3. köprüyle değil, toplu taşımaya yönelik bir sistem oluşturulmasıyla çözülebileceğinin bir kanıtıdır.

Şu an gerek bu planı uygulamak isteyenler, gerek buna direnen Anavutköylüler konuyla ilgili son kararın seçimlerden sonra alınacağını bildiklerinden Nisan ayını bekliyorlar. Bizler, birbirinden güzel ve değerli tarihi yapıları bünyesinde barındıran bu semtin, bu davadan galip çıkması isteğindeyiz. Böyle bir direnişin sonuna kadar destekçisiyiz.

Bayındırlık ve İskân Bakanı Ali İhsoy semt sakinleriyle birlikte.

Hayvan davranışları ve insanlaşma süreci

Hayvanları küçümsemeyelim. Hayvanlarda şaşırtıcı toplumsal yaşam örnekleri görülebilir, çoğu basit aletler yapabilir ve kullanabilir. Atalarımız ise bunun bir adım ötesine başarıyla geçmişlerdir.

Dr. H. Tuğrul Atasoy

İnsan ve insan davranışı konularında yorum yaparken genellikle yaşamımızın olmazsa olmaz parçası olan hayvanlara büyük haksızlıklar yapıyoruz. Evrim konusunda da fikir jimnastiği ya da yorum yaparken insan merkezli düşünüyoruz, ayrıca sanki doğadaki evrimin insana ulaşmak gibi idealist ve determinist bir amacı varmış gibi mantık yürütüyoruz. İnsan davranışı incelenirken diğer dallar sıklıkla zooloji biliminin zengin gözlem ve bilgi birikiminden gerektiği kadar yararlanmıyorlar. İnsanın evrimi -ve dolayısıyla insanlaşma süreci- konusunda da benzer bir tutum var. Sözü fazla uzatmadan hayvan davranışları konusunda bazı şaşırtıcı örnekler vermek istiyorum. Çünkü bu konunun tartışmaya açılmasının gerekli olduğuna inanıyorum. Umarım bu konuda söz sahibi olan biyolog ve zoologların sözkonusu yanlışları ve benim bu yazıdaki olası yanlışlarımı düzeltecek kapsamlı yazılarını dergide okuma fırsatı bulabiliriz.

Hayvanlarda av-avcı ilişkisi

Sayın Vehbi Hacıkadiroğlu'nun *Bilim ve Ütopya*'nın 57. sayısındaki "Evrimde İnsanlaşma Aşaması" başlıklı yazısında bir örnek var. Bir ovada yayılan yaban öküzlerine çakal ya da benzeri türden 5-6 hayvanın saldırmasını ve sonunda sürünün gerisinde kalan yaban öküzünün saldırgan etçiller tarafından avlanmasını izlemiş. Daha sonra aynı etçil hayvanların az önce avın yapıldığı alanda aynı yaban öküzü sürüsü ile birlikte gezindiğini, ama yabani öküzlerin etçillere hiç aldırmadan otladıklarını, etçillerin ise sakin sakin öküzlerin arasında gezindiklerini görmüş. Yazının ilerleyen bölümünde şu satırları okuyoruz:

"Buna göre insanlaşmanın ilk adımı, bir takım hayvanların işbirliği yapmak üzere bir araya gelmesidir. Hayvanlar işbirliğine yönelebilirler mi? Yukarıda verilen örnekteki yaban öküzlerinin bir ölüm kalım durumunda bile en basit işbirliğine giremediklerini gördük. Buna karşın çakallar, kendilerinden daha güçlü hayvanları avlayabilmek için işbirliği yapmış görünüyorlar. Fakat bunun gerçek bir işbirliği olduğu söylenebilir mi? Birlikte avlanan çakallar, hangisinin öküzün bacağına, boynuna ya da karnına saldıracağı konusunda bir anlaşma ya da işbölümü yapmış mıdır? Bunların hiçbirinin olmadığı, çakalların yalnızca o andaki açlıktan kurtulmak için, içgüdülerinin itkisi altında bir araya geldikleri ve karınları doyar doymaz birbirleri ile her türlü ilişkiyi kestikleri açıktır. Demek ki insanlaşma yolunda olanaksız görünen ilk adım, bir grup hayvanın belli bir konuda işbirliği yapmak amacıyla bir araya gelmesidir."

Atalarımızın hayvanlardan ayrıldığı noktadan itibaren geçen dört milyon yıl, eğer hayvanları bu kadar yanlış tanır ve hayvanların gelişmişlik düzeyini bu kadar basite alırsak tabii ki evrim süreci gözönüne alındığında bize çok kısa gibi gelir. Dolayısıyla hayvandan insana geçiş süreci sanki olandan çok daha zor ve çok daha fazla evrimsel sıçrama gerektiriyor yorumuna ulaşırız.

Verilen örnekte adı geçen hayvanların çakal değil yaban köpeği -diğer adıyla Afrika avcı köpeği- topluluğu olması eğer olay Afrika savanlarında geçiyor ise daha mantıklı. Savanlarda sürü halindeki en amansız yırtıcılar bu hayvanlardır ve çok acıkmadıkça ve sürüde arkada kalan yaşlı, hasta ya da sakat bir yaban öküzü görmedikleri sürece yaban öküzlerine saldırmazlar. Savanlarda yaşayan çakallar ise diğer köpek türlerinin aksine büyük sürüler oluşturmazlar ve yaban öküzü büyüklüğünde havyanlara saldırmazlar. Yaban köpekleri, diğer köpek türlerindeki grup içi aşama sırasına sahip değillerdir ve grup içi bireylerin hakları eşit gibidir ama av sırasında en hızlı koşan bir birey avın önüne geçme ve avın yolunu kesme görevini üstlenir, bazen de avlarını nöbetleşe sıra ile kovalarlar. Hayvanların yaşayabilmek için grup oluşturmalarını ve grup içi işbirliği konularını incelemek için bir tür ve yalnızca bir av sahnesi çok

yanıltıcı olabilir. Bu nedenle av-avcı ilişkisini örnekler ile biraz daha açalım.

İlk olarak hiçbir aslan, pars (diğer adıyla leopar), çıta ya da kurt içgüdü ile bir otçulu avlayamaz. Annesinden ve biraz daha büyüdüğünde sürü içinde yaşıyor ise sürüden, avlanmayı ve av taktiklerini öğrenmesi gereklidir. Örneğin; yavru bir parsı ya da aslanı alın, evcilleştirmeden antilop eti ile büyütün, sonra iki yaşında iken antiloplar ile dolu bir alana bırakın, ne mi olur? Açlıktan ölür, çünkü nasıl avlanacağını bilemez. İçgüdü, pençeler, kaslar yeterli değildir. Eylem olarak avlanmayı ve avı görmesi, annesinden ya da o görevi üstlenen bir başka yetişkin üyeden avlanmayı öğrenmesi şarttır. Annenin yerine o görevi üstlenen bir başka yetişkin dedim, çünkü örneğin aslan sürülerinde av sırasında ölen dişinin yavrularının bakımı bir başka dişi tarafından üstlenilir. Aslan ve kurt sürülerinin av taktikleri çok değişken ve karmaşık olabilir. Ava öldürücü darbeyi kimin vuracağı, avı kimin kovalayacağı, hangisinin avı yanıltacağı, hangisinin önünü keseceği genellikle önceden bellidir. Ayrıca eğer av sırasında bir aslan yaralanır ise diğer bireyler onun için avlanır ve iyileşene kadar ona bakarlar. Tek başına yaşayan ve avlanan pars ise, yine annesinden öğrendiği, av sırasında duruma göre değiştirdiği, değişik av hayvanlarına göre değişik şekillerde uyguladığı av taktikleri ile avlanır. Küçük bir antilop türünü avlamaya kalkmak başkadır, bir babun maymununu avlamaya kalkmak başka. Bu ayrımı öğrenemeyen ve duruma göre uygun taktiği seçemeyen parsın uzun süre yaşama şansı yoktur.

Av olanların direnişi

Av sahnesinin öbür üyelerine gelelim, yani av olan hayvanlara. Av konumundaki sürü halinde yaşayan hayvanların müthiş bir savunma işbirliği vardır. Hiçbir aslan ya da kurt sürüsü sağlıklı bireylerin oluşturduğu yaban öküzü, ren geyiği, zebra ya da antilop sürüsüne öyle pat diye saldıramaz. Saldırırsa çok büyük bir toplu direniş ile karşılaşır ve oldukça ağır kayıplar verebilir. Bu hayvanların oluşturdukları sürülerde genç yetişkinler, hızla, feda edemeyecekleri sağlıklı bireyleri grubun ortasına alıp karşı saldırıya geçerler. Sürüler genelde yaşlı, sakat ya da yaralı bireylerini savunmazlar. Zaten hiçbir etçil ya da etçil sürüsü, doğanın ekonomisi gereği kendini, gücünü ve enerjisini boşuna harcamaz ve sağlıklı, yetişkin ve sürünün savunma hattı içindeki bir ava saldırmaz. Eğer gözü dönüp saldırırsa büyük bir olasılıkla sakatlanır ya da ölür.

Otçul hayvan sürüleri, savaşmaktansa uyanık olmayı tercih ederler. Bu yüzden sürülerde otlama sırasında gözcüler vardır; bunlar etçilleri fark ettikleri anda kimisi bağırarak kimisi kuyruk işaretleri ile kimisi de ayaklarını yere vurarak sürüyü uyarır. Ayrıca değişik otçul hayvan türleri daha uyanık olabilmek için bir arada otlarlar. Bu her iki -av olan- türün de çıkarına olan bir ortaklıktır.

Sayın Hacıkadiroğlu yazısında av sahnesini anlattıktan sonra şu yorumu yapmış: "... Bu olayı izlerken, biraz önce öküzlerin çakallardan değil onların aç oldukları zaman yaydıkları bir kokudan ya da sergiledikleri bir görüntüden kaçtıklarını düşündüm." Çok doğru bir saptama. Avcılar saldırıya geçtiğinde artık avın hangi birey olduğu bellidir. Çoğu za-

man av sırasında av ile avcının kavgası, sakin sakin otlayan diğer avların arasında olup biter. Sıklıkla bir pars aç değilse bir antilop sürüsünün yanından hatta içinden geçer. İlk anda sürünün gözcüleri sürüyü uyarır sonra bir şekilde parsın bir av peşinde olmadığını anlarlar ve otlamaya devam ederler. Pars ise onlara aldırmadan yürür gider. Av-avcı ilişkisi halen tam olarak çözümlenememiş ilginç bir gizli anlaşma ya da ortaklıktır.

Bazı toplumsal yaşam örnekleri

Kurtlar üzerinde yapılan bir araştırma, kurt sürüsünün on iki saldırıda bir başarıya ulaştığını göstermiştir. Yine ideal şartlardaki erişkin bir pars, ancak on saldırının birinde başarıya ulaşır. Yani saldırının yüzde 10 gibi bir şansı vardır. Aynı rakamlar aslan sürüleri için de geçerlidir.

Aslan ya da kurt, zeki ve toplumsal hayatı olan memelilerdir. Toplumları oldukça hiyerarşiktir. Örneğin aslan sürüsünün lideri değiştiğinde yeni lider eski liderin neslinden olan erkek aslanları öldürür ya da sürü dışına atar. Avlanan av yenirken bu hiyerarşik yapı gözetilir, yalnızca iki yaşın altındaki yavrular istisna olarak annelerinden önce avdan pay alırlar. Yine aslanlarda dişiler ava gittiğinde erkek aslan yavrularla ilgilenir. Aslan yavruları on aylık olduktan sonra kendi başlarına ava çıkmaya başlarlar ama bu işi başarana dek anne ve baba aslan onlara göz kulak olur ve gerekirse av için yardım ederler. Bu eğitim süreci iki yaşına dek sürer, bu yaşlarda yavru kendi başına ilk avından sonra bağımsızlığını kazanır. Anne aslan ise yeni bir anneliğe hazırdır artık. Kurtlar tek eşlidirler, ama bazen eşi ölmüş bir erkek ya da bekar bir erkek, bir çift ile birlikte yaşayabilir (1).

Av-avcı ilişkisi konusundaki bu örnekler bize şunu göstermektedir ki; zeka ve anatomik yapı açısından insandan çok farklı türlerde bile öğrenme, yaşamsal önemi olan temel bilginin aktarımı, grup halinde yaşama ve işbirliği vardır. Yani dört milyon yıl önceki atalarımız diğer tüm türlerden ayrı ve doğanın geri kalanından bağımsız olarak evrim sürecinde bu adımları tek başlarına atmak zorunda kalmamışlar. Evrim sürecinde hayvandan insana geçişte -ya da insanlaşma aşamasında- atılması gerekli olan adımlardan, bir arada yaşam ve işbirliği adımları, hayatta kalabilmek için yalnız atalarımız tarafından değil, onlar kadar başarılı ve karmaşık düzeylerde olmasa bile diğer hayvan türlerince de evrim süreci boyunca zaman içinde atılmıştır.

Maymunlar ve "kendini bilme"

Gelelim bize en yakın türlere, yani primatlara. *Bilim ve Teknik* dergisinin Eylül 1982 tarihli 178. sayısında yer alan "Hayvanlar Kendileri Hakkında Ne Bilirler" başlıklı yazıda (2) Münster Üniversitesi Zooloji Enstitüsü'nde yapılan bir deney anlatılıyor. Ayna ile karşılaşan şempanzelerin bir kısmı aynayı kullanarak vücutlarının göremedikleri kısımlarını görmeyi başarmışlar. Daha ilginç olan ise alınlarına beyaz boya ile leke yapılan şempanzeler ayna ile karşılaştıklarında kendi ayna hayallerine hayretle bakmışlar, kısa bir şaşkınlık dönemi sonrasında kendi elleri ile alınlarındaki boyayı kazımaya çalışmışlar. Bu başarıyı sağlıklı bir anne-çocuk ilişkisi yaşayan, rahat ve huzur içinde bir yaşam süren maymunlar gösterirken izole edilmiş olarak hayvanat bahçelerinde yaşayan şempanzeler aynı başarıyı gösterememişler.

Richard Leakey ve Roger Lewin birlikte yazdıkları *Göl İnsanları* adlı kitaplarında yukarıda söz edilen deney konusunda şu yorumu yapıyorlar: "İşte bu ortamda, bazı gelişkin primatların kendilerini birey olarak tanıma yeteneği bilimsel deneyden geçirilmiştir. Bilincin öznel niteliğini hatırdan çıkarmadan belirtelim ki, şempanzelerin bu deneyden başarı ile çıkmış olmaları bizi şaşırtmamalıdır. Şempanzeler aynada kendilerini tanıyabilmektedir. Kendinin farkında olma yeteneğine sahip olmadan böylesi bir kendini tanıma mümkün değildir. Orangutanlar da 'kendini bil' özdeyişinden nasiplerini amış görünmektedirler." (3)

Bu deneyde diğer maymun türleri, aynadaki görüntülerine sanki kendi görüntüleri başka bir maymun imiş gibi tepki vermişler. Kitabın ilerleyen satırlarında ise şu yorumu okuyoruz: "Burada bilincin derecesi söz konusudur. Ayna deneyinden başarıyla çıkamayan bu hayvanlar büyük ölçüde sosyal yaratıklar olarak, örneğin bir kurbağadan kesinlikle daha yüksek düzeyde bilince sahiptir. Sözünü ettiğimiz hayvanların bilinçlerinin kendini bilme, kendi kimliğinin farkında olma düzeyine ulaşamaması, şempanze ve orangutanlardaysa ulaşabilmesi bize şunu düşündürmektedir: İnsan zekası belki de bazılarının savunduğu gibi özel bir yaratılışın ürünü değil, biyolojik özellikler tayfının en uç noktasıdır." (4)

Primatlar bugün çok iyi bildiğimiz gibi doğal yaşamlarında basit düzeylerde alet kullanabilmektedirler. Şempanzeler termit avlamak için 50-60 cm uzunluğunda bir dalı kopartır, yapraklarını soyar, sonra yüzey pürüzlüyse dalın kabuğunu da soyar, ondan sonra dalı yuvanın deliğinden içeri sokar, asker karıncaların dalın 3/4'lük üst kesmine dek tırmanmalarını bekler ve dalı aniden yukarı çekerek dikey duruma getirir, serbest kalan eli ile dalı sıvazlayarak karıncaları avucuna toplar, afiyetle yer (5).

Hayvanlarda alet kullanma

Alet kullanma, hayvanlar dünyasında sanılandan çok daha yaygındır. Rahip akbabalar devekuşu yumurtasını kırmak için gagaları ile tuttukları bir taşı yumurtaya fırlatırlar. Deniz samurları istiridyelerin kabuğunu kırmak için becerikli ön pençeleri ile tuttukları taşı kullanırlar. Galapagos ağaçkakanımsı ispinozu gibi bazı kuşlar, gagalarında tuttukları küçük dallarla yarıklardaki küçük böcekleri dışarıya çıkarırlar (6). Avustralya'da yaşayan siyah çaylaklar yanan odun parçalarını çalar, kısa mesafe ötedeki kuru çayırlığa bırakırlar ve yangın çıkartırlar. Bu hareketleri ile otlar arasındaki gizlenmiş tavşanların panik içinde kaçışmalarına yol açarlar, sonrasında tavşanları avlamak tabii ki çok kolaydır. Bir başka kuş türü ipekkuşu ise, çiçeklerden ve çilek benzeri meyvelerden damlatarak elde ettiği renkleri bir araya getirir, daha sonra elde ettiği bu renk karışımı ile yuvasının girişindeki kameriyeyi boyar, bu boyama işlemini ise gagasında tuttuğu bir lif yardımı ile yapar (7).

Primatlarda toplumsal yaşam örnekleri

Yine primatlara dönelim. Babunlar ve şempanzeler egzogamiktir. Babunlarda genç erkekler şempanzelerde ise genç dişiler, içinde doğdukları gruptan ayrılıp bir başka gruba katılırlar. Primatlarda poligami hakimdir. Sadece akrobat gibonlar ve siyamanglar tekeşlidirler. Şempanzelerde dişiler kızışma dönemlerinde birden çok erkekle çiftleşirler, fakat asla kendi yavruları olan ya da kardeşleri olan erkeklerle çiftleşmezler. Güçlü bir ensest tabuları vardır (8). Şempanzeler et yeme fırsatını bulduklarında etin paylaşımına ve yenmesine çok uzun bir süre ayırırlar. Olay törensel bir havaya bürünebilir. Eti yerken bir parça yaprakla tatlandırma yoluna da gidebilirler (9). Aynı törensel hava bitkisel besin tüketimi sırasında izlenmez. Ender olarak babunlar ve şempanzeler canlı hayvan avlarlar ve bu avlanmalar sırasında bazen bireyler arasında yardımlaşma olabilir. Ayrıca şempanzelerde az da olsa yamyamlığa ve değişik toplumsal nedenlerden dolayı meydana gelen cinayet olaylarına rastlanmaktadır (10). Son olarak bazı maymunların basit düzeyde sayıları kavrama yetenekleri olduğu da iddia edilmektedir (11).

Atalarımızın attığı adım

Hayvanlar dünyasına ait ilginç gözlem ve bulgular bize çok şey öğretmekte, insanlaşma sürecini anlayabilmek için aşmamız gereken yolun o kadar da karanlık ve bilinmez olmadığını göstermektedir. Örneğin insanlaşma sürecinin üzerinde durulması gereken açıklanması zor tarafı basit alet yapmak ve onu kullanmak değildir, bunu becerebilen hayvanlar olduğunu görüyoruz. Atalarımızın bunun bir adım ötesine geçip bir alet kullanarak yeni bir alet yapabilme becerisini kazanabilmeleri üstünde durmak gereklidir. Hayvanlar dünyasındaki alet kullanan türleri görünce, ilk adımı atmanın sanıldığından daha kolay gerçekleştiğini görüyoruz. Atalarımıza ikinci adımı atmak kalmış ve başarı ile bu adımı atmışlar. Bireyler arası işbirliği ve toplu yaşam için de durum aynıdır. Avcı etçillerin hayatta kalabilmek için attıkları bir arada avlanma ve işbirliği adımının ötesinde, primatlar daha karmaşık yaşam biçimleri ve toplum yapıları oluşturacak adımlar atabilmişlerdir. Doğal ayıklanma, seçilim yolları ile türe avantaj sağlayan bir atılım bir diğerinin atılabilme olasılığını artırabilir, dolayısıyla ilk adımdan sonraki ikinci adımın atılabilme olasılığı ilk adımın atılabilme olasılığına göre daha kolay olabilmektedir.

Sözü geçen dört milyon yıl içinde şu kadar yolu aşmamız gerektiğini düşünüp bunun imkânsızlığını yineleyip duranlara, hayvanlar dünyasındaki örnekler göstermektedir ki, bu yol onların abarttığı kadar uzun ve karanlık bir yol değildir aslında. Evrim insanla bitmiş ya da sona ermiş değil. Tüm canlılar ve de biz insanoğlu, halen evrim geçirmekteyiz. Sadece şu son 5 bin yılda geçirdiğimiz aşamalara bakınca ve halen yaşamakta olan toplumları birbirleri ile kıyaslayınca insan bilincinin, sosyo-kültürel örgütlenmelerin nereden nerelere geldiğini ve nasıl çeşitlilik kazanıp toplumlar arasında farklı yapılanmalar ve aşamalar oluşturduğunu görebiliyoruz.

KAYNAKLAR

1) Buraya kadar olan kısımda şu kaynaklardan yararlanıldı:
Gelişim Hayvanlar Ansiklopedisi (adı geçen hayvanlar ile ilgili altbaşlıklar); P. J. Blumenthal; Doğadaki Av-Avcı İlişkisi, çeviri: Ulrike Güldalı; Bilim ve Teknik Dergisi, Sayı: 208, Mart 1985, s. 24-27; Doğada Av-Avcı İlişkileri, çeviren: Melahat Karamercan, Bilim ve Teknik Dergisi, Sayı: 271 Haziran 1990, s.46-49.
2) Prof. Dr. Joachim Illies; Hayvanlar Kendileri Hakkında Ne Bilirler, Çev: Nüvit Osmay, Bilim ve Teknik Dergisi, Eylül 1982, Sayı:178, s.22-26.
3) Göl İnsanları. Richard Leakey, Roger Lewin, çeviri: Füsun Baytok, Tübitak Yay., 1. Basım, Ekim 1997, s.147.
4) A.g.e., s.147.
5) A.g.e., s.150.
6) A.g.e., s.148.
7) Cumhuriyet Bilim Teknik Dergisi, Hayvanlar Dünyası, Sayı: 524, s.12.
8) Richard Leakey, Roger Lewin: Göl İnsanları, çeviri: Füsun Baytok, Tübitak Yay., 1. Basım, Ekim 1997, s.193.
9) A.g.e., s.202.
10) Cumhuriyet Bilim Teknik Dergisi; Hayvanlar Dünyası. Derleyen: Selçuk Aslan, Sayı: 491, s.12.
11) Nilgün Başaran Dede; Cumhuriyet Bilim Teknik Dergisi; Hayvanlar Dünyası, Kaynak: Spiegel 44/98, Sayı: 616, s.24.

Komodo ejderi

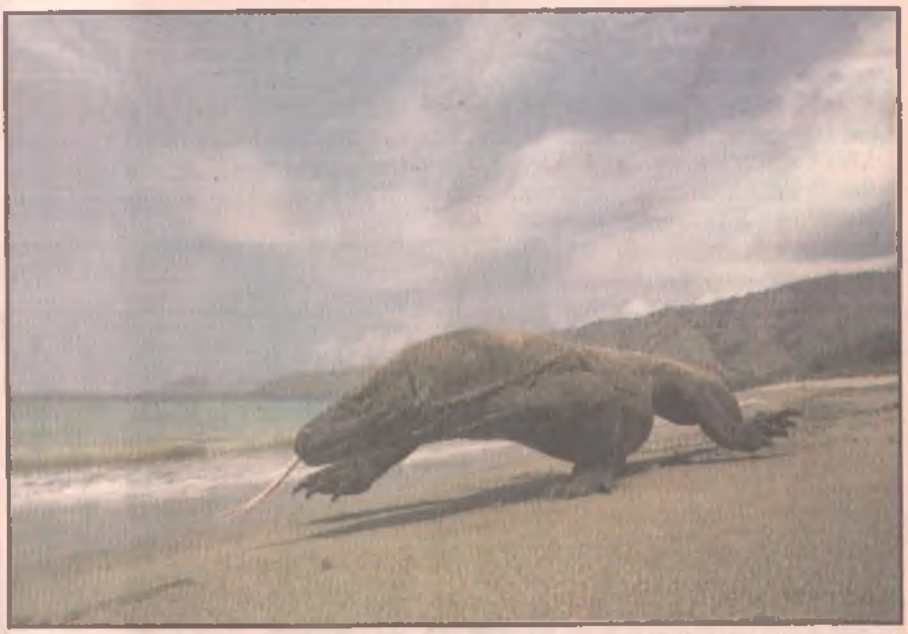

Bir geyik yüksek savana otlarıyla kaplı dolambaçlı yollardan hızlı hızlı geçerek yolunu bulmaya çalışıyor. Bu, Cervus timorensis türü bir erkek; yaklaşık 90 kilo kadar geliyor. Rusa geyiği olarak da bilinen bu hayvan yolunu iyi biliyor; birçok geyik yiyecek arayışına çıktığı zaman bu yolu kullanır. Bu Rusa'nın evi, Endonezya'nın Komodo Adası'nda; Flores Denizi'ni Hint Okyanusu'ndan ayıran adalar zincirinin küçük bir adası. Vahşi hayatta bütün hayvanlar bir savaş verir. Ama Komodo'daki ve yakın birkaç adadaki geyikler için bu savaş biraz daha zorlu. Çünkü bu geyik bir ejderle karşı karşıya gelmek üzere.

Komodo ejderinin, her mitolojik hayvanda olduğu gibi, birçok ismi var. Aynı zamanda Komodo kertenkelesi olarak da adlandırılıyor, Varanidae türünün bugün yaşayan tek cinsi olan Varanus. Komodo Adası'nda yaşayanlar bu hayvanı ora olarak adlandırıyorlar. Komodo Adası ve Rinca ve Flores Adaları'nın yerlilerinden bazıları ise ona buaja darat (kara timsahı) diyor. Bu isim ne kadar hayvanı tanımlasa da, pek gerçekçi değil. Çünkü kertenkeleler timsah değiller. Bazıları ise biawak raksasa (dev kertenkele) diyorlar. Bu isim gerçekten çok doğru; çünkü bu hayvan bugün Dünya'da yaşayan bütün kertenkele türlerinin en büyüğü olma özelliğini taşıyor. Bu ejderin bilimsel adı ise Varanus komodoensis. Bu yüzden çoğu zaman sadece Komodo olarak adlandırılıyor.

Filum: Chordata
Sınıf: Reptilia
Takım: Squamata
Aile: Varanidaes

Ağırlık: 135 kiloya kadar
Uzunluk: 3 metreye kadar

Komodo nasıl yaşar?

Geyik, 2.5 metre uzunluğunda ve 45 kilo ağırlığındaki güçlü erkek bir bir Komodo'nun birkaç metre kadar yanına yaklaşıyor. Komodolar hakkında sorulan ilk soru genellikle ne kadar büyüklükte oldukları. Bilinen en büyük Komodo 3.13 metre boyunda ve 166 kilo kadar. Vahşi doğada yaşayan en büyük ejderler ise genellikle 70 kilo kadar oluyor; hayvanat bahçelerinde yetiştirilenler ise çoğu zaman fazla besleniyorlar. Komodo saatte 20 kilometre kadar bir hızla koşabildiği halde, avlanma taktiği gizliliğe ve güce dayanıyor. Bir geyiği, domuzu veya keçiyi avlamak için saatlerce beklediği oluyor.

Bu kertenkeleler nesneleri 300 metre uzaklığa kadar görebiliyorlar. Dolayısıyla görme duyusu, gözleri özellikle durağan nesneleri değil de hareket halinde olanları seçme konusunda daha iyi olduğu için, avlanmada önemli bir rol oynuyor. Komodolar renkleri seçebiliyorlar; fakat loş ışıkta pek iyi göremiyorlar. Bugün yüksek otlar geyiği saklıyor.

Ejderin onu fark edebilmesi için geyiğin yeteri kadar gürültü yapması mı gerekir? Bu hayvanlar üzerine yazılan ilk bilimsel makalelerden birinde Komodolar'ın sağır oldukları yazılıydı. Daha sonraki araştırmalar hayvanın, sadece sınırlı bir alan içinde duyuyor olsa da (Komodolar 400-2000 hertz, insanlar ise 20-20 bin hertz arasındaki frekansları duyuyorlar), sağır olmadığını gösterdi.

Görme ve duyma ne kadar yararlı olsa da, Komodo'nun en önemli yiyecek algılayıcısı koku duyusudur. Uzun, sarı çatallı diliyle havadan örnek alır; daha sonra dilinin iki ucunu damağına doğru çeker ve onları **Jacabson organlarına** değdirir. Kimyasal analiz yapan bu organlar, havadan gelen molekülleri tanıyarak geyiğin 'kokusunu' alır. Dilin sol ucundaki yoğunluk sağdakinden fazlaysa bu geyiğin sol taraftan yaklaştığını gösterir. Bu sistem, başın bir sağa bir sola doğru çevrilerek çevrenin yoklandığı dalgalı bir yürüyüşle birleşince, eğer rüzgar da doğru yönden esiyorsa, dört kilometre uzaklıktaki bir avın varlığını ve yönünü saptayabilir.

Komodo, varlığını gözünü diktiği ava bir metre kadar yaklaşınca fark ettirir. Ayaklarının hızlı hareketi, bu hayvanlar üzerine en çok inceleme yapan araştırmacılardan biri olan Walter Auffenberg'e göre, "susturuculu bir silah" gibi ses çıkarır. Florida Üniversitesi'nde sürüngen uzmanı olan Auffenberg, Komodolar'ı 1969-1972 yılları arasında değişik dö-

Komodolar bir domuz ziyafeti çekerken.

nemlerde yaklaşık bir yıl kadar incelemiş. Ejderlerin cesur, kanlı ve güçlü doğalarını şöyle özetliyor: "Bu hayvanlar saldırmaya karar verdiği zaman onları hiçbir şey durdurumaz."

Pusuya yatan bir komodo hedefine ulaşmış demektir. Geyiğin dengesini bozmak için ilk önce bacaklarına saldırır. Daha küçük avlar söz konusu olduğu zaman, doğrudan boynunu hedef alır. Temel strateji basittir: avı yere devirmeye çalış ve parçalara ayır. Komodo'nun çok güçlü kasları vardır; fakat en tehlikeli silahı dişleridir. Geniş, eğri ve testere gibi olan bu dişler toprağı yaran bir saban gibi eti yırtar.

Bu testere dişler Komodo'nun yediği son yemekten kalan et parçaları barındırır. Bu protein zengini artıklar büyük miktarlarda bakteri içerir. Komodo'nun tükürüğünü inceleyen araştırmacılar, en az 7'si yüksek miktarlarda mikrop barındıran 50 farklı bakteri türü bulmuşlardır.

Eğer geyik bir şekilde manevra yaparak kurtulur ve ölümden son anda dönerse, bu zaferi kısa süreli olacaktır. Çünkü Komodo'nun ısırmasıyla enfeksiyon oluşacak ve büyük olasılıkla bir hafta içinde ölecek; ya saldırana ya da diğer Komodolar'a yem olacaktır. Diğer taraftan bir Komodo ısırması diğer bir Komodo için öldürücü değildir. Diğer hayvanlar için ölümcül olan bu bakteriler, hemcinsleriyle girdiği bir dövüşte yara alan bir Komodo'yu bu şekilde etkilemez. Bu konuda incelemeler yapan Teksas'taki El Paso Hayvanat Bahçesi'nden Don Gillespie, Komodo'nun kanında, onu geyiğin kaderini paylaşmaktan kurtaran antikorlar bulunabileceğini düşünüyor ve bu konuda araştırmalar yapıyor.

Komodo'nun çene kasları ve gırtlağı çok büyük et parçalarını şaşırtıcı bir hızla yemesini sağlar: Aufferberg, 50 kiloyu geçmeyen bir dişinin 31 kiloluk bir domuzu 17 dakikada yediğine şahit olmuştur. Alt çenenin çok geniş açılmasına olanak veren çene içindeki birçok oynak eklem sayesinde hayvan çiğnemeden yutabilir. Mide çok kolay bir şekilde genişler. Bu özellik sayesinde bir yetişkin Komodo tek bir öğünde kendi ağırlığının yüzde 80'i kadar yemeği yiyebilir. Bu durum, bu hayvanların yakalandıkları zamanki aşırı kilolarının nedenini açıklar.

Aslanlar gibi büyük memeli etoburlar öldürdükleri avların, yüzde 25-30'unu bırakırlar. Bu kısım bağırsaklar, deri, iskelet ve toynaklardır. Komodolar ise çok daha fazlasını yiyerek avın yüzde 12'si kadar bir kısmını bırakırlar. Diğerlerinden farklı olarak kemikleri, toynakları ve deri parçalarını da yerler. Bağırsakları ise, kuvvetli bir şekilde sallayarak içlerini boşalttıktan sonra yerler.

Kokuyu alan diğer Komodolar yemeği paylaşmak için gelirler. Erkekler dişilere göre daha fazla büyümelerine rağmen, iki cins arasında morfolojik olarak çok belirgin bir farklılık yoktur. Çiftleşen Komodolar bilim insanları için hâlâ bir araştırma konusudur. Bu ejderlerin kimin kim olduğunu ayırt etmede pek fazla zorluk çekmedikleri anlaşılmaktadır. Leşin etrafında toplanan bir grup için çiftleşme olanakları doğmaktadır.

Çoğu çiftleşme mayıs ve ağustos ayları arasında gerçekleşir. Erkekler dişileri elde etmek için dövüşebilirler. Kuyruklarından destek alarak, rakiplerini yere düşürmek için ön ayaklarıyla birbirlerini iterek ayakta güreşirler. Bu güreşler genellikle kanlı biter ve kaybeden ya kaçar ya da hareketsiz bir şekilde durur.

Kazanan güreşçi ise dilini dişinin burnuna ve daha sonra vücuduna değdirerek kur yapmaya başlar. Arka ayaklarla gövde arasındaki kıvrım hayvanın hassas noktasıdır. Çiftleşme dürtüsü, dokunmaya ve kimyasal salgılara dayanır.

Dişi Komodo eylül ayında yumurtlar. Yumurtlamanın bu şeklide gecikmesi, yumurtaların kuru mevsimin çok sıcak geçen aylarını atlatmasını sağlıyor olabilir. Ayrıca, döllenmemiş yumurtalar bir dahaki çiftleşmede ikinci bir şans elde ederler. Dişi Komodo tepelerin eteklerinde kazdığı yerlere ya da Megapode kuşlarının yaptığı yuvalara yumurtlar. Tavuk büyüklüğündeki uçamayan bu kuşlar ince dallarla karıştırdıkları, bir metre yüksekliğe üç metre genişliğe varabilen toprak yığınları yaparlar. Yumurtalar çatlarken anneler yavrularını korumak için yuvada bekleyebilirler; ama yeni doğmuş Komodolar'ın anne veya babaları tarafından bakıldıkları ve korundukları durumlara rastlanmamıştır.

Yeni doğan yavrular 100 gramdan az bir ağırlıkta ve ortalama 40 santimetre boyundadır. İlk

Komodolar'ın yaşadığı bölge.

yıllar tehlikelidir ve genellikle bu dönemde Komodolar da dahil olmak üzere vahşi hayvanların kurbanı olurlar. Küçük Komodolar çeşitli böcekler, küçük kertenkeleler, yılanlar ve kuşlarla beslenirler. Beş yaşına geldiklerinde yaklaşık 25 kilo olurlar ve iki metre uzunluğuna erişirler. Bu sıralarda, maymun, keçi, yaban domuzu ve en popüler Komodo avı olan geyik gibi daha büyük avlara da başlarlar. Bu yavaş büyüme bütün hayatları boyunca, yani yaklaşık 30 yıl kadar devam eder.

Komodo'nun geçmişi

Reptila sınıfının üyeleri olan Komodolar'ın dinozorlarla ilişkisi vardır; ama dinozorlardan gelmemektedirler. Komodolar'ın ve dinozorların ataları ortaktır. Kertenkeleler ve dinozorlar, kafatasındaki temporal (şakak) bölgede iki deliğin olduğu Diapsida altsınıfının üyeleridir. Bu gruba ait en eski fosiller 300 milyon yıl önceye, Geç Karbonifer Dönem'e kadar dayanır.

Bu ilk atalardan iki belirgin çizgi oluşmuştur. Birincisi dinozorları içeren Archosauria'dır. Etobur iri kertenkelelerin atası ise, 250 milyon yıl öncesinde Paleozoik Dönem'den, Lepidosauria'dan gelmektedir. Yaklaşık 100 milyon yıl önce (Kretas Dönemi'nde) bugünkü varanidlerle bağlantılı türler Orta Asya'da ortaya çıkmıştır. Bunlardan bazıları büyük deniz kertenkelesi, bazıları ise karada yaşayan, üç metre uzunluğa varabilen ve küçük hayvanlarla beslenen kertenkelelerdir. Yaklaşık 50 milyon yıl önce, Eocen Dönemi'nde, bu türler Avrupa ve Güney Asya'ya, hatta Kuzey Amerika'ya yayılmışlardır.

Varanidler Avustralya'ya yaklaşık 15 milyon yıl önce ulaşmışlardır. Pigme kertenkeleler olarak bilinen birçok varanid türü çabuk bir şekilde Avustralya'yı işgal etmiştir. 2 milyondan fazla bir zaman sonra ikinci bir grup daha gelmiş ve Avustralya ve Endonezya adalarına yayılmışlardır. Bu dönemde Endonezya adaları Avustralya'ya bugün olduğundan çok daha yakındı; çünkü bugün su altında kalan kara parçaları o dönemde suyun üstündeydi. V. komodoensis işte bu ikinci grubun bir üyesidir ve yaklaşık 4 milyon yıl önce bu gruptan farklılaşmıştır.

Endonezya ve Avustralya varanidlerinin avantajı yaşadıkları ortamdaki hayvan türleridir. Adalar geniş kıtalara göre daha az kaynağa sahiptir. Sürüngen avcılar, memelilere göre çok daha az bir toplam enerjiye ihtiyaç duydukları için, bu koşullar altında bir sürüngenin avantajı daha fazladır.

Dünya bir ejder keşfediyor

Batı'nın 1910'dan önce, Danimarka sömürge yönetiminden Yüzbaşı van Steyn van Hensbroek bir "kara timsahı" hakkında yerel hikayeler duyana kadar, Komodo'dan haberi yoktu. Van Hensbroek, 2.1 metre uzunluğunda bir Komodo bulur ve onu öldürür. Daha sonra bu hayvanın fotoğrafını ve derisini Java'daki Zooloji Müzesi ve Botanik Bahçe'nin yöneticisi olan Peter A. Ouwens'a gönderir.

Ouwens'ın görevlendirdiği kişi, 3.1 ve 2.35 metre uzunluğunda iki Komodo öldürür ve ikisi de bir metrenin altında iki tane de genç Komodo yakalar. Bu hayvanları incelemesinin sonucunda Ouwens Komodo'nun dev bir kertenkele türü olduğunu öne sürer. 1912'de yazdığı makalede dünyaya Komodo'yu tanıtır ve makalenin sonunda bu hayvana V. komodoensis adını verir.

Komodo'nun ender bir hayvan olduğunu anlayan yerel yöneticiler ve Danimarka sömürge hükümeti daha 1915 yılında koruma planları yaparlar. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Berlin Zooloji Müzesi'nin düzenlediği bir gezi sonucunda tüm dünya bu hayvana ilgi göstermeye başladı. 1926'da Amerikan Doğal Tarih Müzesi'nden Douglas Burden 27 Komodo'yu yakalayarak anatomik özelliklerini tanıttı.

Burden'ın yaptığı çalışmadan sonra yaklaşık 15 gezi daha düzenlendi. Ama en anlaşılır saha araştırmasını, davranış ve beslenmeden demografik özelliklere ve yaşadıkları bölgenin bitki örtüsüne kadar, Auffenberg yaptı. Bu araştırmalar sonucunda Auffenberg Komodo'nun çok az rastlanan bir hayvan olduğunu gösterdi. Yeni tahminlere göre, Komodo Adası Ulusal Parkı'nda 3500'den az Komodo yaşıyor. Bu hayvanlar çeşitli uluslararası kuruluşlar tarafından tehlikede olan bir hayvan türü olarak değerlendiriliyor ve koruma altında tutuluyor.

Kaynaklar: Scientific American (Mart 1999), Animal Diversity Web, American Museum of Natural History.

Hazırlayan: Kiraz Perinçek

Kiraz Perinçek

Hayvan soylarını tüketen ilk Avustralyalılar

Yaklaşık 55 bin yıl önce Avustralya'ya yerleşmiş ilk insanlar, geniş bitki örtüsü alanlarını birçok hayvan neslinin yok olmasıyla sonuçlanacak şekilde yakarak, kıtanın besin zincirini mahvetmiş olabilirler.

Boulder'daki Colorado Üniversitesi jeokronolojistlerinden Profesör Gifford Miller'in belirttiğine göre, son kanıtlar Genyornis newtoni olarak bilinen devekuşu büyüklüğündeki bir kuşun 50 bin yıl kadar önce aniden yok olduğunu gösteriyor. Araştırma ekibi, insanların yüzyıllar boyunca süren yakma işleminin, kıtanın iç kısmındaki ekosistemi değiştirmesiyle, uçmayan Genyornis gibi birçok otoburun ve çoğunlukla ağaçlardan ve fundalardan beslenen diğer hayvan türlerinin neslinin tükendiğini iddia ediyor.

Miller "Sanırım Genyornis soyunun tükenme tarihinin Avustralya'daki bütün hayvan türlerine uygulanabilmesi için, ikinci derece kanıtlara sahibiz. Bu varsayımı çürütebilmek için kesinlikle güvenilir tarihler yok" diyor.

"Diğer insan grupları gibi erken dönem Avustralyalılar da sadece ailelerini beslemeye çalışıyordu. İlk kolonicilerin; yiyeceği güvence altına almak, yeni bitki örtüsünün gelişimini desteklemek, diğer gruplara işaret vermek ve çeşitli başka amaçlar için, sistematik bir yakma işlemi yapmış olmasından kuşkulanıyoruz. Bunlar ekosistemi bozmayan doğal yangın dönümlerinden çok daha farklıydı ve ekosistem telafi edilemeyecek kadar zarar gördü.

Miller ve Boulder's Institute of Arctic and Alpine Research adlı araştırma enstitüsünden Beverly Johnson, John Magee, Linda Ayliffe, Malcolm McCulloch, Avustralya Üniversitesi'nden Nigel Spooner, Washington'daki Carnegie Enstitüsü'nden Marilyn Fogel tarafından yazılan bir makale *Science* dergisinin Ocak sayısında çıktı. Johnson şu anda Washington Üniversitesi'nde fakülte üyesi olarak çalışıyor.

Avustralya'daki hayvanların soylarının tükenmesi tartışması, bazı bilim insanlarının iklim değişikliklerini sebep göstermesi, diğerlerinin ise insan kaynaklı yangınlar ve aşırı avlanma gibi sebepler üzerinde ısrar etmesiyle iyice kızıştı.

Miller, "Hayvan türlerinden biri üzerine yapılacak tarihlendirme, sanırım hangi açıklamanın daha olası olduğunu gösterecek" diyor. İlk insanlardan önce yangın yaygın olmasına rağmen, doğal yangın mevsimi kasım ve aralık aylarındaydı" dedi.

"Yılın diğer zamanlarında insanın çıkardığı yangınların olasılığı ve bunun daha büyük bir sıklıkta olması, iç bölgelerdeki doğal ağaçlık ve fundalıkların yeniden üremesini engellemiş olabilir."

"Avustralya'da ağırlığı 45 kiloyu geçen hayvanların yüzde 85'inden fazlasının soyları, Genyornis'le aşağı yukarı aynı zamanda tükenmiş" diyor Miller. Liste 100 kilonun üzerinde 19 tür içeriyor. Bunun içinde, hipopotam büyüklüğündeki bir vombat türü (Avustralya'ya özgü keseli bir hayvan), 25 ayak uzunluğunda 3 ayak çapında bir yılan, 25 ayak uzunluğunda bir kertenkele ve Volkswagen büyüklüğünde dev bir kaplumbağa bulunuyor.

Avustralya'ya yerleşmiş ilk insanlar, geniş bitki örtüsü alanlarını birçok hayvan neslinin yok olmasıyla sonuçlanacak şekilde yakarak, kıtanın besin zincirini mahvetmiş olabilirler.

Birçok neslin tükenmesinin tam tarihi hâlâ tartışılıyor olmasına rağmen Genyornis'in soyunun neden tükendiğinin kanıtı daha açık diyor Miller.

Ekip, üç değişik iklim bölgesinden aldıkları Genyornis yumurta kabukları üzerinde yaptıkları incelemelerde 700'den fazla tarih saptadılar. Bu araştırmalar, bu hayvanların varlığının 100 bin yıldan daha önceye kadar gittiğini ve 50 bin yıl kadar önce aniden kaybolduğunu gösteriyor. Bu dönem de insanların Avustralya'ya gelişlerinin hemen sonrasına denk geliyor.

Miller, Genyornis'in yok olmasının yiyecek zincirinin parçalanması yüzünden aniden hızlanmış olduğunu ve buna da kıtanın ekosistem dengesinin iyice bozulmasının yol açtığını belirtiyor. "Genyornis'in üç değişik bölgede, hafif iklim değişikliklerinin görüldüğü bir dönemde aynı anda yok olması, iklim değişikliğinin değil insan etkisinin sorumlu olduğunu gösteriyor."

Araştırmacılar, Genyornis yumurta kabukları üzerinde bir tarihlendirme tekniği kullandılar. Bu yöntemle, kabuklarda bulunan amino asitlerdeki değişiklikler jeolojik saatler görevi görüyorlar. Araştırmacılar ayrıca radyokarbon yöntemini ve uranyum çürümesini de fosil yumurta kabuklarını tarihlendirmek için kullandılar.

Araştırma ekibi bunlardan başka, yumurta kabuklarındaki karbon izotoplarını kullanarak Genyornis'in beslenme özelliklerini de ölçebildi. Sonuçlar, diğer kuş ve hayvan türleri çok yönlü beslenme alışkanlıklarıyla hayatta kalabilmişken, Genyornis'in esas olarak fundalara ve ağaçlara bağlı olduğunu gösterdi. Daha geniş beslenme toleransı olan emu (Avustralya'ya özgü devekuşuna benzer iri bir kuş) ve cassowary (devekuşu cinsinden fakat daha ufak boyda bir kuş) gibi Genyornis'in yarısı ağırlığındaki hayvanlar Genyornis'in soyunun tükenmesine rağmen, hayatta kalmayı başardı.

Araştırmacılar, "En erken insan göçmenlerinin yakma eylemleri özellikle yarı çorak kuşak boyunca uzanan hassas ekosistemi parçalamış olabilir. Bu da bu ekosisteme bağlı hayvanlar üzerinde eşi görülmemiş bir baskı yaratır. Buralarda aynı zamanda avlanmanın da görülmesi hayvanların neslinin tükenmesine yol açmıştır" diye yazdılar.

"Bazıları Genyornis'in yok olmasının aşırı avlanma yüzünden olduğunu iddia etse de, insanlar tarafından doğrudan kuş avının kanıtı tek bir bölgeyle sınırlı" diyor Miller. Ayrıca diğer hayvan türleri için avlanma bölgeleri de eşit derecede seyrek. Avustralya'daki büyük hayvan kitlelerinin soyunun tükenmesi üzerine olan tartışma, bir ölçüde 13 bin yıl önceki Kuzey Amerika hayvanlarının soyunun tükenmesi tartışmalarına benziyor. Kuzey Amerika'daki soy tükenmeleri; Paleolitik Kızılderililerin kıtaya ilk gelmiş olabilecekleri, ayrıca hızlı iklim değişikliklerinin de olduğu zamanda görüldü.

(www.sciencedaily.com. 11 Ocak 1999.
Çeviren: Zeynep Çetin)

Kulak kepçesi neye yarar?

Dışkulaktaki kıvrıntılar gereksiz, işe yaramaz bir kıkırdak ve deri oluşumu gibi görünür. Oysa, bazı Hollandalı araştırmacıların çalışmaları, bu kıvrıntıların duyduğumuz seslerin dikey konumlarını belirlemede, sesin önümüzden mi, arkamızdan mı, üstten mi alttan mı geldiğini bilmemizde çok önemli olduklarını ortaya koydu.

Ses dalgaları kulağımıza, dışkulaktaki kıvrıntılar arasından döne dolana girer. Bu sırada kulağın özgül biçimine bağlı olarak bazı frekanslar güçlenir, bazılarıysa zayıflar. Her insanda dışkulak farklı biçimlerde olduğu için beyne iletilen duyumlardaki akustik iz de farklıdır.

Hollanda, Nijmegen Üniversitesi biyofizikçi John van Opstal ve çalışma arkadaşları, plastik eklentilerle dışkulaklarının biçimini değiştirdiler ve altı hafta boyunca gecegündüz 'yeni' kulaklarıyla yaşadılar.

Van Opstal'a göre, tekrar normal duyuşlarına kavuşabilmeleri için, beyinlerinin 'yeni kulaklarını' tanıyıp öğrenmesi gerekiyordu (Sesin iki kulağımıza varış zamanları çok az da olsa farklıdır. Varış zamanındaki bu farklılık ve sesin şiddeti, kaynağın konumunu bulmamızı sağlar).

Önceleri karanlık bir odada yapılan denemelerde, araştırmacılardan hiçbiri ses kaynağının dikey konumunu belirleyemedi. Sözgelimi, ses kaynağı sağ alt bir konumdan sol üst bir konuma çaprazlama kaydırıldığında, algılanan yalnızca 'sağdan-sola' hareketti; fakat dikey (alttan üste) hareket algılanamadı. Ancak 4-5 gün sonra bir kişi dışında (bu kişi için neredeyse 3 hafta gerekmişti) tümü normal duyuşlarına kavuştu.

Sonuçta tüm araştırmacıların duyuşları normale döndü ve kulaklarındaki eklentiler çıkarılıp doğal biçimlerine kavuştuğunda da duyuşları bozulmadı (Bu, beynin farklı kulak biçimlerini öğrenip, bellekleyebileceğini kanıtlar).

İlginç olan şu ki, araştırmacılar deney boyunca -deneyin ilk gününde bile- eğer karanlık laboratuvarda değillerse hiçbir farklılık algılamadılar. "Bunun nedeninin gündelik yaşamda bir sesin geliş yönünün daha çok görme duyumuz sayesinde bilinmesi olduğunu düşünüyoruz; işitme duyumuz farklı bir şey söylese de" diyor van Obstal; "O halde, görme duyumuz, görülenle duyuları ilişkilendirerek, işitme duyumuzu eğiten asıl belirleyici güçtür."

(Discover, Şubat 1999. Çeviren: Barış Şanlan)

Biyoloji hesaplıyor

Shawn Lockery'nin laboratuvarındaki küçük go-kart'ın bir devrimin malzemesi olduğunu anlamak çok güç. Lego bloklarıyla inşa edilmiş bu araç, üzerinde bir elektronik yığın taşıyor ve hantalca bir o yöne bir bu yöne gidip duruyor. Fakat bu bir çocuk oyuncağı değil. Önünde onu bir ışığa doğru yönlendiren fotoseli ve arkada tekerleklerini döndüren motoruyla bu oyuncağa benzeyen araç, aslında biyolojik olarak yapılmış ve yiyecek arayan küçük bir solucan gibi davranan bir robot. Yeni bilgisayarınıza merhaba deyin.

Tamam, yeni bilgisayarınız olmayabilir. Ama robot solucan ve **biyobot** akrabası bizi bilinmeyen bir ülkeye yönlendiriyor: biyoloji ve bilgisayarın birliği. Ve bu birliğin sadece yaşayan canlıların düşünce ve davranışları hakkında yeni bakış açıları değil; aynı zamanda hayvanların ve insanların bilgiyi işleme ve kullanmalarını daha iyi taklit ederek, bugünün süper bilgisayarlarının gücünü geride bırakan bilgisayarlar sunacağı kesin görünüyor. Son olarak organizmaların sinirsel aktivitelerini haritalayabilmek ve bu aktiviteyi programlama koduna çevirebilmek, bizim elektronik bir beyin yapabilmemizi sağlayabilir.

Bilgisayarlarımızın daha çok beyin gücü kullanabildikleri kesin. İnsan yapımı dijital bilgisayarlar matematik problemlerini hesaplamada ve bir dizi komutu yerine getirmede göze çarpan biçimde hızlılar; ama iş bağıntı kurmaya, karar vermeye ve yeni ortam ve konulara adapte olmaya gelince göze çarpan biçimde aptallar. Oysa doğanın bilgisayarları olan beyinler, bunları kolayca yerine getirebiliyor.

İki tarafın da şansı büyük. Örneğin, biyologlar yaşayan şeylerde ne olup bittiğini kesin olarak bilebilmenin, bizi türleri koruma ve hastalıkları tedavide daha da ilerleteceğine inanıyorlar. Ve birçok bilgisayar bilimcisi yaşayan dünyanın bilgisini uygulamanın bize daha anlamlı iletişim kurabilen ve yıllar sonrasının hava tahminini daha kesin yapabilen bilgisayarlar inşaa etmemizde yardımcı olacağını düşünüyorlar.

Oregon Üniversitesi Nörobilim Enstitüsü'nden Shawn Lockery solucan robotunu **nematodun** 302 nöronunun beyin sinyallerinin haritasını çıkardıktan sonra yarattı. Daha sonra bu harita, solucanın yiyecek aramasında olduğu gibi ışığı araması için, bir bilgisayar devresine dönüştürüldü. Geleceğin bilgisayarları aynı çeşit yüksek verimlilikteki beyin gücünü, insan gibi performans göstermesi için kullanabilirler.

İki alanın yolları kazayla kesişmiş gibi görünüyor. Lockery gibi biyologlar hayvan davranışı hakkındaki teorilerini test etmek için, mikroskop altında gördükleri beyin aktivitesini robotları çalıştıran devrelere dönüştürerek bilgisayar teknolojisine dönüyorlar. Bu sırada bazı bilgisayar bilimcileri; yaşayan canlılar gibi zeki, olaylara müdahale edebilen ve uyum sağlayabilen bilgisayarlar yapmayı öğrenmek için biyologlara ve onların çalışmalarına bakıyorlar.

Canlıların en küçüğü bile önemli roller üstlenebilir. Motorize edilmiş rastgele dolaşıyor gibi görünse de, Lockery ve araştırmadaki meslektaşları bu robotu C. **elegan**'ların yaptığı gibi düşünmesi ve hareket etmesi için programladılar. Bir farkla, solucan kimyasal maddeleri koklayarak yiyeceklerin yerini belirlerken (kemotaksis denen bir işlem), robot değişik ışık yoğunluklarını arıyor. Solucanın sinir sistemi 302 nörona sahip olduğu için, insanın sinir sistemindeki bir trilyonla karşılaştırılırsa, bilim insanları nematodun beyin aktivitesini en derin detayına kadar haritalama olanağına sahipler. Lockery'nin ekibi bu haritanın besin arayan bölümünü tıpkı biyolojik benzeri gibi davranan elektronik bir varlığa dönüştürdüler.

Robo-solucan bu yeni tasarlanmış türlerin sadece biri. Cleveland'daki Case Western Reserve Üniversitesi'ndeki araştırmacılar yürüme şekillerini taklit eden ve karafatmaya benzeyen altı ayaklı bir robotu üçüncü kez deniyorlar. Avrupa'nın çeşitli üniversitelerinde karınca ve çekirgenin simülasyon modellerini bilgisayarda yapıyorlar. Biyobotlar doğal yapımın ve insan yapımının bir araya gelmesinin en iyi örneğini oluşturuyorlar. Lockery'nin biyobotunun esas amacı küçük solucanın nasıl hareket ettiğini öğrenmek olabilir; ama bilgisayarların nasıl çalıştığına dair pratik uygulamalar "çok önemli bir yan ürün" haline geldi diyor Lockery. "Aslında, bunlar en az biyoloji kadar önemli."

(www.popsci.com. Çeviren: Erdal Tan)

Eski bir Portekiz mezarı

İberya Yarımadası'nda bulunan ilk Paleolitik mezar, 26 bin-28 bin yıl öncesine dayanan 4 yaşında bir çocuğa aittir. Lizbon'un 85 mil kuzeyindeki Lapedo Vadisi'ndeki kayalar üzerine yapılmış işlemeleri araştıran arkeologlar; bu mezarı, bir çiftçinin buldozeri tarafından altı sene önce kaldırılmış toprak tabakası içinde buldular. Araştırma komisyonu başkanı Joao Zilhao (Lizbon Üniversitesi) mezarın bugüne kalmasını hayret verici -sadece kafatası ve sağ kol kötü halde kırılmış- olarak nitelendirdi. Her ne kadar Zilhao kemiklerin ne kadar öncesine dayandığına yönelik araştırmayı bitirmese de, kemiklerin 21 bin yıllık toprak tabakasının 8 feet altında bulunması, ona bu kemiklerin en az 26 bin yıllık olduğunu düşündürmüş. Eğer bu tespit doğruysa, bu iskelet bilimsel bir kazıda ortaya çıkartılan en eski modern insan iskeletlerinden biri.

Çocuğun boğazına yakın bir yerde rastlanan deniz kabuğu artıkları, hayvan kemikleri ve kalın kırmızı toprak tabakası, cesedin ayinsel bir törenle gömüldüğünü gösteriyor. Çocuğun vücudunun, üstü toprakla örtülmüş bir hayvan derisine sarıldığı düşünülüyor. Bu tür gömme biçimi Orta ve Doğu Avrupa'da rastlanan çok tipik bir biçim olmasına rağmen, Avrupa'nın batısında daha önce hiç görülmemişti.

Projenin danışmanlarından biri olan Washinghton Üniversitesi'nden antropolog Erik Trinkaus, çok sık yer değiştiren avcı-toplayıcı Yüksek Paleolitik insanlarının, aranlarındaki büyük uzaklıklara rağmen, ortak kültürel geleneklere sahip olduğunu belirtiyor.

Kalıntılar, bu bölgede modern insanın Neandertaller'in yerini aldığı, günümüzden 28 bin-20 bin yıl önceye dayanan Gravetyen Dönemi'nin arkeolojik kanıtlarına ışık tutuyor. Zilhao, Neandertaller'in 28 bin yıl öncesine kadar Güney İberya'da yaşamış olabileceğini ve iskeletin, vücut yapısı itibarıyla, İberya'da Neandertaller'in yerini alan modern insanların anatomik olarak ilk örneklerinden biri olabileceğini söylüyor. "Her ne kadar bulunan kalıntılar küçük bir çocuğa ait olsa bile, İberya'da Neandertaller'den hemen sonra yaşayan insanların biyolojisi hakkında gerçekci tahminlerde bulunabiliriz" diyor Trinkaus.

(Archaeology, Mart-Nisan 1999. Çeviren: Seval Orhan)

Heykel kurtaran sığırlar

Sığır iskeletleriyle ve gübreyle dolu bir ahır, MS 8. yüzyıl dolaylarında Dharih'te bulunan (Ürdün) bir Roma tapınağının tamamen yok olmasını önlemiş. Kırılmış iskeletleri, blokların altında bulunan sığırlar sayesinde Medusa kafası ve asma yaprağı heykelleri, Hermes ve Pan büstleri ve **Dioscouroi** neredeyse el sürülmemiş bir durumda bulundu. Kalıntılar Paris Ecole Normale Supérieure'den François Villeneuve, Ürdün'deki Yarmuk Üniversitesi'nden Zeidun al-Muheisen tarafından bulundu.

Dharih'te bulunan Dioscouroi

Tapınak kazıları ilk Hıristiyanlar'ın pagan (putperest) simgelere karşı tavırları konusunda çeşitli sorular doğurmuştur. Başlangıçta Villeneuve ve al-Muheisen MS 750'den sonra yerleşmiş inançlara karşı olan bu yeni inancın tapınaktaki bütün figürsel heykellere zarar verdiğini düşünmüşler. Tanrıçalar genel olarak Grek-Roman tarzını yansıtmalarına rağmen, geniş oval gözleri ve yüz biçimleri doğulu tanrıları anımsatan Nabatyen stilindedir. MS 6. yüzyılda kiliseye çevrilen tapmağı süsleyen bu pagan tanrıçaların Hıristiyanlar için hâlâ öneme sahip olup olmadıkları belirgin değildir. Kilisenin nasıl kullanıldığı da kesinlik kazanmamıştır. Tapınağın içindeki dekore edilmemiş platform, süslü cephesiyle bir zıtlık göstermektedir. Bu, kutsal yerin içinde yapılan dinsel törenlerin dine daha uygun; dışarıda ise daha genel ve evrensel kuralların geçerli olduğunun bir göstergesi olabilir. Kazılar 2004 yılına kadar sürecek.

(Archaeology, Mart-Nisan 1999. Çeviren: Seval Orhan)

Dünya ve Venüs kardeşlerin kaderi aynı mı?

Güneş sisteminde evrimsel bir iklim değişimine sahip olan iki gezegen bulunuyor: Dünya ve Dünya'nın kızkardeşi Venüs. Bu iki gezegen ilk başlarda ikiz gibiydiler; ama şimdi bundan geriye sadece aralarındaki ufak iklim benzerlikleri kalmış.

Boulder'daki Colorado Üniversitesi'nden Mark Bullock ve David Grinspoon, Venüs'ün atmosferinin geçirdiği evrimsel değişimi tekrar yaratmak için bilgisayar modelleri kullandılar. Bugün Venüs 900 F, yoğun sülfürik asit bulutlarıyla çevrili karbon diyoksit bir atmosfere sahip.

Venüs'ün yüzeyinde, göktaşlarının çarpmasıyla oluşan kraterlerin olmaması, volkanik hareketler sonucunda gezegenin, 800 milyon yıl önce 6 mil kalınlığında bir lav tabakasıyla kaplandığını gösteriyor. Geniş alanları kaplayan bu volkanik hareketler, su buharındaki sera etkisi yaratan gazların miktarını ve sülfür diyoksit miktarını inanılmaz derecede artırmış.

İlk başta bu olay, güneş ışığı gezegene ulaşamayana kadar bulutları 200 F soğutarak kalınlaştırmış olmalı. Ama zamanla, morötesi yayılma, su buharı bulutlarını inceltmiş ve yüzeye yeniden güneş enerjisi ulaşmasını sağlamıştır. Daha sıcak yüzey sıcaklıkları bulutları buharlaştırmış ve gökyüzünü yaklaşık 200 milyon yıl önce, temizlemiştir. Buna rağmen Venüs'ün kalın bir perdesi vardır. "Volkan hareketleri geçen 30 milyon yıl içinde, bugün gözlemlenen kalın bulutları desteleyecek biçimde, etkin olmuş olmalı" diyor Grinspoon. Esasında volkanların hâlâ aktif olduğu sonucuna varıyorlar.

Venüs

Peki bu durumda Venüs'ün iklimi ve atmosferi bizimkiyle nasıl karşılaştırılabilir? Venüs sadece küresel ısınma açısından Dünya'nın geçmişi için bir model değil; aynı zamanda bir gezegenin ikliminin nasıl değişebileceğinin bir göstergesi.

İnsanlar atmosferi berbat etmede başarılı olsalar bile, "uzun vadede Dünya'nın kaderi belli" diyor araştırmacılar. "Güneş yaşlandıkça parlar. Yaklaşık bir milyar yıl içinde okyanuslar hızla buharlaşmaya başlayacak ve iklim sera etkisi yaratan gazların kaybına yenilecek. Dünya ve Venüs neredeyse birbirinin aynı ikiz kardeşler gibiydi; daha sonra ayrıştılar ve belki bir gün yine birbirlerine benzeyebilirler."

(Astronomy Magazine, 23 Şubat 1999. Çeviren: Reyhan Çeker)

Yeni klavyeniz: parmaklar

Eğer eldivenli birisinin garip hareketler yaptığını görürseniz onun akli dengesi hakkında şüpheye düşmeyin. Bu kişi "giyilebilen" bilgisayarında bir şeyler yazıyor olabilir.

Hareket halindeyken kullanılmak üzere birçok bilgisayar tasarlanmıştır. Fakat klavyesiz bir bilgisayara bilgi aktarımı nasıl olacak? Buna bir çözüm olarak Stanford Üniversitesi'nde (Kaliforniya) tek elli bir işaret dili geliştirildi.

Stanford'ta taşınabilen bilgisayarlar üzerine yapılan araştırmayı yürüten Vaughan Pratt, kendisinin **başparmak alfabesi** olarak nitelendirdiği bir işaret dili oluşturdu. Başparmağınızla diğer parmaklarınızın farklı noktalarına dokunarak ve parmaklarınızı değişik şekillerde gruplandırarak 96 farklı kombinasyondan oluşan bir dil ile iletişim sağlayabilirsiniz. Ayrıca bu dil küçük büyük harfleri, rakamları ve daha birçok karakteri kapsıyor.

Bu tür bir kodlama her makine için aynıdır; böylece kodları okuyan makine ne olursa olsun elin hareketleri değişmez. Pratt, bu farklı konumları algılayacak bir eldiven geliştirmeye çalışıyor. Bu, yolda yürürken mesaj göndermeniz veya makale yazabilmeniz anlamına gelir. Ama bu dili aynı zamanda normal bilgisayarınızda da kullanabilirsiniz. Pratt'a göre, bu durumda eldivenlere de gerek kalmayabilir. Bir video kamerası ve imge algılayıcısı parmaklarınızın oluşturduğu karakterleri okuyabilir.

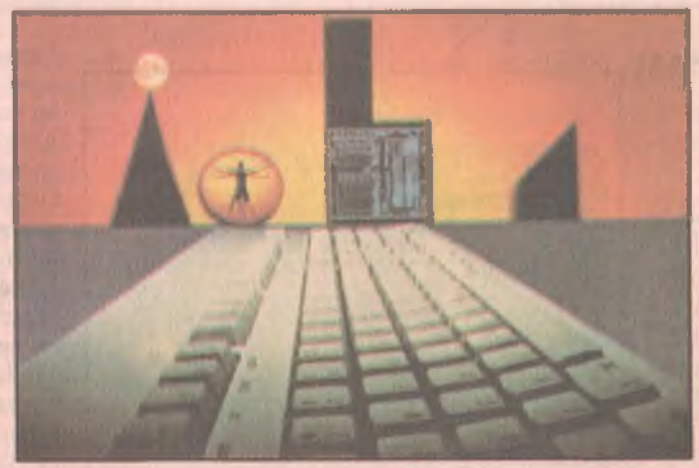

Pratt, "Bu alfabeyi öğrenme süresi, Morse Alfabesi'nin öğrenilme süresinden çok daha kısadır. Karakterlerin öğrenilmesi kolay olduğu için, en büyük engel de ortadan kalkmış oluyor. Bu alfabede, dakikada 30 kelime çok büyük bir beklenti değil" diyor. On parmak yazanların bile dakikada 60 kelime yazabildiği düşünülürse, bu rakam hiç de fena sayılmaz.

University College London'da eldivenle bilgi yükleme aletleri üzerine çalışmalar yapan Bob Rosenberg, insanların bu tür bir sistemi öğrendikten sonra sevdiklerini belirtiyor.

Aslında tek el yazım domanımlarının ortaya çıkışı farelerin ortaya çıkışına dayanıyor. O zamanlarda insanların tek elle yazabileceği ve öteki elle de fareyi kontrol edebileceği düşünülmüştür. Bu beklenti gerçekleşmemiş; ama müzikte olduğu gibi, tuşlarla çeşitli kombinasyonlar yaparak karakterler oluşturabilien klavyeler yaratılmıştır. Ama bunlar, askeri sistemler veya sualtı gibi sadece belli uzmanlık alanlarında kullanılmıştır.

Pratt, sesi ve el yazısını algılayabilen farklı programların geliştirilmesi konusunda da çalışıyor. Ama bu iki teknoloji de çok yavaş ilerliyor ve hata payı çok yüksek. IBM şimdiden ses algılayan bir sistem kullanan "giyilebilir" bir bilgisayar yaratmıştır. Ayrıca 3Com's PalmPilot ise, basitleştirilmiş harflere dayanan ve elyazısını tanıyan bir program kullanıyor.

(New Scientist, 27 Şubat 1999. Çeviren: Seval Orhan)

Derinden gelen mesaj

Humpback (kambur) balinalarının "dilbilgisi"ni inceleyen Massachusetts'li araştırmacılara göre, bu hayvanların şarkıları tahmin edilenden çok daha karmaşıktır. Bu şarkıları "bilgi teorisi" adını verdikleri yöntemle çözmeye çalışan araştırmacılar, bu yöntemin hayvanların çıkardıkları seslerin amaçlarını anlamamızda etkili olacağına inanıyorlar.

Bilgi teorisi 1940'ların sonunda New Jersey'deki Bell Laboratuvarları'nda çalışan Claude Shannon'un çalışmaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Shannon bir sembol akışındaki bilginin miktarını ölçmek için bir yöntem geliştirmiştir. Semboller, ikili kodlardan kelimelerdeki harflere kadar herhangi bir şey olabilir. Sembollerin akışı ne kadar az tahmin edilebilir netilikteyse, mesaj o kadar çok bilgi içerir. Örneğin "ye ye ye" sıralaması "bu parçayı ye" mesajından daha az bilgi içerir.

Aynı araçlar balina çağrılarına uygulanabilir. Dartmouth'ta bulunan Massachusetts Üniversitesi'nden John Buck'un belirttiğine göre, balina şarkıları mevsimlere göre değişim gösteriyorlar. "Bu şarkılar, belli aralıklarla tekrar edilen, hiç tekrar edilmeyen, değişen, yeni öğeler eklenen farklı temalar içeriyor."

Bu temalar, düzenli bir sıra izleyen seslerden ve tümcelerden oluşmuştur. Buck ve meslektaşları kambur balinaların ses kayıtlarını alarak şarkılarındaki değişimleri ölçmüşler. Daha sonra bu ölçümleri çeşitli temaları temsil eden semboller dizimi haline getirmişler ve bunları incelemişler.

Gelecek ay Berlin'de yapılacak olan Avrupa ve Amerika'daki akustikle ilgili kuruluşların katılacağı toplantıda, Buck'un öğrencisi olan Ryuji Suzuki elde edilen bulguları duyuracak. Buck'a göre, balina çağrılarının düzensizliği, bir dizideki bir sesin sıralamada çok daha uzakta yer alan bir sesle uyum sağlamak için değiştiği, hiyerarşik bir dilbilgisi yapısı barındırıyor olabilir. Bu olay, bir cümlenin sonundaki bir kelimenin ilk kelimeye dilbilgisi kurallarına göre bağlandığı insan dillerindeki gibidir.

Ithaca'da (New York) Cornell Üniversitesi'nde biyoakustik alanında uzman olan Chris Clark bu araştırmanın ilginç olduğunu; fakat aynı zamanda da şüpheci yaklaşılması gerektiğini belirtiyor. Clark, biyolog olmayanların bu konuyu daha önce araştırdığını fakat ihtimal verilemeyecek sonuçlarla çıkarıldığını; buna karşılık Buck'un çalışmalarını hayranlıkla izlediğini söylüyor.

Shannon'un çalışması bir şarkıdaki mevcut bilgi miktarını değil; maksimum bilgi miktarını vermektedir. Yine de, eğer balinalar birbirlerine karmaşık bilgiler iletmiyorlarsa, bu kadar karmaşık şarkılar geliştirmelerinin bir açıklamasını yapmak zor olurdu. Buck'a göre gelecekte üzerinde çalışılması gereken konu, balinaların yalnızca basit cümlecikleri tekrar mı ettikleri yoksa oldukça karmaşık mesajlar mı ürettiklerinin saptanmasıdır. Yani bir balinanın bütün bir gün boyunca "çek çek çek kürekleri" şarkısını mı söylediği yoksa onun bir Mozart mı olduğu...

(New Scientist, 27 Şubat 1999. Çeviren: Seval Orhan)

Yeni Neandertal

Neander Vadisi'nde yapılan ve bir sansasyon olarak değerlendirilen kazıyla iki Alman arkeolog,1856 Ağustosu'nda bir taş ocağında bulunan orijinal Neandertal kemiklerinin ait olduğu mağaranın yerini bulmakla kalmayıp; aynı zamanda Neander insanının bir başka parçasını ve ikinci bir iskeletin de en az iki parçasını gün ışığına çıkardılar.

Rhineland Arkeoloji Servisi'nden Ralf Schmitz ve Jürgen Thissen uzun zaman önce kömür çıkarma çalışmaları sırasında yıkılan mağarayı; yarasa dişlerini ve nemli topraktaki istalaktit (sarkıt) parçalarını takip ederek ve aynı zamanda Düssel Nehri yakınlarında bulunan yerin 19. yüzyıl romantik tablolarına bakarak buldular. Arkeologlar söz konusu alanda 1997'de kazı yapmalarına rağmen araştırma sonuçlarını ancak bu kış yayımlamışlardır.

Bu araştırma sonucunda, 1856'da bulunan 16 kemiğe ek olarak, 20 küçük insan kemiği parçası (bir azı dişi, bir omur, kaburga kemikleri, bir ayak parmağı ve leğen kemiğinin bir parçası) elde edilmiştir. Parmağın uç kısmından birazcık büyük olan sol diz ekleminin bir parçası 19. yüzyılda bulunan parçalarla uyum göstermektedir. Daha da heyecan verici olan, son derece güçlü bir sağ humerus (üst kol kemiği) kemiğine ait iki parça bulunmasıdır. Daha önce bulunan Neandertal insanı hiç bozulmamış bir sağ humerus kemiğine sahip olduğu için, bu parçalar büyük olasılıkla ikinci bir bireyindir. Bu parçalardan birine yapılan karbon 14 testi, bunun 40 bin yıllık olduğunu ortaya çıkardı. Schmitz ve Thissen'in yaptığı kazılarda, taş aletler ve hayvan kemikleri de ortaya çıkmıştır.

(Archaeology, Mart-Nisan 1999. Çeviren: Seval Orhan)

Bastığı dalı kesen adam: İbni Haldun

Hasan Aydın

İslam kültürünün ve o kültür içerisinde savunuculuğu yapılan düşüncelerin genel yapısı irdelendiğinde, kimi çelişkili öğelerin bir arada yaşadığı görülür. Üst yapı kurumları açısından ele alındığında, bu olgunun temelinde, İslam dinsel bildirileri ile islam fetih hareketleri ve çeviriler aracılığıyla İslam dünyasına giren Yeni-Platoncu felsefe yatmaktadır. Çünkü gerek Kur'an ve Hadislerin toplamı olarak değerlendirebileceğimiz İslam dinsel bildirileri, gerekse Yeni-Platoncu felsefe bir tepkinin ürünüdür ve İslam dinsel bildirileri yirmi üç yıl gibi uzun bir süreç içerisinde, Arap toplumunda, farklı yer, zaman ve koşullarda meydana gelen bir çok olaya bağlı olarak oluşturulmuş ve yersel-tarihsel nitelikli olan pek çok olguyla, Arap geleneğini, çelişkilere düşme pahasına, dinsel bir eksene oturtmuştur. Tüm bunların bir sonucu olarak da, benzer hatta aynı konulara ilişkin birbirine karşıt ya da birbirine zıt yargılar, İslam dinsel bildirilerinin genel yapısı içerisinde yer alabilmiştir (1). Bu gerçeği, İslamın sistemleştirilme döneminde karşımıza çıkan ve dinsel bir eksende oluşturulan düşünce hareketlerinin, aynı konulara ilişkin, dinsel metinlere göndermelerle, farklı yargılara varmaları olgusu da destekler niteliktedir (2). Benzer bir durumu 19. yüzyılda Batı karşısında geri kalmışlığın doğurduğu bir takım komplekslerle başlayan ve günümüzde de hâlâ savunuculuğu yapılan "İslamda yeniden yapılanma" hareketinin öncülerinin düşüncelerinde de görmek olanaklıdır. Yeniden yapılanma hareketinin öncüleri bu girişimin kaynağı olarak Kur'an'ı göstermektedirler. Ne var ki, onlar bir yandan Kur'an'a dönüldüğünde İslam dünyasında düşünsel ayrılıkların giderilebileceğini ifade ederlerken, diğer yandan, tıpkı yadsıdıkları geleneğin yaptığı gibi, benzer konularda farklı Kur'ansal anlayışlar sergileyebilmektedirler.

Çelişkiler açısından bakıldığında, İslam düşüncesinin ikinci önemli dayanağı olan Yeni-Platoncu gelenek için de durum çok farklı değildir. Zira o da bir yönüyle kendisinden önce kök salan materyalist ve kuşkucu felsefelere bir tepki olarak belirmiş ve ister istemez, onlardaki düşüncelerden etkilenmiştir. Diğer yönüyle de Pythagoras, Platon ve Aristotales'in düşünceleri çerçevesinde oluşturulan eklektik ve bireşimci yapısında, herşeyi tanrısal bir düzeyde değerlendirdiği için, doğal dünyanın ve toplumsal yaşamın karşıtlıklarını kendi bünyesine malet-miştir. İslam kültürünün ve İslam düşüncesinin temel yapı taşları durumunda olan söz konusu kaynakların karşıtlıklar içeren doğası, ister istemez, o kültür içerisinde yetişen insanların çelişkiler taşıyan düşünce ve tutumları benimsemelerine ve bunu hiçbir sorun yokmuş gibi olağan kabul etmelerine neden teşkil etmiştir. Bundan dolayı o insanları yargılamak da pek doğru gözükmemektedir; çünkü her insan, kültürünün insanıdır ve doğal olarak toplumsallaşma ve kültürlenme süreci içerisinde, toplumsal-kültürel yapıda yer alan pek çok durumu özümseyip içselleştirerek bir kişilik oluşturmaktadır. İnsanın kişiliğinin bir parçası haline gelen tutarsızlıklarını görmesi ise hiç de kolay bir iş değildir.

İslam filozoflarındaki çelişkiler

İbni Haldun da dahil, hemen hemen tüm İslam düşünürlerinde karşılaştığımız çelişkili düşünce ve tutumlar çarpıcı bir ifadesini, İslam kültürünün bir parçası olan Nasrettin Hoca'nın "bastığı dalı kesme" fıkrasında yakalamak olanaklıdır. Söz konusu çelişkilerin tarihsel yansımalarını, İslam dinsel bildirilerinin kaderci tutumlarının aksine, özgür (4) irade anlayışını dinsel bir zeminde savunan Mu'tezilenin görüşlerinde; atom teorisi gibi materyalist ögeler içeren bir anlayışı, töz-ilinek (cevher-araz) metafiziği çerçevesinde dinsel düşüncelerinin temeli yapan İslam din felsefecilerinin (kelâmcılar) eserlerinde (5); İslam Aristocularının, hem dinsel açıdan felsefeyle uğraşmanın caiz (mümkün) olup olmadığını tartışan hem de dinle felsefeyi uzlaştırmaya yönelen çabalarında (6); İslam din felsefecileriyle (kelâmcılar), İslam filozofları arasındaki gerginliği bir ölçüde giderebilmek için İbni Sina'nın, felsefe adına dinbilime verdiği ödünlerde (7) görmek olasıdır. Benzer durumlar, İslam felsefe geleneğini yadsıyan ve tasavvufa (mistisizm) yönelen Gazzali'nin düşüncelerinde ve ona karşı felsefeyi savunmaya çalışan İbni Rüşd'ün tutumlarında da vardır. Nitekim doğal nedenselliği, Tanrı'nın mutlak kudretini ve mucizeyi dışladığı için sanısal bir temele indirgeyerek yadsıyan ve bu anlayışının bir sonucu olarak da, dış dünyayı ve evreni bir hayal alemine çeviren (8) Gazzali, bu tutumuna ters bir biçimde, "her önceliğin bir yaratıcısı vardır" (her hadisin bir muhdisi vardır) önermesine dayanarak, Tanrının varlığının kanıtı olarak, evreni ve evrendeki varlıkları gösterebilmektedir (9). Yine onun, İslam filozoflarını "evrenin önceliliği, maddi dirilişin inkarı ve Tanrı tikelleri tümel bir biçimde bilir" savları yüzünden dinsizlikle suçlayıp (10) dinsel açıdan mahkum ederken, gerçeğin bilgisini verebileceğine inanmadığı aklı ve felsefeyi kullanması, çelişkili tavrının ilginç örneklerini oluşturur. İbni Rüşd de, Gazzali'den yaklaşık bir yüzyıl sonra, felsefeyi savunurken, felsefe adına, İslam felsefesini mahkum eden dinsel düşünceden hareket etmiş ve çoğu konuda İslam filozoflarını dinsel bir zeminde aklamaya yönelmiştir (11). Bu durum onun da İslam kültüründeki çelişkilerden nasibini aldığını göstermektedir.

İbni Haldun'un yeri

Yukarıda sözkonusu ettiğimiz, İslam kültürüyle bu kültürde yetişen düşünürlerin çelişkilerinin İbni Haldun'un düşünsel yapısını da etkileyeceği açıktır. Zira İbni Haldun'un genel kültürel birikimini, İslam kültürüyle, yukarıda adlarından söz ettiğimiz düşünürler oluşturmaktadır. *El-İber* adlı tarih kitabına yazdığı *Mukaddime*'sinde, İslam kültürü ve İslam düşünürleri hakkındaki değerlendirmeleri, söz konusu anlayışımızı destekler niteliktedir. Ancak, İbni Haldun'u pek çok İslam düşünüründen ayıran önemli bir yön vardır. Onda, bilincinin derinliklerine kök salmış dine ve geleneğe olan bağlılığın yanında, deneysel temelli akılcı bir hava da egemendir. Bu açıdan, belki de o, dinin ve geleneğin çelişkilerini en çok yaşayan ve İslam kültüründe "bastığı dalı kesme" fıkrasına en çok uyan düşünürdür. İslam kültüründeki çelişkilerle düşünsel yaşamındaki ikilemleri eserine yansıtmaktan kendini alamayan İbni Haldun'un tutarsızlık ve karşıtlıkları, onun pek çok modern araştırıcı tarafından farklı biçimler de algılanmasına zemin hazırlamıştır. Onu laik, materyalist bir düşünür olarak sunmaya çalışanlar olduğu gibi, tam tersini yapmaya çalışanlar da olmuştur. İbni Haldun'a ilişkin modern batılı araştırıcıların değerlendirmelerine işaret eden Taner Timur bu olguyu şöyle dile getirmektedir.

"İbni Haldun batı dünyasında da, büyük bir ilgi görmüş ve çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Irkçılık kokan akımlar içinde İbni Haldun'u da kullanmak isteyen bazı şanssız girişimciler dışında, yazarımız esas itibarıyla düşüncesindeki dini ve rasyonel unsurların ikiliği açısından tartışma konusu olmuştur. Daha açık bir ifadeyle İbni Haldun'un dogmatik bir ilahiyatçı mı, yoksa dini maske olarak kullanan rasyonalist bir düşünür mü olduğu sorununa yanıt aranmıştır." (12)

İbni Haldun'un düşüncelerindeki dogmatik ve rasyonalist unsurları uzlaştırmak

isteyen kimi düşünürlerin, onu, islami dogmaları ihtiyatlı bir biçimde, ama inanmadan, yineleyen bir düşünür olarak sunmaya çalıştıklarını da kaydeden Taner Timur, sözüne şöyle devam etmektedir: "İbni Haldun çeşitli tarihlerde ve çeşitli yazarlar tarafından modern tarihçiliğin, siyasal bilimlerin ve sosyolojinin kurucusu olarak görülmüştür. Daha yakın bir geçmişte ise, bir Fransız bilim adamı (Yves Lavoste) tarafından 'azgelişmişlik' olgusunun tarihsel nedenlerini ilk olarak nesnel bir biçimde açıklayan düşünür olarak selamlanmıştır. Bu yazara göre İbni Haldun, Marx'ın 'Asya tipi üretim biçimini' haber veren bir şekilde sorunu ele almış ve 'şehirlerin iktisadi ve siyasal planda zaaf ve yeteneksizliklerini vurgulayarak', çağdaş geri kalmışlığın tarihsel kökenine inmiştir." (13)

Bize öyle geliyor ki, İbni Haldun'la ilgili olarak birbirinden oldukça farklı yargılara ulaşılmasının iki önemli nedeni vardır. Bunlardan ilki, başlangıçtan beri ifade ettiğimiz, din ve dünya işlerini birbirinden ayırmayan, İslam kültürünün çelişkiler içeren kimi öğelerinin İbni Haldun'un düşüncelerine yansıması; diğeri ise, İbni Haldun'un bütüncül bir bakışla değil, parçacı bir bakışla ele alınmasıdır. Sözünü ettiğimiz ikinci neden yöntem bilimsel bir yanlışlıktan kaynaklanmaktadır. İbni Haldun'u parçacı bir bakışla ele alan düşünürlere bir Yahudi özdeyişini anımsatmak yerinde olacaktır: "Kutsal kitap da, şeytan bile kendisini haklı gösterebilecek ifadeler bulabilir." Eğer İbni Haldun'un genel düşünsel yapısı sergilenecekse, onu içinde yaşadığı kültürel ortamdan kopartmadan, bütüncül bir bakışla değerlendirmek zorunludur. Böylesi bir bakış ise, Gibb'in de ifade ettiği gibi (14), aldığı eğitim, yaşamının önemli bir bölümünde yürüttüğü dinsel bir görev olan kadılık, İslam felsefesi karşısında, İbni Rüşd'den ziyade Gazzali'ye olan eğilimi (15) tasavvufi bir yaşam biçimini benimsediği izlenimini doğuran söylemleri ve dinsel dogmalara olan derin saygısı (16), onun laik ve materyalist bir düşünür değil; tam tersine, İslami inançlara bağlı ve dinî ortodoksi içerisinde yer alan bir düşünür olduğunu gösterir. Ancak bu durum, onun, rasyonalist ve deneyci yönleriyle, toplumbilimine, siyaset felsefesine ve tarih felsefesine olan katkılarını küçültmez. Çünkü, dogmatik ve çelişkili temelleri olan İslam kültürünü aşamaması ve dini ve dünyevi konuları birbirinden ayıramaması toplumbilimsel bir olgu olan sosyalleşmenin bir sonucudur. İbni Haldun'un pek çok araştırıcıyı yanıltan ikilemli söylemini yakından görebilmek ve İslam geleneği içerisindeki yerini belirlemek için, onun tarih anlayışına ve bilimlerin tasnifi içerisinde felsefeye bakışına kısaca da olsa değinmek aydınlatıcı olacaktır.

İbni Haldun tarih yöntemini uyguladı mı?

İbni Haldun tarih biliminin yöntemi konusunda şunları kaydetmektedir:

"Din ve dünya işlerini bütünlemek isteyen kimse, tarihe başvurarak, onu kendisine örnek edinir ve bu bilimden yararlanır. Tarih bu yönlerden bir çok kaynaklara, türlü bilgilere, dikkatle bakış ve incelemelere ve kalpler de kanaat ve inan meydana gelinceye kadar araştırmaya muhtaçtır. Bu gibi dikkat ve incelemeler, bu yolla ilerleyen kimseyi, sürçme ve yanılmalardan kurtarır. Çünkü haberler yalnız nakil ve rivayete dayanır. Adet, örf ve sosyal politika ilke ve yötemlerine, toplum ve bireylerin dünyayı imarlarının ve insanın sosyal hallerine ve gözle görülmeyen haller, gözle görülebilen şeylere uymadığı ve şimdiki durum geçmişteki durumla karşılaştırılmadığı takdirde, hataya düşmekten ve doğru yoldan sapmaktan kurtulmak ve güven kazanmak çoğu zaman mümkün olmaz. Tarihciler, Tanrı'nın kitabını yorumlayanlar ve rivayet üstadları, aktardıkları rivayet ve haberlerin doğru ve zayıf olduğunu incelemeden, yalnız nakil ve rivayete güvenerek aktardıkları, kanun, usul ve benzerleri ile karşılaştırmadıkları, hikmet ve felsefe bakımından incelemedikleri ve varlığın (kâinat) tabiat ve kanunlarına göre ölçmedikleri, naklettikleri haber üzerinde dikkatle düşünerek haber verilen hadise ve olayların meydana gelmesinin mümkün olup olmadığına inanarak nakletmedikleri için çok yanılmışlar ve doğru yoldan saparak, yanılgı ve hata çöllerinde yollarını yitirmişlerdir. Bilhassa mal, para ve askerlerin hesabında ve sayısını hikaye ettiklerinde akla uymayan pek çok sözler sarfetmişlerdir ki, bunları akıl, tabiat, kanun ve kaidelerine göre incelemek zarureti vardır. Bu şekilde incelediğimiz vakit bu sözlerin yalan olduğu görülür..." (17)

İbni Haldun düşünsel yapısının ikili karakteri (dinsel ve akılcı yönleri) nedeniyle, koyduğu yöntembilimsel ilkelere tam bir titizlikle uyamamıştır.

Tarihi nesnel bir bilim yapmak için onun yöntemini belirlemeye çalışan İbni Haldun, geçmiş İslam tarih geleneğini de eleştirel bir biçimde ele almaya yönelmiştir. Onun, rivayetci tarih anlayışının eleştirisine bağlı olarak ortaya koymaya çalıştığı (18), tarih biliminin yöntemine ilişkin saptamalarına katılmamak içten bile değildir. Sağduyu sahibi hiç kimse, "olaylar ve hadiseler yalnız nakil ve rivayete dayanırsa, tarih yanlışlıklardan ve asılsız haberlerden kurtulamaz", "deney ve tecrübeye uymayan, doğal kanunlarına aykırı olan haberler bir tarafa atılmalıdır", "gözle görülmeyen haller gözle görülen ve diğer duyu organları aracılığıyla bilinen durumlarla karşılaştırılmalıdır", "tarihsel olayları felsefi açıdan incelemek ve doğa kanunlarına göre ölçmek gerekir"... vb. yargılara karşı çıkamaz. Yöntem bilimsel açıdan bu saptamaların yerinde olduğunu ve önemli olduğunu kaydetmeliyiz. Ancak bu, İbni Haldun'un yöntembilimsel açıdan belirlenirlenimlerinin doğru olduğunu gösterir; onun ortaya koyduğu bu yönteme uyup uymadığı, yöntemini mantıksal sonuçlarına götürüp götürmediği konusunda hiçbir bilgi vermez. İşte tam bu bağlamda eleştirel ve bütüncül bakışın önemi ortaya çıkar. Bu bakışın doğal sonucu da, İbni Haldun'un ortaya koyduğu yöntembilimsel belirlenimlere uyup uymadığını sormayı ve bunun yanıtını araştırmayı gerektirir. Bize öyle geliyor ki, İbni Haldun düşünsel yapısının ikili karakteri (dinsel ve akılcı yönleri) nedeniyle, koyduğu yöntembilimsel ilkelere tam bir titizlikle uyamamıştır.

Nitekim, İslam dinsel bildirilerinde geçmiş toplumlara ve peygamberlere ilişkin olarak ortaya konan, ne doğal kanunlara ne akla ne de gözle görülen ve diğer duyular aracılığıyla bilinen durumlara uygun düşen hikayeleri onaylamakta; sadece bu hikayelerin yorumlanışındaki kimi olumsuzluklara dikkat çekmekle yetinmektedir (19). Öte yandan, kendisinin ortaya koyduğu tarih yöntemi açısından ele alındığında, bütünüyle rivayete dayanan İslam dinsel bildirilerini, ilkeleri doğrultusunda irdelemeye yanaşmamaktadır. Çoğu İslam tarihçisinin yaptığı gibi, rivayetin aktarılış biçimiyle, rivayetin doğruluğu arasında bir bağ kurmaktadır (20). Yalan üzre birleşmeleri mümkün olmayan insanların aktardığı haber olarak belirtilen tevatür haberleri içeriklerinin doğru olup olmadığını tartışmadan kabul etmektedir (21). Oysa haberin aktarım kanalının güvenirliği ile aktarılan haberin içeriği tamamen farklıdır. Çoğunluğun aktardığı haber de içerik olarak yanlış olabilir. Öyle anlaşılıyor ki, bu konuda İbni Haldun duygusal davranmış; dinsel inanışlarının etkisinden kurtulamamıştır.

Eğer haberin aktarım kanalıyla içeriğinin doğruluğu arasındaki ilişkiye kuşkulu baksaydı, o zaman dinsel olan pek çok tarihi olguyu irdelemesi gerekirdi. Çünkü gerek Kur'an'ın gerekse Hz. Muhammed'in peygamberlik iddiası tevatür olarak nitelendirilen haberle ortaya konulmaya çalışılmıştı, aynı şeyi İbni Haldun da yapmıştır (22). Bütüncül bir bakışla ortaya koyduğumuz bu çözümlemeler İbni Haldun'un ortaya koyduğu yöntembilimi mantıksal sonuçlarına götüremediğini, bu konuda da ikilemlerden ve çelişkilerden kurtulamadığını gösteren ilginç örneklerden birisidir.

Felsefeye yaklaşımı

Felsefeyle ilgili görüşlerine gelince, *Mukaddime*'nin geneli içerisinde onunla ilgili hem övgülü (23) hem eleştirel hem de felsefeyi tümden dışlayan yargılar bulmak olasıdır (24). Geleneksel tarihçilere olayları hikmet ve felsefe bakımından incelememek ve varlığın doğal kanunlarına göre ölçmemek (25) suçlamasını yöneltirken, felsefî yöntemin geçerliliğini ve kabul edilebilirliğini onaylamaktadır. Ancak, akli bilimleri nakli bilimlerin karşısına yerleştirdiği bilimler sınıflamasında, akli bilimleri hikmet ve felsefe bilimleri adı altında sunarken, felsefenin boş ve yanlış bir şey olduğunu, bu bilimlerle uğraşanların yanlış bir yola sapmış olduklarını ifade etmektedir (26). Herşeyden önce İbni Haldun'un *Mukaddime*'sinde ortaya koyduğu düşüncelerin kimi özgün yanları olmakla birlikte, geleneksel İslam kültürünün ve İslam felsefesinin bütünüyle dışında olduğunu söylemenin oldukça güç olduğunu kaydetmeliyiz. Modern düşünürlerinin çoğunun da belirttiği gibi, o, daha çok bir tarih ve siyaset felsefecisinin bakış açısıyla konuşmaktadır. Nitekim onu, İslam felsefesi geleneği içerisinde değerlendiren Macit Fahri şöyle demektedir: "Onun felsefeye katkısının iki önemli yanı vardır: a) Greko Arap felsefesi üzerindeki geniş mütaâlaları ve eleştirileri; b) ilk ve son defa İslam tarih felsefesinin ilkelerini özgün ifadelerle formüle etmesi." (27)

İslam felsefe geleneği içerisinde yer alan ve yöntembilimsel açıdan eserini felsefi bir temelde yapılandıran İbni Haldun'un felsefe karşıtı tutumunu nasıl değerlendirmek gerekmektedir? Bizce, İbni Haldun, bilincinin derinliklerinde yer alan dinsel duygularının bilinç üstüne çıkması sonucu, akılcı tutumunu bir kez daha bir kenara itmekte ve Gazzali'yle birlikte kökleşen felsefe karşıtı tutumunu mantıksal sonuçlarını düşünmeksizin benimsemektedir. Oysa, duygularını bir kenara itip, ussal bir açıdan konuya yönelseydi, felsefe karşıtı bir tutumu benimsemenin, kendi eserini ve yöntemini dışlamak, başka bir deyişle bastığı dalı kesmek anlamına geldiğini görebilirdi. Felsefe ve felsefî bilimler karşısında takındığı tavrın dinsel ve duygusal bir temele oturduğunu ve din ile dünya işleri arasında herhangi bir ayrıma yer vermediğini şu ifadelerinde açıkça görmek olasıdır:

"Felsefi bilimler şehirlerde çok yayılmıştır. Bu bilgilerin dine olan zararı büyüktür. Bu yüzden bu bilgiler hakkında doğru sözleri açıkca söylemek, inan ve inanç sahibine hakkı ve gerçeği açık olarak anlatmak gerekir." (28)

İbni Haldun'un felsefe karşısındaki olumsuz tutumunu bir kenara bırakıp, İslam filozoflarına ve onların Yeni-Eflatuncu görüşlerine yönelttiği eleştirilere bir göz gezdirirsek, (29) eleştirilerini dinsel bir zemine oturtmuş olsa da, onlarda haklılık payı bulabiliriz. Özellikle İslam filozoflarının Yeni-Platoncu kaynaklı sıradizimli varlık aşamaları, doğa bilimleri konusundaki yöntemleri, metafizik kurguları, insan mutluluğunu ussal kavrama ya da ussal hakikatlerin temaşasında aramaları ve etkin akılla birleşme kuramları eleştiriye açıktır. Ancak İbni Haldun'un İslam filozoflarına yönelttiği eleştirilerin, özgün bir yanı yoktur. Gazzali tarafından söz konusu anlayışlar köklü bir eleştiriye tabi tutulmuştur. İbni Haldun, Gazzali'nin dinsel bir temelde yaptığı kimi eleştirilere paralel şeyler söyleyeceğine, İslam filozoflarının görüşlerini, deneysel bir temelden hareketle, geliştirdiği yöntembilim doğrultusunda, eleştiriye yönelseydi, hem tutarlılığı hem de İslam dünyasında önemli bir açılımı sağlayabilirdi. O böylesi bir yolu seçmekten ziyade İslam felsefesi adına felsefeyi redde yönelmiş; dine zararlı olduğuna inandığı felsefe konusunda son yargısını dinsel bir temelde şöyle ifadelendirmiştir:

"Bununla beraber, hikmet ve felsefe bilgileri okuyacak olan kimse, ilk önce tefsir (Kur'an yorumbilimi), fıkıh (İslam hukuku) ve diğer dini bilgileri hakkıyla öğrenmeli ve ancak bundan sonra, bu bilgileri öğrenmeye başlamalıdır. İslami bilgileri bilmeyen kimse, bu bilgileri öğrenmeye yanaşmamalıdır. Çünkü dini bilgileri bilmeyenlerden, bu bilgilerin ölüme götüren hallerinden sağlamca kurtulanları azdır. Doğru ve hak yolu gösteren ve hidayet yoluna sevkeden O'dur. Tanrı bizi doğruya sevk etmemiş olsaydı, biz de hidayet yolunu bulamazdık." (30)

Ortaya koyduğumuz bu verilerin ışığında İbni Haldun'un sanıldığı gibi laik, materyalist ve tutarlı bir rasyonalist düşünür değil, dogmalar ile akıl arasında nerede konumlanacağını tam anlamıyla kestiremeyen, bu yüzden de çelişkilerden kurtulamamış bir ortaçağ düşünürü olduğunu söyleyebiliriz. Onun söz konusu düşünsel yapısı ironik bir biçimde, tüm çabalarının meyvesiz kalmasına ve kendi kendisini yadsımasına yol açmıştır. Bu yüzden de, bilimsel düşüncenin durağan olduğu bir dönemde eserlerini ortaya koymuş olmasına rağmen, İslam kültüründe herhangi bir aydınlanma etkisi yaratamamıştır.

DİPNOTLAR

1) Bkz. Hasan Aydın, "İslam Dinsel Bildirileri Mutlak mı", Bilim ve Ütopya dergisi, sayı: 37, Temmuz 1997, İstanbul, s.14 vd.
2) Krş. Ebû Mansûr Abdulkahir el-Bağdâdî, el-Fark Beyn el-Fırak tahkik; M. Muhyiddin 'Abd el-Hamid, Mektebe Dâr et-Turâs, Kahire, tarihsiz. s.5. vd..
3) Yeni-Eflatuncu düşünce için bkz. Bertrand Russell, Batı Felsefe Tarihi (Antik çağ), çeviren: M. Sencer, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1972, s.419 vdd.; Plotinus, En neadlar, çeviren: 2. Özcan. Asa Kitabevi, Bursa 1996, s.1 vdd..
4) Bkz. A. S. Trittan, İslam Kelâmı, çev: Mehmet Dağ, AÜİF yayınları, No: 157, Ankara 1983, s.57-58 ve 82 vd.
5) Bkz. Ebu el-Mu'in en-Nesefi, Tabsîra el-Edille fî Usûl ed-Dîn, tahkik! Hüseyin Atay, DİB. Yayınları, Ankara 1993, s.62 vd.
6) Bkz. Mehmet Dağ, "İslam Felsefesinin Bazı Temel Sorunları Üzerine Düşünceler" OMÜİF Dergisi içinde, sayı: 5, Samsun 1991, s.18 vd..
7) Bkz. Mehmet Dağ, "Some Notes on Avicenno's Epistemology", Acts of International Symposium on İbn Turk, Küwarezmi, Farabi, Beyrûnî, and İbni Sina, (Ankara 9-12 September 1985), Atatürk Cuhura Center Publications, No: 1, Ankara 1980, s.126 vd.
8) Bkz. İbni Rüşd Tutarsızlığın Tutarsızlığı (Tehâfüt et-Tehafüt), çevirenler: Kemal Işık ve Mehmet Dağ, OMÜ Yay, Samsun. 1996, s.289 vd.
9) Bkz. Gazzali, İtikad'da Orta Yol, çeviren, Kemal Işık, Anıt Yay. Ankara 1971, s.22 vd.
10) Bkz. Gazzali, el-Munkizu min ed-Dalâl, çeviren: A. S. Fuat, Şamil Yay. İstanbul 1978, s.55; Gazzali, Tehatüt el-Felâsife, çeviren; Bekir Karlığa, Çağrı yay. İst 1981, s.1 vd.
11) Krş. İbni Rüşd, age., s.3 vd.
12) Taner Timur, Osmanlı Kimliği, Hil Yay, İstanbul 1994, s.102.
13) Taner Timur, age., s.103.
14) Bkz. Taner Timur, age., s.102.
15) Bkz. Macit Fahri, İslam Felsefesi Tarihi, Çeviren: K. Turhan, İklim Yay., İstanbul 1992, s. 291-293.
16) Bkz. İbni Haldun, Mukaddime, cilt: II, çeviren; 2. K. Ugan, MEB. Yay., İstanbul 1991, s.540 vd.
17) İbni Haldun, age., cilt I, s.18-19.
18) Bkz. İbni Haldun, age., cilt I, s.19 vd.
19) Örneğin Bkz. İbni Haldun, age., cilt I, s.28 vd.; İbni Haldun, age., cilt II, s.460 vd.
20) Bkz. İbni Haldun, age., cilt: II, s.460 ve 470 vd.
21) Bkz. İbni Haldun, age., cilt: II, s.460 ve 470 vd.
22) Bkz. İbni Haldun, age., cilt: II, s.460
23) Bkz. İbni Haldun, age., cilt: II, s.5.
24) Bkz. İbni Haldun, age., cilt: III. s.101 vd.
25) Bkz. İbni Haldun, age., cilt I, s.19.
26) Bkz. İbni Haldun, age., cilt: III. s.101; İbni Haldun, age., cilt: II, s.455.
27) Macit Fahri, age., s.292.
28) İbni Haldun, age., cilt:III, s.101.
29) Bkz. İbni Haldun, age., cilt: III. s.101-113.
30) İbni Haldun, age., cilt: III. s.112-113.

Sosyoloji kuramları ve İbni Haldun

Doç. Dr. Sezgin Kızılçelik (*)

Sosyoloji kuramları ile toplumsal/kamusal yaşam (gerçeklik, oluşum, odak ve yapılanmalar) arasında karşılıklı ve birbirlerine bağımlı bir ilişki, etkileşim vardır. Toplumsal yaşam ya da toplumsal yapı sosyoloji kuramlarının üretilmesine, geliştirilmesine ve gelişimine olanak hazırlarlar. Bu noktada sosyoloji kuramları, toplumsal yaşam ve yapıdan çıkarılan genelleme ve argümanlardır. G. Kinloch'un deyişiyle; "toplumsal yaşamla ilgili genelleme seti" (1) dir. Kısaca sosyoloji kuramları toplumsal yaşam ve yapı endeksli vurgulama ve saptamalardır.

Sosyoloji ancak ve yalnızca sosyoloji kuramları sayesinde varolabilen bir bilimdir. Bu bağlamda sosyoloji günümüzde başat bir bilim olmasını inceleme konusu/ilgi odağı olarak ele aldığı toplumsal yapı ve yaşamdaki toplumsal sınıflar, örgütler, gruplar ile siyasal, ekonomsal, dinsel ve hukuksal kurumlar ile ilgili sosyolojik kuramların inşa edilmesine borçludur.

Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi'nin toplumsal yaşam alanlarında makro düzeyde (sosyo-ekonomik-kültürel ve siyasal alanda) oluşturduğu değişim, dönüşüm ve sorunlara çözüm getirme iddiasıyla doğan (2) ve bir bilim olarak şekillenen sosyolojide günümüze değin birbirlerinden farklı birçok sosyoloji kuramının ileri sürüldüğünü görmekteyiz. Bu kuramlar arasında Marksist sosyoloji kuramı, Marksist düşün yönelimli/temelli çatışma kuramı, işlevselcilik, evrimci ve organizmacı sosyoloji kuramları önemli yer tutmaktadır (3). Sözkonusu kuramların hepsi de toplumsal yapı ve yaşamı açıklamaya dönüktür ama her biri toplumu ve toplumsal yapıyı farklı biçimlerde ele almaktadır. Toplumsal yapı farklı sosyoloji kuram/ekolleri tarafından farklı kavranınca, ele alınınca, sosyoloji biliminin öncüsü olan İbni Haldun da her sosyoloji kuramı savunucusu tarafından farklı şekillerde değerlendirilmektedir (4). Bir Marksist sosyoloji kuramcılarının İbni Haldun'u vardır, bir çatışma kuramcılarının İbni Haldun'u vardır, bir işlevselcilerin İbni Haldun'u vardır, organizmacı kuramcıların öncüleri saydıkları bir İbni Haldun vardır, bir de evrimci kuramcıların.

Marksist kuramcıların İbni Haldun'u

Marksist sosyoloji kuramcıları İbni Haldun ile Marx(izm) arasında sık sık benzerlikler kurmakta ve İbni Haldun'un tarihsel materyalizmin bir öncüsü olduğunu ileri sürmektedirler.

İbni Haldun'un tarihsel materyalizmin öncüsü sayılmasının temel nedeni, onun öncelikle toplumların toplumsal ve siyasal yapılarını onların geçim tarzlarına ve ekonomik etk...liklerine göre açıklamasıdır. İbni Haldun temel yapıtı olan *Mukaddime*'de, ekonomik olayların, diğer sosyo-kültürel ve siyasal olaylar arasında en önde geldiğini, toplumların oluşum ve şekilleniminde temel etken (5) olduğunu, toplumların yönünü belirleyici özellik taşıdığını vurgulamakta ve ekonomik etkene göre toplumları (6) yerleşik yaşam-hazerilik (köy, kasaba ve kent yaşamı) ve göçebelik yaşamı/bedevilik (göçebelik ya da bedevileri de öküz-koyunla geçinenler ve deveyle geçinenler olarak incelemekte) şeklinde sınıflandırmaktadır. Böylelikle İbni Haldun toplumlar (bedevi ve haseriler) arasında görülen farklılıkların, onların içinde bulunduğu ekonomik koşullardan ve geçim tarzlarından kaynaklandığını, dolayısıyla belirtilen toplumlar arasında düşün, inanç, fikir yapısı, gelenek, görenek ve yaşam biçimlerinde (kültürlerinde) görülen ayrılıkların kökenini burada aramak gerektiğini vurgulayarak adeta Marx'ın altyapının yani ekonomik temelin din, sanat, felsefe, bilim, ahlak ve kültür gibi kurumları içeren üstyapıyı belirlediğine ilişkin görüşünün beş yüzyıl önce habercisi olmuştur.

İbni Haldun, çeşitli sosyoloji kuramları içerisinde farklı değerlendirilir. Marksistlerin İbni Haldun'u da vardır; çatışma kuramcılarının, işlevselcilerin, organizmacı kuramcıların İbni Haldun'u da...

Beri yandan İbni Haldun'un Marksist sosyoloji kuramları içerisinde değerlendirilmesinde, onun işbölümü ve insan emeğini *Mukaddime*'de öne çıkarmasının önemli rolünün olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir.

İbni Haldun'a göre bütün zenginliklerin kaynağı insanın emeğidir, üretimidir. Onun düşün sistemi çerçevesinde, insan ancak üretim açısından tanımlanabilir ve "insan diğer canlılardan birşeyler ürettiğinden dolayı ayrılır..." (7) İbni Haldun'a göre kendini gerçekleştirmek, olumlamak ve var kılmak için üretim yapmak zorunda olan insan, emeği ile de kapital birikiminin oluşumuna olanak hazırlamaktadır. Böylece S. Batseva'nın da belirttiği üzere; İbni Haldun düşün ve toplum tarihinde ilk kez değerin yaratıcısı olarak insan emeğinin rolü üzerinde durmuştur. Konuya ilişkin İbni Haldun şöyle demektedir: "Bil ki; insanın kullandığı ve mülk niteliğinde elde ettiği her şey, ... [içiçe geçmiş olan] emeğin değerinin bir eşdeğeridir. Bu [mülk], içiçe katılan emek kendi başına kazanılmış şeyin amacı olmadığına göre, kazanılmış şeyin bir nesnesi olarak kendini ortaya koyar. Bazı zanaatlar öteki [zanaatlar] içinde ifade olunur: böylece bir dülgerin işi kerestecinin işine, dokuma işi eğirme işine bağlıdır ve [böylece], bu her iki [zanaat] daha çok emek ister ve değeri [o ölçüde de] daha yüksektir... Böylece açıktır ki, insanın ürettiği ve bir kâr çıkardığı her şey ya da büyük bir kısmı, insan emeğinin eşdeğerine [eşdeğerdir]." (8)

İbni Haldun'un Marksist sosyoloji kuramları içerisinde değerlendirilmesinde rolü olan bir başka kavramı işbölümüdür. İbni Haldun'a göre toplumsal yaşam ve iş süreci toplum bireylerinin birbirlerine yardım etmelerini zorunlu kılmaktadır. Konuya ilişkin İbni Haldun *Mukaddime*'de şu saptamayı yapar: "... insan, ancak kendisine geçinme ve kazanç yollarını gösteren fikir ve düşüncesiyle, kendi cinsinden olan diğer fertlerle bir araya toplanarak geçinme vasıtaları gibi hususlarda birbiriyle yardımlaşmasıyla, bu yardımlaşmanın bir sonucu olarak cemiyetler halinde yaşamasıyla... diğer hayvanlardan ayrılır." (9) İbni Haldun'a göre yardımlaşma toplumsal yaşamın doğasında vardır. İbni Haldun'cu açıdan insanlar gereksinimlerini gidermek ve yardımlaşmak zorunda olukları için de işbölümü kaçınılmaz olmaktadır. İşbölümüne dair *Mukaddime*'de şunları yazmaktadır: "... insanın

besinini elde etmeye tek başına gücü yetmez... Öyleyse insanın kendi türünden kişilerin güçlerini birleştirmeleri gerekir. Gücünü kendi türünden olanlarınkiyle birleştirmelidir ki, gerek kendisi ve gerek onlar için yiyecek sağlayabilsin. Yardımlaşmayla, o insanların gerek duyduklarından kat kat daha çok besin sağlanabilir." (10) Böylece İbni Haldun, insanın gereksinim duyduğu besinini tek başına elde edemeyeceğini vurgulayarak işbölümünü ve dolayısıyla toplumsal yaşamı zorunlu saymaktadır.

Kısaca, Marx'ın ileri sürdüğü görüşlerin bir kısmını (ekonomik temelin/altyapının üst yapıyı belirleme gücü, değerin yaratıcısı olarak insan emeği, artı-değer üretimi, toplumsal yaşam ve iş sürecinde işbölümünün zorunluluğu...vb.) İbni Haldun'da görmek olasıdır. İbni Haldun Marx'tan önce toplumların tarihsel gelişiminde ekonomik olayların temel rol oynadığını vurgulamış, haklı olarak da Marxist sosyoloji kuramcılarının ilgisine mazhar olmuştur.

Çatışma kuramcılarının İbni Haldun'u

Çatışma kuramcıları (R. Dahrendorf, L. Coser, G. Simmel, J. Rex ... gibi) çatışma ve çelişkinin toplumsal birimler arasında sürekli var olduğunu, toplumun her noktada ve her an çelişki ve çatışmaya dayandığını, çatışma ve çelişkinin toplumun temel niteliği olduğunu, çatışmanın toplumun gelişmesine, değişmesine ve ilerlemesine katkı sağladığı ve toplumun bütünlüğü için işlevsel olduğunu (11) ileri sürmektedirler.

Becker-Barnes'a göre İbni Haldun'un sosyolojik kuramında bir "çatışma kuramı" gören yazarlar vardır (12). Benzeri bir saptama sosyoloji kuramları ile ilgili çalışmalarıyla tanınan D. Martindale'de de mevcuttur. Martindale de İbni Haldun'un çatışma kuramına dikkat çekmektedir (13). Bu bağlamda İbni Haldun'un kendinden önceki filozofların da etkisiyle insanların tutku, hırs ve isteklerinin çatışma yaratacağını (14) vurgulaması onun çatışma kuramcılarının ilgisini çekmesine kaynaklık etmiştir. Sözgelimi İbni Haldun'un tutku, istek ve arzuların toplumda çatışma yaratacağına dair görüşü (15), bir çeşit toplumsal ilişki olan çatışmanın temelinde gereksinme, nefret, istek ve özlemleri yerleştiren G. Simmel ve çağdaş çatışma kuramcılarından L. Coser'da daha belirgin bir görünüm kazanacaktır.

İşlevselci kuramcıların İbni Haldun'u

İbni Haldun, toplumdaki parçaları hem bütünle hem de birbirleriyle ilişkilendiren, toplumdaki zıtlık, çelişki ve değişimi görmezlikten gelen, değerler ve normlara önem veren, toplumsal bütünleşmeyi, düzeni sağlayanın ortak değerler sistemi olduğunu benimseyen işlevselci yaklaşım/kuram (16) içerisinde de değerlendirilmektedir. Böylesi bir değerlendirmenin temel nedeni işlevselciliğin kurucularından olan E. Durkheim'la İbni Haldun arasında kurulan benzerliklerdir. İbni Haldun, işlevselci kuramcılara göre, tıpkı Durkheim gibi, toplumsal bağlılık-asabiyyet kuramının kurucularındandır.

İbni Haldun'a göre, ilkel köylü gruplarının yaşadığı, insanların kan bağı ile bağlı bulunduğu yerlerde güçlü bir asabiyyet (grup dayanışması) vardır. İbni Haldun'a göre "... düşmanların saldırmasından korunmak ve saldıranları kovmak (ve servet kazanmak) ve istilâlar kişilerin biraraya toplanmasıyla olur ve buna Asabiyyet adı verilir..." (17) Asabiyyetin en önemli yönü kabile veya topluluğu oluşturan bireyler arasında güçlü bir birlik, sağlam bir dayanışma (18), sürekli bir yardımlaşma ve doğadan gelen bir koruma duygusu, bilinci ve inancıdır. Böylelikle toplumda asabiyyet yani ortaklaşa düşünme, hareket etme, ortak değerler ve normlar sayesinde huzur ve uyum (düzen) sağlanmış olur. Benzer bir şekilde, işlevselciliğin en önemli savunucusu olan Durkheim da, mekanik dayanışmanın, yani kişilerin birbirlerine benzediği (aynı cinstenlik) yapılanmalarda uyum ve oydaşımın sağlanması noktasında grup duygusu/dayanışmasının (asabiyyetin) rol oynadığını vurgulamakta, kısacası İbni Haldun gibi bireylerin kan bağı (akrabalık) ile birbirlerine bağlı olduğu topluluklarda grup dayanışmasının güçlü olduğunu belirtmektedir.

Öte yandan işlevselci kuramcılar İbni Haldun ile Durkheim arasındaki başka bir benzerliğin işbölümü/işbirliği konusunda olduğunu ileri sürmektedirler. Eşdeyişle "insan gereksinimlerinin çeşitliliği ve çokluğu nedeniyle bu gereksinimlerin karşılanmasının ancak işbirliği ile olanaklı olabileceği" görüşü hem İbni Haldun hem de Durkheim'da vardır. Böylece Durkheim'ın tüm düşün sistemine şekil veren işbölümü yolu ile evrim, Kongar'ın saptamasına göre (19), İbni Haldun tarafından vurgulanan toplumsal olaylardandır.

Organizmacı kuramcıların İbni Haldun'u

İbni Haldun'un görüşlerini organizmacı kuram/model içerisinde değerlendirenler oldukça fazladır. Sözgelimi Kongar, sosyoloji kuramlarına, özellikle de toplumsal değişme kuramlarına ilişkin çalışmasında konulara yaklaşımı açısından İbni Haldun'u tam bir organizmacı (20) olarak nitelemektedir. İbni Haldun'un organizmacı kuramlar içerisinde değerlendirilmesinin temel nedeni onun devletlerin oluşumu, gelişimi ve ölümüne ilişkin görüşleridir. Başka bir deyişle İbni Haldun'un devletleri tıpkı canlı organizmalar gibi doğan, büyüyen ve ölen varlıklar olarak kavramsallaştırması onun organizmacı kuram içerisinde değerlendirilmesine neden olmaktadır. Bu noktada Uludağ'a göre "İbni Haldun, içtimai ve tarihi hadiseleri izah edebilmek için, onu (devleti) canlılara benzetmiş, iki tip hadise arasında mukayese yapmıştır." (21)

İbni Haldun, devletlerin doğumu, gelişimi ve ölümüne ilişkin *Mukaddime*'de; "devlet ancak asabiyyetle kurulur ve yaşayabilir.. Devletin ömrünün uzun olması... devleti kuran kavmin sayısının çokluğuna ve azlığına göredir..." (22) dedikten sonra bir devletin ortalama ömrünü üç kuşağın ömrü ile sınırlamaktadır.

Evrimci kuramcıların İbni Haldun'u

İbni Haldun'u sosyolojide evrimci kuramcılar içerisinde değerlendirme eğilimi oldukça fazla taraftar bulmaktadır. Hatta O, "ikinci Herakleitos" ya da "Arap Herakleitos"u (23) olarak anılmaktadır.

İbni Haldun'un doğada ve toplumda hemen her şeyin (bütün varlıkların) her an değiştiğini yeri geldikçe vurgulaması onun evrimci sosyoloji kuramları içerisinde ele alınmasının temel nedenidir. İbni Haldun aslında bireylerin evrimi ('düşünen insana' nasıl gelindiğini) ile birlikte birbirini izleyen aşamaların/dönemlerin gelişiminin karşılaştırmasını yaparak (24) bir bakıma *Mukaddime*'sinde evrim yasasını da formüle, etmiş oluyordu. Konuya ilişkin İbni Haldun şöyle demektedir: "Ben ilk önce gözle görülen, cisimli, gövdeli olan ve müşahede edilen unsurları gözden geçireceğim. Bu unsurların yerden yukarıya doğru yükseldiğinde nasıl su haline geldiği, bundan sonra nasıl hava ve ateş halini aldığı, bunların birbirine bağlı ve bitişik olduğu görülecektir. Bu maddelerden her biri, aşağıdan yukarıya doğru yükseldiği... vakit kendisine en yakın olan maddenin şekil ve kalıbına girmeye müsaittir, bazen de o maddenin şekil ve kalıbını alır. Yukarıya doğru yükselen madde, kendisinden aşağıda olan unsurlardan lâtif ve hafiftir. Felekler âlemine varıncaya kadar bu hal devam etmektedir... Sen bundan sonra unsurlardan mürekkep olan varlıklara bak. Bu varlıkların madenlerden başlayarak tedricî bir surette ve benzerleri görülmemiş acip bir şekilde (tabaka tabaka) teşekkül etmemiş olduğunu görürsün... Madenler tohumsuz yetişir ve tohumsuz olarak türeyen sebzelere yakın olduğu gibi bitkilerin de en yüksek cinsi hayvanların aşağı olan cinsine yakındır... Bitkiler bu hayvan şekil ve kalıbına girmeye müsaittir. Bu hayvanlar ara-

sında ittisal (bitişiklik), bunlardan her birinin en yüksek nev'inin kendisinden yüksek olan tabakadakinin en aşağı nev'inin şekil ve kalıbına girmek istidadını haiz olmasından ibarettir. Bu aşağı olan tabakadan türeyerek, hayvanın nevi ve cinsi çoğalmış, tedrici bir surette fikir ve düşünce sahibi olan insanın teşekkülüne kadar yükselmiştir (Maymun ve şebek gibi)..." (25)

Görüldüğü üzere; İbni Haldun çoğu düşünürden önce biyolojik evrim yasalarını saptamış, daha sonra özellikle de ilkel yaşamdan (göçebelikten) başlayan yerleşik, uygar kent yaşamıyla devam eden toplumsal evrimin bir taslağını çizmiştir.

Sonuç olarak...

Sonuç olarak diyebiliriz ki; sosyoloji biliminin öncüsü İbni Haldun, sosyoloji kuramları/modelleri içerisinde farklı şekillerde ve düzeylerde değerlendirilmektedir. Örneğin Marksist sosyoloji kuramcıları onun bir tarihsel materyalist olduğunu ileri sürerken tam tersine Organizmacı görüş yanlıları onu kendilerine daha yakın görmektedirler. Her ne kadar İbni Haldun'un görüşleri Marksist sosyoloji kuramı/anlayışına uygunluk gösterse de sosyoloji kuramlarından hiçbiri onun görüşlerini tam, bütün olarak yansıtmamaktadır, bazıları ise yanlış/eksik yansıtmaktadır. Artık İbni Haldun'un *Mukaddime*'sine dar açıdan değil, onu bir "bütün" olarak görme ve ona bir bütün olarak yaklaşma zamanı gelmiştir.

(*) Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Felsefe Grubu Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

İbni Haldun'la ilgili ek referanslar

1) ***İbni Haldun'un eserleri:***

- İbni Haldun, Mukaddime, Çev: Süleyman Uludağ, Dergah Yay. iki cilt, İst., 1988.

2) ***İbni Haldun üzerine makaleler:***

- Barbara Stowasser, "İbni Haldun'un Tarih Felsefesi: Devletlerin ve Uygarlıkların Yükseliş ve Çöküşü", Çev. N. Abadan-Unat, SBF Dergisi, Cilt XXXIX, Ankara, Ocak-Aralık, 1984, s.173-181.
- Erol Kozak, "İbni Haldun'un Gelir ve Servet Dağılımına İlişkin Görüşleri", Prof. Aziz Köklü'nün Anısına Armağan, A.Ü. SBF. Yay. Ankara, 1984, s.277-296.
- Ahmet Aslan, "İbni Haldun ve Mantık", Felsefe Yazıları, Yazko, İst., 1982.

3) ***Ansiklopediler:***

- Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, "İbni Haldun" maddesi, Anadolu yay. Cilt: 6, Fasikül: 53, Kasım 1984.
- Büyük Kültür Ansiklopedisi, "İbni Haldun" maddesi, Başkent Yayınları, Cilt 6, Ankara, 1984.

4) ***İbni Haldun'dan söz eden kitaplar:***

- Önal Sayın, Sosyolojiye Giriş, Üniversite Kitabevi, İzmir 1994, s.30.
- Nihat Nirun, Sosyoloji, Yaykur yay. Ankara, 1978, s.27 vd.
- Emre Kongar, Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s.64-72.
- Sezgin Kızılçelik, Sosyoloji Teorileri-1, 2. Baskı, Yunus Emre Yay. Konya, 1994, s.39-44.
- Sezgin Kızılçelik ve Y. Erjem; Açıklamalı Sosyoloji Sözlüğü, 4. Baskı, Saray Kitabevleri, İzmir 1996, s.247-250.

DİPNOTLAR

1) Graham C. Kinloch; Sociological Theory its Development and Major Paradigms, McGraw-Hill Book Company, New York, 1977, s.26.

2) Bkz. Robert A. Nisbet; The Sociological Tradition, Basic Books, New York, 1966, s.1-10. Gerhard Lenski ve Jean Lenski; Human Societies: An Introduction to Macrosociology, McGraw-Hill Book Company, New York, 1970, s.264-265.

3) Bu kuramların dışında sosyoloji kuramları arasında Yapısalcılık, Post-Yapısalcılık, Toplumsal alışveriş kuramı, Rasyonel seçim kuramı, Sembolik etkileşimcilik, Etiketleme kuramı, Etnometodoloji ve Fenomenolojik sosyoloji, Yeni-işlevselcilik, Eleştirel Kuram ve Bağımlılık okulu anılabilir. Bu kuramlara ilişkin bkz. Sezgin Kızılçelik; Sosyoloji Teorileri-1 (Yunus Emre Yay., Konya, 1994, 2. Baskı), Sosyoloji Teorileri-3 (Saray Kitabevi, İzmir, 1996).

4) İbni Haldun ile başka kuramcılar arasında benzerlik gösterenler de vardır. Sözgelimi İbni Haldun "taklit" konusundaki düşüncelerinden dolayı G. Tarde'a, "ırk"a ilişkin görüşlerinden ötürü Gabineau'ya, coğrafya, çevre-iklimin topluma etkileri görüşünden dolayı Montesquieu ve Bodin'e benzetenler bulunmaktadır. Yine Mukaddime'deki toplumların/devletlerin geçirdiği aşamaları betimleyen evrelere dair görüşü nedeniyle Vico'yla benzerliği olduğu ileri sürülmektedir. Toplumun ve kent uygarlığının insanı bozduğunu, mutsuz ettiğini vurgulamasıyla J. J. Rousseau ile aralarında benzerlik kurulan İbni Haldun'un, baskıcı hükümdarlara ve güçlü devlet adamlarına hayran oluşu, devletin kahramanlara ve güce dayandığını ileri sürmesi ve tarihsel olayları ele alış biçimiyle Machiavelli'ye benzetildiği açıkça ortadadır. Bkz. Ümit Hassan; İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi, AÜ SBF yay. Ankara, 1977.; İbni Haldun; Mukaddime I (çev. Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul, 1988, "Giriş" kısmı, s.151-158.; L. Haddad, "A. Fourteenth-Century Theory of Economic Growth and Development", KTKLOS, Vol: 30, Fas: 2, 1977, s.195-213; Warren E. Gates, "The Spread of İbn Khaldun's Ideas on Climate and Culture", Journal of the History of ideas, Vol: 28, January, 1967, s.416-422.

5) Bkz. Hassan, a.g.e.; Haddad, a.g.m.; Z. Velidî Togan, Tarihte Usûl, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981; H. Ziya Ülken, İçtimaî Doktrinler Tarihi, İÜ Yayınları, İst. 1941.; Süleyman Uludağ, "Giriş", Mukaddime 1 (iç), Dergah Yayınları, İst, 1988.; Roger Garaudy, Sosyalizm ve İslamiyet, Çev. D. Avcıoğlu-M. Belli, Yön Yay. İst, 1965; Erol Kozak, İbni Haldun'a Göre İnsan-Toplum-İktisat, Pınar Yay, İst, 1984; Erol Kozak, "İbn Haldun'un Gelir ve Servet Dağılımına ilişkin Görüşleri", Prof. Aziz Köklü'nün Anısına Armağan, AÜ SBF. Yayınları, Ankara, 1984.; Z. Fahri Fındıkoğlu, İçtimaiyat II, İÜ İkt. Fak. Yay., İst, 1961.; Alaattin Bilgi; "İbni Haldun ve Mukaddime", Bilim ve Sanat, Sayı: 14, Şubat 1982; Turan Dursun, "Mukaddime'ye Önsöz", Mukaddime 1 (iç.), Onur Yay. Ankara, 1977.

6) İbni Haldun, Mukaddime 1, Çev. Z. K. Ugan; M.E.B. Yay. İst, 1990, s.98, 305-307.

7) J. David Boulakia, "Ibn Khaldun: A Fourteenth-Century Economist", Journal of Political Economy, Vol: 79, No: 5, 1971, s.1106.

8) S. M. Batseva, "İbni Haldun'un Tarihsel-Felsefi Öğretisinin Toplumsal Temelleri", Mukaddime 1 (iç), İng. Çev. V. Erdoğdu, Onur Yay., Ankara, 1977, s.51.

9) İbn Haldun, Mukaddime II, Çev. Z. K. Ugan, M.E.B. Yay., İst. 1989, s.441.

10) İbn Haldun, Mukaddime I, Çev. T. Dursun, Onur yay., Ankara, 1977, s.139-140.

11) Bkz. Kinloch, a.g.e., R. Wallace ve A. Wolf; Contemporary Sociological Theory, Prentice-Hall, New Jersey, 1991.; Ülgen Oskay; Geçiş Dönemi Tipi Olarak Zonguldak Kömür Havzası Maden İşçisi, E.Ü. yay. İzmir, 1983; Ralph Dahrendorf; Class and Class Conflict it Industriall Society, Stanford Univ. Press, California, 1965.

12) Hassan, a.g.e., s.44, 55.

13) Don Martindale; The Nature and Types of Sociological Theory, Houghton Mifflin Company, Boston, 1960, s.31.

14) Hassan, a.g.e., s.46.

15) Kızılçelik, Sosyoloji Teorileri 1, s.85.

16) Kızılçelik, a.g.e., s.9-13.

17) İbni Haldun, Mukaddime I (Ugan Çevirisi), s.352.

18) İbni Haldun, Mukaddime I (Uludağ çevirisi), s.121.

19) Emre Kongar, Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s.65.

20) Kongar, a.g.e., s.65.

21) ULUDAĞ, "Giriş", Mukaddime 1 (iç), s.116.

22) İbni Haldun, Mukaddime 1 (Ugan çev.), s.414-416.

23) Orhan Hançerlioğlu; Felsefe Ansiklopedisi, "İbni Haldun" maddesi, Remzi Kitabevi, İst. 1985, s.260.

24) Emory S. Bogardus, The Development of Social Thought, David McKay Company, New York, 1960, s.175.

25) İbni Haldun, Mukaddime I (Ugan çev.), s. 229-231.

Diğer yönüyle İbn Haldun

Prof. Dr. İlhan Arsel

Okuyacağınız makale, Sayın İlhan Arsel'in "Aydın ve Aydın" başlıklı kitabından alınmıştır. Farklı bir İbni Haldun değerlendirmesi içeren makalenin ilgiyle okunacağını ve tartışma açacağını umuyoruz. Yazıyı bize anımsatan Sayın Arsel'e teşekkür ederiz. Başlık tarafımızdan konulmuştur.

İbn Haldun (İS 1332-1406) "Sosyoloji" ile "Tarih" bilimleri arasında köprü kuracak kadar akılcı göründüğü halde, idealsizliği yüzünden insan düşüncesini dinsel kölelikten kurtarıcı davranışlara yanaşmaz. "Sosyoloji" ilminin kurucularından sayılan İbn Haldun'un düşünsel yaşamına Aristo'nun, Eflatun'un, Fisagoras'ın, Batlamyos'un ve Eski Yunan kaynaklarının etkisi büyüktür. *Mukaddime* (1) ya da onun kadar ünlü *Kitab al-ibar* (2) adlı ünlü yapıtlarında bu kaynaklara sürekli olarak göndermeler yaptığı görülür. Örneğin hükümdarların ve hanedanların iktidarları konusunu incelerken şöyle der;

"(Yeryüzü yaşamlarında) beşeri bir sosyal örgüte gerek vardır. Bunun böyle olması gerçeğini, düşünürler 'İnsan siyasal bir hayvandır' sözü ile anlatmaya çalışmışlardır. Yani insanlar, sosyal bir örgüt (Polis) olmadan yapamazlar..."

Dikkat edilecek olursa, karşımızda konuşan sanki Aristo'dur, çünkü "Siyasal hayvan" deyimi Aristo'nun buluşudur (3). Yine bunun gibi dünya coğrafyası hakkında bilgiler verirken Batlamyos'un ağzıyla konuşur. Öte yandan Aristo'yu ve Eflatun'u yorumlayarak eğitim sisteminin "korkutucu", "yıldırıcı" ve "sindirici" usullere dayatılmasının çok sakıncalı olduğunu ve bu usullerin insan karakterini bozacağını, aşağılatacağını ve kişileri miskin, kötü, yalancı, sahtekar yapacağını söylemiş ve bu konuda kanıtlayıcı örnekler vermiştir. Yine aynı düşünürlerin etkisiyledir ki, eğitim sistemini değiştirici ya da sosyoloji ile tarih ilmini birleştirici ya da tıp alanında uyku hastalıklarından söz edici ve buna benzer fikirler serdedici çalışmaları olmuştur.

Her ne kadar özgürlük sorununa yer verdiği ve örneğin devlet ve hükümet işlemlerinin belli sınırları olduğu konusuna eğildiği kabul edilerek İbn Haldun'u ünlü Fransız düşünürü ve *Esprit des Lois*'nin yazarı Montesquieu'ye benzetenler varsa da (4) biraz ilerde göreceğimiz gibi, bu da onun buluşu değil fakat aynı kaynaklardan edindiği bilgilerle işlediği bir şeydir. Ve hemen belirtmek gerekir ki, akılcı felsefenin eski üstatlarından yararlanmış olmasına rağmen, kendisinden beklenmeyecek bir bağnazlığa, korkaklığa ve hatta dar görüşlülüğe saplanmışlığı olmuştur. Örneğin sihirbazlığın başlı başına bir bilim dalı olduğunu savunmuş "al-Kimya" ve "Nucum" bilgilerine gerek bulunmadığını, "Fizik" ve "Tabiat" bilimlerinin dine aykırı ve yararsız şeyler olduğunu söylemiş ve buna benzer olumsuz görüşler yanında, akılcı usullerle elde ettiği bilimsel verileri Kur'an'a dayatmayı ve her şeyi Kur'an ayetleriyle açıklamayı marifet saymıştır.

Örneğin tarihi olayları beşeri iradeye göre oluşmuş olarak değil fakat Kur'an'da belirtilen "Kader" hükümlerine göre yorumlaması (5) ya da milletlerin yaşamında rol oynayan "zaman" ögesinin Kur'an'a göre oluştuğunu savunması (6) ya da insan yapısı kanunlara dayalı devlet ve hükümet sistemlerinin kötü, fakat şeriat kanunlarına dayalı olanların üstün olduğuna inanması (7) ya da kişi yaşamlarında "alın yazısı" esasını ön plana alması ve buna benzer görüşlere sarılması, bilimsel cesaret ve dürüstlükten ne kerte uzak bulunduğunu kanıtlamaya yeter. *Mukaddime* adlı kitabında, "Eğer (bu çalışmalarımda) başarılı oldumsa, bu sadece ilahi gücün rehberliğiyledir" derken Kur'an'ın Nûr Suresi'ndeki "Tanrı dilediğini doğru yola sokar ve onlara ışık verir, dilediğini saptar" şeklindeki 35. ayetine sığınması bir bilim adamından beklenmeyecek şeydir (8). Aklın rehberliğini ve üstünlüğünü savunma cesaretini gösteremediği için Tanrı'yı bile böylesine keyfi ve adaletsiz bir duruma düşürmektedir.

İbn Haldun, Yunan kaynaklarından devşirdiği bilgileri Kur'an ayetleriyle süslemeye çalışırken medeni cesaretten yoksunluğunu daha da açık bir şekilde ortaya vurduğu görülür.

Hele Yunan kaynaklarından devşirdiği bilgileri Kur'an ayetleriyle süslemeye çalışırken medeni cesaretten yoksunluğunu daha da açık bir şekilde ortaya vurduğu görülür. Gerçekten de *Mukaddime*'de hükümdarların iktidarı konusunu incelerken Aristo'dan aktarmalar yaptığı ve fakat sanki bu konuları Tanrı'dan ilham alarak işliyormuş gibi yaptığı ve her ilmin Kur'an'da yattığını söylemekten kendini alamadığı görülür (9). Öte yandan Tanrı'nın keyfiliği ya da Kur'an hükümlerinin ebediliği ve "yüceliği" konularında en ufak bir tartışmaya ve şüpheciliğe olanak bulunmadığını ve çünkü aksi takdirde iman gücünün sarsılacağını savunmuş ve esasen bu konuların tartışılmasının Tanrı tarafından yasaklandığını anlatmış ve bütün bu iddialarını, Kur'an'dan aldığı ayetlerle kanıtlamaya çalışmıştır (10).

Yine aynı şekilde şeriatın hastalıklar ve insan sağlığı konusunda akılcı tıp ilmine aykırı düşen esaslarına "Hayır" diyecek yerde, bunları "Tanrı ve peygamber" emirleriyle açıklar olması onun tıynetî hakkında fikir vermeye yeter bir başka örnektir. Hatırlatalım ki, şeriat, veba (ta'un) gibi hastalıkların Tanrı tarafından gönderildiğini ve insanlarda sari olmayıp develerde olduğunu, hastalıkların tedavisi için tükürüklü ve tükürüksüz üfleme, hacamat ya da dua vs. gibi usulleri öngörmüş, hastalık ateşinin günah döktüğünü öngörmüş, veba ya da zatülcemp gibi hastalıklardan ölenlerin şehit sayılacaklarını bildirmiş ve buna benzer şeyleri tıp ilminin esasları olarak yerleştirmiştir. Oysa ki bunların ne tıp ilmiyle ne de insan sağlığıyla ilgisi vardır. Bunun böyle olduğunu İbn Haldun kuşkusuz ki iyi bilir. Fakat bu bildiğini açıkça ortaya vurabilecek dürüstlüğe ve cesarete sahip değildir.

Bütün bu şeriat emirlerini iman alanında tutmaya çalışır; fakat bu çözümün sakıncalı sonuçlar doğuracağına aldırış etmez. Şeriatın hurma ekimiyle ilgili hükmü konusunda yaptığı, bu vesile ile sergilenmek gereken ilginç bir örnektir. Söz konusu hüküm, vaktiyle Muhammed'in şu olayla ilgili olarak yerleştirmiş olduğu bir hükümdür: Muhammed birgün hurma ağaçlarının aşı yapılmasının yasak olduğunu emreder. Fakat bu emrin uygulanması sonucu hurma ağaçları kurur, mahsul vermez olur. Hurma yetiştirenler büyük sıkıntıya düşerler. Bunun üzerine Muhammed, adeta bir fe-

faket yaratmış olduğunu farkeder ve hurma yetiştiricilerine, "Siz kendi maddi çıkarlarınızla ilgili hususları benden daha iyi bilirsiniz" der. İşte İbn Haldun, vaktiyle, Muhammed'in söylediği bu sözleri ele alarak, hastalıkların tedavisi konusunda Muhammed'in yerleştirmiş olduğu kuralların zorunluluk taşımadığını anlatmak üzere şöyle der: "Her ne kadar bu kurallar tıbb ilmi'nin bir parçası sayılmakla beraber, şayet kişi Tanrı'nın inayetine erişmek istiyorsa, bu tür emirlere iman beslemek şartıyla, bunlardan büyük yararlar elde edebilir."

Görülüyor ki İbn Haldun, şeriatın tıp ilmine, akla ve mantığa pek sığmayan söz konusu hükümlerini "iman" alanında güçlendirmiş ve halk tarafından benimsenmesine hizmet etmiştir. Hatta bununla da kalmamış, bir de bunların "Tıbbu'n Nebi" adı altında yani "peygamberden gelme tıp bilimi" olarak kabul edilmesine sebep olmuştur; o kadar ki, o tarihten bu yana bunlar Müslüman ülkelerde eğitim programlarına dahil edilmiştir (11).

Başka bir deyimle, İbn Haldun, şeriat hükümlerini akıl süzgecinden geçirmeyi ve insanlığa bu yönden yararlı olmayı düşünmemiştir. Kendisini ne şeriatın köleliğinden (daha doğrusu dogmacılıktan) ve ne de Eski Yunan üstatlarını izleme hastalığından (yani iskolastik gelenekten) kurtaramamış, bu cesareti kendisinde bulamamıştır. İdealizmden ve insancıl eğilimlerden yoksunluğu ve hele insan karakterini küçültücü davranışlara saplanmışlığı oldukça şaşırtıcıdır. Hele *Mukaddime* adlı kitabında, kendi yaşamı boyunca izlemiş olduğu olumsuz kuralları, sanki bunlar övünülecek şeylermiş gibi göstermesi ve başkalarına öğüt olarak vermesi daha da şaşırtıcıdır.

"... Kim ki paye edinmek hevesindedir, mutlaka iktidar sahiplerinin dileğine uygun şekilde davranmalı, dalkavuk ve hizmetkar ruhlu olmalıdır. Bundan dolayıdır ki, biz hizmetçi ruhluluğun ve dalkavukluğun, kişi'ler için çıkar sağlayıcı ve mutluluk yaratıcı nitelikteki mevkilerin elde edilmesinde koşul olduğunu anlatmak istiyoruz. (Şu muhakkak ki) zengin ve mutlu insanlar, mutabasbıs ve aşağı ruhlu insanlar arasından çıkar..."

Asaletten ve ahlakilikten böylesine uzak bu sözlerin İbn Haldun gibi bir bilginin kalemine yakışmadığı aşikardır. Ne var ki, o bütün bunları birer fazilet sorunu yapmıştır. Ona göre bu şekilde hareket etmeyen kimseler, yani iktidar sahiplerine şarlatanlık etmeyen, el öpmeyen kişiler, kendini beğenmiş kibirli kişilerdir, kendini üstün gören kişilerdir, küstahlığı gurur haline getirmiş kişilerdir; bu gibi kişilere değer vermemek onları işe almamak gerekir (12). İlerdeki sayfalarda ayrıca belirteceğimiz gibi, bütün bu söylediği şeyleri İbn Haldun, herkesten önce kendi uygulamış, örneğin kendi zamanının hükümdarlarından her birini kendisine efendi saymış, efendi değiştirirken yeni efendisini yüceltici ve eskisini küçültücü şekilde konuşmuş, hele Timur gibi hükümdarlara olmadık yaltaklanmalarda bulunmuştur.

İbn Haldun "Sosyoloji" ile "Tarih" bilimleri arasında köprü kuracak kadar akılcı göründüğü halde, idealsizliği yüzünden insan düşüncesini dinsel kölelikten kurtaran davranışlara yanaşmaz.

O dönemde Batılı aydın, akılcılığı egemen kılmaya çalışırken, hatta din kitaplarını bile akılcı temele dayatmaya, tüm insanlığı sevgi kaynağında birleştirmeye uğraşırken, İbn Haldun'un yukardaki şekilde konuşması ibret vericidir. Bir yandan toplum yaşamlarındaki olumsuzluklara, haksızlıklara, yoksulluklara ve mutsuzluklara kulak tıkarken ve böylece tarihin insafsız akışına duygusuz kalırken, diğer yandan tutum ve davranışlarıyla insanlara karaktersizlik örneği teşkil etmesi utanç vericidir.

İbn Haldun

DİPNOTLAR

1) Mukaddime'nin Türkçe çevirisi H. 1275'te Piri Zade ve H. 1277 tarihinde de Cevdet Paşa tarafından yapılmıştır. İngilizce çevirisi için bkz. İbn Khaldun, Muqaddima, an Introduction to History, Transl by. F. Rosenthal, New York, 1958.

2) Kitab al-'ibar... 1867'de Bulak, 7 cilt.

3)A.g.e.

4) J. Von Hammer'in onun için "Arab'ın Montesquieu'su" dediği söylenir.

5) Bu konuda bkz. R. Waltze;, Aspects of Islamic Political Thought al-Farabi and Ibn Haldun, "Ödens", 1963, vol. 16, s.40-60.

6) M. Fakbry. A History of Islamic Philosophy, Colombia, Unuversity Press, 1970, s. 369: Muhammad Abdullah Enan, İbn Haldın, His Life and Work, Lahore, 1941, s. 175 vd.

7) İbn Haldun'a göre akıl kanunlarına dayalı devlet sistemi sadece yeryüzü çıkarlarına yönelmiş demektir; bu nedenle kötüdür; oysa ki şeriat devleti, Tanrı'dan ışık alan devlet demektir, bu nedenle üstündür.

8) Bu söylediğini pekiştirmek için İbn Haldun bir de yine Kur'an'ın Tîn Suresi'ndeki; "Biz insanı en güzel bir surete sahip olarak yarattık, sonra da onu döndürdük, aşağıların aşağısına attık." (Tîn Suresi'nin 4 ve 5.) ayetlerine başvurur.

9) Ibn Khaldun; Muqaddima, vol. I, s. 89, 103.

10) Örneğin al-Tîn Suresi'nin 7. ayetindeki, "Artık dini yalanlamana sebep nedir?" şeklindeki hükmü ve benzerliklerini kendisine dayanak edinmişti.

11) Bu konuda ayrıca bkz. E. G. Brown, Arabian Medicine, Cambridge, 1921, s. 164-164.

12) Ibn Khaldun; Muqaddima, vol. II, s. 331 vd.

Zırva tevil götürmez

A. Ahmet Uhri

Yazının başlığı bir açıklama gereksinimini de beraberinde getirdiği için, bu deyimin anlamını belirterek işe başlayalım. Tevil sözcüğü, çevirme, sözü dönüp dolaştırma gibi bir anlama gelmektedir ve Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* isimli o saygın eserine göre; "Saçma söz ne kadar akla yatacak bir anlamla yorumlanmak istenirse istensin niteliğini değiştirmez" anlamında kullanılmaktadır. Peki ben bunu neden yazdım?

Bu sorunun yanıtı açık. Niyetim, Sayın Halûk Tarcan'ın, eleştirilere yanıt verme çabalarının yetersizliğini anlatmaktır. Bilimsel olmayan iddialara ayıracak zamanımın hiç olmaması nedeniyle kendisine yanıtım gecikmiş ve bu sırada Sayın Tarcan'ın Doğu Anadolu ve Urartular üzerine yazdığı yeni bir yazı dergide yayımlanmıştır (sayı 56). Bu yazıda Sayın Tarcan iyice ileri giderek Urartu yazıtlarına el atmış ve yine yanlış yapmıştır. Ancak bu kez yanlışlarını düzeltmeye niyetim yok çünkü, ileri sürülen düşüncelerin arkeolojik açıdan ciddiye alınacak bir yanları olmaması nedeniyle sadece tarafıma yönelttiği sataşmalara yanıt vermeyi tercih edeceğim. Daha önce üzerinde anlaşamadığımız temel konu, Sayın Tarcan'ın yazdığı biçimiyle Doğu Anadolu yüksek yaylasında rastlanılan kaya resimlerini yazı gibi okumaya kalkışmasıyken -ki sadece kendisi değil Sayın Mirşan da aynı yanlış içindedir- şimdi de Urartu yazısına el atmışlardır. Kâzım Mirşan'ın adı geçince aklıma geldi, kendisi halen ortaya çıkıp bu konuda konuşmama niyetini sürdürmekte ve sanırım Halûk Tarcan'ı vekil olarak kabul etmektedir. Bu durumda "Sözde Proto-Türkçe", ehil olmayan ellere bırakılmış gibi bir hisse kapılacağı geliyor insanın.

Öncelikle belirtmeliyim, ben hiçbir zaman Hint-Avrupacı görüşten yana olmadım ve bu konuda yazılmış eserlerde belirtilen birçok görüşün kanıtının bulunamayacağı ve yazılanların bir tahminden öteye gidemeyeceğini, derginin geçmiş sayılarında çıkan yazılarımda özellikle belirttim. Ancak Hitit Dili gibi Hint-Avrupa dil ailesinden olduğu kanıtlanmış olan diller konusundaki yorumum her zaman Hint-Avrupacılardan yana olmuştur. Buna karşın Hint-Avrupa dilinin kökeninin Anadolu olduğu yolundaki görüşlere, yeterli kanıtlar bulunamadığı ve bulunamayacağı için hiçbir şekilde iltifat etmedim. Son yirmi yıl içinde iyice belirginleşen gruplaşmalara karşın, bu grupların her zaman belli ölçüde dışında kalarak eldeki somut kanıtların nitelikleriyle orantılı olan doğruluklarını gözlemlemeye çalıştım. Bu nedenle şahsıma yapılan eleştiriyi yanlış adrese gönderilmiş varsayıyorum.

Eurosantrizm - Afrosantrizm - Türkosantrizm

Bugün, arkeolojinin varolan ideolojilerce kullanılması sonucu varılan noktada dört ayrı grup ortaya çıkmıştır. Bu grupların birincisi eskiden beri varlığını sürdüren ve arkeoloji bilimini başlattıkları için konuyla ilgili çalışmalarda doğal olarak öncü rol oynamış Avrupa ülkeleri ve onların uzantısı olan Amerika'dır. Kısaca Avrupamerkeziyetçilik (Eurosantrizm) adıyla anılan görüşün kaynağı da zaten kendileridir. Bu görüşe tepki olarak ortaya çıkmış ve son biçimi Martin Bernal, Edward Said gibi yazarlarca verilmiş ikinci görüş ise benim Afrosantrizm olarak isimlendirdiğim ve bugünkü batı uygarlığının kökenini Mısır'a dayandıran görüştür. Üçüncü görüşün başını Maria Gimbutas çekmekte ve bu düşünce kendini "Ex Balkan Lux" (Işık Balkanlar'dan yükselir) tümcesiyle ortaya koymaktadır. Bu görüşe göre, günümüz uygarlığının temel kaynaklarını Balkanlar'da aramak gerekmektedir. Ortalıkta dolaşan ve diğer üçü kadar yanlış/doğru olan görüş ise yine kendi adlandırmamla son dönemde yeniden güncelleşen Türkosantrik (Türkmerkezci) görüştür. Daha önce belirttiğim gibi her üç görüş de aslında arkeolojiyi, ne kadar aksini iddia ederlerse etsinler ırkçı yaklaşımlar için kullanmaktadırlar. Sonuçta kanıtlanmak istenen, günümüz uygarlığının temelinde sadece kendilerinin payı olduğudur.

Hiçbir zaman Hint-Avrupacı görüşten yana olmadım. Ama Hint-Avrupa dilinin kökeninin Anadolu olduğu yolundaki görüşlere de, yeterli kanıt bulunamadığı ve bulunamayacağı için hiçbir şekilde iltifat etmedim.

Avrupamerkeziyetçi görüş bu konuda yazının icadı hariç, her şeyi kendilerinin yaptığına dair kanıtlar bulmaya çalışmaktadır. En son vardıkları nokta ise insanların yerleşik yaşama geçtikleri ve Gordon Childe tarafından verilen isimle **Neolitik Devrim** olarak literatürde yer alan, günümüz uygarlığının temeli sayılabilecek yeni yaşam biçiminin kendileri tarafından yaratıldığıdır. Dolukhanov ve Renfrew gibi arkeologlarca ileri sürülen bu görüş, ne yazık ki yazılı kanıtlardan yoksun olduğu için spekülasyon düzeyinde kalmaktadır. Diyalektik olarak düşündüğümüzde, bir tez varsa elbette bunun anti-tezinin olması ya da ortaya çıkması gerekmektedir. İşte bu noktada antitez olarak karşımıza diğer görüşler çıkmaktadır. Afrosantrikler kendi görüşlerini oldukça sağlam kanıtlara dayandırmışlar ve bir ölçüde başarılı da olmuşlardır. Bir ölçüde diyorum çünkü, bilimsel olarak yeni bir iddianın kanıtlarıyla ortaya atılması, yayın olarak bilim dünyasına sunulmasıyla ve gelecek olan tepkilerin beklenmesiyle olasıdır. İşte bu tepkiler Martin Bernal'ın *Kara Atena* (Kaynak Yay. 1998, çev. Özcan Buze) adlı eserine karşı somutlaşmış ve bu görüşün yanlışlığını kanıtlamak için dünya çapında birçok yayın yapılmıştır.

Şimdi gelelim Türkler'e... Cumhuriyetin ilk yıllarında Güneş-Dil teorisi ile bu alana da el atılmıştır. İlkokulda okuduğumuz tarih derslerinde, kara tahtaya (şimdi onlar da kalmadı, yerlerini beyaz tahtaya ve markörlere bıraktılar ya neyse) asılan tarih haritalarında rastladığımız, Orta Asya'dan çıkan kocaman oklarla hepimizin beynine kazınan bu görüş daha önce de belirttiğim gibi keşke doğru olsaydı. Avrupamerkeziyetçilerin neolitik devrimi biz yaptık demeleri kadar spekülatif olan bu görüşün ortaya atıldığı yıllarda, savaştan yeni çıkmış, çok yıpranmış bir ülkenin ideolojik ve moral açıdan gereksinimi olan böylesi

bir iddiaya sarılması doğaldır. Atatürk'ün bu görüşü ileri sürmesi, bunun üzerine çalışmalar yapılmasını istemesi, tam da bir devlet adamına ve iyi bir politikacıya yakışan davranıştır. Ancak; dikkat edilecek olursa, bu konudaki çalışmalar ilerledikçe yanlıştan dönülmüş ve Avrupa'da eğitim alan arkeolog, Hititolog ve Sumerologlar ile ülkemize gelen konunun uzmanı yabancı araştırmacıların çalışmaları sayesinde konudan sapılmanın önüne geçilmiş ve yapılan kazıların sonucunda bambaşka kanıtlara ulaşılmıştır.

Arkeoloji, günümüz uygarlığını kimin yarattığını araştıran bir bilim dalı olmaktan çok, insanoğlunun kayıp belleğini arayan ve eski uygarlıkların nerede ve nasıl yaşadıklarını araştıran bir bilim dalıdır.

Türkiye'de bilinen nedenlerle son yıllarda tırmanışa geçen milliyetçi akımın sonucu olarak yeniden gündeme gelen bu görüş, kendine gelişebileceği uygun ortamı da rahatlıkla bulduğu için iyiden iyiye yayılmıştır. Arkeoloji bilimini ideolojilerine alet etmeye çalışan Türkosantrik iddiaları şimdilik bir yana bırakarak, arkeolojinin temel amaçlarını bir kez daha anımsatmakta yarar görmekteyim.

Arkeoloji neyle uğraşır?

Arkeoloji, günümüz uygarlığını kimin yarattığını araştıran bir bilim dalı olmaktan çok, insanoğlunun kayıp belleğini arayan ve eski uygarlıkların ne zaman ve nerede yaşadıkları sorularının yanı sıra esas olarak nasıl yaşadıkları sorusunu araştıran bir bilim dalıdır. Günümüz uygarlığının temelinde kimlerin olduğunu değil, bugüne gelmek için geçirilen aşamaları araştırmakta ve bu aşamalardan yola çıkarak geleceğin biçimlenmesi konusunda, diğer sosyal bilim dalları ile karşılıklı ilişki içinde hareket etmektedir. Son yıllarda fen bilimlerinin de yardımını alarak multidisipliner bir bilim dalı haline gelen arkeolojiyi, bu tip ideolojik yaklaşımlara alet etmek ise son derece sağlıksız bir yaklaşımdır. İnsanoğlunun yarattığı ve bir bayrak yarışı gibi uygarlıktan uygarlığa, kültürden kültüre el değiştirerek bugüne gelen uygarlığımız içinde kimin kimden daha üstün olduğunu veya kimin diğerlerine göre diğerlerinden daha fazla birikiminin günümüzü oluşturduğu yarışına girmek çocukçadır. Ayrıca göçebe olmanın, göçebe kültürüne sahip olmanın aşağılayıcı bir şey olduğunu hiç düşünmüyorum. Türkler, Sayın Tarcan'ın yazdığı gibi göçmen değil, göçebedirler ve bu kültür içinde yarattıkları olağanüstü eserler de bulunmaktadır.

Defineci mantığına devam

Daha önceki yazılarımdan ikisinin sonunda hep aynı alıntıyı yapmama karşın, bu alıntının anlamını anlamamakta direnen ya da anlamamak işine gelen Sayın Tarcan'a son bir şans vererek yine tekrar ediyorum. Boğazköy kazılarını gerçekleştiren ünlü Alman arkeolog Hugo Winckler, namlı bir Yahudi düşmanı olmasına karşın bütün ırk kuramcılarının bellemesi gereken bir tümce yazmıştır: "Kültür yaratmış uluslar ırk bakımından asla saf değillerdir, aksine her çağda kültür hep çeşitli ırkların az ya da çok karışımından meydana gelen birikimin ürünü olmuştur." Yaptığı kazıları bir yana bırakalım, hiçbir şey yapmamış olsa da sadece bu tümce onun arkeolojiye yaklaşımını göstermekte, nice eğitime bedel, kısa ve özlü bir ders olmaktadır.

Urartu ve Doğu Anadolu konusuna yine dönecek olursak bu alanda yapılan ve Sayın Tarcan'ın hiç bilmediği anlaşılan yeni çalışmaları okumasını ve son yirmi yıl içinde varılan noktaları öğrenmesini kendisine önermekten başka bir şey elimden gelmiyor. Urartu dili uzmanı olan Piotrovski, Melikishvili, Salvini ve Türkiye'den Ali Dinçol'un çalışmalarını incelemesini tavsiye edeceğim. Ayrıca son yıllarda Van Gölü çevresinde Altan Çilingiroğlu (Ayanis Urartu Kalesi Kazıları), Veli Sevin (Karagündüz Kazısı) ve Oktay Belli (Anzaf Kazısı) gibi arkeologlar tarafından yapılan yeni Urartu kazılarına da göz atmalı. Bu kazılardan özellikle Ayanis Kalesi Kazısı'nda geçen yıl ortaya çıkartılan ve Urartu yazıtlarının en uzunlarından biri olma niteliği gösteren yazıtın yayınını beklese iyi olur kanısındayım. Bir de unutmadan ekleyeyim, her taşın üzerinde gördüğü şekilleri yazı olarak kabul etmekten vazgeçerse daha sağlıklı bir araştırma ortamına kavuşur. Yoksa yaptıkları ve yazdıkları daha önceki yazımda belirttiğim defineci mantığı düzeyinde kalacaktır. Ayrıca, Sayın Tarcan'ın, kitabında baskı hatası olarak nitelendirdiği ve neredeyse bir sayfadan fazla süren (nasıl bir baskı hatasıysa) ve hem yanlış hem de yine zırva bir kitaptan (*Türkiye Gizemleri* isimli UFO meraklılarının başucu kitabından) yapılmış alıntıları çıkaracağını umuyorum. Elbette kitabın yeni bir baskısı yapılırsa.

Düşündükçe aklıma gelen bir başka konu ise Sayın Halûk Tarcan'ın bu kitapta bilinçli olarak yapıp yapmadığı konusunda düğümlenen ve belki de bir komplo teorisi olarak alınabilecek hataları. Komplo teorisi olmadığını düşünmeyi gerçekten isteyeceğim ve "son derece basit olan bu hatalar kitaba acaba bilinçli mi kondu" sorusu ister istemez aklıma geliyor. Birçok doğrunun yanında, yapılan bu hatalar sanki özellikle yapılmış gibi dikkat çekmekte ve bir dezenformasyon şaheseri olarak kitabın bütünlüğünü zedelemektedir. Dolayısıyla ilgi bu alana çekilmekte ve yanlışın yanında doğru bilgiler güme gitmektedir.

Kültür yaratmış uluslar, ırk bakımından asla saf değillerdir, aksine her çağda kültür, hep çeşitli ırkların az ya da çok karışımından meydana gelen birikimin ürünü olmuştur.

Yazının başlığına yeniden dönecek olursak, ne kadar uğraşılırsa uğraşılsın, bilim dünyasında bu tür saçma iddiaların yeri yoktur. Yeni ve sağlam kanıtlarla ortaya çıkmadan iddialarda bulunmak, iddia sahibinin yanıtsız kalmasına yol açar. Benim bu konudaki yazılarım ise dostça bir uyarı niteliğindedir ve tekrarı olmayacaktır.

Ali Nesin (*)

1357 Oyunu

Popüler matematik (yani halk için matematik) sınıfımdan bir öğrencim bir ay önce aşağıdaki oyunu öğretti.

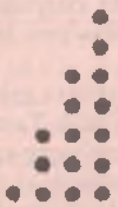

Şöyle bir şekil düşünün:

İki oyuncu sırayla bu şekilden noktalar silerler. Her oyuncu, aynı kolondan olmak koşuluyla dilediği kadar nokta silebilir. Örneğin birinci oyuncu son kolondan 3 nokta silebilir. Hangi noktaları sildiği önemli değildir.

Ardından ikinci oyuncu üçüncü kolonun bütün noktalarını silebilir. Oyun böylece devam eder. Son noktayı silen oyuncu oyunu kaybeder.

Öğrencim bu oyunu bir tanışıyla oynamış ve hep yenilmiş. Neden hep yenilmiş? Tanışı nasıl oynuyormuş da hep yeniyormuş? Yöntemi neymiş? Öğrencim birtürlü yöntemi bulamamış.

Aklıma takıldıkça, vapurda, dolmuşta, orda burda bu soruyu düşündüm.

Çözemedim. Çünkü akıllı bir çözüm arıyordum. H,l, daha akıllı bir çözüm bulamadım. Ama bir çözüm buldum. Baktım akıllısını bulamıyorum, aldım elime kalemi kağıda ve oyunu acımasızca delik deşik ettim. Oyunun 'ağacını' çıkardım. Ve akıllı olmasa da oyunun bir çözümünü buldum. Öyle ya da böyle, ikinci oyuncu olduğumda her zaman kazandığım bir yöntem buldum. Acemi bir oyuncuya karşı oynuyorsam, karşımdaki oyuncu büyük bir olasılıkla hata yapacağından, birinci oyuncu olduğumda da kazanırım bu yöntemle.

Her çaresiz matematikçinin yapacağını yaptım. Anlatayım. Bu oyuna 1357 oyunu adı verdim, çünkü birinci kolonda 1, ikinci kolonda 3, üçüncü kolonda 5, dördüncü kolonda 7 nokta var. Kolonların sırası önemli olmadığından, bu oyuna 5137 oyunu da diyebilirdim elbette, ama ben sayıları alfabetik değil, sayısal sıralarım.

Her oyun gibi bu oyun da her hamleden sonra bir başka oyuna dönüşür. Örneğin, 1357 oyununda, birinci oyuncu son kolondan üç nokta silerse, oyun 1354, yani 1345 oyununa dönüşür. Eğer ikinci oyuncu 3'lü kolonu yok ederse,oyun 145 oyununa dönüşür.

Bir kağıda bu oyunun alabileceği her durumu (küçükten büyüğe elbet) yazdım:

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 33, 34, 35, 36, 37, 44, 45, 46, 47, 55, 56, 57, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 133, 134, 135, 136, 137, 144, 145, 146, 147, 155, 156, 157, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 233, 234, 235,236, 237, 244, 245, 246, 247, 255, 256, 257, 333, 334, 335, 336, 337, 344, 345, 346, 347, 355, 356, 357, 1111, 1112, 1113, 1114, 1115, 1116, 1117, 1122, 1123, 1124, 1125, 1126, 1127, 1133, 1134, 1135, 1136, 1137, 1144, 1145, 1146, 1147, 1155, 1156, 1157, 1222, 1223, 1224, 1225, 1226, 1227, 1233, 1234, 1235, 1236, 1237, 1244, 1245, 1246, 1247, 1255, 1256, 1257, 1333, 1334, 1335, 1336, 1337, 1344, 1345, 1346, 1347, 1355, 1356, 1357.

Her oyun, her hamleden sonra kendinden daha küçük bir oyuna dönüşür elbet. Bu küçük ayrıntı birazdan önem kazanacak.

Birinci oyuncunun kazandığı oyunlara A oyunu adını verelim. İkinci oyuncunun kazandığı oyunlara da B oyunu diyelim.

Tek noktalık oyunu başlayan kaybeder, yani tek noktalık oyunu ikinci oyuncu kazanır. Demek ki tek noktalık oyun (yani 1 oyunu) bir B oyunudur.

İki noktalık iki tür oyun vardır: 11 ve 2 oyunları. Bu oyunlar A oyunlarıdır, çünkü her ikisi de bir hamlede 1 oyununa dönüştürülebilir.

22, 33, 44, 55, 111 oyunları A oyunlarıdır. Bunların A oyunu olduklarını biraz düşününce anlayabilirsiniz, ama birazdan bu oyunların A oyunları olduğu apaçık belli olacak.

Yukardaki oyunların hangilerinin A, hangilerinin B oyunları olduklarını bulacağız birazdan. Oyunu kazanmak için karşımızdaki oyuncuya hep B oyunu bırakmalıyız. Çünkü, karşımızdaki oyuncuya B oyunu bırakırsak, B oyunlarını ikinci oyuncu kazandığından, ve karşımızdaki oyuncu kendisine bıraktığımız bu B oyununda birinci oyuncu olacağından, oyunu kaybeder; yani kazanırız.

Eğer bir oyun, bir hamlede bir B oyununa dönüşebiliyorsa, o oyun bir A oyunudur.

Örneğin, 1 oyunu bir B oyunu olduğundan ve 2, 3, 4, 5, 6, 7, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17 oyunları bir hamlede 1 oyununa dönüşebildiğinden, bu oyunlar birer A oyunudurlar. Eğer bir oyun, hamle ne olursa olsun, hep A oyununa dönüşüyorsa, o oyun bir B oyunudur. Öyle değil mi? Eğer her hamlemiz, oyunu A oyununa dönüştürüyorsa, karşımızdakine, hangi hamleyi oynarsak oynayalım bir A oyunu sunmak zorunda kalırız ve A oyunlarını birinci oyuncu kazandığından, karşımızdaki kazanır, biz katbederiz.

Örneğin 111 bir B oyunudur, çünkü 111 oyunu sadece 11 oyununa dönüşebilir ve 11 oyunu bir A oyunudur.

Örneğin 22 bir B oyunudur. Çünkü 22 oyunu, 12 ve 2 oyunlarına dönüşebilir ve bu iki oyun A oyunlarıdır.

Şimdi yukardaki listede A ve B oyunlarını işaretleyelim. B oyunlarını daire içine alalım, A oyunlarının üstünü çizelim.

Önce 1 oyununun B oyunu olduğunu belirtelim.

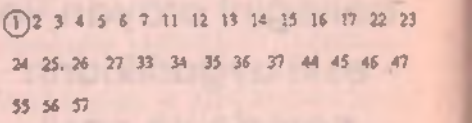

Şimdi 1'e dönüşen oyunların A oyunu olduklarını belirtelim:

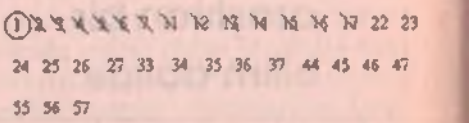

İşaretlenmemiş ilk oyun 22 oyunu. Demek ki 22 bir B oyunu. Çünkü 22 bir A oyunu olsaydı, kendisinden önce gelen bir B oyununa (yani 1 oyununa) dönüşürdü ki, bu oyunların üstünü çizdik.

Şimdi 22'nin bir B oyunu olduğunu belirtelim:

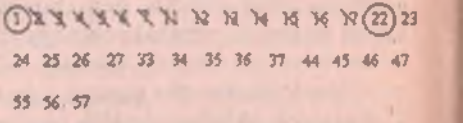

Şimdi 22 oyununa dönüşen oyunları belirleyelim: 23, 24, 25, 26, 27, 122, 222, 223, 224, 225, 226, 227. Bu oyunlar A oyularıdır. Bunların üstüne çizelim:

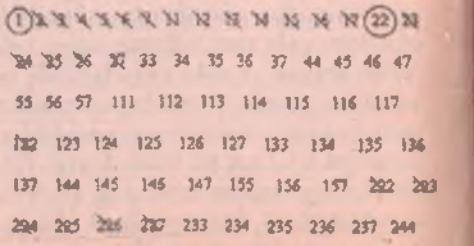

B oyunları	Bu oyuna dönüşen oyunlar (A oyunları)
1	2, 3, 4, 5, 6, 7, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17
22	23, 24, 25, 26, 27, 122, 222, 223, 224, 225, 226, 227
33	34, 35, 36, 37, 133, 233, 333, 334, 335, 336, 337
44	45, 46, 47, 144, 244, 344
55	56, 57, 155, 255, 355
111	112, 113, 114, 115, 116, 117, 1111, 1112, 1113, 1114, 1115, 1116, 1117
123	124, 125, 126, 127, 133, 134, 135, 136, 137, 223, 233, 234, 235, 236, 237, 1123, 1223, 1233, 1234, 1235, 1236, 1237
145	146, 147, 155, 156, 157, 245, 345, 1145, 1245, 1345
246	247, 256, 346, 1246
257	357, 1257
347	357, 1347
356	357, 1356
1122	1123, 1124, 1125, 1126, 1127, 1222, 1223, 1224, 1225, 1226, 1227
1133	1134, 1135, 1136, 1137, 1233, 1333, 1334, 1335, 1336, 1337
1144	1145, 1146, 1147, 1244, 1344
1155	1156, 1157, 1255, 1355
1247	1257, 1347
1256	1257, 1356
1346	1347, 1356
1357	

Tablo 1

Şimdi üstü çizilmemiş ilk oyun olan 33'ü daire içine alalım, çünkü 33 bir B oyunudur. Ardından 33'e dönüşebilecek olan 34, 35, 36, 37, 133, 233, 333, 334, 335, 336 ve 337 oyunlarının üstünü çizelim. Bunu böylece sürdürelim. (Bkz. Tablo 1)

Sol kolondaki oyunlar B oyunlarıdır; sağ kolondakilerse, soldaki B oyununa bir hamlede dönüşen oyunlar, yani A oyunları. Görüldüğü gibi, 1357 (en son sırada) bir B oyunudur. Yani 1357 oyununu ikinci oyuncu (eğer iyi oynarsa) kazanır.

Oyunu kazanmak için karşımızdakine hep bir B oyunu bırakmalıyız, yani, 1, 22, 33, 44, 55, 111, 123, 145, 246, 257, 347, 356, 1122, 1133, 1144, 1155, 1247, 1256, 1346 oyunlarından birini. Bu oyunları ezberlerseniz, karşınızdakine hep bu oyunları bırakarak, ikinci oyuncu olduğunuzda 1357 oyununu mutlaka kazanırsınız.

Bazı A oyunları birkaç B oyununa birden dönüşebiliyor. Örneğin, 357 oyunu üç değişik B oyununa dönüşebiliyor: 257, 347 ve 356 oyunlarına. Hamlelerinizi değiştirerek, karşınızdakinin şaşırmasını ve yönteminizi anlamamasını sağlayabilirsiniz.

Öte yandan 34 gibi bazı oyunlar sadece bir tek B oyununa dönüşüyor.

Söylemeye gerek var mı, her B oyunu, hamle ne olursa olsun, ancak bir A oyununa dönüşebilir. Ve her A oyunu en az bir biçimde bir B oyununa dönüşebilir.

1357 oyununa üç yanıt geldi. Tanju Ertunç ve Zekeriya Güney doğru yanıt vermişler.

AÇ adlı okurumun yanıtı yanlış. AÇ'nin verdiği yanıt şöyle. Öbür oyuncu oyuna başladığında, AÇ silinen nokta sayısını tek bir sayıya tamamlıyor.

Yani öbür oyuncu çift sayıda nokta silmişse, AÇ tek sayıda nokta siliyor; eğer öbür oyuncu tek sayıda nokta silmişse, AÇ çift sayıda nokta siliyor. Bu stratejiyle AÇ her zaman kazandığını görmüş.

Elbette deneyle kanıt olmaz matematikte. AÇ'nin stratejisi doğru değil, ama doğru olsaydı da yanıtını kabul etmezdim.

Diyelim oyun şöyle seyretti:

Birinci Oyuncu AÇ

1356 1354 = 1345

145

Şimdi AÇ ne yaparsa yapsın oyunu kaybeder, çünkü 145 kötü sayılarımızdan.

Birinci hamlede AÇ'nin yanıtındaki stratejiye göre oynadığına dikkatinizi çekerim.

Geçen ay yurtdışında olduğumdan satranÇ sorusunun yanıtlarını yayımlayamamıştım. Satranç sorusunu bir tek Emrecan Doğan yanıtladı. Emrecan Doğan'ın yanıtı doğru.

(*) İstanbul Bilgi Üniversitesi Matematik Bölümü Başkanı.

Çokgenler üzerine bir soru

Sayı saymak, özel yetenek değilse de, çalışmak isteyen bir uğraştır. Sanıldığı kadar kolay değildir. Bunun bir bilimi vardır.

Bugün köşegenlerin çokgenleri en fazla kaç parçaya ayırdığını sayacağız.

Bir dörtgenin köşegenleri dörtgeni dört parçaya ayırırlar:

Bir beşgenin köşegenleri beşgeni kaç parçaya ayırırlar? Çizerek hesaplayalım:

Sayarsak, beşgenin 11 parçaya ayrıldığını görürüz?

Ya bir altıgen kaç parçaya ayrılır? Gene bir şekil çizelim:

Ve sayalım. Altıgen 25 parçaya ayrılmış. Ancak bu kez dikkat etmek gerekiyor, eğer köşegenlerin üçü aynı noktadan geçerse, parça sayımız azalır. Örneğin altıgenimiz düzgün altıgense bu başımıza gelir ve parça sayısı 25'ten 24'e düşer:

Ödüllü Soru

Aslında dörtgende de dikkat etmek gerekir. Örneğin eğer dörtgenimiz, içbükey değilse, yani dörtgenimiz aşağıdaki biçimdeyse, köşegenler kesişmezler ve yanıtımız değişik olur.

Dolayısıyla *n*-genlerimizi içbükey almak zorundayız. *n* kenarlı içbükey bir çokgenin hiçbir üç köşegeni bir noktada kesişmiyorsa, köşegenler çokgeni kaç parçaya ayırırlar. Yanıt küçük sayılar için şöyle:

n = 3 için 1
n = 4 için 4
n = 5 için 11
n = 6 için 25
Genel yanıt nedir?

Yanıtlar en 15 Mayıs 1999 tarihine kadar Bilim ve Ütopya Ödüllü Matematik Bulmacası Büyükdere Cad. Bor Apt. No: 79/10 80290 Mecidiyeköy / İstanbul adresine ulaşmalıdır.

Bilenler arasında çekilecek kurada kazanan 3 kişiye *Sarmal Yayınları*'ndan çıkan *Kim Korkar Matematikten* isimli kitap armağan edilecektir.

Prof. Dr. Onur Güntürkün'ün Yaşamöyküsü

Onur Güntürkün, 1958 yılında öğretmen anne ve doktor babanının çocuğu olarak dünyaya geldi. Dört yaşını henüz doldurmuşken o yıllarda Türkiye'yi kasıp kavuran çocuk felci onu da vurdu. Çocuk felcini çok ağır geçirmişti. Türkiye'de tedavi imkanlarını zorladıktan sonra, annesi onu Almanya'ya götürdü. Uzun süren tedavilerin ardından Onur, tekerlekli sandalye ve korseler yardımıyla hayatını devam ettirebilir duruma geldi. Bu arada ailecek Almanya'ya yerleşmişlerdi.

Onur, okulunun ilk ve tek özürlüsü olarak ilkokula başladı. Spor dersine özürlü olduğundan, din dersine Müslüman olduğundan, müzik dersine de birinci katta olduğundan katılamıyordu. Boş kaldığı saatlerde, bahçede canlılar (kuşlar, böcekler, yapraklar) üzerinde yaptığı gözlemler, incelemeler ondaki bilim tutkusunun temellerini attı. İlk mikroskobunu annesinin bulaşık yıkaması karşılığında verdiği paralarla aldı. Mikroskopla incelediği yaprak kesitlerini, yaprak bitlerini çizmeye başladı. Bu arada rutin olarak süren fizik tedavilerine karşın, felçli ve sağlam adeleler arasındaki eşitsiz gelişmeler önlenemiyordu. Ergenlik dönemine girmeden yeniden düzeltme ameliyatlarına başlandı. Ama bacaklarının işlemesi sağlanamadı.

Onur liseyi Türkiye'de okudu, sistemli çalışmayı ve araştırmayı burada öğrendi. Lise ikinci sınıftayken psikoloji okumayı kafasına koymuştu. Lise üçüncü sınıfta, TÜBİTAK'ın liseliler arasında düzenlediği uluslararası bilimsel deneyler yarışmasına katıldı. Adaylardan kendi düşüncelerine göre bilimsel bir deney oluşturmaları bekleniyordu. Onur, "balıklar renkli mi görüyor, renksiz mi görüyor" sorusunu ispatlayacak bir deney sistemi düşündü. Bu deney sistemiyle TÜBİTAK'ın elemelerini kazandı. Elemeyi kazanan 15 gençle birlikte yaz kursuna katıldı. Bu kursta, "bilgisinin sınırlarını bilme ve bilmediğine bilmiyorum diyebilmenin erdemini" anladı.

Liseden sonra yeniden Almanya'ya dönerek, Bochum Üniversitesi'nde psikoloji okumaya başladı. Artık ailesinden ayrı yaşıyordu. Üniversitede sonradan evleneceği Monika ile tanıştı, birlikte yaşamaya başladılar.

Diploma tezini dünyada yeni araştırılmaya başlanan beyinde reorganizasyon konusunda yaptı. Tezini verdikten sonra, tez konusunu aldığı Prof. Dr. Juan Delius'un kürsüsünde yardımcı araştırmacı statüsünde işe başladı. Beynin sağ ve sol yarıküreleri arasındaki fonksiyon farkını araştıran bilim koluna laterilizasyon deniyordu. Doktora tezi olarak bu konuyu aldı. Dört yıldır birlikte yaşadığı Monika'yla 1962'de evlendiler.

Doktora çalışmalarını güvercinler üzerinde yapıyordu. O güne kadar, bütün dünyada güvercin beyninin sağ ve sol yarıkürelerinin eşit olduğuna inanılıyor, deneyler buna göre düzenleniyordu. Onur Güntürkün, dünyada ilk kez güvercinlerde laterilizasyon olduğunu kesin deney verileriyle buldu. Doktora çalışmasındaki başarısı ve güvercinlerdeki laterilizasyonu keşfetmesi nedeniyle, 1983 yılı Bochum Üniversitesi Üstün Araştırmalar Ödülü'nü aldı. Onur'un buluşunu anlattığı makalesi, dünyanın önemli beyin dergilerinden biri olan *Brain Research*' da yayınlandı. Bu arada bir de oğulları olmuştu.

Doktora çalışmasını bitirdikten sonra, çıkardığı sonuçları teker teker makaleleştirerek güvenilir bilim dergilerinde yayımlamaya başladı. Onur'a tam asistanlık kadrosu verildi. Artık ders veriyor, öğrencilerle haşır neşir oluyordu.

Alman Araştırma Fonu'ndan burs aldı. Bu bursla, San Diego Üniversitesi'nde çalışan, beyin üzerine önemli bir bilim adamı olan Harvey Karten'in laboratuvarında bir yıl çalıştı. Bu arada ikinci oğulları da dünyaya gelmişti.

Bir yılın sonunda yeniden Almanya'ya dönerek Konstanz Üniversitesi'ne geçmiş olan Juan Delius'un kürsüsünde asistan kadrosuyla göreve başladı. Makaleleri aralıksız yayımlanıyor, konferanslardan, bilimsel toplantılardan davetler alıyordu.

Almanya'da her yıl beş yıllık araştırma planını sunan araştırmacı adaylar arasından 10 kişiye, araştırma planlarını yürütmek üzere verilen bir milyon markılık Gerhard Hess Bilim Ödülü'nü aldı. Bochum Üniversitesi Psikoloji Fakültesi'nde diploma tezini verdiği ve asistan olarak çalıştığı kürsü boşalmıştı. 1993'te boşalan kürsüye profesör olarak atandı.

Onur Güntürkün, 1995 yılına kadarki araştırmalarında, güvercinlerde beyin asimetrisinin oluşum sürecini adım adım ortaya koydu. Bunun mekanizmalarını keşfetti. İnsanlar üzerinde yaptığı deneylerle hormonların beyin asimetrisi oluşumundaki etkilerini keşfetti. Asimetrinin oluşumunda neurotrophin denilen molekül grubunun etkisini buldu. Bu önemli buluştan sonra, neurotrophinlerin beyin mimarisi, yani beyin hücrelerinin ayrıntılı bağlarını nasıl değiştirdiğini göstermeyi başardı.

1995 yılı Krupp Bilim Ödülü'ne Bochum Üniversitesi Psikoloji Fakültesi Dekanı ve Max Planck Enstitüsü Psikoloji Araştırmaları Bölüm Başkanı tarafından önerildi. Her yıl Almanya çapında bir bilim insanına verilen bu ödülü kazandı.

Onur Güntürkün halen Bochum Üniversitesi'ndeki kürsüsünde çalışmalarını sürdürüyor. Türkiye'de bilim yapılamayacağı görüşü karşısında şunları söylüyor: "Türkiye'dekiler biz yapamayız, biz onlarla yarışamayız diye boyun büküyorlar. Kendine güvensizliktir bu! Biz de düşünebiliyoruz. Biz de çalışabiliyoruz. Başkaları nasıl yapıyorsa, biz de yapabiliriz. Yeter ki tutkuyla sarılalım işimize! Yeter ki güvenelim kendimize!" diyor. Pahalı araştırmaların bilimin ancak yüzde beşini, ya da sekizini tuttuğunu, Türkiye'de az parayla da bilim yapılabileceğini söylüyor. İnternetin litaratürü tarama kolaylığı sağladığını da ekliyor.

Kemal Yalçın'ın yazdığı *Bilim Tutkusu: Prof. Dr. Onur Güntürkün'ün Yaşamöyküsü* adlı kitaptan, Onur Güntürkün'ün yaşamını ana çizgileriyle anlattık. Yaşama dört elle sarılmanın, tutkuyla çalışmanın öyküsü aslında bu. Son olarak sözü yine Onur Güntürkün'e bırakalım: "Yeni bir şey bulmanın tutkusuna kapıldığım için her sabah koşa koşa üniversiteye, laboratuvara gidiyorum."

(Bilim Tutkusu: Prof. Dr. Onur Güntürkün'ün Yaşamöyküsü, Kemal Yalçın, Milliyet Yayınları, Aralık 1998, 174 sayfa.)

Kuvayı Milliye Ruhu

Samet Ağaoğlu bu kitabında, 23 Nisan 1920'den 1 Nisan 1923'e kadarki dönemde, Ulusal Kurtuluş Savaşımıza önderlik etmiş olan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ele alıyor.

Kitapta, o dönemde Birinci Büyük Millet Meclisi çatısı altında yaşanan önemli tartışmalar, mücadeleler, ulusun kaderine yön veren kararlar ve bu kararların oluşum süreçleri bizzat Meclis tutanaklarına dayanılarak aktarılıyor.

Milli bağımsızlık davasına atılmış olan Türkiye halkına her türlü fedakârlığı göze aldıran "Kuvayı Milliye Ruhu" ve bu ruhun kendisini gösterdiği en büyük sahne olan Birinci Büyük Millet Meclisi, okurun gözleri önüne seriliyor.

(Kuvayı Milliye Ruhu, Samet Ağaoğlu, Kaynak Yayınları, 1999, 248 sayfa.)

NE OKUYORLAR? NE ÖNERİYORLAR?

-Sayın Ahmet Oktay, en son hangi kitabı ya da kitapları okudunuz?

-Orhan Pamuk'un *Benim Adım Kırmızı*'sını, Michael Löwy'nin *Dünyayı Değiştirmek Üzerine*'sini ve Mohammed Arkoun'un *İslam Üzerine Düşünceler*'ini.

- Bu kitapları neden okudunuz? Gündemle ya da bir tartışmayla ilgili olarak mı?

- Okumak da yazmak gibi işim olduğu için okudum.

- Peki Bilim ve Ütopya okurlarına ne okumalarını önerirsiniz?

- Bunlar çok komplike sorular. Okumayla ilgili insanlara bütün kitapları okumalarını önerebilirim. Löwy'nin kitabını ve Arkoun'un kitaplarını -sırası önemli değil-, arka arkaya okusunlar, yararlı olur. Arkoun'un kitabı İslam düşüncesinin köklerini olduğu kadar, bugünkü biçimlenişini ve sekülerizm karşısındaki durumunu analiz eden, nasıl bir demokrasiye geçilebileceği konusunu irdeleyen bir kitap. Löwy'nin kitabı Marksizm-din bağını inceleyen, özellikle Güney Amerika'daki dinsel hareketlerin Marksizmle bağını araştıran ve devrimci mücadele için dinsel söylemden yararlanılıp yararlanılamayacağı üzerine düşünen, din olgusunun devrimci hareketle ilişki kurabileceği varsayımını sorgulayan bir kitap. Bu kitapların konuları Türkiye'nin gündemiyle örtüştüğü için, Türkiye'deki çelişmelerle denk düştüğü için, okunmaları faydalı olur.

Matematik Üzerine Diyaloglar

Matematik Üzerine Diyaloglar adlı kitabın yazarı Alfréd Rényi, Macar Bilimler Akademisi, Matematik Enstitüsü'nün üyesi, matematikle ilgili sayısız makaleye imza atmış, 1970 yılında yitirdiğimiz bir matematikçi. Birçok kere halka açık matematik konuşmaları yapmış. Bu konuşmalarda, pek çok insanın matematiğin gerçekte ne olduğuyla, kendine özgü metodunun nasıl olduğuyla, pozitif ve sosyal bilimlerle ilişkisiyle ve farklı alanlarda çalışanlara ne verebileceğiyle ilgilendiğini fark etmiş. Matematiğe ve onun uygulanmasına dair sorunların, uzman olmayanlarca da anlaşılabilecek, ama yine de bu problemleri tüm karmaşıklığıyla sunabilecek biçimde tartışılmasının gerektiğine kanaat getirmiş. Bunun üzerine soyut problemleri matematikçi olmayanların da kavrayabileceği bir hale getirmek için yöntemler aramaya başlamış. Ve böylece *Matematik Üzerine Diyaloglar* kitabında okuyacağınız, daha önce *Bilim ve Ütopya*' nın "Matematik Nedir?" dosyasını işlediği 13. sayısında da yer alan "Matematik Üzerine Sokratik Bir Diyalog" ortaya çıkmış. Bu diyaloğun ana teması "matematik gerçekte nedir?" sorusu. Rényi, bu diyaloğu yazarken Sokrates diyaloglarının yöntemine, hatta diline sadık kalmaya çabalamış. Diyalogda Sokrates kendi özgün tartışma metodunu uyguluyor; sorularını yönelterek, karşısındakinin konuyu kavramasını sağlıyor. Rényi, Sokratik metodun matematiksel metotla temelde benzerlikler taşıdığına da inanıyor.

Rényi, "Matematik Üzerine Sokratik Bir Diyalog"u çeşitli yerlerde yayımlandıktan sonra, matematikçiler ve matematikçi olmayanlar tarafından ilgiyle karşılanması üzerine, bu türden denemelerine devam etmeye karar vermiş. Böylelikle *Matematik Üzerine Diyaloglar* kitabında okuyacağınız, karakterleri Arkhimedes ve Kral Hieron olan "Matematiğin Uygulamaları Üzerine Diyalog" ve Galilei, Torricelli ve Bayan Niccolini'yi bir araya getiren "Doğa Kitabının Dili Üzerine Bir Diyalog" ortaya çıkmış. İkinci ve üçüncü diyaloglar hem birbirlerini hem de ilk diyaloğu tamamlıyorlar. Ancak Arkhimedes ve Galilei, Sokrates'in metodunu kullanmıyor; karşılarındaki kişilerin kendi düşüncelerini keşfetmelerine rehberlik etmek yerine, ne düşündüklerini kendileri anlatıyorlar. Rényi, karakterlerine kendi dönemlerinde sahip olmadıkları bir matematiksel bilgiyi atfetmemeye dikkat etmiş. Ama tarihe bağlılık gerekliliğini, kahramanlarına sadece sahip oldukları tartışma götürmez olan fikir ve görüşleri atfedecek kadar katı yorumlamamış, ulaşmış olabilecekleri görüş ve fikirleri onlara yüklemekte sakınca görmemiş. Matematiğin ne olduğuyla ilgilenen herkese, Alfréd Rényi'nin bu kitabını öneririz.

(Matematik Üzerine Diyaloglar, Alfréd Rényi, Dost Kitabevi Yayınları, Şubat 1999, 96 sayfa.)

"Mazhar Osman'lık olmadan" Mazhar Osman'ı okuyun

Türkiye'de doktor ismini, doktor ününü atasözüne sokmuş insandır, Mazhar Osman Uzman. Türkiye'de akıl hastasını zincirden çözen ilk odur. Deliliğin de bir hastalık olduğunu ve diğer hastalıklar gibi tedavisinin mümkün olacağını kamuoyuna en geniş ölçüde duyurmuştur. "Mazhar Osman'lık olmak" halk dilinde delirmeyi ifade eden bir tabir haline gelmiştir.

Türkiye'de psikiyatriyle ilgili her alanda onun izlerini görmek mümkündür. İstanbul Tıp Fakültesi'nin Psikiyatri Kliniği'ni ve Bakırköy Akıl Hastanesi'ni kurmuştur. Bakırköy Akıl Hastanesi'nin başhekimliğini uzun yıllar yürütmüştür. Yeşilay Cemiyeti'nin kurucu başkanı, Türk Tıp Cemiyeti ve Türk Nöropsikiyatri Cemiyetleri'nin de kurucusudur. Yine Yüksek Sağlık Şûrası üyeliğini uzun yıllar yürütmüştür. Yeşilay Cemiyeti'nin yayın organı *Yeşilay* dergisinin de kurucusudur. Ayrıca psikiyatri alanında yayın yapan *İstanbul Seririyatı* adlı bir dergi çıkarmıştır. Çok sayıda kitap yazmış, sürekli bilimsel toplantılar düzenlemiş, yine çok sayıda uluslararası kongreye katılmış ve bildiriler sunmuştur.

Kendisiyle yapılan bir söyleşide Mazhar Osman'ın "tıbbiyelilere" önerileri şunlar olmuştur: "Mesleklerini sevsinler, çalışmayı bırakmasınlar. Şöhret ve servetin arkasından koşmasınlar. Bu iki şeyin peşinde koşanlar, hekimliğin fevkalâde yorucu faaliyeti ile ömürlerini heder edeceklerine, herhangi bir işi tercih etsinler, daha fazla şöhret kazanırlar. Herşeyde olduğu gibi hekimlikte de sebat ve samimiyet muvaffakiyetin tılsımıdır. Hele, çok okusunlar ve lisan öğrensinler."

Otobiyografisinde de çocuklarına şöyle nasihat eder: "Şöhreti, serveti, huzur ve şeref ve haysiyetinizle değişmeyin. İkbal için kimseye boyun eğmeyin. ...Namuslu, hür, cesur ve azimkâr olun. ... Milletinizi, vatanınızı bütün insanları seviniz...."

İÜ. Cerrahpaşa Tıp F. Psikiyatri Anabilim Dalı öğretim üyesi Doç. Dr. Sefa Saygılı, Mazhar Osman Uzman'ı genç

kuşaklara tanıtmak, örnek alınmasını sağlamak için bir kitap hazırlamış. Çalışması üç bölümden oluşuyor. İlk bölümde Sefa Saygılı'nın Mazhar Osman'ı tanıtım yazısıyla Mazhar Osman'ın otobiyografisi ve vasiyeti yer alıyor. İkinci bölüm Mazhar Osman'ın hakkında yazılanlara ayrılmış. Üçüncü bölümde ise Mazhar Osman'ın yazılarından seçmeler ve kitaplarından alıntılar yer alıyor. Bu değerli bilim adamımızı yakından tanımak isteyen okurlarımıza öneririz.

(Mazhar Osman, Doç. Dr. Sefa Saygılı, TÜRDAV, Ekim 1998, 149 sayfa.)

Dünya Zekâ Oyunları Şampiyonaları Sorular ve Çözümleri

İlki 1992'de New York City'de gerçekleştirilen ve yüzlerce zekâ oyunu tutkununu bir araya getiren yıllık bir etkinlik olan Dünya Zekâ Oyunları Şampiyonaları'nın ikincisi 1993'te Brno'da ve üçüncüsü 1994'te Köln'de gerçekleştirilmişti.

1993 ve 1994 Şampiyonaları'nın en güzel oyunları, 1993 ABD/ Kanada/ Türkiye Final Sınavıyla birlikte bu kitapta toplanmıştır. Tüm sorularda dil ve kültürel öğeler mümkün mertebe ayıklanmaktadır. Belleği ölçen sorulardan başka, mantık problemleri, görsel oyunlar, çeşitli dillerden sözcüklerin kullanıldığı sözcük avı, sözcük yerleştirme oyunları, bir arada çözülmeye çalışılan mekanik zekâ oyuları, coğrafya testleri vb. de sayılabilir.

Bu kitap, size de, dünyanın en iyi bulmaca çözen grubuyla zekânızı yarıştırabilme, onların yeteneklerine karşı kendi yeteneklerinizi test edebilme olanağı sunuyor.

(Dünya Zekâ Oyunları Şampiyonası/ Sorular ve Çözümleri, Haz. Will Shortz, Söz Yayın Oyun ajans, Beyin Olimpiyatları Dizisi:11, 1999, 88 sayfa.)

Böyle "şeytan" dostlar başına!

Robert, matematik öğretmeninden hoşlanmadığı için matematikle ilgili her şeyden nefret eder. Taa ki, bir gece rüyasına Sayı Şeytanı gelene dek! 12 gece boyunca Robert'in düşlerine konuk olan Sayı Şeytanı, matematiği ona düşsel sözcükler ve resimlerle anlatır. Sayı Şeytanı'nın literatüründe doğal sayılar "bildik sayılar"dır, asal sayılar ise "soylu sayılar." Kuvvetini almak "ziplatmaktır", kare kökünü almak ise "geriye ziplatmak." Faktoriyel "vınn!", topolojik nesneler "çörekler"dir. Sayı Şeytanı öğrettiği konular için ilginç örneklerden yardım alır: Örneğin Robert'e sayıların sonsuz olduğunu, dünyadaki herkese çiklet çiğneterek öğretir. Böylece matematik Robert için bir karabasan olmaktan çıkar, kafasındaki bütün karanlık noktalar birer birer aydınlanır.

Can Yayınları'nın Gençlik Dizisi'nden çıkan *Sayı Şeytanı*'nın yazarı, çevirmen, eleştirmen, şair ve gazeteci Hans Magnus Enzensberger. Bu alışılmadık, ama eğlenceli kitap, matematikten ürken herkes için...

(Sayı Şeytanı, Hans Magnus Enzensberger, Can Yayınları, 1999, 215 sayfa.)

Düzenin Yeni Bekçileri

Akedemisyen ve gazeteci yazar Serge Halimi, *Düzenin Yeni Bekçileri* adındaki bu kitabında, "gazeteciliğin gazeteciliğini" yapıyor. Halimi'nin çalışması, Fransa'da yayınlananlar içinden seçilen gazete, haftalık dergi, radyo ve televizyonların, haber ve kitap tanıtım programlarının incelenmesine dayanıyor. Halimi, "Kim, ne zaman, neyi, nasıl, nerede ve neden savundu?" sorusu ışığında belge taraması yaparak; kendisini "karşı iktidar" ilan eden medyanın, "paranın küstahlığını öven, halkı küçümseyen ve mülk sahiplerine hizmet eden bir fikrin bombardımanını" yaptığını ortaya çıkarıyor. "Yağdanlık Gazeteciliği", "Para Karşısında Tedbir", "Piyasa Gazeteciliği", "Suç Ortaklığı Dünyası" başlıklarını taşıyan dört bölümde, Fransız medyası temsilcilerinin, hem birbirlerinin hem de hizmetinde oldukları sanayi ve finans çevrelerinin suçlarını nasıl örtbas ettiğini çarpıcı bir şekilde gösteriyor.

Kitaba, gazeteci Ragıp Duran'ın yazdığı önsözde, "sivil toplumculuğun" ve "neoliberal solculuğun" izlerini görmek mümkün. Ragıp Duran, "Burada Apolet, Orada Para ve İktidar", "Türk medyasının, askeri devlet anlayışına bağımlı olduğu" biçiminde ifade ettiği görüşleriyle, Fransa'da düzen eleştirisinde para ve iktidarın hedef alınmasını olumlarken, Türkiye'de düzen denince, aklına işbirlikçi sermaye sınıfı ve onun emperyalizme bağımlılığının değil de, nedense ordunun geldiğini gösteriyor. Önsözde, "*Cumhuriyet* gazetesinin *Hürriyet*'ten çok farklı olmadığı" gibi fikirler de yer alıyor. Fransız medyasının eleştirildiği bir kitabın önsözünde bile. Batı ve "Batı demokrasisi" karşısındaki kompleks sürüyor: "...sorunların ve güçlüklerin benzerliğine rağmen, Fransa'da gazetecilik yapmak ya da okur olmak Türkiye'de basın çalışanı ya da okur olmaya tercih edilir."

(Düzenin Yeni Bekçileri, Serge Halimi, Evrensel Basım Yayın, Mart 1999, 142 sayfa.)

Türk Mitolojisinin ABC'si

Kitabın yazarı Yaşar Çoruhlu, MSÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapıyor. Çoruhlu, bu çalışmasında Türk mitolojisini, etnolog, sosyolog ya da tarihçi gözüyle değil, bir sanat tarihçisinin bakış açısıyla ele aldığını ve bunun da bir yenilik olduğunu söylüyor. Çalışmada Türk mitolojisinin sanat eserlerine yansıması da konu edilmiş. Mitolojinin, mitos dönemini geride bırakmış olan toplumun sanatını geri planda besleyen bir temel yapı olarak her zaman söz konusu olacağı önsözde belirtiliyor. Çalışmada Şamanist Mitoloji'den ayrı olarak, Türkler'de Budist ve Maniheist Mitoloji'de ele alınmış. Yazar bunun nedenini, "Çünkü farklı dinleri benimseyen Türk toplulukları o dinlerin oluşturduğu mitleri kendilerininkiyle birleştirerek veya anladıkları biçimde yansıtmıştır. Dolayısıyla bu dinlerin mitolojisi de kısmen Türk mitolojisinin malı olmuştur" diye açıklıyor.

(Türk Mitolojisinin ABC'si, Yaşar Çoruhlu, Kabalcı Yayınevi, 1999, 280 sayfa.)

Prof. Dr. Oktay Sinanoğlu ve Türkçe

Yüksek Kimya Mühendisi olan Oktay Sinanoğlu, henüz 26 yaşındayken dünyanın en genç profesörü oldu. Kimya dalında birçok bilimsel ödül aldı. 250 kadar uluslararası yayını, bilim kuramları, çeşitli dillere çevrilmiş kitapları vardır. Oktay Sinanoğlu, Türkiye'de eğitim ve bilim dilinin Türkçe olması üzerine yıllardır uğraş veriyor, yayınlar yapıyor. Bu kitap Oktay Sinanoğlu'nun kısa özgeçmişini ve 35 yıldır Türkçe üzerine çeşitli yayınlarda yayımlanan makale ve görüşmelerinin bir kısmını (yetmiş kadarını) içeriyor. Kitabın amacı, "Türkiye'de eğitim dili Türkçe olmalıdır" ve "Türkçe bilim dilidir" mesajlarını geniş bir biçimde duyurmak. Kitabı isteme adresi: Çelik Dağıtım, PK 30, 16600 Gemlik Bursa, Tel/faks: 0224. 514 84 88.

(Prof. Dr. Oktay Sinanoğlu ve Türkçe, Haz. Turgay Tüfekçioğlu, 316 sayfa.)

Aklın yolu

Ünlü Macar briç çözümlemecisi ve matematikçisi Géza Ottlik'ten iki el. Her iki el de, İngiliz Hugh Kelsey ile birlikte yazdığı, ünlü, *Adventures in Card Play* (Kart Oyununda Maceralar) ismini taşıyan kitabından alınmadır.

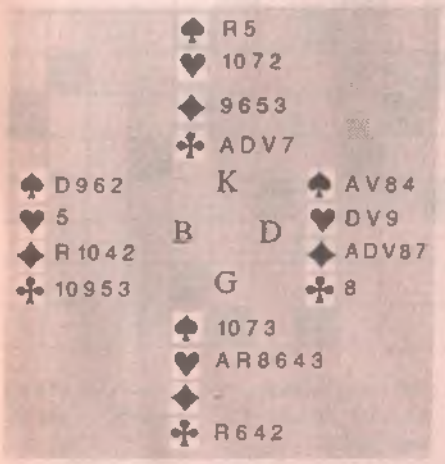

Batı	Kuzey	Doğu	Güney
pas	pas	1 karo	1 kör
2 karol	2 kör	2 pik	3 kör
3 pik	pas	pas	4 kör
pas...			

Batı koz atak ediyor; 10'lu, V ve A. Güney pik R'yı kaçırmaya çalışıyor, Doğu A ile alıp koz devam ediyor. Güney şimdi trefl ile yere geçip pik 10'luyu kaçırmaya yelteniyor, ancak Doğu V'yi girip üçüncü kozunu oynuyor ve Güney 9 elden fazlasını yapamıyor. Güney koz çıkışından sonra oyunun çıkarının kalmadığını söylüyor. Gerçek ise şöyledir: Güney ikinci piki oynadıktan sonra oyunun çıkarı kalmamıştır!

İkinci kör oyanandıktan sonra, Güney kazanır, trefl R'yı oynayarak yerden A'la ezer ve karo oynayıp elden çakar. Trefl 10, 9 empası ile yere ve elden karo çaka, trefl ile yere ve elden karo çaka! İkinci, üçüncü veya dördürcü trefl oynandığında Doğu çakarsa, yerin üçüncü kozu sağ olur; çakmazsa elden 6 koz lövesi yapılmış olur!

Doğu ikinci kozu oynadığında dışardaki dağılımlar ortaya çıkmıştı:

Doğu: 4-3-5-1 ve Batı: 4-1-4-4. Elde ve yerde gözükmeyen trefliler 10, 9, 8, 5 ve 3'lüdür ve 10'lu, 9'lu veya 8'liden birinin Doğu'nun elinde bulunma olasılığı 3/3 = yüzde 60'tır ve bu, Doğu'nun elinde D veya V bulunmama olasılığından daha yüksektir.

Gözdağı

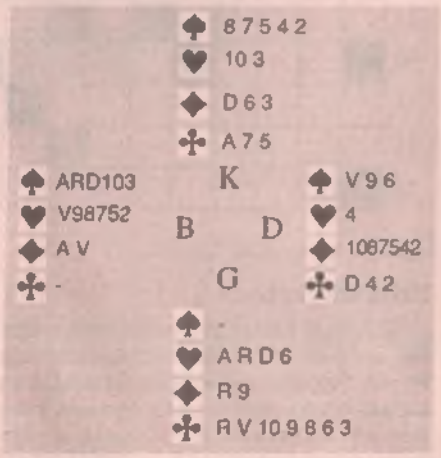

Batı oyunu 1 kör ile açıktan ve Kuzey ile Doğu'nun pas geçmelerinden sonra Güney müdahalede bulunuyor. Kuzey-Güney 6 trefle ulaşana kadar Batı iki kez pik deklare ederek 5-6 dağılımlı elini göstermiş oluyor.

Atak pik A. Güney 8'li ile çakıyor. Elden karo 9, V, D (Batı A'ı girmemelidir) ve yerden pik ve elden trefl 9'lu! Elden trefl 10'lu, trefl A ve yerden trefl 5'li. Doğu D'ı girerse trefl 7'li ile yere ve tekrar pik... Girmezse yerden üçüncü pik. Sondan 6 kart kala durum şöyledir:

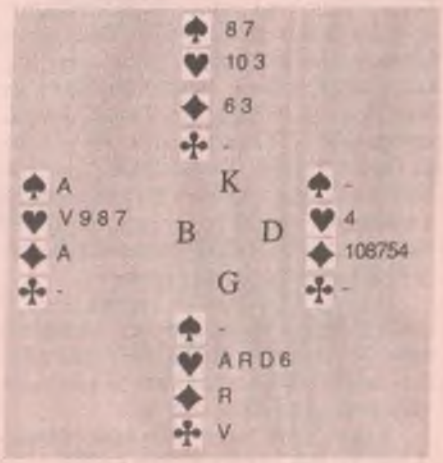

Trefl V üzerine Batı; 1) Kör atamaz, 2) Karo A'ını atamaz, dolayısıyla pik A'ını atmaya mecburdur. Deklaran yerden karo atar. Şimdi elden karo R oynanır. Batı alır ve teslim alınır: Küçük kör oynarsa Güney 4 kör ve büyük kör oynarsa 2 kör ve 2 pik daha yapar.

Bu oyunu yapmaya ne demeli?

Rahmaninov'un C minör konçertosunu dinlemektesiniz...

PAPİRÜS
AYLIK KÜLTÜR SANAT DERGİSİ
Çocuk dünyası ve sanat

Dünyada ve Türkiye'de çocuk yazını * Çocuk ve şiddet * "Pal Sokağı..."ndan "Çocuk Kalbi"ne * Oyuncak ile sanat arasındaki çocuk * Bilgisayar ve çocuk

Orhan Pamuk ve "Benim Adım Kırmızı" üzerine
Nevzat Çelik eleştirisi-2

Tarık Dursun K., Metin Demirtaş, Osman Şahin, Ayşe Kilimci, Erdoğan Alkan, Remzi İnanç, Metin Cengiz, A. Halit, Gökhan Cengizhan'ın yazı ve yorumları Papirüs'te.

NİSAN SAYISI BAYİLERDE

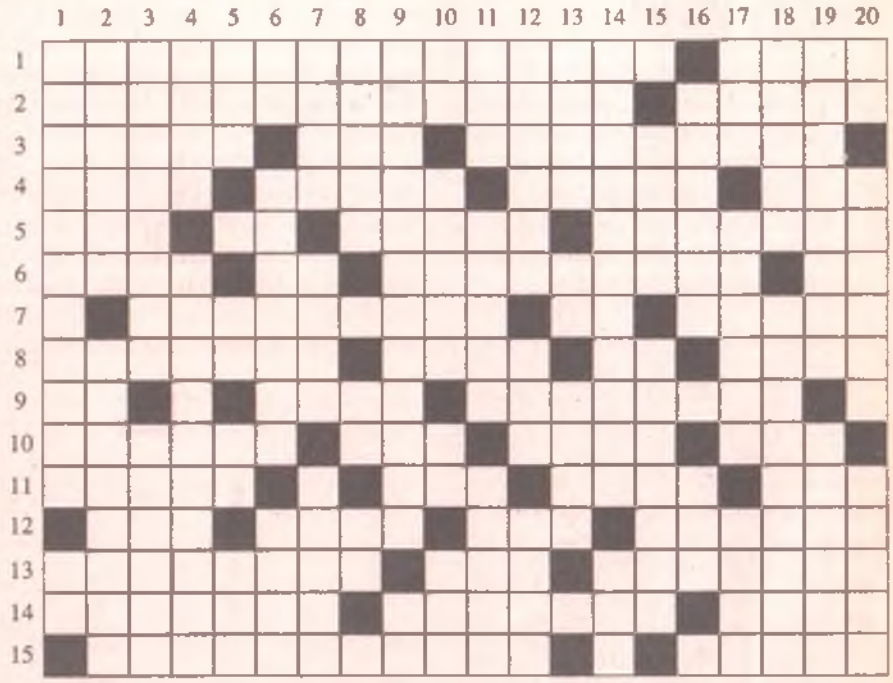

Soldan Sağa:

1) 1908'de İstanbul'da doğdu. İlkokuldayken keman ve violonsel dersleri aldı. Lise yıllarında Cemal Reşit Rey'le armoni çalıştı. Viyana devlet müzik ve temsil akademisinde viyonolsel, besteleme öğrenimi gördü. Prag'da Joseph Suk'un yüksek besteleme öğrencisi oldu. Alois Haba'yla çeyrek ve altıda bir ton dizisi müziğin üstüne çalıştı. Yurda dönünce Paul Hindemith ile birlikte Ankara Devlet Konservatuarı'nın kuruluş çalışmalarına katıldı ve bu okulda öğretmen oldu. Daha sonra konservatuar müdürlüğü, kültür ateşeliği, Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, Opera ve Bale Genel Müdürlüğü yaptı. Devlet sanatçısı unvanı aldı. 1972'de emekli oldu. 50. yıl marşı, On türkü, Timur, Bir Divandan Gazel gibi halk müziğinden ve Klasik Türk müziğinden yararlanarak pek çok beste yaptı. Geçtiğimiz Şubat aramızdan ayrıldı.- Lokomotifin demiryolu araçlarını iterek yaptığı manevra.

2) En az 2.5 milyon yıl yaşında ve arkeyene yerleşmiş başkalaşım arazilerinin tümü.- Mevlevilik dışında, ayinleri yada zikirleri müzikli olan tüm tarikatlarca benimsenmiş tasavvuf müziğinde bir form.

3) Sofu, aşırı dindar.- Eski dilde "bulut".- Kibar, saygıdeğer bir kimsenin özelliği.

4) Büyük ve besili deve.- İsviçre'de bir kent.- Yaşıt, eş, denk.- İsyan eden, başkaldıran.

5) Bir uzunluk ölçüsü.- Hayvanlara vurulan damga.- Uzun süre saklanabilen yiyeceklerin genel adı.- Bir yerden durmadan, beklemeden geçip gitme.

6) Zorlu, büyük sel.- Paramız.- Yükseklik ölçen alet.- Bir nota.

7) Amazon bölgesinde yaşayan, büyük, güzel kelebek cinsi.- Endonezya'nın plaka imi.- Gemilerde güverte ve bordo kaplama tahtalarının yan yana gelmeleri sonucu aralarında oluşturdukları çizgi.

8) Orkestra şefi.- Güzel koku.- Neptünyum'un simgesi.- Radyoaktif cisimlerden etrafa yayılan bir ışın.

9) Ses.- Doğu İran öbeğinden orta Kafkasya'da kullanılan bir dil.- "Yevgeni ...." (Taşkın, Üç Gün, Kuzey, Biz gibi yapıtları dilimize de çevrilen rus yazar)

10) "Tehlikeli ilişkiler"in ünlü fransız yazarı.- Kadınların kullandığı bir tür baş örtüsü.- Asya'da bir başkent.- "Sana ibret gerek ise/ Gel göresin bu ...leri" (Yunus Emre)

11) Slav dilinin alfabesi.- Bir güç birimi.- Voleybol oyununda "çivi" denen vuruş.- Ayırma, açma.

12) Müzikte "es".- Roma mitolojisinde Rhea Silvia ile özdeşleşen kişi.- "... iki hırsız arasında" (Rubens'in bir tablosu).- 839-923 yılları arasında yaşamış kendi adıyla yazdığı tarih kitabı ile ünlü İran kökenli arap tarihçi.

13) Tanzimat döneminde bakanlar kurulu.- Kum taşı.- Başkanlık.

14) Ana bileşenleri magnezyum, kalsiyum ve demir olan amfibol türü ipliksi madde.- İyi haber, müjde.- Volga ırmağına türklerin verdiği ad.

15) Üç telli bağlamanın ustası, Sivas yangınında yitirdiğimiz halk ozanı.- Çevresini sardığı motife kabartma havasını vermeye yarayan bir tür fisto.

Yukarıdan aşağıya:

1) Abbasi halifesi tarafından onurlandırılan, aralıksız 29 yıl süren iktidarı sırasında Büyük Selçuklu sultanlığını Ortaçağın en sağlam örgütlenmiş devlet durumuna getirmek için askeri, parasal ve yönetsel alanlarda düzenlemelere girişen baş vezir.- Hint okyanusunda derin çöküntü.

2) Eski dilde "yabancılar".- Yapıtlarında erotizmi, eşcinselliği kadının hayal dünyasını psişik bir nesnellik çerçevesinde çizen 1903-1977 yılları arasında yaşamış Amerikalı kadın yazar.

3) Bilgisizce.- Bir füze türü.

4) Gözün renkli bölümü.- Eskil Ege'de baktığını öldürdüğüne inanılan efsanevi sürüngen.

5) Bir ticari ortaklığı simgeleyen harfler.- Platin'in simgesi.- "O" adılının ve sıfatının eski şekli.- Çin ve Kazakistan'da bir ırmak.

6) Mezopotamya'da kullanılmış eski bir hacim ölçüsü birimi.- Eskil Yunan'da Eros'un erkek kardeşi, mutsuz aşkın simgesi.- Bilim.

7) Ongun.- Gine'de kıyıya yakın takımada.- Mesaj.

8) Afrika'da bir ülke.- Hayat arkadaşı.- İridyum'un simgesi.

9) İçindeki oyuklara hamur parçaları yerleştirilerek, burada önce mayalanma, ardından pişirme işleminin gerçekleştirildiği yassı, metal parça.- Bizmut'un simgesi.

10) Bir soru eki.- "Ülfet belalı şey fakat ... sıkmtılı/Bilmem nasıl geçirmeliyim son beş on yılı." (Yahya Kemal Beyatlı).- Bir nota.- Atı yönetmek için ağzına takılan demir araç.

11) İngiltere'de çok sevilen bir bira.- Halk dilinde "ortanca oğul, oğlan".- Yeşil ile mavi arasındaki renk; camgöbeği.

12) Dişlerin diplerinde ve kaplarda oluşan kireç tabakası.- Etyopya'da en yüksek soyluluk unvanı.- " ... Connary" (Ünlü James Bond)

13) Kuzey Sırbistan'da bölge.- Gelişmiş bir röntgen tekniği.- "Akşam" anlamında eskiden kullanılan sözcük.

14) Atom numarası 99 olan ve ES ile gösterilen element.- Seçimlerde kullanılan kağıt parçası.

15) Küçük okları hedefe atarak oynanan bir salon oyunu.- Damak iltihabı.

16)1800'lerde Arif Mehmet Ağa tarafından bulunmuş türk müziğinde bir birleşik makam.- Afyon'un bir ilçesi.

17) Kafkasya'da sarp bölgelere kurulu dağ köyü.- Soğanlı bir süs bitkisi.- Sürülmemiş sert toprak.

18) Jeolojide "İkinci Zaman"ın sistemi.- Gemide bulunan yükün cins ve miktarını gösteren liste.

19) Azami.- Neptün gezegeninin 1949'da amerikalı G.P. Kuiper tarafından keşfedilen ikinci uydusu.

20) ".. saçlarıma değil gönlüme bak sevgilim/Bu sevda ocağını durmadan yak sevgilim." (Nihavend-Selahattin Erköse).- Özür dileme, affedilmek isteme.- İnsan topluluğu.

Mart bulmacasının yanıtı

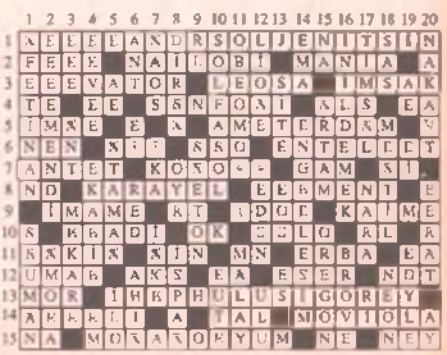

BASTIĞINIZ HER YERDE!

Pvc Yer kaplamaları
- Hijyenik
- Uzun Ömürlü
- Dayanıklı
- Anti - Statik
- Uygulama kolaylığı

DUVARDAN DUVARA HALI:
İthal ve yerli 300
renk ve desen çeşidi
DUVAR KAĞIDI

mineflo

TURHAN Dekor
SANAYİ TİCARET LTD. ŞTİ.

Merkez: Zeyrek Yeraltı Geçidi No: 2 Unkapanı,İstanbul Tel: (0 212) 524 01 50 - 631 70 89
Şube: İMÇ 1. Blok No: 1242 Unkapanı, İstanbul Tel: (0 212) 522 51 46 - 522 51 47

GAMME FOUR

le Potier

Türkiye Distribütörü

P&D HOME

EMILE HENRY FIRIN KAPLARI

Toprak ve doğa

Toprak ve doğa birbirlerinden ayrılmaz bir bütündür. Üretilen çömleklerin modelleri günlük kullanıma uygun hazırlanmıştır, fırın için kaplar, çorba ve salata kaseleri, su kapları gibi...

Emile Henry orijinal parlak, doğal renkleri sizler için geri getirdi.

1850 Emile Henry Poterie culinaire FRANCE

Earth and nature

Earth and nature are at one with eachother. Potters modelled clay with their hands to produce items for use every day: dishesfor the oven, soup and salad bowls, jugs for water...

Emile Henry has broght back these original shapes, with their bright, transparent glazes on the outside and a natural earthy colour on the inside.

Renklerimiz

Bal *Zeytin* *Lavanta* *Gülkurusu*

Tahtakale Cad. No: 35 Eminönü-İST. Tel: (0212) 522 57 33 - 522 95 72 Fax: (0212) 526 85 16